43. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino
kot drugi/tuji jezik

Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Ljubljana, 25. 6. – 13. 7. 2007

Zbornik predavanj

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino
kot drugi/tuji jezik

43. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

25. 6. – 13. 7. 2007

Zbornik predavanj

Ljubljana, 2007

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.647.8(497.4)(082)
821.163.6.09:316.647.8(082)
811.163.6'27(082)

SEMINAR slovenskega jezika, literature in kulture (43 ; 2007 ; Ljubljana)
Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi : zbornik predavanj / 43. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 25. 6.-13. 7. 2007 Ljubljana ; [organizator] Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik ; [uredila Irena Novak Popov ; povzetke prevedel David Limon]. - Ljubljana : Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2007

ISBN 978-961-237-196-8
1. Gl. stv. nasl. 2. Novak-Popov, Irena 3. Filozofska fakulteta (Ljubljana). Oddelek za slovenistiko. Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik
233676800

43. seminar slovenskega jezika, literature in kulture
Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi
Zbornik predavanj. Uredila Irena Novak Popov, **povzetke prevedel** David Limon, **tehnično uredila** Metka Lokar, **oblikovala** Metka Žerovnik, **izdal** Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, **natisnila** Birografika BORI d.o.o., v nakladi 700 izvodov.

Izdajo zbornika je omogočilo Ministrstvo RS za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo.

Ljubljana, junij 2007

Vsebina

Irena Novak Popov — Uvodna beseda 7

Predavanja

Jezik

Marko Stabej — Jaz v nas. Nekaj tez o jeziku, identiteti in jezikoslovju na Slovenskem 13

Tadeja Rozman, Nanika Holz — Slovar – jezika vladar? 25

Mateja Jemec Tomazin — Stereotipi v slovenskem pravnem izrazju 36

Literatura

Klemen Lah — »Gorje, kdor nima doma, / kdor ni nikjer sam svoj gospod«: podoba literarnih likov romskega rodu v slovenskih pripovednih delih 19. stoletja 45

Mateja Pezdirc Bartol — Ženski liki v Cankarjevi dramatiki (s posebnim ozirom na lik matere) 54

Irena Novak Popov — Stereotipi v sodobni slovenski kratki prozi 62

Silvija Borovnik — Razbijanje stereotipov v prozi Suzane Tratnik 78

Milena Mileva Blažić — Podoba otroka in otroštva v slovenski (mladinski) književnosti . . . 86

Tone Smolej — Podoba Slovenije v svetovni prozi 94

Kultura

Ksenija Šabec — Kdo je čefur za kranjskega Janeza: stereotipi in kulturne razlike v sodobnem evropskem kontekstu 102

Jure Gombač — Migracije in stereotipi 117
Božo Repe — Mitske predstave pri Slovencih 121
Božidar Jezernik — Stereotipna podoba »prvega slovenskega pesnika« kot narodni kapital 133
Damir Globočnik — »Gosposka škrijcasta suknja in slovenstvo«: izbor stereotipnih upodobitev v slovenski karikaturi 151
Gorazd Trušnovec — Princip žrtve: vloga moškega v sodobnem slovenskem filmu . . . 162

Izbirni tečaji

Vojko Gorjanc — Kontekstualizacija oseb ženskega in moškega spola v slovenskih tiskanih medijih 173
Alojzija Zupan Sosič — Moški je glava in ženska srce – spolni stereotipi 181

Slovenščina kot drugi/tuji jezik

Ina Ferbežar — Nekaj vmes 194

Parada mladih

Gjoko Nikolovski — Opozicija kategorij pripovedovanje in neposredno govorjenje v makedonskem perfektu kot kulturno-jezikovna specifika makedonskega jezika in njena refleksija v slovenskem jeziku . . . 198
Mija Michelizza — Splèt stereotipov o spletni slovenščini 206
Urška Perenič — Nemško pesništvo Marie Luckmann (28. 8. 1864 – 5. 3. 1947) kot stereotipija slovenstva 211
Maja Kodrič — Podoba »južnjaka« v kratki prozi Polone Glavan in Maje Novak 215
Maja Melinc — Literarna vzgoja – izhodišče za razvijanje nacionalne pripadnosti 221
Tina Preglau — »Križan sem. Med celinami. Med ljudmi.« Interkulturna interpretacija poezije Tomaža Šalamuna 225

Ekskurzija

Katja Dragar — Štajerska prestolnica, mesto pod zelenim Pohorjem 233

Predstavitev avtoric in avtorjev 243

Z izbiro naslovne teme smo hoteli spodbuditi razpravljanje o pomembnih pojavih sodobnega družbenega obstajanja. Stereotipi, predsodki, klišeji so aktualni raziskovalni predmet mnogih humanističnih disciplin: psihologije, antopologije, komunikologije, zgodovine, literarne in umetnostne zgodovine, didaktike idr. Tudi v Sloveniji je bilo v zadnjih letih več strokovnih srečanj posvečenih mitologizaciji in stereotipizaciji, ki jo opažamo tako v izdelkih masovne kulture, medijih, kot v vsakdanjih in političnih diskurzih. Izobraženci imamo do stereotipov odnos skeptične distance, saj v njih vidimo predvsem poenostavljene, fiksirane posplošitve, ki ne temeljijo na refleksiji in samorefleksiji, redkeje pa se zavedamo njihove vloge v socializaciji, njihove razširjenosti in trajnosti, na videz naravne in zdravorazumske podlage, zaradi katere jih je težko razgraditi in postaviti na laž kot polresnice. Nekako laže raziskujemo, kako vrednotimo, ravnamo, govorimo, mislimo druge/tuje kakor sami sebe, in teže ugledamo dejstvo, da se z negativnimi sodbami o drugih razkrivamo tudi sami, da se z razlikovanjem in izločanjem utemeljujemo, povezujemo ter ohranjamo prevladujoča družbena razmerja in da stereotipov ni niti lahko odkriti, kaj šele premagati. Tema je pritegnila nekaj vrhunskih strokovnjakov, ki so svoja dognanja zapisali in jih bodo predstavili na predavanjih in jutranjih tečajih.

V jezikoslovnem sklopu se pojavljajo razmišljanja o odnosu do sodobnega slovenskega jezika. Prvo, najbolj splošno, obravnava zvezo med slovensko identiteto in sporazumevanjem v slovenščini. Pri tem problematizira stereotip o ogroženosti jezika, ki je s posebnim zakonom predpisan kot osrednji sporazumevalni jezik v državi. Do njega naj bi imeli govorci pozitiven odnos, ne glede na to, kako se v tem jeziku počutijo, koliko zadovoljuje njihove sporazumevalne potrebe in kakšna je sodobna variantnost. Da je tudi (enojezični in dvojezični) slovar z izbiro iztočnic, definicij, kvalifikatorjev in zgledov rabe mesto pojavljanja stereotipov in ideologizacij, dokazuje sodobna leksikografija. Zastavlja si vprašanje, kakšno avtoriteto ima slovar knjižnega jezika, kakšna so pričakovanja uporabnikov, koliko je v njem upoštevano dejansko stanje, kakšne jezikovne zadrege z njim rešujemo. Apriorno vrednotenje jezikovnih in besedilnih vrst ponazarja razprava o stereotipih v pravniškem jeziku, ki naj bi bil navadnim smrtnikom nerazumljiv, čeprav so zakoni, uredbe in sodbe namenjeni vsem. Jezik prava je spet postal vreden premisleka ob prevajanju evropske zakonodaje, ki je zahtevala sodelovanje med pravniki in jezikoslovci.

Literarni sklop sestavlja šest prispevkov, ki so urejeni glede na kronologijo literarnih del, opazovanih z vidika stereotipov. Tako je na začetek postavljena presoja prvega slovenskega romanopisca Jurčiča, ki je v svoje pripovedi uvajal like romskega rodu. Pisatelj je znal preseči podobe o Romih/Ciganih, ki so tedaj živele med ljudstvom in jih še danes odraža slovar ter nedavno aktu-

aliziran stereotip o Romih kot kolektivnih nosilcih negativnih lastnosti. Globoko ukoreninjen je tudi stereotip matere, kakršnega naj bi ustvaril Ivan Cankar – matere, ki brezmejno ljubi in se žrtvuje za svoje otroke. Toda analiza ženskih likov v njegovem dramskem opusu kaže, da so ženski liki raznoliki, postavljeni v različna okolja, da so ženske manj pomembne za dogajanje in da idealizirane, mitizirane matere ni nikjer. Za razvoj fabule in oblikovanje literarnih likov so v sodobni kratki prozi odločilni stereotipi, ki jih razširjajo množični mediji ali pa so posledica novega družbenoekonomskega stanja. Toda pripovedovalci se z različnimi strategijami potujitve od stereotipov distancirajo, čeprav hkrati demonstrirajo njihovo moč. Med avtoricami, ki so svojo ustvarjalnost posvetile razbijanju družbenih stereotipov, povezanih s spolno identiteto, je provokativna Suzana Tratnik. Brez dlake na jeziku govori o konfliktih homoseksualnih in trasseksualnih literarni likov z družino, omejenim vaškim okoljem in družbo nasploh. Tudi literarna podoba otroštva je bila nekdaj prikazovana stereotipno, idealizirano in daleč od resničnega otroštva v slovenski zgodovini. Bolj individualiziran subjekt postane otrok šele v začetku 20. stoletja, današnja mladinska književnost pa kaže otrokov strah, dolgočasje in praznino. Zadnja razprava v literarnem sklopu predstavlja, kako so tuji književniki, ki so Slovenijo dobro poznali, oblikovali stereotip o njej kot neznani, razbojniško-vojaški in rajsko lepi deželi, kjer žive lepotice in melanholični pesniki.

Sklop kulturoloških razprav uvaja teoretsko razmišljanje o pojavljanju, vlogah in učinkih stereotipov, usmerjenih v nacionalne, etnične in druge manjšine brez družbene moči, bogastva in privilegijev. Teoretska izhodišča aplicira na medijsko podobo Balkana iz časa nedavnih vojn. Čeprav smo se Slovenci Balkanu srečno izmaknili, ponavljamo neokolonialistično držo in gojimo sovražen odnos do tega, česar je (bilo) strah tudi Evropo. Migracije kot kompleksno, čustveno obremenjeno dogajanje v življenju posameznikov in skupin so zarodišče stereotipnih oznak, ki lahko krepijo konflike med migranti in domačini. Vrivajo se v vse faze, od odločitev za preselitev do trajne ali začasne naselitve in integracije v novo okolje. Slovenska zgodovina je polna mitov: o izvoru Slovencev, o hlapčevski naravi zatiranega naroda, o nacionalnem vzponu, imanentno katoliški naravi Slovenca in o vseh treh državah kot ječah narodov. Šele danes naj bi doživljali vrhunec in najsrečnejši trenutek, konec zgodovine. Tudi posameznik lahko zasede mitično mesto herojskega predhodnika, na katerega se nenehno sklicujemo, se ga spominjamo in s tem obvladujemo prihodnost. Tako mesto si je v oznaki prvi slovenski pesnik prislužil Valentin Vodnik. Nastajanje karikatur je povezano z vzponom slovenskega časnikarstva in satiričnih listov. Zgodovinski pregled teh zgoščenih, povzemajočih in jasnih vizualnih izjav razkriva vzorce, ki jih moramo ponovno dešifrirati in pojasniti, če hočemo razumeti pomen alegoričnih, personificiranih, metaforičnih in simboličnih predstavitev posameznikov, tipov in skupin. Pomemben odraz stereotipov je film. Analiza filmskih fabul in likov od osamosvojitve do danes vodi v sklep o stereotipni podobi moškega protagonista v vlogi žrtve.

Na tematsko usmerjenih tečajih so napovedani trije sklopi. Na jezikovnem se bo mogoče poučiti, v kakšnih kontekstih in s kakšnimi (stereotipnimi) oznakami se pojavljajo splošni in posebni izrazi za moškega in žensko v slovenskih tiskanih medijih in posledično v jezikovnih priročnikih. Na literarnem bodo predstavljeni sodobni romani, ki s humorjem, ironijo ali grotesko rahljajo in preoblikujejo globalno stereotipizacijo skrajnih binarnih razlik med žensko/srcem in moškim/glavo. Za usvajanje tujega jezika bo zanimiv koncept vmesnega jezika, ki ni niti standard prvega, maternega, niti tujega, temveč samosvoj sistem z lastnimi pravili in besediščem.

V paradi mladih so predstavljeni prispevki najmlajših raziskovalcev. Prvi primerja kategoriji pripovedovanosti in neposrednega opažanja dogodka ter njuno izražanje z makedonskim perfektom, za katerega je v prevodih treba najti drugačne slovenske ustreznike. Ogroženost slovenščine, ki se krepi zaradi novosti spletne slovenčine, razgrajuje pregled interesnih govoric ter zvrstnih različic spletnega jezika. Interkulturno naravnani sta predstavitvi nemške pesnice Marie Luckmann, ki je v 19. stoletju delovala v slovenskem prostoru in bi morala biti integrirana v razširjeno literarno zgodovino, ter kozmopolitskega pesnika Tomaža Šalamuna, ki ob soočanju z ZDA preoblikuje odnos do Slovenije. Po osamosvojitvi se je tudi v literaturi okrepila navzočnost južnjaka, ki ga kot lik upodabljata kratkoprozni avtorici Glavanova in Novakova. Sodobna pedagogika se zaveda nevarnosti predsodkov do drugega in vzgaja za strpnost z razvijanjem zavesti o nacionalni pripadnosti kot delu kulturne kompetence.

Vsebino zbornika zaokrožuje opis letošnje celodnevne seminarske ekskurzije v Maribor in na Pohorje.

Zbornik je sicer namenjen lažjemu spremljanju predavanj in tečajev, hkrati pa naj bi bil spodbuda za poznejšo refleksijo in dopolnjevanje z lastnimi raziskavami. V imenu avtorjev in v svojem imenu vam želim, da bi vas branje veselilo in izzivalo.

Irena Novak Popov
predsednica 43. SSJLK

Predavanja

Jezik

Stabej

Rozman, Holz

Jemec Tomazin

Literatura

Lah

Pezdirc Bartol

Novak Popov

Borovnik

Blažić

Smolej

Kultura

Šabec

Gombač

Repe

Jezernik

Globočnik

Trušnovec

Marko Stabej
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 811.163.6'26:81'27

Jaz v nas.
Nekaj tez o jeziku, identiteti in jezikoslovju na Slovenskem

Simbolna, identitetna razsežnost jezika je zmeraj večplastna in ni povezana samo z nacionalno identiteto. V slovenski jezikovni situaciji je večina jezikovnopolitične pozornosti namenjena deklarativnemu zagotavljanju statusa slovenščine kot edinega jezika javne komunikacije (razen na področjih avtohtonih manjšin) v Republiki Sloveniji. Slovenistično jezikoslovje še zmeraj posveča sorazmerno malo pozornosti raziskovanju celovitosti avtentične jezikovne rabe ter drugih realnih sestavin slovenske jezikovne situacije (npr. vprašanja jezikovne zmožnosti in jezikovnega repertoarja govorcev, njihovih vrednot in stališč glede jezika ipd.). Oboje posredno pomeni, da na Slovenskem trenutno ni dovolj idejne, infrastrukturne podpore za sodobne sporazumevalne potrebe udeležencev javne komunikacije.

The symbolic, identity-related scope of a language is always multi-layered and is not connected only to national identity. In the Slovene linguistic context most linguistic-political attention is devoted to declaratively ensuring of the status of Slovene as the only language of public communication in the Republic of Slovenia (except in the designated national minority areas). Slovene Studies related linguistics still devotes relatively little attention to researching the entirety of authentic language use and other actual components of the Slovene linguistic situation (e.g. questions of the language capabilities and language repetoire of speakers, their language values and stances, etc.). The indirect result is that in Slovenia there is currently a lack of conceptual, infrastructural support for the contemporary communicative needs of language users of public comunication.

I

Floskul in klišejev v zvezi z jezikom je na tržišču kar precej in slovensko podnebje je za njihovo rast in gojenje še posebej ugodno. To lahko domnevno pripišemo pomanjkanju drugih identitetnih oziroma povezovalnih vzvodov v slovenski zgodovini, predvsem tistih s politično avtonomistično značko. Slovenski jezik (in književnost v njem kot domnevno najreprezentativnejša oblika nacionalne umetnosti) naj bi tako bil dolgo časa edini povzročevalec slovenske narodne identitete. Ta je postopoma prehajala tudi v svojo politično pojavno obliko, nazadnje pa je bila kronana z najreprezentativnejšo obliko kohezivnega kolektivnega bivanja, z državo. Toda občutek usodne vloge jezika za slovensko identiteto ostaja; jezik kljub slovenski državnosti še naprej igra vlogo neke vrste varovalke, zavarovalnega identitetnega sistema, ki je bil po slovenskih kolektivnih izkušnjah sodeč pravzaprav močnejši od katerekoli doslejšnje oblike državnosti.

Zanimivo pa je, da kljub očitni trdoživosti slovenskega jezika, ki je v prepoznavni obliki doslej dejavno preživel (torej tako, da obstaja skupnost, ki ga govori kot svoj prvi jezik) vsaj 1000 let v najrazličnejših političnih okoliščinah, v sodobnih razmerah močno živi mnenjski kliše o njegovi ogroženosti. Ta kliše je v glavnem – tako kot vsi strahovi – na sredi votel, okrog ga pa nič ni; toda enako kot pri drugih strahovih je tudi ogroženost jezika zelo primeren izgovor, da se pojavijo samooklicani ali pooblaščeni reševalci tega navidezno usodnega problema in si na ta način priborijo delček družbenega prestiža in drugih sorodnih dobrin. Seveda s tem delajo jeziku in skupnosti precej medvedjo uslugo in na bojišču dosegajo Pirove zmage. Po drugi strani pa je res, da

slovenska jezikovna skupnost kljub svoji sorazmerni maloštevilnosti živi v zelo različnih okoliščinah; tisti deli skupnosti, ki živijo kot manjšina v dvojezičnih situacijah v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, so doživljali in deloma še doživljajo zelo konkretne razsežnosti povezanosti identitete z jezikom, s pritiski na njihove jezikovne pravice kot enim od najmočnejših asimilacijskih orodij. V teh primerih najbrž lahko čisto upravičeno govorimo o ogroženosti jezika; vendar so take okoliščine zelo daleč (čeprav po zračni črti blizu) od položaja slovenske jezikovne skupnosti v Sloveniji.

V splošnem občutku povezanosti identitete z jezikom se najverjetneje skriva precej zrn resnice. Toda zrna je treba potrpežljivo luščiti, če želimo dogajanja v zvezi s tem res razumeti. Ob tem je najbrž na mestu opazka, da sta jezik in identiteta seveda povezana, vendar nikakor ne le na področju kolektivne (etnične, nacionalne) identitete, temveč tudi pri marsikaterih identitetnih procesih pri posameznikih in manjših oziroma drugačnih skupinah in skupnostih. Razen občasno se tem identitetnim vlogam jezika posveča le malo raziskovalne pozornosti (oziroma se jih pač nekritično privzame, npr. v primeru dialektov in sociolektov, prim. Skubic 2005), čeprav so v vsakdanjem življenju ponavadi močnejše in pogostejše od nacionalnoidentitetnih procesov. Najosnovnejša podlaga jezika kot gradnika kolektivne identitete je preprosto dejstvo, da je jezik hkrati *sporazumevalno sredstvo* in *sporazumevalna ovira*. Sporazumevalno sredstvo je za tiste, ki nek jezik govorijo, in ovira za tiste, ki ga ne. Pustimo zaenkrat ob strani dejstvo, da je tudi za množico tistih, ki nek jezik govorijo, ta t. i. skupni jezik v komunikacijski praksi marsikdaj vir nesporazumov. Jezik kljub temu v grobem zelo zanesljivo ločuje *nas* od *njih*; *mi* se razumemo, *oni* nas ne; tudi če se *oni* razumejo, jih *mi* ne. Kdor ni izmed nas, je tujec.[1] Ta način vzpostavljanja družbene kohezivnosti prinaša s sabo naslednje: sama možnost skupnega sporazumevalnega kanala (torej jezik) postane v skupnosti pravzaprav bolj pomemben, cenjen in trajnejši povezovalni dejavnik kot dejansko sporazumevanje samo. Jezik nekje v ozadju zagotavlja enakost in enotnost v skupnosti, tudi če jo vse drugo, kar se v njej dogaja, deli.

Ena od zelo zakoreninjenih predstav v zvezi z jezikom je ta, da sta družba in jezik neposredno povezana in da se spremembe v družbi sproti zrcalijo v jeziku. Večini jezikoslovcev je že zdavnaj jasno, da se jezik v svoji substanci praviloma spreminja zelo počasi (z delno izjemo poimenovalnega fonda) in da je sodobna podoba sistemskih značilnosti jezika, npr. njegovega fonološkega in morfološkega sistema, kvečjemu morebitna arheološka podoba nekdanjih družbenih odnosov.[2] Temu lahko dodamo tezo, da se tudi odnos do jezika spreminja precej počasi in na več ravneh, tako pri posameznikih kot v javnosti. Sorazmerno hitro pa se lahko spreminjajo govorne in sporazumevalne navade posameznikov, skupin in skupnosti.

Katere spremembe na tem področju so prinesla devetdeseta leta 20. stoletja slovenskemu jeziku in slovenski jezikovni skupnosti, pa seveda tudi državi Sloveniji? Za temeljito sintezo je še prezgodaj, zlasti zato, ker je organizirano raziskovanje sodobne avtentične jezikovne realnosti v njenih družbenih, psiholoških in kognitivnih razsežnostih bolj ali manj šele v povojih in torej ne pre-

---

1 Posreden dokaz za močno jezikovno zaznamovanost identitete med Slovenci je tudi definicija besede *tujec* v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*: kot 1. pomen navaja slovar »kdor je iz tuje dežele, tuje jezikovne skupnosti«.

2 V slovenskem prostoru je v zvezi s tem zanimiva debata sredi devetdesetih let preteklega stoletja o t. i. seksistični rabi jezika (prim. Derganc 1997, Kozmik, Jeram 1995).

moremo ključnih podatkov, potrebnih za sintezo, o čemer bomo še spregovorili nekoliko pozneje. Na tem mestu bomo zato samo skicirali nekaj problemskih jeder.

Začnemo lahko z vprašanjem statusa slovenskega jezika. Gre za zapleteno vprašanje; pri statusu nekega jezika se pravzaprav vsaj posredno zmeraj govori o statusu več jezikov, ki v neki skupnosti v določenem času in prostoru na tak ali drugačen način sobivajo in so konkurenčni. Zaradi omenjenega občutka povezanosti slovenske politične identitete s slovenskim jezikom je samostojna slovenska državnost na nek način pomenila navidez dokončno izpolnitev skoraj poldrugo stoletje stare zahteve programa Zedinjene Slovenije, ki jo lahko parafraziramo takole: slovenska jezikovna skupnost naj javno živi samo v slovenščini. Osrednja vloga slovenščine v javnem življenju Slovenije je bila tako samoumevna, da se avtorjem ustave Republike Slovenije v osnutkih tega ni zdelo potrebno posebej določevati in poudarjati.[3]

Toda dogajanje v zvezi s formalnopravnim določevanjem statusa slovenskega jezika v Republiki Sloveniji se je s tem dejanjem šele začelo (Stabej 2000, 2001a, 2005). Do danes ga označuje razpetost v naslednjo temeljno dilemo: ali lahko status slovenskega jezika raste in se udejanja iz deklarativnih izjav v formalnopravnih normativnih virih ali pa je formalnopravna norma le funkcionalni korektiv (oziroma le eden od korektivov) samoumevnega dejstva, da je slovenščina v Republiki Sloveniji osrednji javni jezik? Tej dilemi so se pridruževale tudi druge, ki pa so bile v strokovni in javni debati manj izpostavljene. Seveda se pri temeljni dilemi postavlja vrsta precej usodnih podvprašanj: kdo sploh lahko v imenu česa/koga nekomu zapoveduje rabo nekega jezika? Na prvi pogled sicer dilem niti ni: zapovedovati je treba javno rabo slovenščine tistim, ki je na ozemlju Republike Slovenije niso pripravljeni rabiti, bodisi ker je kot tujci ne znajo bodisi ker kot govorci slovenščine zaradi takega ali drugačnega razloga (poslovnega, političnega, čustvenega ...) ocenjujejo, da je nima smisla uporabljati. Seveda so se že osnutki formalnopravnega določanja previdno omejevali predvsem na uradno oziroma javno rabo jezika, zasebno rabo (in nekatere oblike javne rabe) pa bodisi izrecno bodisi z zamolkom puščali ob strani.

Potem so se mnenja polarizirala v naslednjo smer: tisti, ki so verjeli v visoko deklarativno moč formalnopravne določitve statusa slovenščine (in hkrati za »udejanjanje« te moči z razmeroma strogimi kazenskimi določbami), so si kot način uresničevanja svojega prizadevanja izbrali obliko posebnega zakona o slovenskem jeziku (Uršič, Jan 2000). Tisti, ki s(m)o bili za kar se da natančno usmerjeno formalnopravno določenost statusa slovenskega jezika, torej za pravno normo kot nujni minimalni funkcionalni korektiv, pa s(m)o predlagali formalnopravno določevanje zahtev v zvezi z rabo in znanjem slovenščine po posameznih področnih zakonih in predpisih. To sicer pomeni zahtevnejše delo, saj je pri njem treba podrobno spremljati vse tekoče zakonodajne procese z jezikovnopolitičnega in jezikovnonačrtovalnega stališča in se vanje vključevati. Toda hkrati ima taka oblika dela tudi prednosti: omogoča natančnejše (s)poznavanje posameznega področja javnega življenja in zato tudi ustreznejše jezikovnonačrtovalne rešitve, poleg tega pa je tudi laže doseči sporazumno rešitev z odgovornimi nosilci s posameznega področja.

---

3 Člen o uradnosti slovenščine (in uradnosti italijanščine in madžarščine na ozemlju, kjer bivata ti skupnosti) je bil v ustavo zapisan šele na predlog J. Toporišiča, tedanjega predsednika Sekcije za slovenščino v javnosti pri republiški konferenci Socialistične zveze delovnega ljudstva (Toporišič 1991: 270).

Pravila jezikovnega obnašanja (glede same izbire jezika kot tudi glede načel učinkovitega, dostopnega komuniciranja) je tako mogoče določiti v korist področja in uporabnikov in hkrati v skladu z ustavnim izhodiščem. Toda ta druga oblika formalnopravnega določanja statusa je po prvih otipljivih rezultatih (v letih 1994 in 1995) dela državnozborske delovne skupine za jezikovno politiko in jezikovno načrtovanje zastala.[4] V zadnjem desetletju je v ospredje jezikovne politike stopilo oblikovanje posebnega jezikovnega zakona, ki je bil po dolgi in zapleteni proceduri (z mnogo priredbami, z vmesno zamenjavo predlagateljev in s končno temeljito spremembo izhodiščnega besedila) sprejet v državnem zboru Republike Slovenije in je 18. avgusta 2004 stopil v veljavo.[5]

Ne glede na pol omenjene dileme je razpravljanje o statusu jezika doslej pretežno potekalo v precej abstraktnih in/ali poenostavljenih kategorijah; zaznamovano je bilo z ujetostjo v past navidezne metonimije, da je razpravljanje o statusu slovenskega jezika kar samoumevno hkrati tudi razprava o slovenskih govorkah in govorcih in o prebivalcih ter prebivalkah Republike Slovenije (in seveda v njihovo dobro). Ravno tu pa je kleč: jezikovno načrtovanje ne more dobro opravljati svoje dejavnosti, če ne pozna temeljito jezikovnih ter sporazumevalnih navad in potreb pripadnikov neke skupnosti, in kot smo že omenili, če nima podatkov o sporazumevalnih zahtevah, zakonitostih in posebnostih posameznih področij in dejavnosti v družbi (Stabej 2001b). Razpravljalci o statusu slovenščine so ponavadi prepričani, da vse to seveda poznajo in upoštevajo, pri čemer v najboljšem primeru posplošujejo svoje potrebe in navade na celo skupnost, v najslabšem pa pri projekciji celo idealizirajo svoje lastne jezikovne, sporazumevalne pa tudi družbene navade in vrednote.[6]

Za trenutek se vrnimo k že postavljenemu podvprašanju: kdo sploh lahko v imenu česa nekomu zapoveduje rabo nekega jezika? Pri ugotavljanju tovrstnih mehanizmov in prepričanj naletimo na pojav, ki močno spominja na nek miselni vzorec iz slovenskega narodnega gibanja 19. stoletja: tedaj je veljalo, da najhujši sovražniki slovenskega narodnega gibanja nikakor niso Nemci, temveč nemškutarji, zato je politika nastopala ogorčeno predvsem proti njim, Nemce pa je v glavnem pustila pri miru (prim. Grdina 1993). Podobno so v sodobnosti jezikovnopolitično »kriminalizirani« predvsem govorci slovenščine, ki je v nekaterih govornih položajih ne uporabljajo (oziroma naj je ne bi uporabljali), mnogo manj pa tujci.[7] Zelo vprašljivo je celo samo izhodišče jezikovnopolitičnih zahtev: kaj je še (oziroma že) slovenščina in kaj ne (Stabej 2003b).

Nekaj, kar je na videz samoumevno, s sabo prinaša resne težave, tako na jezikovnoteoretski kot na praktični ravni. Ravno manipulacija s to navidezno samoumevnostjo je ena od osrednjih

---

4 Skupina je uradno nehala delovati po parlamentarnih volitvah leta 2004 (Stabej 2005: 314).

5 Zakon o javni rabi slovenščine je Državni zbor Republike Slovenije sprejel 15. 7. 2004, dostopen je na http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200486&stevilka=3841.

6 To je npr. posredno dobro razvidno tudi iz *Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko*, ki jo je Državni zbor Republike Slovenije sprejel 7. 5. 2007 (http://www.uradni-list.si/1/ulonline.jsp?urlid=200743&dhid=89463).

7 Tujci seveda še zdaleč niso enotna kategorija v slovenskem javnem mnenju; po izkušnjah s poučevanjem slovenščine kot drugega/tujega jezika in s pričakovanji govorcev slovenščine glede znanja slovenščine pri tujcih lahko ugotovimo, da Slovenci veliko bolj pričakujejo tekoče znanje slovenščine od »domačih« tujcev, torej predvsem priseljencev s področja nekdanje Jugoslavije, pa tudi na splošno od vseh drugih tujcev, razen tistih, ki prihajajo, recimo temu neupravičeno posplošujoče, z Zahoda. Tak refleks je sicer razumljiv, je pa po drugi strani ena od ovir za vzpostavitev in

pasti slovenske (in še marsikatere primerljive) jezikovne politike. Zlasti pri poimenovanjih subjektov in objektov javnega življenja je pravzaprav nemogoče zanesljivo in objektivno določati njihovo »slovenskost«, saj so lastna imena posebna množica jezikovnih znakov, ki je mnogo bolj odprta za najrazličnejše sestavine od t. i. nelastnoimenskega fonda nekega jezika. Ponazorimo z nekoliko banalnim primerom: če bi v slovenskih besedilih uporabljali pridevnik *schwarz* in ne pridevnika *črn*, bi lahko z gotovostjo trdili, da to ni slovenska sestavina. Priimkom Schwarz in Švarc, ki jih najdemo kar precej v slovenskem telefonskem imeniku, pa gotovo ne moremo odrekati slovenskosti: nič bolj in nič manj niso slovenski od priimkov Črne, Černe in Črnič. Zanimivo pa, da so na Slovenskem ravno lastna imena najpogosteje v ospredju javne pozornosti, namenjene jeziku, čeprav splošno gledano za jezik sploh niso ne najbolj reprezentativna ne najbolj usodna za njegovo življenje in obstoj.

Težave pri razsojanju o tem, kaj je slovensko in kaj ne, pa se nikakor ne ustavijo pri imenih: še težje je presoditi »slovenskost« besedil, ki jih tvorijo tisti govorci, ki jim je slovenščina drugi ali tuji jezik. Seveda se da presoditi, ali je neko besedilo v skladu z normo slovenskega knjižnega jezika ali ne (čeprav tudi tu obstajajo hude dileme). Vendar ta norma seveda ni in ne more biti merodajna za »slovenskost« nekega besedila in jezika v njem. Ker je določevanje slovenskosti jezika in besedil tako negotov posel, ki se ga ne da zlahka objektivizirati, se seveda pojavi želja oziroma skušnjava presekati gordijski vozel. Rešitev? Nekdo mora prevzeti odgovornost za tovrstno odločanje, seveda pa mora prej za to dobiti družbeno pooblastilo.

Precejšen del prvih osnutkov zakona o slovenskem jeziku je bil najbrž prav zato namenjen ustanovitvi urada za slovenski jezik in opredeljevanju njegovih pristojnosti in nalog. Ena od osrednjih nalog tega telesa naj bi bila prav ta: razsojati o slovenskosti, ko pride do dvoma, pri čemer seveda nikjer ni pisalo, kakšni bodo kriteriji za tovrstno odločanje. Sprejeti *Zakon o javni rabi slovenščine* ni predvidel ustanovitve urada za jezik, za usklajevanje in usmerjanje državnega jezikovnopolitičnega delovanja pooblašča ministrstvo, pristojno za kulturo. Hkrati ta zakon (v 19. členu) obvezuje ministra oziroma ministrico, pristojno za kulturo, da mora izdati »navodilo o ugotavljanju ustreznosti firme oziroma imena« za vpis v sodni register oziroma drugo uradno evidenco. Z drugimi besedami, ministrstvo mora poskrbeti za razvidna merila, po katerih se bo razsojalo o tem, ali je neka firma oziroma ime v slovenščini ali ne. Razvidnost meril pomeni vsaj možnost družbenega sporazuma o tem vprašanju: avtoritativno razsojanje brez pravil igre česa takega prav gotovo ne omogoča.[8]

---

uveljavitev normalnega mednarodnega statusa slovenščine kot državnega jezika. Od formalnopravnih zahtev do (konstruktivnih) vzorcev jezikovnega obnašanja pri tem pa je potrebna dolga pot ozaveščanja, opazovanja in nenazadnje tudi vaje.

8 Tu se zgodba nadaljuje v obliki jare kače: Sektor za slovenski jezik pri Ministrstvu za kulturo RS je leta 2006 pripravil *Navodilo o ugotavljanju jezikovne ustreznosti firme pravne osebe zasebnega prava oziroma imena fizične osebe, ki opravlja registrirano dejavnost, pri vpisu v sodni register ali drugo uradno evidenco* (http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200653&stevilka=2280); da vsebuje navodilo samovoljno določitev ustreznosti (ki ne pomeni nič drugega kot poskus zagotavljanja »slovenskosti«), ni presenetljivo. Toda navodilo je tako nejasno, da si je zelo težko predstavljati, kako bi se lahko po njem samostojno ravnal jezikoslovno neizobraženi pravnik, ki odloča o vpisu novih pravnih oseb v sodni register. Objektivizacija merila je tako samo navidezna – saj vsaj skrajne odločitve o »slovenskosti« spet padejo na »pooblaščeni« vladni Sektor za slovenski jezik.

Kdor razpravlja o statusu jezika, se mora torej zavedati, da je status zelo močno povezan s funkcionalnostjo jezika, torej z usposobljenostjo jezika za široko javno rabo (vključno s t. i. jezikovno infrastrukturo) in z jezikovno zmožnostjo govork in govorcev nekega jezika. Če nek jezik ne zadovoljuje posameznikovih sporazumevalnih in socializacijskih potreb, potem ima ta do njega le težko zares pozitiven odnos, tudi če mu nekdo dopoveduje ali mu zapoveduje, da mora svoj jezik ceniti, zaradi tradicije, ponosa, prednikov, identitete ali česarkoli že. Seveda je tudi čustvena motivacija pri jezikovni izbiri marsikdaj zelo ali celo najbolj učinkovita, toda na dolgi rok sama ne more zagotavljati govorčeve pripadnosti nekemu jeziku. Tudi na slovenskem prizorišču se reševanje jezikovnih vprašanj zelo hitro povezuje z ljubeznijo do jezika: če bomo svoj jezik ljubili in ga negovali, bo vse v redu in nihče nam ne bo nič mogel – če ne bomo, ga bo pa vrag odnesel.[9]

Je trditev, da je slovenščina danes samoumevno osrednji javni jezik v Sloveniji, resnična ali agitacijska? Seveda je na nek način oboje; toda samoumevnost – če pogledamo res v globalu – je v sodobnosti dejstvo. Z zgodovinskega stališča sicer ne gre za nobeno samoumevnost, temveč za načrten in naporen proces v tej smeri. Toda zgodovinska razsežnost večine govorcev slovenščine niti ne zanima – pa tudi če bi jih, si ne bi mogli s tem vedenjem kaj prida pomagati: samoumevnost izbire jezika mora v bistvu delovati brez vsakokratne načelne odločitve, če hočemo, da je nek jezik res zasidran v javnem življenju. Po drugi strani pa se ta samoumevnost zapleta. Vse bolj jasno je, da samo slovenščina ne more zadostiti vsem potrebam njenih govorcev in da je v slovenskem javnem življenju (spet) vse več tistih, ki slovensko (še) ne znajo. Slovenščina slovenski jezikovni skupnosti nikoli ni zadoščala za vse življenjske potrebe; saj noben jezik ne more pokriti vseh sporazumevalnih in informacijskih potreb pripadnikov jezikovne skupnosti – z delno izjemo govorcev svetovnih jezikov oziroma t. i. globalnega jezika, angleščine, pa še zanje to pravzaprav ne velja v celoti.[10]

Toda skoraj stoletje je v slovenski jezikovni in narodni skupnosti veljalo, da so – kljub šolski politiki izdatnega poučevanja tujih jezikov – za tujejezično sporazumevanje in za dostop do tujejezičnih informacij v glavnem pooblaščeni samo nekateri; vsi drugi so se morali zanašati na rezultate posredovanja, najbolj očitno seveda v obliki prevajanja in prevodov. Danes so tako potrebe kot realne možnosti (pri čemer gre za tako rekoč klasičen začaran krog vzroka in posledice) informiranja in komuniciranja tako zelo odprte, da posredništvo kot prevladujoči mehanizem ni več mogoče. In tu je najbrž kleč sprememb v slovenski jezikovni skupnosti (in v marsikateri drugi primerljivi jezikovni skupnosti). Včasih je za posrednike (torej tiste slovenske govorce, ki so dejavno obvladovali tudi tuje jezike, se v njih kot pooblaščenci skupnosti tudi sporazumevali in iz

---

9 V *Delu* je bil 28. 8. 2004 na 30. strani objavljen oglas, v katerem je neka ljubljanska osnovna šola ponudila delo učitelju oziroma učiteljici slovenskega in angleškega jezika. »Od novega sodelavca ali sodelavke pričakujemo strokoven in etičen odnos do učencev. Pri poučevanju obeh predmetov želimo ustvarjalen pristop in uporabo najsodobnejših metod poučevanja, pri slovenščini pa tudi vzgajanje v jezikovni kulturi in ljubezni do slovenskega jezika in književnosti«. Postavlja se vprašanje, po čem bo lahko vodstvo sklepalo, kdo od kandidatov in kandidatk bo najbolje ustrezal vodstvenim pričakovanjem vzgoje v ljubezni do slovenskega jezika in književnosti? Tisti, ki bo to ljubezen najjasneje izpovedal? Tisti, ki bo ljubezen najmočneje izžareval? Kdor bo z ogorčenostjo govoril o tistih, ki te ljubezni ne poznajo? Ker je zahteva očitno nepreverljiva, lahko s precejšnjo gotovostjo sklepamo, da pravzaprav sploh ne gre za zahtevo, temveč za ideološko izjavo vodstva šole.

10 Več o teh dilemah v Stabej 2003a.

njih ali vanje prevajali izbrana besedila) veljalo, da zaradi svojega posebnega statusa (visokega položaja na izobrazbeni in drugih lestvicah, pa tudi zaradi posredništva samega) ostajajo kljub nenehnemu stiku s tujim hkrati porok domačega.

Zdaj pa se rojeva nova bojazen: če imajo dostop do tujejezične komunikacije tako rekoč vsi, ne le pooblaščeni posredniki, kje torej ostaja jamstvo, da se bodo tisti, ki samo za svoje potrebe (kulturne, potrošniške, podjetniške) brez posredništva lahko kadarkoli komunicirajo v tujem jeziku (berejo, pišejo, se pogovarjajo), sploh še vračali v svoj jezik, v slovenščino? Ta bojazen je predvsem bojazen pastirjev, ki so ostali brez ovc, ker so se te naučile same dogovarjati z volkovi o načinu sobivanja ... Res pa je, da se razmerja spreminjajo in da tudi povezanost identitete z jezikovnimi izbirami v skupnosti postaja drugačna, kot smo je bili navajeni. Toda sklenemo lahko tako: bivanje v svojem jeziku (z občasnimi potrebnimi izleti v tuje jezike) je možno in smiselno takrat, ko se v tem jeziku dobro počutimo. Kdaj se dobro počutimo, je odprto vprašanje, toda odgovor gotovo lahko najdemo v spletu pozitivnega čustvenega odnosa, razvitih izraznih zmožnosti, dostopnosti informacij in jezikovnih virov ter podobnega. Po drugi stani pa posameznikov osebni večjezični repertoar, kakršnega spodbuja uradna evropska politika (z možnostjo globalnega večjezičnega komuniciranja, virtualnih komunikacijskih prostorov ipd.), prinaša s sabo sprva kaotičnost, posledično in postopno pa najbrž tudi večjo izostrenost prioritet jezikovne izbire. Po domače: če ni možnosti jezikovne izbire, pač ne izbiramo. Če pa izberemo, smo izbiri vsaj približno zavezani.

Razpravljanje o jezikovnem statusu v Republiki Sloveniji po osamosvojitvi je zanimivo še z enega stališča. Usmerjeno je skoraj izključno na slovenščino, le občasno tudi na italijanščino in madžarščino kot jezika avtohtonih manjšin, čeprav v veliki meri prevladuje prepričanje, da imata ta dva jezika itak več kot zadovoljivo rešen status. Na prvi pogled se zdi rahlo paradoksalno, da je največ jezikovnopolitične skrbi posvečene prav tistemu jeziku, ki ima v skupnosti tako ali tako privilegiran položaj. Kaj je z jezikovnimi pravicami drugih, t. i. neavtohtonih skupnosti, se razen nekaj raziskovalcev in nevladnih organizacij pravzaprav nihče resno ne sprašuje. Še več, pri zagotavljanju posebnega položaja slovenskega jezika v Republiki Sloveniji se zelo malo razmišlja o konkretnih praktičnih korakih za uresničevanje tega statusa na demokratičen način: slovenski šolski sistem nima sistematičnih prilagoditvenih rešitev za vključevanje tistih, ki jim slovenščina ni prvi jezik; tuji govorci, ki nimajo slovenskega porekla, skoraj ne morejo upati, da bi jim slovenska država ali kakšen javni sklad sofinancirala učenje slovenščine ipd. Tudi omenjena *Resolucija o programu jezikovne politike RS 2007-2011* zadev bistveno ne spreminja; zdi se sestavljena po načelu »za vsakogar nekaj malega«, saj iz nje nikakor ni mogoče razbrati smiselnega in razvidnega, hierarhičnega načrta potrebnih jezikovnonačrtovalnih dejanj v Republiki Sloveniji.

II

V drugem delu razpravljanja si bomo na kratko ogledali neko specifično vprašanje povezanosti identitete in jezikovnih navad znotraj jezikovne skupnosti. Koliko in kdaj je jezikovna identiteta v slovenski jezikovni skupnosti monolitna, koliko pa je razpršena in raznolika? Razpršenost oziroma demonolitizacija identitete se da nakazati z nekaj sociolingvističnimi predpostavkami. Ena je ta, da standardni jezik v govorjeni obliki izgublja svoj (že tako sorazmerno šibek) prestiž in da prestiž pridobivajo regionalno obarvane govorice; te govorice sicer najverjetneje še vedno nima-

jo prestižnega položaja v vsej skupnosti, temveč predvsem v svojem lokalnem okolju. Toda tudi v javnem sporazumevanju (celo v medijskem, čeprav tu ne v celoti) postajajo nevtralnejše oziroma bolj pričakovane, ali z drugimi besedami, nemoteče in zato družbeno nesankcionirane v vseslovenski govorni situaciji. Če ponazorimo s hipotetično situacijo: tudi če član upravnega odbora slovenskega podjetja, ki ima središče v Novem mestu, na seji odbora govori s prepoznavnimi prvinami recimo koroškega pokrajinskega govora, zato ne bo nič manj prepričljiv ali zaupanja vreden.

Sprememba načina političnega in gospodarskega bivanja je tudi v Sloveniji povzročila spremembo oblike notranjih migracij, te pa se povezujejo tudi z jezikovnimi navadami. Vzemimo za primer (visokošolsko) izobraževanje: že od srednjega veka naprej so morali vsi tisti (redki) govorci slovenščine kot prvega jezika, ki so želeli visoko izobrazbo in so lahko tako ali drugače do nje tudi prišli, ponjo seveda ne le izven svojega jezika, temveč tudi fizično izven slovenskega jezikovnega prostora. To je seveda s sabo prinašalo vrsto posledic, zlasti s stališča (kasnejšega) narodnopolitičnega pojmovanja skupnosti:

1. slovenski jezik tako ni opravljal vloge spoznavnega (če v to verjamemo) in sporazumevalnega sredstva na področju znanosti: zaradi tovrstne nerabe se v slovenščini niso mogle razviti določene poimenovalne, pa tudi skladenjske (za npr. zapletenejše utemeljevanje in izražanje vzročnoposledičnih razmerij) in druge diskurzivne prvine, ki se v jeziku lahko razvijajo pravzaprav samo z rabo; neraba in iz tega izhajajoča navidezna nezmožnost rabe (ki pa je seveda samo prehodnega značaja) slovenščine na področju znanosti pa je vplivala tudi na njen nižji status in prestiž v skupnosti; nenazadnje je izobrazba (bila) povezana tudi z družbenim prestižem in posebnim tipom socializacije.

2. Posledica visokega izobraževanja »zunaj« in »na tujem« je imela seveda še eno zelo oprijemljivo posledico: veliko sprva slovensko govorečih ljudi je po dosegi izobrazbene stopnje ne le opustilo slovenski jezik, temveč tudi ostalo zunaj slovenskega jezikovnega prostora; torej se je dogajalo tisto, čemur bi danes rekli »beg možganov«, čeprav zelo verjetno v tedanjem idejnem prostoru takega koncepta sploh ni bilo.[11]

Če je bil v srednjeveški in zgodnji novoveški družbi tak položaj nekaj običajnega in sprejemljivega, je postalo v razvoju slovenskega narodnega gibanja nevzdržno, da so morali narodni izobraženci (kot glavni nosilci programa) izobrazbo pridobivati v univerzitetnih centrih zunaj narodnega simboličnega (jezikovnega) in geografskega prostora. Tudi zato sta zahtevi po (ekskluzivni) javni in uradni veljavi slovenščine na slovenskem etničnem prostoru in po ustanovitvi slovenskega vseučilišča skoraj v vseh variantah slovenskega nacionalnega programa leta 1848 tako rekoč siamski dvojčici. In zato ni tudi nič čudnega, če je avstrijska vlada poskrbela za to, da so bili po obsegu skromni začetki posvetnega visokošolskega študija v slovenščini po marčni revoluciji z

11 Ekskurz: Definicija nekega jezikovnega prostora je kot večina sociolingvističnih pojmov precej nestabilna zadeva. Če se je včasih dalo jezikovni prostor kar precej zanesljivo povezovati z geografskim poselitvenim oziroma naselitvenim prostorom neke jezikovne skupnosti, seveda z upoštevanjem določenih izseljenskih ali priseljenskih »izpostav« tega jezikovnega prostora, danes – vsaj na papirju, če lahko to označimo nekoliko paradoksalno – zaradi medijskih in komunikacijskih možnosti jezikovni prostor prerašča v bistveno manj »samo zemljepisni« pojav. Seveda je še vedno predvsem zemljepisni; toda z širokopasovnimi internetnimi povezavami, pa nenazadnje tudi z jezikovnimi tehnologijami se jezikovni prostori stapljajo in širijo tudi v virtualnem prostoru.

reformo iz središčne Ljubljane prestavljeni v Gradec, kjer so med drugim tudi zaradi premajhnega zaledja slovenskih govorcev kmalu ugasnili.

Univerza v Ljubljani je z ustanovitvijo leta 1919 začela izpolnjevati že zdavnaj prej zastavljeni cilj slovenske narodne univerze (ki seveda daleč presega samo jezikovno in simbolično vrednost, ampak ima še bistveno močnejšo razsežnost zagotavljanja gospodarske, politične, kulturne in civilizacijske narodne konkurenčnosti). S sociolingvističnega stališča je univerza sprožila centripetalni proces, ki je izrazito krepil Ljubljano kot slovensko mestno središče, hkrati pa tudi prestižnost ljubljanske govorne podstave (ljubljanski govor sicer ne prej ne tedaj ne pozneje ni bila povsem enovita pojavnost). V naslednjih letih se je skupaj s politično vlogo Ljubljane pa tudi z začetkom razvoja radia kot govorjenega medija (Radio Ljubljana je začel redno oddajati konec oktobra 1928 – *Enciklopedija Slovenije* 10, str. 52) začel izdatneje in dejavneje razvijati govorjeni slovenski knjižni oziroma standardni jezik.

Domnevamo lahko, da je imela ljubljanska univerza dolgotrajni centripetalni učinek tudi na področju jezikovnih oziroma govornih navad slovenskih izobražencev, saj je dolgo časa kot edina tovrstna slovenska ustanova sprejemala mlade ljudi s tako rekoč vseh geografskih in dialektalnih področij Slovenije. 18-, 19- in 20-letniki so govorno in jezikovno prilagodljivejša populacija od starejših odraslih ljudi. Če so hoteli socializacijsko preživeti, so morali svojo govorico na nek način homologizirati v smeri knjižnega jezika in postati jezikovno čim manj opazni. Izobraženost je seveda del socialnega statusa, ta pa se ponavadi zelo tesno povezuje tudi s posebnimi jezikovnimi izbirami oziroma navadami.

Naslednja domneva glede govornih navad je zato povezana z nadaljnjim življenjem nekdanjih diplomirancev in diplomirank ljubljanske univerze: tudi tisti, ki zaposlitve niso našli oziroma dobili v Ljubljani in so se vračali v ožje ali širše okolje, svojih govornih navad niso več v celoti prilagajali oziroma, če nam je dovoljeno skovati nov izraz, svoje govorice niso v celoti reregionalizirali, vsaj v javni rabi ne. Še bolj seveda to velja za tiste diplomirance, ki službe in življenjskega okolja niso našli ne v Ljubljani ne v svojem rodnem okolju, temveč drugje. Tak vzorec slovenska jezikovna skupnost pozna že dolgo časa, o njej je že konec 18. stoletja poročal koroški duhovnik in jezikoslovec Gutsman, in sicer z nasvetom duhovnikom, da morajo govoriti lepše in pravilneje kot običajni ljudje, saj naj bi si s tem pridobili potrebno dodatno spoštovanje.

V drugi polovici 20. stoletja je slovenski univerzitetni prostor zaznamovala postopna decentralizacija, sprva zelo počasna, nato pa vse odločnejša. Zlasti v zadnjih desetletjih je proces povezan tudi s krepkim povečevanjem obsega visokošolske populacije. Univerza v Mariboru je bila ustanovljena leta 1975 (visokošolski zavodi so se začeli razvijati in povezovali v Mariboru že kmalu po koncu druge svetovne vojne), leta 2003 je bila ustanovljena tudi tretja slovenska univerza, Univerza na Primorskem, leta 2006 se je iz dotedanje Politehnike preoblikovala Univerza v Novi Gorici, po Sloveniji se je razvilo tudi precej neuniverzitetnih visokošolskih ustanov. O sociolingvističnih učinkih tega procesa lahko zaenkrat prav tako samo domnevamo, toda zelo težko je podvomiti, da to učinkov ne bi imelo (seveda v kombinaciji z vsemi drugimi družbenimi dejavniki).

Osnovno tezo bi lahko nakazali v naslednji smeri: če je bila prej glede jezikovne identitete in govornih navad edina slovenska univerza (v Ljubljani) dolgo časa talilni lonec, ki je deregionaliziral govorico bodočih izobraženk in izobražencev, je pri decentraliziranem univerzitetnem siste-

mu talilna moč univerzitetnega procesa bistveno manjša. Vsaj Univerzo v Mariboru lahko označimo – in to nikakor ni mišljeno kot vrednostna oznaka – za pretežno lokalno univerzo (vsaj večino časa njenega obstoja), in sicer v tem smislu, da na njej študirajo pretežno študenti in študentke iz vzhodne Slovenije. Za tako rekoč novo Univerzo na Primorskem seveda kaj takega ne moremo trditi, čeprav bo najbrž tudi tam to vsaj za nekaj časa kar veljalo. Vse to pomeni, da subjekti visokošolskega študija lahko govorni del svoje jezikovne identitete med študijem ohranijo veliko bližje izhodiščni poziciji kot prej. In, paradoksalno, del ohranjanja gre tudi na račun študijskih migracij v manjša urbana okolja – če študentka iz Brežic študira v Kopru, najbrž svojega govora ne bo izrazito prilagodila regionalni govorici univerzitetnega okolja.

Po končanem formalnem izobraževanju se seveda kljub temu marsikdo bodisi zaradi poklicnih oziroma kariernih bodisi zaradi zasebnih razlogov seli po Sloveniji – toda kasneje je vse težje temeljiteje prilagajati, kaj šele zamenjati lastne govorne navade (in s tem posredno tudi del lastne identitete) v novem okolju. Tako opazovalec dobi občutek, da je regionalna obarvanost javne govorice visokošolsko izobraženega posameznika v sodobni slovenski situaciji po eni strani bistveno pogostejša, po drugi strani pa bistveno manj zaznamovana (kar je v jezikoslovju običajen evfemizem za izraz »moteč«), kot je bila včasih. Seveda tak »razvoj« spremljajo in sopovzročajo tudi drugi procesi, zlasti na področju govorjenih medijev, predvsem nadaljnja komercializacija in regionalizacija radijskih postaj, kar vse olajšuje dostop lokalnih govoric do javnosti in s tem viša njihov prestiž.

Druga hitro spreminjajoča se razsežnost, ki jo lahko dobesedno samo omenimo, je povečevanje migracij in pretoka idej v evropskem in mednarodnem okviru – Slovenija (s svojimi državljani in državnim jezikom vred) je kot članica Evropske unije seveda sredi teh procesov. To s sabo prinaša temeljite spremembe v delovanju jezikovne skupnosti in jezika nasploh – pojmovanje o tem, kaj vse to (lahko) pomeni in kako to urejati, pa je zaenkrat precej kaotično. To se npr. dobro kaže prav pri razpravi o jezikovni urejenosti slovenskega visokega šolstva, kjer si koncepta mednarodnosti in nacionalnosti zaenkrat bolj nasprotujeta, kot da bi se dopolnjevala.

Vse, kar je bilo doslej napisanega v zvezi z »demonolitizacijo« jezikovne identitete, so pravzaprav domneve, ki jih slovensko jezikoslovje še ni začelo resno obravnavati, kaj šele da bi jih temeljito vgradilo v delovne hipoteze svojih raziskovalnih in aplikativnih projektov. Problem se skriva tudi v tem, da je slovenistično jezikoslovje – najbrž podobno kot vse druge znanstvene vede in discipline – ujeto v neko zakrito družbeno paradigmo, te ujetosti pa ne zna in ne zmore metaznanstveno premišljevati in s se tem iz ujetosti osvobajati v umeščenost, temveč se je – za vsak primer – raje kar drži. Seveda z običajnimi znanstvenimi izgovori teoretske in metodološke discipliniranosti (pri čemer gre ponavadi za varen odnos v smislu »tako se pač dela«). Slovenistično jezikoslovje se zato še zdaj ukvarja pretežno bodisi s knjižnim jezikom bodisi z dialekti in zgodovino slovenskega jezika. Vse, kar je vmes, je bela lisa – čeprav je prav tega vmes daleč največ v življenju katerekoli jezikovne skupnosti, tudi slovenske. Deloma tako stanje že dobro desetletje skuša preseči slovensko korpusno jezikoslovje, vendar njegova doslejšnja usoda kaže, da je kljub dobrim rezultatom (npr. referenčni korpus pisne slovenščine *FidaPLUS*, www.fidaplus.net) tako akademsko kot institucionalno in finančno gledano še vedno izrazito marginal(izira)no področje.

In kakšna naj bi bila ta zakrita družbena paradigma, ki naj bi se je jezikoslovje še kar naprej držalo? Tudi tu lahko seveda domneve samo grobo skiciramo in formuliramo. Knjižna oblika

slovenskega jezika je (bila) zagotovilo za uveljavljanje statusa slovenščine v javnosti, kar je postalo še posebej pomembno v obdobju nacionalnega gibanja, čeprav je to veljalo že vsaj od 16. stoletja naprej. Med temeljne kriterije knjižnosti nekega jezika sodi standardiziranost oziroma normiranost, kar pomeni predvidljivost in ustaljenost jezikovnih izrazil. Pri tem se dogajajo procesi določanja in seveda tudi odločanja o tem, kaj sodi v knjižno normo in kaj ne. Utemeljevanje takih odločitev je zmeraj zapleten proces, ne glede na to, za kakšen tip utemeljevanja gre. Pogosto utemeljitve izbire normnih izrazil slonijo na zgodovinskem ozadju nastanka nabora vseh jezikovnih izrazil nekega jezika; pogosto so utemeljene s podatki (resničnimi ali prirejenimi) o sodobni ali polpretekli rabi jezikovnih izrazil, njihovi razširjenosti, njihovi vlogi, primernosti, učinkovitosti in podobnem. Cilj jezikoslovja torej ni bil predvsem, da bi znanost opazila, kaj se v jeziku in v jezikovni skupnosti dogaja, temveč da določi, kaj in kako naj bi se dogajalo.

In že se nam riše del skice omenjene dihotomije knjižni jezik nasproti dialektologiji oziroma zgodovini slovenskega jezika. Smer raziskovanja knjižnega jezika naj bi ponujala odgovore na to, kaj je knjižno in kaj ne s stališča rabe sodobnega jezika in njegove vloge v skupnosti, dialektologija in zgodovina jezika pa naj bi ponudili vedenje o tem, kako so se jezikovna izrazila slovenščine oblikovala in razvijala. Pri tem je mogoče s precejšnjo gotovostjo domnevati, da sta dialektologija in zgodovina slovenskega jezika precej močno zaznamovani še z enim družbenim oziroma kar ideološkim ozadjem: zgodovinska utemeljitev nekega jezika, bodisi kot starega samostojnega jezika ali jezika, ki je sicer majhen, vendar sodi v številno družino sorodnih jezikov s skupnimi predniki, je imela na evropskem novoveškem trgu idej kar precej teže (in jo ima zlasti v laičnem metajezikovnem razmišljanju še danes). Ni torej toliko pomembno, kako je danes, temveč je odločilno to, kako je bilo nekdaj. S tem naj bi se takorekoč avtomatično razrešilo tudi vprašanje, kako naj bo danes.

Najbrž se zdi slovenistično nepoučenemu bralcu nenavadno, da tudi dialektologijo kot vedo neposredno povezujemo z zgodovinskim ozadjem jezika, čeprav se ukvarja z raziskovanjem sodobne geografske raznolikosti slovenskega jezika. Toda ta njen cilj je pravzaprav samo etapni cilj pri rekonstruiranju razvojnih pojavov jezika, nikakor pa ne glavni cilj. Zato ima dialektologija tudi zelo restriktiven metodološki filter (seveda z dragocenimi in vse pogostejšimi izjemami). Pravzaprav niti noče ugotoviti kaj vse se z jezikom v sodobnosti dogaja, temveč hoče najti predvsem tisto, kar jo zanima – in glede na specifičnost jezikovnih procesov tako v percepcijskem kot socializacijskem smislu se tej panogi kaj lahko zgodi, da najde tisto, kar že vnaprej domneva, da bo našla.

Kako absurdna je taka polarizacija kot prevladujoča *metodologija* jezikoslovnega raziskovanja, lahko ponazorimo z naslednjo analogijo: če izhajamo iz predpostavke, da je vse, kar se v javni komunikaciji in v jeziku dogaja, *odstop* od knjižnega jezika ali, zrcalno, *odstop* od narečja, naredimo približno enako napako, kot če bi kot botaniki interpretirali močvirne rastline kot *odstop* od vrtnih rastlin ali kot bi agronom pašnik obravnaval kot *odstop* od njive.

Kakšne učinke ima taka polarizacija? Gotovo večplastne, nakažimo samo nekaj smeri. Monolitna normiranost knjižne norme del jezikovne skupnosti odvrača od pravega identificiranja s slovenskim jezikom. V kodifikaciji knjižnega jezika sicer obstaja variantnost, in to na več ravneh. Toda v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* bomo zaman iskali oznako »pri Slovencih v Italiji«, »pri Slovencih v Avstriji«, »pri Slovencih na Madžarskem«, »pri Slovencih v Argentini«; taka vari-

antnost je bila nekaj časa nevarna s stališča narodnostne politike, nato pa moteča z ideološkega stališča. Morda je nekaj časa to delovalo, veliko vprašanje pa je, ali nima danes nepriznavanje določenih različic za knjižne ravno nasprotne učinke.

Po drugi strani pa monolitnost in prepočasno prenavljanje knjižne norme v slovenski jezikovni skupnosti spodbujata drug trend: idealizacijo narečij in krajevnih govorov kot edinega pristnega, pravega, naravnega ipd. jezika. Če na to gledamo kot na odpiranje javnosti celotnemu spektru oziroma zvrstnemu kontinuumu jezika, je proces seveda zanimiv in ga do neke mere lahko imamo tudi za pozitivnega. Toda po drugi strani se postavlja vprašanje, ali ni tak trend več kot primerna podlaga za dezintegracijo slovenske jezikovne skupnosti. Spomnimo se samo vindišarske teze pri Slovencih v Avstriji in hitro lahko vidimo, kako je poudarjanje lokalne identitete pravzaprav učinkovita bližnjica do njene ukinitve.

Slovenska jezikovna skupnost je za vse govorce slovenščine nujna pojavnost – ne kot zmeraj in povsod uresničujoča se entiteta, temveč kot neke vrste servisno jamstvo za možnost zadovoljivega sporazumevalnega in družbenega udejanjanja. Če bi se jezikovna skupnost dezintegrirala, bi gotovo integracijske pobude prevzeli drugi centripetalni elementi. Sprememba, ki bi razveseljevala? Zelo težko.

Literatura

DERGANC, Aleksandra (ur.), 1997: *33. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

GRDINA, Igor, 1993: Doživljanje Nemcev in nemške kulture pri slovenskih razumnikih od prosvetljenstva do moderne: prispevek k zgodovini občutenj življenja na Slovenskem (naknaden referat k znanstvenemu posvetovanju Nemška in slovenska kultura na Slovenskem od začetka 19. stoletja do druge svetovne vojne, oktobra 1990 v Ljubljani). *Zgodovinski časopis* 47/1. 57–67.

KOZMIK, Vera, JERAM, Jasna (ur.) 1995: *Seksistična raba jezika*. Ljubljana: Urad za žensko politiko Vlade Republike Slovenije.

SKUBIC, Andrej, 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

STABEJ, Marko, 2000: Nekatera vprašanja formalnopravnega urejanja statusa slovenskega jezika v Republiki Sloveniji. *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije* 1. Ur. I. Štrukelj. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 234–245.

STABEJ, Marko, 2001a: Institucionalizacija jezikovne politike v državnih organih Republike Slovenije. *Zbornik referatov s Prvega slovensko-hrvaškega slavističnega srečanja, Novigrad, 25.– 27. marec 1999*. Ur. V. Požgaj Hadži. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 33–42.

STABEJ, Marko, 2001b: Spod materinega krila v lastne hlače (materni jezik, državni jezik – med intimnim in javnim). *Materni jezik na pragu 21. stoletja*. Zbornik Mednarodnega simpozija Materni jezik na pragu 21. stoletja v Portorožu, 2. decembra 1999. Ur. M. Ivšek. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 20–31.

STABEJ, Marko, 2003a: Bo en jezik dovolj? Večjezičnost v enojezičnosti. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje (Obdobja 20)*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 51–70.

STABEJ, Marko, 2003b: Kaj je to, slovenščina (slovenščina v narodni in mednarodni razsežnosti). *Poučevanje materinščine: načrtovanje pouka in preverjanje in ocenjevanje znanja*. Zbornik 3. mednarodnega simpozija v Novi gorici. Ur. M. Ivšek. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 14–22.

STABEJ, Marko, 2005: Obrisi slovenske jezikovne politike. *Slovensko jezikoslovje danes. Slavistična revija*, posebna številka Ur. A. Vidovič Muha. 309–325.

TOPORIŠIČ, Jože, 1991: *Družbenost slovenskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

URŠIČ, Sonja, JAN, Zoltan (ur.), 2000: *Javna predstavitev mnenj o tezah za zakonsko ureditev rabe slovenščine kot uradnega jezika: zbornik prispevkov iz razprave s tezami za predlog zakona in izbor gradiva*. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije. 73–75.

Tadeja Rozman
Filozofska fakulteta, Ljubljana
Nanika Holz
samostojna leksikografka, Ljubljana
UDK 811.163.6'374:316.32(497.4)

Slovar – jezika vladar?

Prispevek obravnava družbene stereotipe, ki jih najdemo v slovarjih, in stereotipe o slovarjih, ki živijo v slovenski družbi. Tako na kratko predstavi trenutno stanje slovenske leksikografije ter naloge, ki slovenske leksikografe in jezikoslovce čakajo v prihodnosti.

The social stereotypes to be found in dictionaries are discussed, as well as the stereotypes of dictionaries prevalent in Slovene society. There is also a short presentation of the current state of Slovene lexicography and the work facing Slovene lexicographers and linguists in the future.

1 Uvod

Definirati, kaj slovar je, ni lahko, čeprav vsakdo vsaj približno ve, kaj to je. Še posebej seveda tisti, ki se učijo tujega jezika, saj bi bilo jezikovno učenje brez slovarjev zagotovo težji in verjetno počasnejši proces. V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), trenutno edinem splošnem enojezičnem razlagalnem slovarju slovenščine, najdemo tole razlago: *knjiga, v kateri so besede razvrščene po abecedi in pojasnjene*. To je nekoliko nepopolna razlaga, saj je slovar v današnjem času lahko vsaj še v elektronski obliki in sploh ni nujno, da so besede razvrščene po abecedi. Da pa ne bomo preveč pikolovski, priznajmo, da je vsaka slovarska definicija vedno nekoliko poenostavljena in ne more zajeti vseh pomenskih razsežnosti določenega pojma. In ko trdimo, da je slovar težko definirati, mislimo seveda na to, da je težko pojasniti, kaj vse slovar je, predvsem s stališča vloge in položaja, ki ju ima v družbi.

In kaj ima vse to s stereotipi, ki so letošnja tema Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture? Stereotipen začetek. V slovenskem prostoru se javna besedila, kot so članki, referati, celo monografije, zelo pogosto začenjajo kar s slovarsko definicijo obravnavanega pojava ali glavne teme, avtorji pa definicijo ponavadi še dopolnijo ali se nanjo ves čas sklicujejo. Odvisno od namena besedila pač. Ne glede na to, ali definicijo obtožijo pomanjkljivosti ali ji v svojem razpravljanju pritrjujejo, pa tovrstno ravnanje kaže na dve stvari. Prvič, da imajo uporabniki razlagalnega slovarja v slovenski družbi velika pričakovanja: od njega pričakujejo, da zajame in adekvatno popiše ne samo vse besede, ampak tudi vse kolektivno družbeno vedenje. In drugič, slovar dojemajo kot veliko avtoriteto. To seveda ni značilno zgolj za slovensko družbo (prim. npr. Béjoint 2000), prav tako ne, da se slovar dojema kot en sam (Gorjanc 2004: 153), kar se je tudi nam zapisalo v začetku tega članka, kljub temu da se zavedamo, da teorija in praksa poznata vrsto različnih tipov slovarjev, namenjenih različnim publikam.

Poglejmo torej, nekoliko po šolsko, katere tipe slovarjev poznamo in katere vse bi potrebovali.

Enojezični slovarji		Dvo- ali večjezični	
za domače govorce	**za tujce (od 30.000 do 50.000 geselskih člankov)**	**dekodiranje[1]**	**enkodiranje**
– otroški slovarji (lahko kombinirani s slikovnim gradivom) – šolski slovarji (po stopnjah do zaključka gimnazije) – slovarji za odrasle (tj. z univerzitetno izobrazbo – od 35.000 geselskih člankov) – véliki slovarji (splošni ali specializirani, npr. historični, etimološki, dialektološki itd. – od 60.000 geselskih člankov)		pogosti so t. i. dvosmerni žepni slovarji, ki običajno obsegajo okrog 15.000 geselskih člankov v obeh jezikih in združujejo obe funkciji	

Preglednica je zelo poenostavljena, saj lahko slovarje še dodatno kategoriziramo (Landau 1989: 7–34, Svensén 1993: 9–39): so splošni ali specializirani (npr. terminološki), pokrivajo posamezne segmente jezika (izgovorjava, sinonimi, tujke, sleng, neologizmi), so sinhroni ali diahroni, opisovalni ali predpisovalni, akademski ali komercialni, geselski članki so urejeni po abecedi ali po pomenskih sklopih, iztočnice so eno ali večbesedne, izdaja knjižna ali elektronska (ta pa spet na CD-ju, DVD-ju ali celo na svetovnem spletu) itd.

V Sloveniji obstaja specifična slovarska ponudba, ki še zdaleč ni popolna – nimamo na primer slovarja za tujce in šolskega slovarja, če omenimo samo dva –,[2] in v kombinaciji z leksikografsko in jezikoslovno tradicijo ter šolskim sistemom ustvarja vrsto stereotipov o slovarjih. Seveda tudi slovarji niso imuni pred vključevanjem klišejev, ki obstajajo v družbi in zato živijo v jeziku.

2 Stereotipi v slovarjih

Pa naj še kdo reče, da slovenščina ni bogat jezik /.../

Imamo najrazličnejše izraze za »prenehati živeti«: umreti, poginiti, crkniti /.../

1 Slovarji za dekodiranje (razumevanje) besedil imajo prvi jezik na desni, slovarji za enkodiranje (tvorjenje) pa na levi. Prvi jezik je ponavadi materni jezik.

2 O kriterijih za izdelavo specifičnih slovarjev gl. članek T. Rozman Upoštevanje ciljnih uporabnikov pri izdelavi enojezičnega slovarja za tujce, *Jezik in slovstvo* 49/3–4, 63–75.

> Tako lahko tudi na izrazni ravni pokažemo svojo vzvišenost nad manjvrednimi življenjskimi oblikami. Človek umre, žival pogine. Nekateri pa zganjajo cel cirkus, če rečeš, da je pes umrl. Pes lahko namreč kvečjemu pogine, ali pa crkne. No, crkne lahko tudi sosed, ampak to je že druga zgodba. Umiranje je očitno superiorni izraz. Hm, razen za čebele, ki so pa edina plemenita živalska vrsta, zato jih sem zajame še celo SSKJ (»zaradi mraza so vse čebele umrle«).
>
> Zabavno /.../[3]
>
> (Http://dragonfly-dragonfly.blogspot.com/2006/10/pa-naj-e-kdo-ree-da-slovenina-ni-bogat.html.)

Tale zapis je vzet z nekega bloga, ker slikovito prikaže, kako se v jeziku odraža družbeno pojmovana več- in manjvrednost, v tem primeru na osi človek – žival. Človek *umre*, žival *pogine*, oboje pa lahko tudi *crkne*, pri čemer je v SSKJ zapisano, da je *crkniti* pogovorni izraz za žival, če ga uporabimo za človeka, pa smo zelo grobi in žaljivi. Dvojna degradacija živali torej, ali morda celo trojna, saj nam SSKJ razkrije tudi to, da živalske izraze lahko uporabljamo, če želimo do ljudi biti žaljivi: rečem ti *koza!* in te obtožim, da si neumna, domišljava, rečem ti *pes* in te obtožim hudobe in nasilnosti. In tako naprej.

Čeprav se zdi, da smo za prikaz izbrali družbeno manj občutljivo temo, ki ne prikazuje stereotipnega gledanja na določene, predvsem v družbi manjšinske ali marginalizirane skupine, pa zgornji blogovski zapis posredno vendarle izraža vsaj nezadovoljstvo, če že ne kritike, da moramo o svojih živalskih ljubljencih govoriti kot o nečem manjvrednem. Še posebej, ker je nekdo čebelam vendarle pripisal nek višji družbeni status. V časopisnem gradivu lahko preberemo, da menda zato, ker so tako koristne in ker je naša avtohtona vrsta kranjska sivka polna dobrih lastnosti: marljiva, skromna, varčna, nezahtevna in neagresivna.[4] Kakorkoli že, tudi odzivi na ta zapis pritrjujejo njegovi kritiki, splošna raba, preverjena po korpusu *FidaPLUS*, pa sicer kaže, da čebele pri nas lahko *poginejo*, psi in mačke pa prav lahko tudi *umrejo*.

Stereotipi, klišejskost in ideologija v slovar prodirajo na ravni makro- in mikrostrukture, predvsem z izborom iztočnic, definicijami, kvalifikatorji oziroma oznakami rabe, zgledi rabe (Béjoint 2000: 124, Gorjanc 2004 in 2007).[5] V slovarjih tako lahko med vrsticami preberemo, kdo je v nekem času družbena elita in kdo margina, kaj družba ceni in česa ne, kakšne so sprejemljive družbene vloge in tako naprej. SSKJ nam na primer skozi zglede rabe razkrije nekatere stereotipne predstave o pripadnikih določenih slovenskih pokrajin. Čeprav se izogne v šalah[6] najpogosteje zasmehovani skoposti Gorenjcev, pa jim kar dvakrat pripiše neuglajenost in robatost:

> **grčavost** – lastnost, značilnost grčavega: *njegova gorenjska grčavost*[7]
>
> **izpodrepiti** – nagnati, spoditi koga, tako da se za njim kaj vrže: *gorenjsko dekle ga je izpodrepilo*

---

3 Vsi spletni citati so objavljeni v nespremenjeni obliki, brez popravljanja ali cenzure avtoric.
4 Vir za to trditev so časopisni odstavki iz referenčnega pisnega korpusa sodobne slovenščine *FidaPLUS*.
5 V obeh člankih je predstavljena analiza več enojezičnih slovarjev (SSKJ, slovarski del SP 2001, Verbinčev *Slovar tujk* in *Veliki slovar tujk*) s stališča družbene ne/korektnosti.
6 Šale o pripadnikih različnih slovenskih pokrajin lahko najdete na http://www.najdi.si/drobtine/index.jsp?dc=1.
7 V SSKJ za pomen grčav najdemo naslednjo razlago: 'neuglajen, robat, trd', ponazorjeno zgledom rabe: *ti ljudje so preprosti in grčavi*.

Štajerci so lokalpatrioti, Dolenjci pa veseljaki:

lokalpatriotizem – veliko občudovanje, ljubezen do domačega kraja, pokrajine: *štajerski lokalpatriotizem*

dolenjski – nanašajoč se na Dolenjce ali Dolenjsko: *dolenjska šegavost*

vesel – ki je večkrat, rad v stanju veselja: *veseli Dolenjci*

V družbi obstaja tudi polno stereotipov o ženskah, kar ni nič nenavadnega, saj predstavljamo več kot polovico svetovne populacije: matere, žene, ljubice, dobre/slabe gospodinje, vaške opravljivke, spogledljivke, (ne)sposobne tajnice, skrbne, lepe, skrivnostne ipd. V sodobni družbi imamo na srečo tudi ugledne znanstvenice, univerzitetne profesorice, sposobne leksikografke, uspešne direktorice, iznajdljive kriminalistke, voznice avtobusov, gradbene inženirke, mornariške častnice – ženske delujemo na mnogih področjih, ki so – seveda stereotipno gledano – moška.

Poleg medijev, ki najmočneje vplivajo na oblikovanje javnega mnenja o različnih področjih našega življenja – od okolja, bivanja, dela, pa do odnosa do posameznih družbenih pojavov ali (marginaliziranih) skupin ljudi – tudi slovarji pri tem ne igrajo zanemarljive vloge. Pri sestavljanju slovarjev imajo zato uredniške odločitve oziroma politika založniških hiš veliko večjo težo, kot se zdi na prvi pogled.

Pri *Velikem angleško-slovenskem slovarju Oxford-DZS* (VASSO)[8] je uredništvo tako tudi zaradi politične korektnosti izdelalo natančna navodila za sodelavce glede dodajanja ženskih oblik pri prevedkih za vršilce dejanj oziroma nosilce stanj (npr. **newsreader** bralec/-lka poročil) ter za druge osebe, ki so lahko moškega ali ženskega spola (npr. **half cousin** polbratranec, polsestrična), pri prevajanju primerov pa smo[9] tam, kjer spol ni bil eksplicitno izkazan, stremeli k enakemu razmerju med ženskimi in moškimi oblikami, na primer:

I sometimes fantasize about living in a house in the country včasih fantaziram o tem, da bi živela v hiši na deželi

if my mother sees me here, I'll never hear the last of it če me mama vidi tukaj, se jih bom pa naposlušal

Prav tako smo se pri izbiranju primerov izogibali seksizmu, rasizmu in drugim oblikam nestrpnosti – iz dejanske rabe smo izbirali take, za katere smo bili prepričani, da ne bojo do nikogar žaljivi.

SSKJ je nastajal v času, ko korektnost do določenih družbenih skupin še ni bila »moderna« oziroma je bilo v družbi zavedanja o posledicah posmehovanja, žaljenja ali marginalizacije še bistveno manj kot danes; zato tam ne bomo našli marsikatere ženske oblike, ki je v VASSO navedena, po drugi strani pa bomo v SSKJ našli kar nekaj primerov rabe, kjer ženska nastopa v podrejeni ali negativni vlogi (prim. Gorjanc 2004 in 2007).

---

8 Slovar je izšel v dveh knjigah (A–K, 2005 in L–Z, 2006) in ima 117.402 geselska članka. Posebnost VASSO je, da je prvi slovar v Sloveniji, pri katerem so bili tako za angleško kot za slovensko stran uporabljeni korpusni podatki o obstoju posameznih oblik in o dejanski rabi jezika. Za več podatkov o slovarju prim. Grabnar, Šorli 2003 ter Šorli 2006.

9 T. Rozman je pri VASSO sodelovala kot redaktorica za slovenščino, N. Holz pa kot višja redaktorica.

Zato se žal lahko zgodi, da slovar postane tudi orodje za širjenje nestrpnosti. Uredniška odločitev pri SSKJ je bila, da lastnih imen ne bo v slovarju.[10] V SSKJ tako sicer najdemo geselska članka za besedi *cigan* in *rom*, vendar ne za poimenovanje pripadnikov etnične skupnosti Romov. Uvode k slovarjem berejo le redki uporabniki, zato nerazumevanje informacij v slovarjih in njihova nepravilna oziroma napačna interpretacija ne presenečajo:

> Dokler ne bo beseda cigan v SSKJ razložena kot kletvica, lahko vsakemu »romu« rečem cigan. Zdaj naj pa še pazim pri izgovarjanju besed ,kaj se komu dopade,oz. katera beseda koga užali. Pismo, smo ja demokratična država.
>
> Mimogrede: v SSKJ pomeni beseda »rom« okvir, kar bi bilo mogoče po moje za cigana bolj žaljivo.
> (Http://hrastnik.mojforum.si/hrastnik-about391.html.)

Z isto tematiko so povezane tudi naslednje forumske izjave, kjer se pri sklicevanju na SSKJ spet izkaže pomanjkljivo védenje o interpretaciji podatkov, ki jih uporabniki najdejo v slovarjih:

> Rom po njihovo pomeni clovek, se prav smo neromi pac neljudje. a smo ze tok fuknjeni da bomo sami sebe žalili?
> Kaj mene briga ce njim ni vsec beseda cigan? To je uradna slovenska beseda za priseljenca iz indije. Beseda rom je v slovarju slovenskega knjižnega jezika?
> /.../
> SSKJ je pa zmeraj problematičen, zato ga tudi spreminjajo. V njem je npr. abbé, ki j čista francoska beseda, za katero imamo svoj izraz duhovnik, ni pa besed za pripadnike narodov. Niti Slovencev. Francoz je orodje, nemec je nem človek, drugih pa v glavnem sploh ni.
> (Http://www.mobisux.com/forum/ubbthreads.php/ubb/showflat/Number/2855559/page/1/fpart/3.)

SSKJ se pač ne spreminja, le ponatisi knjižne in elektronske oblike dobivajo nove letnice – taka je slovenska založniška praksa, ki se najbrž še nekaj časa ne bo spremenila.

Vrnimo se še za hip k Romom: v Sloveniji od leta 2003 poteka projekt standardizacija romskega jezika (Krek 2005: 90) in v tem okviru bojo objavljeni slovnici dolenjske in prekmurske romščine ter ustrezajoča slovensko-romska in romsko-slovenska para slovarjev.[11] To bo izhodišče za vključitev romskega jezika v osnovnošolske učne načrte in želimo si, da bo z novimi znanji prišlo tako do integracije Romov v slovensko družbo kot tudi do strpnejšega odnosa večinskega naroda do te avtohtone etnične manjšine.

3 Stereotipi o slovarjih

Izjave o cigansko-romskem poimenovanju, ki forsirajo slabšalno poimenovanje *Cigan* namesto družbeno korektnega *Rom* in si pri tem pomagajo s sklicevanjem na SSKJ, ponovno kažejo na to, da uporabniki slovar razumejo kot avtoriteto – v tem primeru takole: kar je v slovarju, je pravilno.

---

10 Prim. Uvod k SSKJ: »Med gesli ni lastnih imen, razen kadar se uporabljajo v prenesenem pomenu ali v stalnih zvezah /.../« (§ 4).

11 Slovarja bosta obsegala okrog 5.000 iztočnic za vsak jezik.

Analiza več spletnih forumov, ki proučuje, kako se uporabniki sklicujejo na SSKJ in SP 2001 (več o tem gl. Rozman, v tisku), temu pritrjuje, z dodatkom: česar ni v slovarju, ni pravilno.

Uporabniki so na primer velikokrat negotovi, ker ne vejo, ali določeno besedo smejo uporabiti, saj je v slovarskih virih ne najdejo. Zato so na forumih takšna vprašanja zelo pogosta:

> Lahko v besedilu uporabim pridevnik izmuzljiv/zmuzljiv? V SSKJ in v SP ga ni, sta pa glagola izmuzniti se in zmuzniti se??? Prosim za hitro pomoč! Hvala, a.
> (Http://med.over.net/forum5/list.php?125.)

In tudi odgovori, kjer so navedeni zgolj geselski članki iz SSKJ brez kakršnegakoli komentarja:

> V SSKJ sta oba:
>
> zmuzljiv gl. izmuzljiv
>
> izmuzljiv tudi zmuzljiv -a -o prid. (i
> i) ekspr. ki se (rad) izmuzne: izmuzljiva
> jegulja / njegov odgovor je nejasen,
> nekako izmuzljiv
> (Http://med.over.net/forum5/list.php?125.)

Ali:

> SSkj vse ve: /.../[12]
> (Http://med.over.net/forum5/list.php?125.)

Takšno razumevanje norme in uporaba slovarjev imata lahko več posledic. Neupoštevanje kvalifikatorskega sistema, na primer, s katerim je SSKJ beležil zvrstnost jezika in je le posredno normativen,[13] lahko na primer privede do tako ali drugače neustrezne rabe besed oziroma besednih zvez. Eden aktualnejših javnih primerov je na primer prevod filma *Blades of Glory*, ki ga je distributer prevedel z *Drkajva skupaj*. *Drkati* je v sodobni slovenščini pogovoren, nekoliko vulgaren izraz za *samozadovoljevati se*, vendar ta pomen v SSKJ ni zabeležen:

> **drkati** -am nedov. (r) zastar.
> 1. večkrat zdrsniti, zdrkniti: potne kapljice so mu drkale po čelu
> 2. drsati se: gledala je, kako fantje drkajo po ledu; otroci so se hodili na potok drkat

V SSKJ najdemo torej zgolj dva pomena, ki pa se ne uporabljata več, kar je v slovarju označeno s kvalifikatorjem zastarelo.[14] Distributer se je pri prevodu skliceval na drugi pomen, torej *drsajva skupaj*, saj gre za komedijo, ki govori o dveh moških, gejevskih drsalcih. Odziv javnosti je bil buren in zelo različen. Na spletni strani podjetja (http://www.kolosej.si/film/drkajva_skupaj/#komentarji-

---

12 Sledijo prekopirani geselski članki iz SSKJ.

13 Kvalifikatorji oziroma oznake o rabi označujejo različne zaznamovanosti oziroma omejenosti glede na socialne in funkcijske zvrsti, časovno aktualnost ipd.

14 V Uvodu k SSKJ pojasnjeno: »Nekoč rabljena beseda, pomen ali zveza; danes je v knjižnem jeziku mrtva« (§ 155).

prikaz), ki film prikazuje v svojih kinematografih, zasledimo klasične komentarje, ki so bodisi zelo za ali zelo proti takšnemu prevodu, nekateri celo mislijo, da gre za napako (robi: »hehe ti pa so majstri da se tok zmotjo pa nč ne opazjo«; Kučma: »kaki prevod te to je ? Kaj naši prevajalci ne znajo angleško.«). Posebej zanimivi so odzivi, ki se sklicujejo na SSKJ, recimo:

> MicKY:
> Ah, dajte no. Naslov je popolnoma pravilno slovensko zapisan. Se vidi, da večina, ki jih je komentirala nima pojma o knjižni slovenščini. Preverite besedo »drkati« v SSKJ, preden pošiljate take butaste komentarje!

Tovrstnih komentarjev je več, kažejo pa tako na nerazumevanje kvalifikatorskega sistema kot na to, da se vse v slovarju zajeto in predstavljeno sprejme za knjižno pravilno. Podoben odziv na prevod naslova *Blades of Glory* je zabeležen tudi v *Vikendu*, tedenski prilogi časopisov *Delo* in *Slovenske novice*.[15] O nekorektnosti prevoda pa nič, morda zato, ker gre za komedijo?

Na tem mestu omenimo še, da ni malo ljudi, ki trdijo, da »nespodobne« besede ne sodijo v slovarje, pa vendar so te besede del našega življenja in imajo enako usodo kot druge besede: nekatere gredo v pozabo, nekatere se ohranjajo in vedno nastajajo nove. Pri opisu dejanske rabe sodobnega jezika jih ne smemo zanemariti, čeprav se je to v zgodovini leksikografije dogajalo. Znana je na primer anekdota o slovarju ugledne založniške hiše Merriam-Webster: iz enega od sodobnih slovarjev je bila po posredovanju uprave v zadnjem trenutku umaknjena beseda *fuck*, čeprav je bilo gradiva za to iztočnico veliko, najstarejši viri zanjo pa so bili iz leta 1788.[16]

Leksikograf, ki se bo odločal, katere iztočnice naj uvrsti v slovar, se bo srečal tudi s kletvicami, psovkami, zmerljivkami ali kako drugače »grdimi« besedami. V korpusu *FidaPLUS* bo na primer našel 961 zadetkov za *jebemti*, ki ga SSKJ ne navaja, in 501 zadetek za SSKJ-jev *jebenti*. Take besede in zveze so žive v vseh jezikih, leksikografi pa jih moramo obravnavati enako kot vse druge, ne glede na osebno mnenje. Uvrščanje takega gradiva v slovarje je nenazadnje potrebno tudi zaradi prevajalcev, ki si danes ne morejo več privoščiti, da bi »nespodobne« ali kako drugače »neprimerne« dele besedil izpustili (Gradišnik 2005). Seveda pa je odločitev o tem, katere in koliko tovrstnih besed vključiti, odvisna od tipa, namena in obsega konkretnega slovarja.

Vrnimo se nazaj k poenostavljenemu pogledu na normo knjižnega jezika ter na slovar kot normativni priročnik. Ker so slovenski enojezični slovarji že nekoliko zastareli[17] in za normo postavljajo že preseženo podobo jezika, pri uporabnikih lahko po eni strani spodbujajo sicer v slovenskem prostoru zelo pogost občutek, da je knjižni jezik nekaj popolnoma odtujenega in nenaravnega, sami pa da niso (dovolj) kompetentni uporabniki jezika (Stabej 2001), po drugi strani pa celo odpor proti kakršnemukoli upoštevanju jezikovnih pravil. Ker je ta problematika precej kompleksna in odpira prostor za nove razprave in članke, se njene obravnave na tem mestu ne bomo lotili,

---

15 *Vikend*, 11. maj 2007, št. 754, str. 12–13.

16 Prim. http://www.trivia-library.com/b/history-of-merriam-webster-dictionary-part-2.htm.

17 Vsak slovar sodobnega jezika pravzaprav nekoliko zastari že v času od zaključka redakcije do izida, SSKJ pa je bil zasnovan v šestdesetih letih 20. stoletja in je izhajal v letih 1970 (prva knjiga) do 1991 (peta knjiga). SP 2001 je sicer novejši, vendar gradivno večinoma sloni na SSKJ in ni odraz sodobne slovenščine (za več o tem gl. npr. *Slavistično revijo* 51/2).

postrežemo pa lahko še z dvema izjavama s spleta, ki zgornje trditve podpirata. Prva se nanaša na razpravo o prevodu filma *Blades of Glory*, druga je s foruma *Pet minut za lepši jezik, slovenščina tako in drugače*:

> mihi:
> mislim??!!res bi se mogli slavisti in književniki malce zamisliti kaj pišejo in kaksna pravila imajo in kako se delajo norca z našega jezika! drkati=drsati se? blowjob=skating??? whatever sloveščina sux že z dvojino in vsem sranjem, potem pa še to..JEBIGA, BOMO PAČ SE HODILI DRKAT!!!
> (Http://www.kolosej.si/ film/drkajva_skupaj/#komentarji-prikaz.)
>
> Slovenci smo ful nesamozavestni, kar se jezika tiče. Skos smo prepričani, da smo zih neki narobe nardil. To nas že od OŠ fiksajo.
> (Http://www.lunin.net/forum/index.php?showtopic=4337.)

Z zastarelostjo imajo v slovenskem prostoru problem tudi dvojezični slovarji. V knjigarni ali na spletu lahko kupite *Češko-slovenski in slovensko-češki slovar* avtorice Ružene Škerlj z mlado letnico 2004, ki pa žal ne zagotavlja, da boste slabih 40 evrov porabili za nakup sodobnega slovarja. Poglejmo si primer geselskega članka iz slovarja s češko iztočnico in slovenskimi prevodnimi ustreznicami:

> **firma** *f* tvrdka, podjetje

V sodobnih slovarjih na prvem mestu ponavadi stoji najpogostejša ali zvrstno najustreznejša prevodna ustreznica, tako da lahko uporabnik kar najhitreje dobi razumljiv podatek o pomenu besede, raziskave in praktične izkušnje učiteljev tujih jezikov pa kažejo tudi na to, da uporabniki slovarjev velikokrat preberejo zgolj začetek geselskega članka in v svojih besedilih pri prevajanju ali pisanju v tujem jeziku uporabijo pač prvo ustreznico. V zgoraj navedenem primeru na prvem mestu stoji iztočnica, ki deluje starinsko in bi jo rojeni govorec uporabil v zelo omejenih kontekstih, če sploh. *Podjetje* je nevtralno poimenovanje za »samostojno gospodarsko enoto z določenimi nalogami na področju proizvodnje, trgovine, storitev«,[18] manjka pa zagotovo tudi primerna ali celo najprimernejša ustreznica, tj. beseda *firma*. Ne da bi se spuščali v analizo teh besed v korpusu *FidaPLUS*, naj za potrditev pravkar napisanega o slovenskih prevedkih navedemo zgolj podatek o pogostnosti: *tvrdka* 353, *podjetje* 100.000 in *firma* 24.634 pojavitev, takšno stanje pa je zabeleženo tudi že v SSKJ, ki besedo *tvrdka* označi s kvalifikatorjem starinsko,[19] besedo *podjetje* razloži z opisom, besedo *firma* pa s sopomenko *podjetje*.

V slovarju so tudi slovenske besede, ki jih ne najdemo v nobenem viru za slovenščino, niti na spletu ne. Morda zgolj v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju* s konca 19. stoletja (!), kot recimo besedi *prebolehati* ali *srajčar*, ki so v slovarju brez kakršnekoli oznake o omejenosti rabe. Češka beseda kotviště pa je na primer prevedena z ustrezno besedo *sidrišče* in tudi z nikjer izkazano *kotvišče*.

---

18 Razlaga je iz SSKJ.

19 V Uvodu k SSKJ pojasnjeno: »Beseda, pomen ali zveza, ki je bila nekoč (v kaki funkciji) splošno rabljena; danes ima arhaično patino« (§ 154).

Problem je seveda v že prej omenjenem pogostem ponatiskovanju slovarjev, v katerem pride do ene same posodobitve: nove letnice izdaje.

Uporabniki in leksikografi si želimo, da bi bili novi slovarji boljši od svojih predhodnikov: od preglednejšega, morda celo večbarvnega tiska, lahko berljivih pisav in ne premajhnih črk, grafičnih znamenj, ki nas bojo hitro pripeljala do želenih informacij; še bolj pa si želimo, da bi v slovarjih našli tisto, kar nas zanima – pogoste besede in besedne zveze, razumljive razlage oziroma ustrezne prevode, informacije o stilno, terminološko ali kako drugače omejeni rabi.

Za potrditev teze, da novejši slovar žal ni nujno boljši, si poglejmo še primerjavo štirih sodobnih dvosmernih žepnih slovarjev (za angleščino, nemščino, srbščino in španščino),[20] s katerimi se pri učenju tujih jezikov običajno najprej srečamo. Zanimalo nas je, ali v teh slovarjih na slovenski strani najdemo iztočnico *stereotip*. Beseda *stereotip* se namreč v korpusu *FidaPLUS* pojavlja 4821-krat, kar pomeni, da je v sodobni slovenščini običajna in pogosta, zato bi jo v slovarju z okrog 15.000 iztočnicami upravičeno pričakovali. Vendar pregled pokaže, da se beseda kot iztočnica pojavi samo v enem slovarju, in sicer v angleškem, ki je podatke za slovenski geslovnik črpal iz korpusnega gradiva.[21] Ostali slovarji vsaj v tem segmentu ne odražajo dejanske jezikovne rabe, kar deloma zmanjšuje njihovo aktualnost in, posledično, uporabnost.

Naše razmišljanje končajmo še z enim pogostim prepričanjem, ki ga imajo uporabniki slovarjev in je zaenkrat verjetno res bolj stereotip kot ne: elektronska oblika slovarja je boljša od knjižne. Na spletnih forumih, denimo, marsikdo celo meni, da danes slovarji v knjižni obliki skoraj ne bi več smeli izhajati:

> Od pripadnice ljudstva:
> hočemo velik slovar vsega - NA SPLETU, prosim, če že ne na kakem drugem mediju, ki NI knjiga. O tem smo že x-krat razpravljali in tudi o tem, da tako odpadejo vse posodobitve ipd. Tudi o tem, da živimo v času, ko si moja 70-letna mama ne zna več predstavljati slovarja, ki bi bil drugačen kot elektronski ali spleten. Kar pomeni, da je na tem področju s knjigo KONEC, pa romantika/denar/whatever gor ali dol. Četudi bomo leposlovje najbrž do smrti brali v stari obliki.
> (Poštni seznam spletne strani *Mojster prevodov*, http://www.mojster.si/.)

Slovarji v elektronskem okolju so ob dobri programski opremi res bistveno bolj uporabni od knjižnih izdaj: iskanje je hitrejše, uporabniki lahko izvajajo kompleksna iskanja po celotni slovarski bazi, shranjujejo rezultate iskanj in lastne opombe, uvažajo podatke v urejevalnike besedil ipd. (Krek 2003: 30). Vendar je trenutno še veliko elektronskih vmesnikov, ki uporabnikom niso prijazni: ne omogočajo pregleda iztočnic, kombiniranja iskalnih pogojev ali odpovedujejo ob posodobitvah operacijskih sistemov.[22] Namesto da bi taki vmesniki olajšali delo, uporabniku prej povzročajo težave in do iskanih podatkov ne pride nujno hitro – ali pa sploh ne. V takih primerih je knjiga še

---

20 Primerjani so bili: *Mali angleško-slovenski slovar in slovensko-angleški slovar*, 2006; *Mali nemško-slovenski in slovensko-nemški slovar*, 2006; *Mali srbsko-slovenski in slovensko-srbski slovar*, 2005; *Špansko-slovenski in slovensko-španski moderni slovar*, 2005 (edini slovar med naštetimi z izrecno navedbo *Prva izdaja*).

21 Uporabljen je bil korpus sodobne pisne slovenščine *FIDA* s 100 milijoni besed, ki je predhodnik korpusa *FidaPLUS*.

22 Eden takšnih neprijaznih in nepraktičnih vmesnikov je *i-finger*, preko katerega je na primer dostopen *New Oxford English Dictionary*.

vedno zanesljivejša pomoč, zato se verjetno knjižne izdaje slovarjev še ne bojo kmalu znašle na smetišču zgodovine, kot meni zgoraj citirana uporabnica poštnega seznama na spletni strani *Mojster prevodov*. Tudi zato, ker v Sloveniji zaenkrat obstaja le malo solidnih elektronskih vmesnikov.

4 Sklep

Stereotipi živijo v jeziku in od tam prehajajo v slovarje. Tudi stereotipi o jeziku in slovarjih, čeprav se slednji ne kažejo toliko v slovarjih kot pri njihovi uporabi. Bili bi domišljavi, če bi trdili, da jih lahko odpravimo, vendar si upamo trditi, da jezikoslovci, zlasti slovenisti in slovenski leksikografi, lahko storimo nekaj za to, da bi bilo stereotipov manj.

Ena izmed pomembnejših stvari je, da pri snovanju in izdelavi sodobnih jezikovnih priročnikov upoštevamo dejansko rabo jezika. Tako naredimo pomemben korak k temu, da na področju leksikografije »novejše je boljše« ne bo več stereotip, ampak resničnost. Seveda to ni dovolj, poskrbeti je treba tudi za produkcijo raznovrstnih slovarjev, ki bojo upoštevali navade in potrebe različnih skupin. Slovarji torej ne smejo biti skladišče (ali zakladnica – kakor hočete) vsega, kar se pojavlja v jeziku, saj bojo le tako postali splošno uporabni priročniki in bojo služili kot opora za jezikovno zmožnost posameznikov. S takšno raznovrstno, aktualno in uporabnikom prilagojeno ponudbo ter z zgodnjim izobraževanjem o pomenu in uporabi slovarjev bi lahko preprečili marsikatero jezikovno zadrego, ki jih obstoječi slovenski slovarji večinoma ne rešujejo ali jih celo povzročajo, pa tudi omejili možnosti zlorab slovarjev za generiranje moči, širjenje nestrpnosti ipd.

Nenazadnje je potrebno poskrbeti, da bojo slovarji izhajali in obstajali v uporabniku prijazni obliki oziroma oblikah. To pa je naloga, ki je tudi v domeni drugih strokovnjakov, na primer jezikovnih tehnologov, s katerimi se je pri izdelavi slovarjev potrebno povezovati. Znanja je dovolj, rokavi zavihani, prepričati moramo le še financerje.

Literatura

BÉJOINT, Henri, 2000: *Modern Lexicography. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

GORJANC, Vojko, 2004: Politična korektnost in slovarski opisi slovenščine – zgolj modna muha? *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 153–161.

GORJANC, Vojko, 2007: Identitet: kreiranje u diskursu i konstrukcija u riječniku. *Jezik i identiteti. Zbornik radova s 20. znanstvenog skupa HDPL-a*. Ur. J. Granić. Zagreb, Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 185–192.

GRABNAR, Katarina, ŠORLI, Mojca, 2003: Novi veliki angleško-slovenski slovar Oxford-DZS. *Jezik in slovstvo* 48/3–4. 126–133.

GRADIŠNIK, Branko, 2005: Slovenska pouliščina – v slepi ulici? Kako sem ga sral, kako se mi je sralo med prevajanjem Vernona Gospoda Littla. *Razvezani jezik: prosti slovar žive slovenščine*. Http://razvezanijezik.org/?page=Slovenska+pouli%C5%A1%C4%8Dina+%E2%80%93+v+slepi+ulici%3F.

KREK, Janez, 2005: Večkulturalizem, pravice in izobraževanje učencev romske etnične manjšine v javni šoli. *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 82–92.

KREK, Simon, 2003: Jezikovni priročniki in novi mediji. *Jezik in slovstvo* 48/3–4. 29–46.

LANDAU, Sidney I., 1989: *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.

ROZMAN, Tadeja, v tisku: The Dictionary of Standard Slovenian – A(n) (Un)faithful Companion? *Jezična politika i jezična stvarnost. 21. znanstveni skup HDPL-a*. Split, 2007.

STABEJ, Marko, 2001: Spod materinega krila v lastne hlače (materni jezik, državni jezik – med intimnim in javnim). *Materni jezik na pragu 21. stoletja. Zbornik mednarodnega seminarja, Portorož, 2.–4. 12. 1999*. Ur. M. Ivšek. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 21–31.

SVENSÉN, Bo, 1993: *Practical Lexicography: Principles and Methods of Dictionary-Making*. Oxford, New York: Oxford University Press.
ŠORLI, Mojca, 2006: The Oxford-DZS Comprehensive English-Slovenian Dictionary. *EURALEX 2006: Proceedings of the 12th Euralex International Congress*. Ur. E Corino, C. Marello in C. Onesti. Torino: Edizioni dell'Orso s.r.l. 631–637.

Slovarji

DEBENJAK, Primož, Doris, Božidar, 2006: *Mali nemško-slovenski in slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: DZS.
Mali angleško-slovenski slovar in slovensko-angleški slovar, 2006. Ur. S. Krek in P. Zaranšek. Ljubljana: DZS.
PLETERŠNIK, Maks: *Slovensko-nemški slovar*. Prva knjiga: A–O, 1894. Druga knjiga: P–Ž, 1895. Ljubljana: Knezoško-fijstvo.
RIGAČ, Simon, 2005: *Mali srbsko-slovenski in slovensko-srbski slovar*. Ljubljana: DZS.
SP 2001 – *Slovenski pravopis. Slovar*, 2001. CD-ROM. Ljubljana, 2003: Založba ZRC.
SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970–1991. CD-ROM. Ljubljana, 2000: SAZU, ZRC SAZU in DZS.
ŠKERLJ, Ružena, 2004: *Češko-slovenski, slovensko-češki slovar*. Ljubljana: DZS.
Špansko-slovenski in slovensko-španski moderni slovar, 2005. Ur. M. Beránek. Ljubljana: Cankarjeva založba.
VASSO – *Veliki angleško-slovenski slovar Oxford-DZS*. Ur. S. Krek. Prva knjiga: A–K, 2005. Druga knjiga: L–Z, 2006. Ljubljana: DZS.

Spletni viri

FIDA: http://www.fida.net.
FidaPLUS: http://fidaplus.net.
Macmillan English Dictionary Online: http://www.macmillandictionary.com/online.
Slovar slovenskega knjižnega jezika: http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html.

Mateja Jemec Tomazin
Fakulteta za humanistične študije, Koper
UDK 811.163.6'276.6:34

Stereotipi v slovenskem pravnem izrazju

Če preberete kaj popolnoma nerazumljivega, ste lahko prepričani, da je avtor pravnik.
(Vir: Šale o pravnikih)

Med ljudmi velja prepričanje, da pravniki hote uporabljajo jezik, ki ga navadni smrtniki ne razumemo. Pravni izobraženci te trditve zavračajo, češ da mora jezik vsake stroke ostati drugačen od splošnega. Zakoni, uredbe, sodbe kljub vsemu niso namenjeni samo pravnikom, temveč vsem, zato nejasno, gostobesedno izražanje pod krinko strokovnosti ovira (spo)razumevanje, celo med pravniki samimi.

Ordinary people are convinced that lawyers deliberately use language that lesser mortals do not understand. Those with a legal education reject these claims, saying that the language used in any discipline must be different from the general one. Laws, regulations and judgements are, after all, not aimed exclusively at lawyers but at all of us and so unclear, verbally dense expression under the cover of technicality limits understanding as well as communication, even among lawyers themselves.

1 Pravni jezik

Med stroke, katerih glavno orodje je jezik, sodi tudi pravo.[1] Največ naslovnikov pravnih besedil je prav med nepravniki, saj so tako besedila pravne norme (Novak 2006a: 62) kakor tudi besedila pravne prakse namenjena vsem, edino jezik pravne znanosti je v prvi vrsti namenjen pravnikom.[2] Slovenski pravni jezik se je začel razvijati pod vplivom nemškega predvsem v 19. stoletju in pri oblikovanju slovenske terminologije[3] so se strokovnjaki srečevali s podobnimi težavami, na kakršne so naleteli tudi prevajalci evropske zakonodaje pred vstopom Slovenije v Evropsko unijo dobrih 150 let pozneje – ali so kalki dopustni in če so dopustni, kdaj in v kolikšni meri.[4] Zdi se, da prav prevajanje pravnih besedil ne zmore preseči teorije o »nedotakljivosti izvirnika«.[5] Prevod

1 Znana je ljudska modrost, da pravnik (advokat) usta zapre in ima orodje pospravljeno.

2 Besedil, ki bi bila namenjena skoraj izključno strokovni javnosti, je v pravu malo. Mednje bi lahko šteli besedila v strokovnih in znanstvenih revijah, pravna mnenja, sicer pa so (raz)sodbe, zakoni in drugi podzakonski akti namenjeni vsem ali samo omejeni skupini ljudi. Tvorci besedil so torej v prvi in drugi skupini pravniki, skupina naslovnikov pa je v drugem primeru večja. Pogodbe, oporoke idr. tvorijo tudi nepravniki.

3 Že leta 1853 je izšla *Juridisch-politische Terminologie für slavischen Sprachen Österreichs. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separatausgabe*, njen urednik je bil na pobudo Frana Miklošiča Matej Cigale, ki je že leta 1849 od Miklošiča prevzel tudi prevajanje državnega zakonika. Že takoj v prvi številki *Slovenskega pravnika* (1870, prvi urednik je bil J. R. Razlag) je Matej Cigale objavil članek z naslovom *Slovenske prestave postav in vladnih ukazov*. Terminološko delo v *Slovenskem pravniku* se je še razmahnilo v času urednika Alfonza Moscheta, ko so začeli objavljati zbrano nemško-slovensko pravno terminologijo in hkrati zbirati pripombe in predloge vseh bralcev. Večletno delo je zaključil zadnji urednik Janko Babnik z objavo *Nemško-slovenske pravne terminologije* leta 1894.

4 Jože Toporišič v *Družbenosti slovenskega jezika* in *Enciklopediji slovenskega jezika* opozarja na nizko jezikovno zavest uporabnikov, ki daje prednost tujim prevzetim izrazom pred domačimi, in svetuje uporabo domačega izrazja.

5 Prim. Stolze 1999 na več mestih.

pravnega besedila največkrat pomeni nastanek novega izvirnika,[6] ki po sprejemu v državnih telesih velja v neki državi.

2 Pot do stereotipa

Jezik posameznih pravnih besedil je v strokovni literaturi označen tudi kot uradovalni.[7] Slednjega uporabljajo pri pisanju zakonov, vendar so mnenja različna, saj naj bi bili prav zakoni vir novega pravnega[8] strokovnega izrazja.[9] Še več, ljudje ob omembi pravnega jezika najprej pomislijo na ustavo in zakone, ki sodijo med besedila pravne norme. Zanje so značilni večje število »notranjih« nanašalnic na besedilo samo, očitna medbesedilnost, ki se kaže pravzaprav pri vseh tipih pravnih besedil, veliko prilastkovih odvisnikov in izogibanje osebnim glagolskim oblikam.[10] Opisane značilnosti vsebuje tudi drugi odstavek 3.a člena *Pogodbe o Evropski uniji* (*Maastrichtske pogodbe*):

> **Hkrati [z zgoraj navedenim** ter v skladu z določbami **te** pogodbe in **v njej** opredeljenim časovnim razporedom in postopki te dejavnosti] vključujejo [nepreklicno] določitev deviznih tečajev, ki bo omogočila uvedbo enotne valute ekuja, ter opredelitev in izvajanje enotne monetarne politike in politike deviznega tečaja, [katere glavni cilj je ohranjati stabilnost cen in brez poseganja v ta cilj podpirati splošne ekonomske politike v Skupnosti v skladu z načelom odprtega tržnega gospodarstva s svobodno konkurenco.] (Poudarila M. J. T.)

Pravnikom morda povsem običajen način deiktičnosti bralca sicer usmerja in opozarja na druga mesta v besedilu, vendar dolžina (en odstavek – ena poved) in zapletena skladenjska struktura besednih zvez (*opredelitev in izvajanje enotne monetarne politike in politike deviznega tečaja*) zahteva izjemno koncentracijo, ki je resnici na ljubo nismo pogosto zmožni, zato izpuščamo »nenujne« informacije. Besedilo v oglatem oklepaju je »dodatna informacija« in prispeva k natančnejšemu določanju vsebine, ne olajšuje pa prvega stika z besedilom manj izurjenim bralcem. Čeprav zakonska besedila v vsakdanjem življenju niso ravno običajno branje, pa posamezne navedke najdemo tudi v različnih odločbah in pogodbah, ki se jim v življenju ne moremo izogniti.[11]

---

6 Prim. Jemec 2005: 199. Novi izvirniki so nastali s prevajanjem evropske zakonodaje, pri prevodih starejših besedil v času habsburške monarhije in obeh Jugoslavij pa so v primeru sporov veljala besedila v nemškem in pozneje srbskohrvaškem jeziku. Za prevajanje temeljnih aktov EU se je uveljavil termin *priprava nacionalne jezikovne različice pravnega reda EU*. Vir: http://www.svez.gov.si/si/dejavnosti/prevajanje/.

7 V Sloveniji se s tem področjem najdlje ukvarja France Novak. Čeprav ima tudi poslovni jezik po Novaku mnogo podzvrsti, pa naj bi bilo prav področje zakonov in jezik na sodiščih tisto, ki naj bi bilo razumljivo za vse. Še več stereotipov kakor za jezik pravnikov najdemo za jezik uradnikov, pri čemer je treba opozoriti, da so stereotipi vezani predvsem na poklic in ljudi (njihov odnos do ljudi, ki potrebujejo uradniške storitve), posledično pa tudi na sam jezik.

8 In lahko tudi izrazja posamezne stroke (denimo na področju kmetijstva, ekonomije, vzgoje idr.), če to na novo prihaja v jezik s prevajanjem.

9 M. Stabej sicer opozarja, da leksika v zakonskih besedilih ni terminološka v ožjem smislu (Stabej 1996: 241), vendar so prav na začetku (vsakega) zakona opredeljeni termini, ki so uporabljeni v nadaljevanju. Pravna »metaterminologija« pa je predstavljena v leksikonu *Pravo*, v slovarjih in drugje.

10 Na pragmatični ravni gre za izogibanje konkretnemu vršilcu dejanja/dogajanja ali nosilcu stanja, namesto tega se pojavlja nosilec lastnosti ali pa splošni vršilec (državljani EU, države članice idr., če navedemo primere iz evropske zakonodaje).

11 Pogodbe o šolanju, zaposlitvi, odločbe o štipendiji, otroškem dodatku idr.

Besedila pravne prakse imajo ožji krog naslovnikov in so konkretnejša. Tekoče branje (in razumevanje) ovirajo navedki zakonskih členov, zato (manj pozorni) bralci enostavno izpuščajo te dele besedil.

Primer takšnega besedila je iz sklepa o imenovanju tolmača in sodi med manj »zapletene«:

> **Upravna enota Logatec izdaja** [na podlagi prvega odstavka 190. člena Zakona o splošnem upravnem postopku (Ur. l. RS, 80/99, 70/00, 52/02 in 73/04), v povezavi z 198. členom Zakona o splošnem upravnem postopku,] **po pooblastilu načelnice** [štev. 123-31/97 z dne 01.05.2005], v postopku sklenitve zakonske zveze, **naslednji sklep**: 1. XY, državljanki Združenih držav Amerike, s stalnim prebivališčem xxx, se v postopku *sklenitve zakonske zveze* postavi za tolmača AB; 2. Naloga tolmača je, da pri obredu *sklenitve zakonske zveze*, dne /.../ **Glede na navedeno je bilo** [v skladu z določbo prvega odstavka 190. člena Zakona o splošnem upravnem postopku (Ur. l. RS, 80/99, 70/00, 52/02 in 73/04), v povezavi s 198. členom Zakona o splošnem upravnem postopku] **odločeno, kot izhaja iz prve in druge točke izreka tega sklepa.** /.../

Besedilo v oglatem oklepaju pravzaprav moramo izpustiti, da lahko izluščimo bistvo besedila, tudi ležeče besedilo bi načeloma lahko izpustili, saj se isti navedek ponovi večkrat. Besedilo sklepa obsega samo eno stran, kljub temu pa je samonanašalnost močno prisotna, kar kaže, da gre za slogovno značilnost tovrstnih besedil. Omembe zakonskih členov so najbolj pogost način ustvarjanja medbesedilnosti, prava (stereotipna) hermetičnost pravnega jezika pa nastane predvsem zaradi skladenjskih in besednih posebnosti, kar kaže krepko tiskano besedilo.

Pravzaprav so največkrat (presenetljivo) najbolj (in hkrati najmanj) berljiva besedila pravne teorije ali znanosti, kar pa ni povezano z vsebino in temo, temveč z njihovimi tvorci, ki so vešči pisanja in imajo tudi možnost, da v besedilu pokažejo lastno jezikovno zmožnost:[12]

> /.../ Med takšne težave spada na primer preveč »epsko« in nabuhlo izražanje, ki je večkrat navzoče že v »delovnem besedilu«. Takšnih »baročnih« tekstov v naši zakonodaji ne manjka. Pri tem je podano odstopanje od zahteve, da mora biti pravni jezik precizen in zgoščen, brez nepotrebnih besed. /.../ (Igličar 1981: 55.)

Ali:

> /.../ Bodi tu dovolj, sicer pa če bi še naprej raziskovali po slovenskem pravnem izrazoslovju, bi verjetno našli še kakšno drugo možnost za posebno ustreznico tujke implementacija. Splošni recept za ustrezno rabo pa je seveda zlato pravilo poznavanja okvira besedila, v katerem se določeni izraz pojavlja. (Novak 2004: 48.)

---

12 Vsem stereotipom navkljub ne smemo delati krivice pravnikom in trditi, da se z vprašanjem jezika niso ukvarjali. V 19. stoletju so izhajali redni prispevki o pravni slovenščini v *Slovenskem pravniku*, predvsem o njenem položaju na sodiščih, o razvoju pravne terminologije (dopustnih latinskih tujkah), tujejezičnih citatih (predvsem nemških), vplivu tujih jezikov (nemščine, italijanščine in pozneje srbohrvaščine) na slovenske prevode zakonov, avtentičnosti itn. Med avtorji prispevkov o jeziku (v reviji *Pravnik* in sedaj v *Pravni praksi*) so (bili) France Goršič, Albin Igličar, Franc Šink, Janez Kranjc, Branko Vezovišek, Marko Novak idr. Jezikovne kotičke pa so oblikovali in jih še slovenisti, v petdesetih letih 20. stoletja je bil to Božo Vodušek, v zadnjem času pa v *Pravni praksi* predvsem Monika Kalin Golob in Tina Verovnik.

Kljub temu pa pri pisanju o jeziku delajo isto napako, ki jo radi očitajo vnetim jezikoslovcem (lektorjem), kadar ti iščejo jezikovne pomanjkljivosti v pravnih besedilih, in sicer – ne uporabljajo vedno ustreznih (jezikoslovnih) terminov.[13]

2.1 Funkcijska zvrstnost

Funkcijske zvrsti se glede na področja človekovega delovanja v slovenskem jezikoslovju delijo na *praktičnosporazumevalno*, *publicistično*, *strokovno* in *umetnostno zvrst* (Toporišič 2004: 27). Delitev se osredotoča na specializiranost področja (Skubic 2005: 82), vendar pa meje niso (niti niso nikoli bile) ostre, zato se v pravu vse neumetnostne zvrsti močno prepletajo, kar lahko opazujemo pri zgoraj navedenih odlomkih.[14] Kakšen je torej prototip pravnega besedila? Zakon? Odločba? Sodba? Nikola Visković (1989: 9) opozarja, da so pravniki sami dolga leta najbolj razvijali jezik zakonov, ob strani pa puščali razvoj drugih besedilnih vrst. Dodaja (1989: 110 in sl.), da je pravni jezik močno formaliziran in zato je tudi slogovno okrnjen, saj ima na voljo premalo izbire in izraznih sredstev. Značilnosti pravnega sloga so: brezosebnost[15] (ki se kaže s trpnikom, splošnim poimenovanjem subjekta, na primer *kupec*, *državljani*, *obtoženi* ali z zaimki *nihče*, *vsi*), neekspresivnost, stvarnost,[16] enoličnost, ponavljanje, izogibanje sopomenkam (izjema so tujejezične ustreznice). Vendar Visković (1989: 115) priznava, da lahko pravniki s svojimi retoričnimi sposobnostmi v besedilo vnesejo živost in tako porušijo stereotip nečustvenosti in suhoparnosti na vseh treh področjih pravnega ubesedovanja.

2.2 Anketa o pravnikih in njihovem jeziku

Da se stereotipi z ljudi prenašajo tudi na jezik, ki ga uporabljajo, kaže tudi anketa, ki sem jo izvedla med pravniki in nepravniki. Ankete je vrnilo 70 vprašanih. 30 odstotkov vprašanih je pravnikov (10 jih deluje v odvetniškem poklicu, drugi so zaposleni v podjetjih, na ministrstvih, zbornicah). Analiza je pokazala, da starost, spol in stopnja izobrazbe ne vplivajo na odgovore.

Skoraj tri četrtine (74,2 %) vprašanih meni, da je med ljudmi veliko stereotipov o pravnikih. Ob besedi *pravnik* pomislijo na birokrate, nepotrebno zapletanje situacij, kazanje navideznega znanja pred nepravniki, laganje, stres, hlastanje za ugledom, denar in brezhiben videz.[17]

---

13 M. Novak je v svojem priročniku *Uvod v pravno pisanje* že v naslovu poglavja zapisal netočne izraze (mešanje poimenovanja besednih vrst in stavčnih členov): »Vrstni red v stavku: osebek – glagol – predmet.« (Novak 2005: 106), ali v navodilih za jezikovno pravilnost: »Kam postaviti prislov glede na povedek?« (Novak 2005: 176, prim. tudi Novak 2006b: 106.)

14 Posebej so zanimiva besedila pravne znanosti/teorije, saj imajo veliko slogovnih prvin, ki se sicer pripisujejo publicističnemu jeziku (npr. okrasni pridevki – *preveč epsko in nabuhlo izražanje*; frazemi – *zlato pravilo*, *(splošni) recept za ustrezno rabo* …, nagovori, retorična vprašanja itn.). Natančnejša analiza torej kaže, da znanstvena besedila niso (nujno) suhoparna, sploh pa takšna niso pravna.

15 Prvoosebni govor je značilen samo za vodje držav. Danes v Sloveniji predsednik države v Uradnem listu razglasi zakone z naslednjim besedilom: *Razglašam Zakon o* [vsebina in kratica zakona], *ki ga je sprejel Državni zbor Republike Slovenije na seji* [datum]. V času, ko je bilo slovensko ozemlje še del monarhije, pa je bilo dodano še ime vladarja, npr. *Mi Ferdinand Pervi, po milosti Božji cesar Avstrijanski, kralj Ogerski in Češki /... / smo* … itn.

16 Prav to naj bil vzrok za obsežne razlage, naštevanje, natančno ponavljanje z istimi besedami.

17 Najbolj duhovit odgovor je napisal eden od pravnikov: *Ob besedi pravnik pomislim na človeka, ki veliko ve, ima športni avto, veliko spije in je v povprečju vsaj enkrat ločen.*

Samo dobra četrtina vprašanih (28 %) pozna kakšno ljudsko modrost (rek, šalo ...) o pravnikih. Poleg frazemov *jezični dohtar*, *govoriti kot strgan dohtar* (kar je oznaka za odvetnike in ne vse pravnike!), *črka zakona* sta najpogostejša odgovora *dva pravnika – tri mnenja* in *Kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima*.[18]

Večina (71,4 %) meni, da pravniki v slovenski družbi uživajo ugled, vendar jim le polovica vprašanih (51,4 %) tudi zaupa.[19]

Na vprašanje *Kaj menite o jeziku pravnikov?* je 24 vprašanih (34,2 %) odgovorilo, da je pravni jezik *zapleten, ker je to zahteva stroke*, 21 vprašanih (30 %) meni, da je *namenoma zapleten, da ga ne bi razumeli drugi (neposvečeni)*, devet vprašanih (12,9 %) nima posebnega mnenja o njem, 16 (22,9 %) pa je izbralo možnost *drugo*, kjer so pojasnili svoje mnenje:

- pravni jezik je dolgovezen in ponavljajoč, vendar ni zapleten;
- marsikateri pravnik se dela še posebej pametnega in namenoma uporablja izraze (še najraje latinske), ki jih nihče (niti pravniki) ne razume;
- morda se zdi samo nenavaden ljudem, ki ga ne slišijo vsak dan;
- pravniški jezik je zapleten, večinoma sicer popolnoma po nepotrebnem;
- pravniki uporabljajo veliko tujk, tudi če obstaja slovenska ustreznica, s takšnim načinom se »okužijo« že študenti in ga uporabljajo vse življenje; mogoče jim je tudi všeč, ker je njihov jezik drugačen in tako izražajo pripadnost poklicu;
- to je specifičen jezik, ker pa gre za prekrivanje terminov z vsakdanjimi izrazi, se laiku lahko zdi dlakocepski, tudi pust, vendar so te fraze ustaljene in pravniku jih je bolj enostavno uporabiti tudi v prostem času, kakor pa biti ustvarjalen in uporabljati barvitejši jezik.[20]

Zanimive odgovore je ponudilo tudi vprašanje, ali pravniki *morajo govoriti drugače, kakor »navadni smrtniki«*. Pritrdilno je odgovorilo 31 vprašanih (44,3 %), 39 (55,7 %) pa jih meni, da to ni potrebno. Vsak od vprašanih je pojasnil svoj odgovor. Med tistimi, ki zagovarjajo, da morajo pravniki govoriti drugače, so pojasnila zelo različna, kar nekaj pa jih poudarja, da:

- s takšnim načinom govora dajejo vtis, da so »vredni svojega denarja«,
- tako zavajajo nasprotnika, sploh laike, lažje speljejo vodo na svoj mlin;
- se tako zaščitijo pred kolegi (in ohranijo ugled);
- želijo ostati dvoumni, nerazumljeni, zašifrirani (in si tako zagotavljati delo tudi v prihodnje).[21]

Prav to vprašanje je pokazalo največje razlike med pravniki in nepravniki. Pravniki so v zagovor svojega strokovnega diskurza navajali naslednje razloge:

---

18 Zanimivi so tudi posamezni odgovori, ki odražajo ambivalenten odnos do pravnikov: *Iskati pravico na sodišču je kot iskati devico na plesišču*; *Kdaj pravnik laže? Kadar odpira usta*; *Kakšna je razlika med pravnikom in teroristom? S teroristom se da pogajati*; *Advokat je šolani lažnivec*.

19 Čeprav trije niso želeli odgovoriti na to vprašanje, se je vendarle potrdila domneva, da je več stereotipov med ljudmi, ki pravnikom ne zaupajo.

20 To je tudi odgovor na vprašanje, kdaj postane tak način sporazumevanja nezaznamovan v določeni skupini. Gre za poseben sociolekt, tudi statusno skupino (Skubic 2005: 148), če je tak način govora zavestno ponotranjen.

21 Med šalami o pravnikih je tako pogosto omenjena: *Mlad odvetnik priteče do svojega očeta, sedaj že upokojenega odvetnika in mu hiti pripovedovati: »Oče, a se spomniš tistega spora o mejnem drevesu, ki ga ti nisi rešil v desetih letih?« Oče: »Aha ...« Sin, ves ponosen: »No, jaz sem ga rešil v desetih minutah – vsak od sosedov je solastnik do ene polovice in konec!« Oče: »Ah, sin moj, s čim pa misliš, da sem te jaz šolal za pravnika?«*

– stvari se z ustreznimi termini da povedati krajše (posamezen latinski izraz pove toliko kakor dve strani razlage),[22]

– nenatančnost pravnega izražanja ima lahko resne posledice, če se pojavi napačno razumevanje ali pojmovanje;

– pojmi imajo v pravu drugačen pomen kakor v vsakdanjem življenju; omogočajo boljšo komunikacijo in preprečujejo nesporazume;

– strokovni jezik zahteva svojo logiko, pravni jezik je kodificiran[23] in ne more biti podvržen podobnim vplivom kot pogovorni jezik; ne strinjam se z ohlapnostjo zakonodaje, ki dopušča t. i. pravne luknje; na tem področju prehaja pravo kot »pravica« v polje političnega.

Toda tudi nekaj pravnikov (3) je menilo, da pravni jezik (še posebej jezik pravne prakse) ne bi smel biti drugačen, saj pravniki delajo za ljudi, ki jih morajo razumeti. Nepravniki so seveda menili, da bi pravni jezik:

– moral biti bolj razumljiv (predvsem zaradi strank);[24]

– moral imeti manj zapletenih skladenjskih struktur, potem tudi termini ne bi motili;

– moral imeti manj tujk in več slovenskih terminov.

Pri odgovorih je zanimivo opazovati tudi kognitivno raven jezika, ki se kaže z izbiro besed, saj so vprašani nekajkrat (8) zapisali, da bi se morali pravniki *spustiti* na raven jezika svojih strank in presoditi, kdaj se *dvigniti* na zahtevano strokovno raven.[25]

2.3 Pravniki so »poklicni komplikatorji«

Da je praktično nemogoče postaviti mejo med strokovnim in publicističnim jezikom, kaže tudi pisanje kolumn na spletnem portalu IUS info, pravnem informacijskem sistemu. Ugledni pravniki v svojih prispevkih na poljudnejši način razpravljajo o pravnih vprašanjih in zadregah, vendar se ne izogibajo slogu, ki ga sicer uporabljajo.

V eni od njih je Miro Cerar zapisal:

> Za pravnike si upam reči, da smo v svoji poklicni sferi »izšolani (»izučeni«) komplikatorji«. Povedano nekoliko drugače: smo »poklicni komplikatorji«. Gre pač za to, da moramo pravniki, v skladu z naravo prava, pri odločanju upoštevati številne postopkovne in vsebinske smernice in omejitve, ki nam jih postavljajo ustava, zakoni, podzakonski predpisi, sodna, upravna in druga pravna praksa itd. Če nas imajo torej drugi za komplikatorje, ki vedno znova opozarjamo na te in one predpise, izražamo pomisleke o dopustnosti tega ali onega ravnanja, potem je to v precejšnji meri povsem normalno. /.../ Toda tudi to

---

22 Analiza starejših člankov v reviji Pravnik je pokazala, da imajo frazemi, pregovori in tudi latinski citati vlogo minibesedil, s katerimi avtorji člankov naslovnike opozarjajo na prejšnje/podobne primere in niso zgolj sredstvo za »izboljšanje« sloga. (Avtoričin prispevek na mednarodni konferenci *Slavenska frazeologija i pragmatika* na Rabu, 17. – 19. 9. 2006.)

23 Jože Toporišič (npr. 1991: 194) omenja »mednarodniščino« – težnjo po rabi mednarodnih izrazov namesto domačih (že uveljavljenih) slovenskih.

24 Zanimiv je pripis, da pa se lahko pravniki med seboj, če že ne gre drugače, pogovarjajo v svojem jeziku, ker je to verjetno njihov žargon. Kar nekaj vprašanih meni, da se pravniki skrivajo za svojim jezikom in povedo malo z mnogo besedami.

25 Gre za konceptualno metaforo *dobro je gor, slabo je dol* (prim. Kržišnik, Smolić 1999). Varianta te metafore pa je *blizu je dobro (znano), daleč je slabo (tuje)*. Nekaj primerov: ***boljši** jezik pravnikov bi moral biti **bližje** jezika navadnih smrtnikov*; ***ni dobro**, če je jezik strokovnjakov preveč **oddaljen**; treba je uporabljati določene termine, vendar ni treba **povečevati prepada** med njimi in ostalimi*.

ima svoje meje. Vsakdo, ki sprejema pravne odločitve, se mora zavedati, da procesa odločanja ne sme zakomplicirati do takšne mere, da bi zaradi tega predolgo odlašal z odločitvijo ali da do nje sploh ne bi zmogel pravočasno priti. V prvem primeru pride zaradi odlašanja npr. do sodnega zaostanka, v drugem primeru pa npr. do zastaranja pravne zadeve po krivdi sodnika.

Pravniki so imeli na Slovenskem v času nastanka nacionalnih držav in pri oblikovanju slovenske zavesti pomembno vlogo, saj so bili (poleg duhovnikov) najbolj izobraženi. Dejavni so bili na mnogih področjih (npr. Matej Cigale, Ivan Tavčar, Sergij Vilfan, Metod Dolenc, Božo Vodušek ...), velikokrat tudi kot literati. Njihova besedila so slogovno zelo raznolika in zanimiva, predvsem pa berljiva in zaradi rabe slovenskih terminov ter zanimivega sloga razumljiva tudi nepravnikom.[26]

Velik prelom v kakovosti jezika je nastal po letu 1945, ko so zaradi političnih razlogov mnogo uveljavljenih pravnikov izključili iz javnega življenja, niso več objavljali njihovih prispevkov in je politika imela na pravo takrat največji vpliv, česar niti ni skrivala. To potrjujejo tudi prispevki v *Ljudskem pravniku*, ki je izhajal od 1946 do 1952, ko je društvo pravnikov sklenilo, da naj revija spet postane znanstvena.[27] Sprememba političnega sistema in zavesten prelom s tradicijo pa sta bila očitno tako močna, da se raven splošne razgledanosti ni nikoli več vrnila na tisto izpred vojne.[28] Razvoj pravnega jezika naj bi po mnenju sedanjih predavateljev na Pravni fakulteti v Ljubljani[29] ubral svojo, vzporedno pot v primerjavi s splošnim jezikom, zato so današnji posegi lektorjev v pravno pisanje večkrat nezaželeni in naletijo tudi na odkrit odpor.[30]

2.4 Zakonodaja mora biti napisana v razumljivem jeziku

Zavest o usodnem vplivu pravnega jezika se je zopet[31] dvignila z vključevanjem Slovenije v Evropsko unijo. Na spletnih straneh Službe Vlade RS za evropske zadeve (SVEZ) najdemo tudi naslednji zapis:

> **V skladu z enim od temeljnih načel, da mora biti zakonodaja EU dostopna vsem državljanom v njim razumljivem jeziku**, se vsak zavezujoči pravni akt EU pripravi v vseh uradnih jezikih EU. Tako je bilo določeno z Uredbo Sveta št. 1 o določitvi jezikov, ki se uporabljajo v Evropski skupnosti, z dne 15. aprila 1958. V tej uredbi najdemo pravno podlago za uporabo uradnih jezikov Skupnosti (člena 2 in 3), **obveznost institucij EU, da sestavljajo dokumente Skupnosti v vseh uradnih jezikih (4. člen), ter**

---

26 Predvsem njihovi prispevki v *Slovenskem pravniku* in *Pravniku*, npr. Ivan Tavčar v članku *Slovenskim juristom!*, Slovenski pravnik 1/6 (1881), 211–223. (Avtoričin prispevek na simpoziju Obdobja 24 – Razvoj slovenskega strokovnega jezika.)

27 Uvodnik revije *Pravnik*, glasila za pravno teorijo in prakso, 15. 2. 1953.

28 To potrjujejo tudi posamezni profesorji na Pravni fakulteti danes. Janez Kranjc, denimo, opozarja, da študenti skorajda ne znajo več latinščine, niti se je ne želijo učiti. Latinščina je samo eden od predmetov, ki naj bi jih začeli opuščati, pomanjkanje zanimanja za novo, torej »zdrave radovednosti«, je prisotno že dlje časa.

29 O tem sta npr. pisala Marko Novak in Janez Kranjc.

30 Zgovoren je tudi primer, ki ga študentje prava slišijo že v prvem letniku študija, namreč, da so napisano novo slovensko ustavo dali lektorirati in dobili nazaj nekaj, česar ni nihče več razumel.

31 Seveda pa je zelo pomemben vpliv in dolgoletno delo sekcije Slavističnega društva Slovenije *Slovenščina v javnosti*. V svojih prispevkih so člani sekcije opozarjali, da ima slovenščina po osamosvojitvi status uradnega, državnega in javnega jezika, torej so tudi vse ravni državnega vodstva dolžne to upoštevati, podpirati in razvijati (prim. Pismo predsedniku republike Milanu Kučanu 2. 3. 1993).

obveznost objavljanja Uradnega lista EU v vseh jezikovnih različicah (5. člen). Ob pristopu vsake nove države članice, katere jezik ni bil že prej uradni jezik EU, se vse ustrezne določbe spremenijo tako, da se med uradne jezike EU doda tudi njen uradni jezik – tako je bila ob pristopu Republike Slovenije k EU Uredba prilagojena z Aktom o pristopu (Uradni list EU C 227 E z dne 23. septembra 2003). V EU 27-ih držav članic je od 1. januarja 2007 že 23 uradnih jezikov. (Poudarila M. J. T.; vir: http://www.svez.gov.si/si/dejavnosti/koordinacija_evropskih_zadev/jezikovna_vprasanja/jezikovna_vprasanja/.)

Pri prevajanju se je pokazalo, da je za dobre prevode nujno tako odlično znanje prava kakor jezika, zato so začeli iskati pravnike jezikoslovce, ki pa jih (še vedno) primanjkuje. Besedila so prevajali poklicni prevajalci, potem pa so jih pregledali še lektorji, strokovni redaktorji in pravniki in šele takšen prevod je dobil zeleno luč za sprejem v parlamentu. Postopek je (bil) zahteven in obsežen, zato so se v časovni stiski v besedila prikradle tudi napake in jezikovne pomanjkljivosti. Države članice EU imajo pri sprejemanju aktov možnost izraziti tudi ugovor ali pridržek zaradi *vsebinskih*, *postopkovnih* ali ***jezikovnih*** *razlogov*. Jezikovni pridržek[32] se uporablja, kadar države članice nimajo dostopa do pomembnih dokumentov v svojem jeziku ali zaradi pomembne vsebinske napake v njem, vsekakor pa le takrat, kadar ne gre drugače. Ker je to skrajna možnost, ki se uporablja na najvišji ravni sprejemanja in odločanja, se morajo vsi odgovorni truditi, da že prej zagotovijo strokovno ustreznost in terminološko[33] usklajenost besedila.[34]

3 Sklep

Članek prikazuje, da je stereotip o namerni hermetičnosti pravnega jezika med ljudmi zelo razširjen. Natančnejša analiza kaže, da je razumljivost besedil, ki jih lahko označimo kot pravna v najširšem pomenu besede, odvisna predvsem od njihovih tvorcev. Načrtna jezikovna vzgoja se v večini primerov zaključi pred vstopom v strokovno izobraževanje (po srednji šoli z maturo), zatem pa je vse prepuščeno osebni zavzetosti in jezikovnemu občutku posameznika. Pravniki med študijem srečujejo ogromno besedil in način pisanja zelo hitro ponotranjijo, za razmislek o jezikovni vrednosti besedil pa ne najdejo več časa (in potrebe). Jezikovni kotički so med njimi[35] najbolj priljubljen način uzaveščanja slogovnih izboljšav, saj jih jemljejo kot predloge in ne kot ukazovanje jezikoslovcev. Prevajanje pravnih besedil se je kljub težavam, s katerimi so se soočali pri delu za-

---

32 Angleško *language reserve*.

33 Slovenski študenti prava morajo v drugem letniku izbrati eno od tujejezičnih pravnih terminologij – angleško, nemško, italijansko ali francosko. Kot neobvezen predmet lahko poslušajo tudi *Retoriko in kulturo pravnega izražanja*, ne duha ne sluha pa ni o slovenski pravni terminologiji, najbrž menijo, da jo dovolj osvojijo pri posameznih področnih predmetih.

34 »Izkušnje iz prejšnjih širitev EU kažejo, da so se s težavami pri zagotavljanju prevodov spopadale vse nove članice in da so se te uredile v nekaj letih po pristopu. Poseben problem v primeru Slovenije predstavljajo predlogi aktov, ki jih je Komisija predložila Svetu v obravnavo že pred 1. majem 2004. Ker v predpristopnem času prevajalske službe institucij EU za nove jezike še niso delovale, države pristopnice pa so prevajale samo že veljavne pravne akte, slovenski prevodi predlogov aktov iz tega časa ne obstajajo. Te akte zdaj prevajajo prevajalske službe Sveta EU in Evropskega parlamenta poleg svojega rednega dela, zato tu še vedno obstajajo zaostanki.« (*Priročnik za sodelovanje slovenskih vladnih predstavnikov v postopkih odločanja v EU*, 2005, 61.)

35 Več pravnikov, tako profesorjev kot pravnikov v drugih poklicih, je v pogovorih potrdilo, da si za branje jezikovnega kotička vzamejo čas med prebiranjem drugih strokovnih prispevkov (npr. v *Pravni praksi*), da pa vendarle redkeje posegajo po jezikovnih priročnikih (tudi zbirkah jezikovnih kotičkov, če izidejo v knjižni obliki), kar kaže na to, da je jezikovno izpopolnjevanje največkrat odvisno od zavestnega usvajanja informacij vsakega posameznika.

radi količine in časovne stiske, pokazalo kot odlična priložnost za vnovičen premislek o berljivosti in razumljivosti slovenskega pravnega jezika, saj je bilo treba nekatere pojme uvesti na novo. Uspešnost sodelovanja med jezikoslovci in pravniki se že kaže v prevodih temeljnih dokumentov EU, vendar še vedno prihaja do bistvenih (pomenskih) napak, kar kaže prevod *Ustave za Evropo*, zato je priložnosti za sodelovanje med pravom in jezikoslovjem še več kot dovolj, kar bo pripomoglo tudi k razumljivosti pravnih besedil.

Literatura

AVBELJ, Matej, 2007: Zakaj je prevod Pogodbe o ustavi za Evropo napačen. *Pravna praksa* 26/18. 18–19.

CERAR, Miro, 2007: *Težavnost pravnega odločanja*. IUS kolumna. 16. 5. 2007. Http://www.ius-software.si/Novice/prikaz_clanek.asp?id=27582&Skatla=17.

IGLIČAR, Albin, 1981: Nekaj vidikov istovetnosti zakonskih besedil v jezikih jugoslovanskih narodov. *Pravnik* 36/1–3. 53–58.

JEMEC, Mateja, 2005: Koliko večkulturnosti prenesejo slovenska pravna besedila? *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

KALIN GOLOB, Monika, 2001: *Jezikovne reže*. Ljubljana: GV Revije.

KALIN GOLOB, Monika, 2003: *Jezikovne reže 2*. Ljubljana: GV Revije.

KRANJC, Janez, 1992: Prispevek Frana Miklošiča k oblikovanju slovenske pravne terminologije v prvem letniku dvojezičnega izhajanja državnega zakonika in vladnega lista avstrijskega cesarstva. *Miklošičev zbornik (Obdobja 13)*. Ur. J. Toporišič, T. Logar, F. Jakopin. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Filozofska fakulteta. 117–134.

KRŽIŠNIK, Erika, SMOLIĆ, Marija, 1999: Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj. *35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

NOVAK, France, 32004: *Poslovno in uradovalno komuniciranje*. Ljubljana: Fakulteta za upravo.

NOVAK, Marko, 2004: »Implementacija«. *Evro PP* 2/9. 48.

NOVAK, Marko, 2005: *Uvod v pravno pisanje*. Ljubljana: GV Izobraževanje.

NOVAK, Nina, 2006a: Komentar k vprašalniku o tvorjenju pravniških besedil. *Slavistična revija* 54/1. 61–73.

NOVAK, Nina, 2006b: Marko Novak: Uvod v pravno pisanje. *Slavistična revija* 54/1. 103–106.

POGORELEC, Breda, 1989: *Slovenska pravna besedila: vprašanja jezika in sloga pri oblikovanju besedil. Slovenski jezik v znanosti 2: zbornik prispevkov*. Ur. A. Vidovič Muha, N. Šumi. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 35–43.

Priročnik za sodelovanje slovenskih vladnih predstavnikov v postopkih odločanja v EU, 2005. Ur. T. Vodnik, J. Koblar, Š. Horjak. Ljubljana: Služba Vlade RS za evropske zadeve.

Sklep RS Upravne enote Logatec 211-18/2005-4.

SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

STABEJ, Marko, 1996: Obtožnica 1945–1994: variantnost in razvoj besedilne zvrsti. *Jezik in čas*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 233–249.

STOLZE, Radegundis, 1999: *Die Fachübersetzun. Eine Einführung*. Tübingen: Narr.

TOPORIŠIČ, Jože, 1991: *Družbenost slovenskega jezika*. Ljubljana: DZS.

TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

TOPORIŠIČ, Jože, 42004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

VISKOVIĆ, Nikola, 1989: *Jezik prava*. Zagreb: Naprijed.

Klemen Lah
Waldorfska šola, Ljubljana
UDK 821.163.6.09:397:316.32(497.4)

»Gorje, kdor nima doma, / kdor ni nikjer sam svoj gospod«: podoba literarnih likov romskega rodu v slovenskih pripovednih delih 19. stoletja

Prispevek obravnava podobo in vlogo tistih literarnih likov v slovenski pripovedni književnosti, ki so praviloma označeni kot »cigani«. Kratki obravnavi ustreznosti oz. neustreznosti poimenovanja Rom/Cigan sledi literarnozgodovinski pregled pojavljanja romskih literarnih likov v slovenskih pripovednih delih od začetkov do danes. Posebna pozornost je namenjena analizi njihove podobe v tekstu (predvsem *Juriju Kozjaku* Josipa Jurčiča) v primerjavi s podobo, ki jo imajo Romi v slovenski družbi.

This contribution deals with the image and role of literary figures in Slovene narrative literature that are usually labelled as »gypsies«. A short discussion of whether it is appropriate or inappropriate to use the terms Romany or Gypsy (in Slovene, *Rom/Cigan*) is followed by a literary-historical overview of Romany literary figures in Slovene narrative works. Particular attention is paid to an analysis of their image in these texts (first of all *Jurij Kozjak* by Josip Jurčič) in comparison to the image of the Roma in Slovene society.

0 Uvod

Slovenski politični in družbeni prostor v polpreteklem letu je močno zaznamovala problematika sobivanja med romsko skupnostjo in večinskim slovenskim prebivalstvom. Odzivi, ki so jih beležili (pa tudi ustvarjali) mediji, so se večinoma posvečali sobivanju in odnosom med romskim in slovenskim prebivalstvom, segali pa so od analiz, ki so poskušale osvetliti zapleteni položaj, do površnih stereotipnih mnenj in izjav, ki so še dodatno pregrevale ozračje. Upam, da prispevek, v katerem me je prvenstveno zanimalo, kakšna je bila podoba literarnih likov romskega rodu ob nastajanju slovenske pripovedne književnosti v 19. stoletju, ali je tudi v prvih slovenskih literarnih delih sredi 19. stoletja živela in se utrjevala prevladujoča stereotipna podoba Romov, kot jo poznamo danes, ali pa je že bilo zaslediti tudi kritične odmike od posplošujočih upodobitev, sodi med prve.

1 Problem poimenovanja

Še pred obravnavo romskih literarnih likov v slovenski književnosti je nujno rešiti problem poimenovanja romske oziroma ciganske etnične skupnosti, saj je za natančno označevanje v slovenski književnosti vprašljivo tako prvo kot drugo poimenovanje. V medijskih in strokovnih krogih se je uveljavilo poimenovanje Rom (v romščini 'človek', 'poročen mož', roma pomeni 'ljudje' oz. 'ljudstvo'), ki so ga za uradno poimenovanje določili Romi leta 1979 (Štrukelj, Winkler 1996: 285). V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* izraza Rom (še) ni: naveden je le etnonim cigàn (poleg ciganče, ciganček, cigančica, ciganica), ki ima dva pomena: *pripadnik iz Indije priseljenega ljudstva, navadno brez stalnega bivališča* in slabšalno *zvit, lahkomiseln ali malopriden človek* (čudi, da je drugi izraz označen kot slabšalen, saj so tudi primeri pri prvem vsi po vrsti slabšalni, npr. *pravili*

so, da cigani kradejo otroke, *tolpa ciganov*, *črn kot cigan*, *laže kot cigan*). Izrazi Rom, Romka in Rominja so navedeni v *Slovenskem pravopisu* (2001: 411, 1376–1377).

Popolnoma ustrezno torej ni ne prvo ne drugo poimenovanje: izraz cigan je problematičen, ker je slabšalen, izraz Rom pa zato, ker ne pokriva celotnega pomenskega polja besede Cigan/cigan (izraz Rom ne zajema tudi drugih etničnih skupin znotraj »ciganske« skupnosti). V prispevku uporabljam izraz romski lik kot nadrejen, v konkretni obravnavi literarnega besedila pa tudi tisto oznako, ki je v besedilu v rabi (praviloma cigan/ka).

2 Raba poimenovanja cigan/ciganka v slovenski književnosti

Analiza rabe poimenovanja cigan/ciganka v pripovednih delih kaže, da se izraz v literarnih besedilih najpogosteje pojavlja v dveh vlogah: kot splošno poimenovanje za literarni lik romskega rodu ali kot slabšalna oznaka za negativne značajske lastnosti in dejanja (*to je takšen potepin, grdun, cigan, hudič*), oznako telesnih posebnosti (npr. *otrok je bil črn kakor cigan*) ter kot kletvica (*Cigan!*).

Zgledov za pejorativna poimenovanja ima slovenska literatura precej, večina pa se praviloma nanaša na moški spol, redkeje na ženskega. Iz elektronskega korpusa *Beseda* navajam nekaj primerov (slabšalnih oznak):

Tisti cigan je bil pri meni, tisti Bekš. (Ivan Cankar: *Hamlet iz Cukrarne*)
Tone, preklicani cigan! (Janez Jalen: *Lesena peč/Norčava burka v treh dejanjih*)
Ti si cigan, Gašper.; Cigan je cigan. (Fran Detela: *Svetloba in senca*)
Ali je to kak hlapec, kak cigan? (Fran Detela: *Spominska plošča in druge humoreske*)
To je takšen potepin, grdun, cigan, hudič. (Fran Maselj - Podlimbarski: *Tovariš Damjan*)
Sem mislil, da ste bedak, pa ste cigan in goljuf. (Fran Milčinski: *Drobiž*)
»Cigan,« sem rekel«, priznaj, kdo je odprl peč, kdo je nasvinjal sobo!« (Fran Milčinski: *Gospodična Mica*)
Cigan, rabelj, rokovnjač!; Pride in se pritožuje, da je nasprotnik Bog ve kaka surovina, sam pa zmerja kakor cigan.; Jaz ga vedno prav učim, ali mene ne uboga, cigan! (Fran Milčinski: *Ptički brez gnezda*)
Na, čakaj, ciganka, če si kaj napravila, dobiš jih pošteno. (Zofka Kvedrova: *Misterij žene*)
»Tista vlačuga je pač, tista ciganka!« je rekel dacar. (Ivan Cankar: *Prepir v krčmi*)
Otrok je bil črn kakor cigan, toda imel je lepe materine modre oči. (Ciril Kosmač: *Očka Orel*)
V Ljubljani je bil krojač, po imenu Željko, Bog mu daj obilo, tam kjer je, saj že trave ne tlači. Od poroda tako razkódranih las kakor ovca in sájavega lica kakor cigan, svojo kožo vrhu tega še tudi sam počrni ter odide v Tirole in tamkaj se ljudem jame kazati za gotovo plačilo, da je pravi mur (zamorec) iz Afrike. (Fran Maselj - Podlimbarski: *Gospodin Franjo*)

3 Prve omembe

Kot Cigani so romski literarni liki prvič omenjeni že v ljudskem slovstvu, npr. v pripovedni ljudski pesmi *Ciganova* (Kranj, Gorenjska, zapisal J. Majciger pred 1852). Pripoved je dogajalno umeščena v vas, imenovano Dolina vas; tam se okrog lipe zberejo cigani in razmišljajo, »[k]am drevi na rop pojdejo«. Najmlajši cigan se odloči, da ne pojde na rop, ampak k županovi hčerki Lenčici. Pri vaškem županu naroči vina in trikrat zapovrstjo nazdravi: »Nasit te Bog, Alenčica! / Ti boš zdaj moja ljubica!« Alenčica ga je pogledala in se mu malo nasmejala. Materi pove, da ni »goršiх ljudi,

ko so cigani umazani«, kljub temu pa prosi za platno in tri malhe, v katero bo dala zaseko, moko in pšenico. Župan jo posvari, da je do zdaj bivala v izbah, zdaj pa bo v »temnem lesovji«, kjer bo vandrala sedem let in imela »sinkov pet«.

V pripovedni pesmi se kažejo vsi motivi, ki se tudi pozneje pojavljajo v povezavi z romskimi liki: rop, potepuško življenje, črna barva (*črni cigan*), zlato, gozd ipd. Dekletova odločitev za odhod z mladim ciganom je nenavadna in v pesmi ni motivirana. Celo nasprotno: dekle pred dokončno odločitvijo zelo jasno pove, da ni »gorših« ljudi, kot so cigani. Zdi se, da njeno odločitev mogoče razložiti samo v okviru pravljične strukture, ki določa pesem predvsem v primeru t. i. pravljičnih števil (tretja kamra, trije glaži, tri lakti, tri malhe, sedem let, pet otrok). Zdi se, da ljudska pesem odraža podobo romskih ljudi, kot so živeli v vsakdanjem ljudskem govornem izročilu – razvpiti zaradi kraj, ugrabitev otrok, nekrščanske vere, nestanovitnosti, čaščeni pa kot muzikantje in vedeževalci/ke.

4 Romski literarni liki na začetku slovenske posvetne književnosti

»Cigani so me za Matička imenovali,« pove v svoj zagovor glavna dramska oseba prve slovenske komedije *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790), ki jo je napisal Anton Tomaž Linhart. Znameniti enajsti prizor tretjega akta, v katerem izreče te besede, se dogaja na sodišču, kjer Matičku sodijo zaradi neplačanega dolga.[1] Že v prvem slovenskem posvetnem literarnem besedilu se torej srečamo z omembo Romov kot kolektivnih nosilcev negativni značajskih, moralnih in telesnih lastnosti, njihova pojavljanja – predvsem v tej podobi – pa postanejo sopotnik slovenske literature vse do danes.

Najbolj množično se pojavljajo v pripovednih delih, kjer prvič dobijo tudi opaznejšo vlogo, in sicer v zgodovinski povesti *Jurij Kozjak* (1864) Josipa Jurčiča, v kateri je mladi pisatelj uporabil podoben zaplet, kot smo ga opazili v ljudski pesmi *Ciganova žena*. Ker je podoba, ki jo je oblikoval Jurčič, koreninila v ljudski tradiciji, hkrati pa predstavljala in postavljala model za prihodnje literarne obravnave romskih literarnih likov, je nujno, da temu delu posvetimo več pozornosti.

Kakšna bo podoba in vloga romskih likov, nakazuje že uvodni moto v prvo poglavje, ki bi ga lahko razumeli tudi kot moto povesti: »Gorje, kdor nima doma, / kdor ni nikjer sam svoj gospod« (Simon Jenko). Razlagamo ga lahko na dva načina: prvič je mogoče razumeti, da se verz nanaša na graščakovega sina Petra Kozjaka, ki mu oče zaradi telesne in moralne deformiranosti ne zapusti ničesar (vse deduje starejši sin Marko, izrazito pozitiven lik). Toda ker negativno vlogo poleg Petra odigrajo tudi romski liki, je mogoče razumeti, da se nanaša tudi nanje (oz. na vsakega, ki nima doma): brezdomnost, nenavezanost na »rodno grudo« je negativna lastnost, imanentno »ciganska«. Vse slabe značajske lastnosti Petra Kozjaka se razvijejo – tako nam namiguje pripovedovalec – prav zaradi te nenavezanosti na imetje; ko namreč Peter ne podeduje ničesar, pripovedovalec zapiše:

---

1 Matiček se je v mladosti zadolžil pri Smrekarici: dogovor med njima je veleval, da se je dolžan z njo poročiti, če ne vrne dolga. Prebrisani Matiček se brani tudi tako, da se sklicuje na nepoznavanje staršev, ki bi morali po tedanjih navadah blagosloviti zakon. Pri tem pove, da so ga v mladosti izpred nekega gradu ugrabili cigani in mu dali ime, ki ga nosi zdaj.

> Kmalu zatem umrje stari Kozjak. V poslednji oporoki zapiše večji del svojih lastnij starejšemu sinu Marku, ki je bil zdoma, nekoliko pa mlademu sorodniku Ludoviku Kozjaku. Peter ni dobil nič drugega kakor dober kot, to je stanovanje in vse preskrbljevanje do smrti, pri bratu Marku. Ko bi bil oče prepustil sinu Petru kako lastnijo, ne bi se bil le-tá veliko zmenil zanjo; prodal bi jo bil morda kakor Ezav Jakobu prvenstvo za torilo leče. (Jurčič 2005: 9–10.)

Zaplet v povesti torej sproži motiv navezanosti na lastnino, imetje: ljudje brez tega »čuta« so, skladno s (prikrito) idejo, telesno deformirani in/ali moralno sprijeni. V to podobo se potem ustrezno vključi tudi turška vojska, katere glavna značilnost je prav tako nenavezanost na domačo grudo (zakaj bi sicer z vojsko hodili naokrog) in nespoštovanje tuje lastnine. Podoba romskih likov je tako oblikovana kot nasprotje idealizirane, fantazijske podobe domačijskega človeka, vezanega na lastno imetje. Na to namiguje tudi sklicevanje na izmišljeno biblijsko zgodbo, ki je med ljudstvom krožila o Romih: ti naj bi namreč po Jezusovi smrti populili žeblje in jih prodali. Peter je kompleksna oseba s paradoksalnim oziroma, bolje rečeno, »ciganskim« odnosom do lastnine: po eni strani do lastnine, ki je njegova last, nima (zahtevanega) odnosa (prodal bi jo za »torilo leče«), po drugi strani pa si želi prisvojiti tujo lastnino:

> Srce, ki ima že druge pregreške na sebi, prime se kaj rada lakomnost posvetnega blaga. Vse te misli in želje pa so se rodile sredi Petrovega srca; nikomur jih ni povedal, le stenam svoje sobe. Bile bi zakopane in svet ne bi nikdar znal zanje, ko bi jih ne bil Peter pozneje očitno pokazal. (Jurčič 2005: 10.)

Zato ni pretiran sklep, da je Peter »slovenski Cigan«. Še več: brez romskih literarnih likov v povesti ne moremo razumeti vse razsežnosti moralne, značajske in telesne Petrove podobe. Moto v drugo poglavje, ko Jurčič uvede ciganske like, po prvem poglavju, zato ne preseneča: »Ti štibalarski tatjé / hujši so ko volcjé« (ljudska pesem). Izraz »štibalarski tatje« najbrž meri na škornje (star. štibali so škornji), kar bi danes pomenilo »kurji tatovi«, torej tatovi, ki kradejo manjše stvari. Pripovedovalec o njih najprej poda zgodovinsko oznako, ki naj bi v bralcu vzbudila vtis objektivnosti:

> Kakih petdeset let popred, preden se je pričela naša povest, prišli so *cigani* [z drugačnim tiskom označil J. J.] v naše kraje. Popred niso bili znani tod po Evropi in še današnji dan ne vemo za gotovo, od kod so za prvega prišli. Zgodovinopisci tedanjih časov pripovedujejo, da je tuj narod v Evropo priromal – rjave kože, neznane noše in tujega jezika. Ti čudni ljudje so se izdajali za kristjane, rekoč, da pridejo iz Egipta. Imeli so morda izprva tudi lastne kralje. Kmalu pa so se razšli v drhalih po vseh evropejskih državah, kjer so si skoraj povsod prebivalce razdražili zavoljo svojega lenega pohajkovanja in pa še bolj zavoljo tega, ker so preradi tega ali onega ogoljufali in le slabo ločili, kaj je moje, kaj je tvoje. (Jurčič 2005: 10–11.)

Zgodovinska oznaka Romov poteka v skladu s tedanjo prevladujočo podobo med Slovenci: so priseljenci, drugačne barve (rjava barva asociira negativno), neznane vere, lažnivci (pretvarjajo se, da so kristjani in da prihajajo iz Egipta), lenobe, goljufivci in kradljivci. Pozneje v zgodbi se potrdi njihova brezbožnost: ko poglavarju ciganskega plemena Samolu menih zagrozi, da ga bo zaradi ugrabitve otroka doletela božja kazen (»Nihče se ga ne bode dotaknil brez kazni, nedolžna kri v nebo vpije.«), mu ta odvrne, da se njih (Romov) »take pridige ne primejo«.

Pozitivnega ve pripovedovalec povedati bore malo: edina pozitivna informacija bralcu je, da so nekoč imeli kralje, a še ta podatek je postavljen pod vprašaj s členkom *morda*. Tudi zgodba, ki sledi, ciganske like slika v skladu s črno-belo podobo. Poglavar krdela Samol, kuštrav, »velik, suh cigan s svetlimi očmi«, svojemu sinu naroči, naj na gradu ukrade konja, last Marka Kozjaka. Pri ropu pomaga dečkoma mati, ki skuša s pogovorom zamotiti hlapca. Tema pogovora se hitro zasuka v pogovor o »ciganih«. Romkinja radovednemu hlapcu razloži, da so prišli iz Egipta (s tem potrdi pripovedovalčev zgodovinski opis izvora). Vzrok prihoda še dodatno pojasni: »Sv. Jožef in Marija sta potovala z otrokom v Egipt. To ste slišali. Mi ciganje. Ne mi, naši očetje niso hoteli sprejeti Jezusa in Marije in zato moramo sedem let romati po vsem svetu, vse križem, ljubi prijatelji, za kazen romati!« Na njeno pripoved se hlapec odzove humorno, saj se spominja, da Romi romajo po Slovenskem, že odkar ima »zobé v čeljustih«. Toda »ciganka« se ne zmeni za njegov posmeh in zamoti tako njega kot njegove tovariše z vedeževanjem iz dlani (hlapec, osupnjen nad njeno natančnostjo, vzklikne: »Ti gotovo po metlo hodiš na Klek. Vse ti ugane, baba.«). Njena podoba je prav tako tipična upodobitev: v nasprotju z liki moškega spola, ki s svojim nespoštovanjem tuje lastnine ustvarjajo negativno sliko, je podoba »ciganke« za bralce in druge literarne like bolj privlačna: s prerokovanjem, ki je imanentno ženskim literarnim likom romskega rodu, vnašajo v pripoved prvino eksotičnega, neobičajnega, ki vzbuja pozornost. »Ciganka« svojo nalogo odlično opravi, saj premoti vse odrasle navzoče. Toda krajo opazi mladi graščakov sin Jurij. Hitro obvesti svojega očeta Marka in ta nemudoma priteče do hleva. V silni jezi po mladem ciganu zamahne s palico, tako da ta krvav obleži. Ko to vidi Samol, priteče po svojega sina in zagrozi s strašnim maščevanje, če njegov sin ne bo preživel udarca. Že naslednji dan Romi odidejo v neznano in na gradu kmalu pozabijo nanje, »zakaj v tedanjem času je bil svet vsega vajen; nič posebnega se jim ni zdelo, ako je kak tepež tudi krvavo plačilo prejel.« Jurčič tako postavi povzročitev hude poškodbe, ki se pozneje izkaže za smrtno, v zgodovinski kontekst časa, ki naj bi bil krut in neizprosen; le tako lahko opraviči Markovo potezo, ki se kmalu pokaže kot odločilna za prihodnost Kozjakovega rodu. Samolov sin namreč umre in Samol se odloči za maščevanje. Pri tem mu je v pomoč Peter, ki bi se rad dokopal do premoženja svojega brata.

Romski skupini je večja pozornost ponovno namenjena v petem poglavju, ki se godi nekaj tednov po Markovem odhodu na boj proti Turkom. Graščinsko gospodarstvo zdaj vodi Peter Kozjak, ki pa ga podrejeni ne priznavajo za pravega gospodarja (»Hlapci so se ravnali po starem Ožbetu, ki se tudi ni veliko zmenil za novega, začasnega gospoda, ampak delal največ po svoji pameti.«). Kljub vsemu njegov ugled med ljudmi raste, saj se več pojavlja med njimi. Toda v notranjosti si še vedno želi le enega – graščinskega premoženja. Nekoč ga med odhodom v samostan ujamejo Romi s Samolom na čelu, ki se želi maščevati za smrt svojega sina. Opis Romov v ničemer ne odstopa od prejšnjih opisov. »Črni lasje, rjava koža in v raztrgani obleki zagaljena telesa, vse to nam kaže, da so *ciganje*.« Bolj kot njihov opis pa odnos pripovedovalca razkriva uporaba slogovno zaznamovanih besed. Takole naznani, da je v njihovem vedenju nekaj drugačnega, sumljivega: »Ženska in otrok nimajo s seboj in to je znamenje, da to ni navaden *trop* ciganov, kakor se *privlečejo* radi poleti in pozimi, temveč da namerjajo kaj posebnega.« (Jurčič 2005: 28, poudaril K. L.) Izraza *trop* in *privleči* se v tedanjih časih (trop še zdaj ne) nista uporabljala v povezavi z ljudmi, ampak sta bila namenjena za označevanje živali (npr. trop volkov). Še bolj neposredna je nasled-

nja poved: »Poveljnik tej druščini, *grozni in strahoviti vsakemu posameznemu človeku*, bil je velik, suh cigan svetlih oči, ki smo ga že prej nekoliko seznanili ž njim in ki smo ga Samola imenovali.« (Jurčič 2005: 28, poudaril K. L.) Če je razumljivo, da Jurčičev pripovedovalec cigansko druščino označuje kot grozno in strahovito (drugačna druščina, ki želi ubiti človeka, res ne more biti), pa je problematično, da je strahovita vsakemu posameznemu človeku; uporaba izraza človek nasproti »cigan« predpostavlja, da »cigani« niso ljudje. Toda Jurčič začne opisovati Rome na drugačen način le v primeru Samola. Ta namreč spozna, da Peter Kozjak ni tisti, ki ga lovi. Ko na poti domov Peter predlaga, da bi mu pomagal pri maščevanju, si Samol misli: »To ti je brat, ne bi bilo škoda zares, ko bi te bil presunil moj nož, ali pa da bi ti vrv debeli vrat zadrgnila in zemljo izpodmaknila pod tvojimi nogami!« Indvidualizacija Samola s prikazom njegovih skritih misli ima lahko dvojni pomen: bodisi je Jurčič z njo želel pokazati, kako so na individualni ravni (če že na kolektivni niso) človeška bitja, ki premorejo tako dobre kot slabe lastnosti, bodisi je hotel samo stopnjevati negativno karakterizacijo Petra, ki poslej ne premore nima niti toliko vrednot, kot jih imajo Romi.

Nadaljnji potek zgodbe je predvidljiv: Samol sprejme Petrovo ponudbo, ugrabi Markovega sina Jurija in ga proda kot janičarja. Opisi (npr. »oster nož, /.../ edini ciganov prijatelj«) in dejanja (izsiljevanje, nasilništvo ...) se pojavljajo do konca. Samol se, ponovno v primerjavi s Petrom, pokaže v dobri luči vsaj še enkrat: ko Petra ujamejo Turki in ga za noge obesijo na drevo, bi mu gotovo predla trda, če ga ne bi rešil prav – Samol.

Da Samol služi predvsem kot kontrast Petrovi značajski pritlehnosti, nam govori tudi naslednje poglavje. Peter in Samol se zatečeta v jamo, kjer že taborijo kmetje. Ko se kmetom Samol zdi sumljiv in začnejo Petra zasliševati, Peter zataji, da ga pozna. Ker kmetje sumijo, da je ogleduh, ga vržejo v vodo, misleč, da bo utonil. Toda Samol se reši in maščuje: razkrije Petrovo izdajstvo in pripomore, da se Jurij Kozjak ponovno vrne domov. Samolova vloga v zadnjem delu romana je tako izrazito pozitivna in presega zgolj vlogo kontrasta. Skleniti je mogoče, da imajo romski literarni liki v romanu na splošno negativno podobo, ki pa mestoma ni tako enoznačna, da ne bi mogli videti, kako je mladi Jurčič skušal stereotipni podobi romskih literarnih likov (»kurji tatovi«, ugrabitelji, vedeževalci ipd.) vnesti nekatere globlje podtone. Najbolj očitno se neskladnost Jurčičeve upodobitve kaže v primerjavi med ubojem Samolovega sina in ugrabitvijo mladega graščaka Jurija. Na začetku povesti je graščakov uboj Samolovega sina prikazan »pravičniško«, saj naj bi bil le naravna posledica poskusa ropa. Graščak Marko, ki je vzel pravico v svoje roke in ubil ciganovega sina, je kljub čustveni vzkipljivosti in nepremišljenemu umoru prikazan kot eden izmed najpozitivnejših likov povesti, nikjer pozneje pa se ne omenja njegovo kesanje ali zahteva po kazni (tudi potem, ko vstopi v samostan, ne). Toda če graščakova pozitivna podoba ni z zločinom v ničemer omadeževana, je Samolovo maščevanje (ugrabitev Markovega sina Jurija in prodaja v Turčijo) obravnavano kot najbolj negativno dejanje celotnega dela. Šele skozi zgodbo prihaja pripovedovalčevo vrednotenje v vedno večjo kontradikcijo, ki je Jurčič ni znal ustrezno premostiti. Samola prikazuje tudi skozi bolečino (izgubil je sina), na koncu pa izpostavi njegovo prebrisanost, s pomočjo katere Samol postane rešitelj slovenskega prebivalstva. Prav ta poslednja Samolova dejanja najbolje dokazujejo, da je mladi Jurčič romskim likom literarno obdelal bolj, kot je to od njega zahtevala oziroma pričakovala podoba Romov med prebivalstvom. S karakternim razvojem, ki je edini v celotnem delu (vsi drugi literarni liki, razen Jurija, ostajajo značajsko nespremenjeni), je

Samolu med stranskimi osebami dodeljeno posebno mesto. Literarni liki romskega rodu v zgodovinski povesti *Jurij Kozjak* so torej sprva prikazani v skladu s prevladujočo stereotipno podobo, ki je tedaj (pa marsikje tudi danes) živela med slovenskim prebivalstvom: to je po eni strani obsojalo njihov potepuški način življenja in »lahkoten odnos« do tuje lastnine, po drugi strani pa občudovalo njihovo svobodo, muziciranje in ostale zabavnjaške veščine ter strahospoštovalo njihovo sposobnost vedeževanja, magičnega zdravljenja ipd. Prav ti ambivalentni občutki so najbrž pripomogli, da niso bili prikazani tako črno-belo kot druge nacionalne skupine (negativiteta nemških literarnih likov je v tedanjih slovenskih literarnih delih precej bolj konsistentna – precej težje kot »dobrega cigana« je najti lik »dobrega Nemca«). Jurčič je kot mlad in nadarjen pisatelj gotovo začutil, da za umetniško prepričljivo pripoved preprosta ljudska podoba Ciganov ne zadostuje in da jim mora vdihniti – v kolikor želi ustvariti žive like – več človeških prvin, s katerimi se bo lahko poistovetil tudi slovenski bralec.

Romske like je Jurčič vključeval tudi v poznejša dela, le da nikoli več tako celovito in v tako pomembni (stranski) vlogi. V povesti *Sin kmečkega cesarja* prav tako uporabi motiv ciganke, ki prerokuje,[2] v več delih pa značilnosti literarnih likov primerja s »ciganskimi« lastnostmi. V romanu *Cvet in sad* (1868), na primer, literarni lik Šepec razmišlja takole:

> »Kaj bode neki sveti Vid rekel tej babi, ki ravno pred njegovo cerkvijo kolne,« mislil je Šepec po potu. Dasiravno je imela Rožmarinka vse ciganske lastnosti nad seboj, vendar ni bila ciganka. Vsak je vedel, da je doma iz samotne koče v sosednji vinski gori, kjer je njena sestra popolnoma pametna in navadna žena še ob tem času gospodinjila, čeravno svoje blazne sestre ni hotela poznati, kadar sta se srečali. (Jurčič 1968: 230.)

Jurčičeva povest je doživela številne odmeve in postala vzorčni model podobnim povestim. Podobno motiviko razvija tudi zgodovinska povest Rada Murnika Lepi janičar (prvoten naslov *Hči grofa Blagaja*, 1911–1913). Tudi v tej zgodbi glavni zaplet povzročita maščevanje in ugrabitev. Salda pl. Frauensteiner[3] se želi maščevati grofu Ljudevitu Blagaju, ker jo je ta zavrnil (bila naj bi »ošabna Nemka sebična in trdosrčna«) in se oženil z lepo Ljudmilo.[4] Salda se odločiti ugrabiti mlado Blagajevo osemletno hčer Alijano. Za pomoč se obrne na Rome, ki so postavili tabor ob bližnji Kolpi. Bralec se prvič sreča z njimi, ko hlapec Jure bežno vidi Romkinjo in jo opiše Ljudmilinemu bratu, vitezu Ahacu Doljanskem. Hlapec »ciganko« okarakterizira negativno: »Rdeče in rumeno pisano ruto je imela na umazani sajasti glavi in razkuštrani lasje so ji viseli po prsih. Kako so se ji bliskale hinavske oči! In ko bi trenil, je izginila v goščavi.«

---

2 »Nespametna prerokovanja o srečni in nesrečni prihodnosti so bila ne samo med prostim ljudstvom, kakor je to žal še današnji dan, temveč tudi med višjimi stanovi navadna in verovalo se je takim abotnijam. Nič čudnega torej ni bilo, ko je popoldne po gradu zvedelo se, da je prišla ciganka, ki zna prerokovati. Bila je ta ciganka kaj nenavadne postave: široka čez pleča, nekako možatega obraza, nerodne hoje za svojo obleko in ostriženih rjavih las.« (Jurčič 1967: 191.)

3 Nemški priimek je v tovrstnem žanru praviloma uporabljen pri negativnih osebah.

4 Tudi slovenski/slovanski imeni obeh pozitivnih likov nista naključni. Slovanskost obeh glavnih likov je prikazana kot velika kvaliteta, kar med drugim dokazuje začetni opis Ljudmile: »Z njenega izredno lepega obraza je odseval plemenit ponos, hkrati pa krotka ljubeznivost. Čista slovanska kri se je pretakala v njenih žilah; oče ji je bil Slovenec, mati pa Hrvatica.« (Murnik 1996: 5.)

Izpoved ni prepričljiva, saj bralec težko verjame, da je hlapec videl Romkinjo le bežno (Ahac, ki je poleg, je sploh ne vidi), toda hlapec Jure je vseeno »trikrat pljunil mimo leve rame, da mu ne bi škodovale zločeste oči!« Ahacu pa po glavi šine misel, da gre za slabo znamenje. Oba odziva potrjujeta magičnost, ki naj bi bil lastna romskim likom.

Podoben opis Romkinje Čirikli (izraz pomeni ptica) poda tudi Salda, ko se odpravi v ciganski tabor:

> Pred njo stoji srednje velika žena, odeta v pisane cape. Razmršeni, gavranje črni lasje so ji polni prahu in masti. Vanje pripete rdeče in zelene kroglice ji vise na rjavi vrat in prsi; dolgi uhani s steklenimi biseri ji udarjajo na ob črno rjava lica. Okoli vratu so v tri nize nanizani pisani kamenčki, zobje in srebrnjaki. Pod ozko zraslimi obrvmi gore črne poševne oči, predrzne, a obenem plašne volčje oči. Njen obraz je bila nemara kdaj lep, ali nezgode, grenjave in vroče strasti so ji bile zmaličile pravilne poteze. (Murnik 1996: 23.)

Saldo ji predlaga ugrabitev deklice z argumentom, da ugrabitve za Rome niso nič posebnega, tokrat pa bi celo zaslužila zlate cekine. Čirkli bi pozneje bržkone celo pozabila na ponudbo, ko se ne bi zgodil podoben zaplet kot v romanu Jurij Kozjak: Blagajevi hlapci ujamejo Čirikli in njenega Sonakaja (rom. 'zlato') pri krivolovu. Blagaj si z ukazom, naj prebičajo Sonakaja, nakoplje Čirikli-no smrtno sovraštvo.

Zanimivo je, da Čirikli uporablja za poimenovanje svojega ljudstva in svoje etične pripadnosti izraze iz koren rom- (npr. »Romničel smo staroslavnega in bogatega rodu«, »Jaz uboga romni, da bi vzela dete tujih staršev?«), pisatelj pa v njeno pripovedovanje vpleta tudi druge izraze romskega jezika (npr. Mee navaha! – 'Mi pridemo!'). Stereotipno podobo »ciganske kulture« potrjujejo manjši, obstranski literarni dogodki. Tako npr. Čirikli pri krivolovu zahteva od sina, naj zakolje srnico. Ko Sonakaj tega ne zmore, je Čirikli začudena: »Ti mi boš lep cigan.«

5 Sklep

Podoba romskih literarnih likov, kakršna se je oblikovala na začetku slovenske posvetne književnosti, sovpada s podobo, ki so jo imeli Romi med večinskim slovenskim prebivalstvom: moški romski liki so upodobljeni negativno kot značajsko, moralno in telesno inferiorni nasproti slovenskemu človeku. Romski literarni liki so vstopili v slovensko literaturo iz dveh razlogov: kot antipod domačijskemu odnosu do lastnine, ki varuje svojo in spoštuje tujo lastnino (pri romskih likih je večinoma ravno obratno), in eksotičen element, ki poživlja pripoved (npr. vedeževalske sposobnosti). Književniki so tako z uvedbo romskih literarnih likov lahko razgibali zgodbo na dva načina: romski literarni liki so bili (značajski in moralni) kontrast (pozitivnemu) slovenskemu literarnemu liku, hkrati pa so zaradi emocionalnega naboja, ki ga je vsebovala že sama vpeljava romskega lika v pripoved, zlahka prikrili tudi kakšne literarni primanjkljaj.

Med prvimi slovenskimi pisatelji, ki so v svoje zgodbe uvedli romske literarne like, je bil Josip Jurčič, in sicer v *Juriju Kozjaku*. Povest dokazuje, da je mladi pisatelj znal preseči stereotipne podobe o Romih, ki so tedaj živele med ljudstvom – če se na začetku pripovedi še oklepa klišejskih pripovednih vzorcev (Romi kot potepuhi, tatovi, ugrabitelji, vedeževalci), pa pozneje prav skozi individualiziran romski lik pokaže, da je spodoben globljega vpogleda in da mu njegov literarni dar in občutek za opazovanje ne dovoljujeta nekritičnega povzemanja stereotipnih podob.

Viri in literatura

Beseda, virtualna spletna knjigarna. Http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html.
Desetnica: slovenske ljudske pesmi, 1994. Ljubljana: Mladinska knjiga.
JANKO SPREIZER, Alenka, 2002: *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom: znanstveni rasizem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
JURČIČ, Josip, 1967: *Zbrano delo* 4. Ur. M. Rupel. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
JURČIČ, Josip, 1968: *Zbrano delo* 6. Ur. M. Rupel. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
JURČIČ, Josip, 2005: *Jurij Kozjak*. Ljubljana: Karantanija.
LINHART, Anton Tomaž, 2007: *Ta veseli dan ali Matiček se ženi: ena komedija v petih aktih*. Ljubljana: Delo, Intelego, Študentska založba.
MURNIK, Rado, 1996: *Lepi janičar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
Slovenski pravopis, 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
ŠTRUKELJ, Pavla, WINKLER, Peter, 1996: Romi. *Enciklopedija Slovenije* 15. Ljubljana: Mladinska knjiga. 285–288.

Mateja Pezdirc Bartol
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 821.163.6.09-2 Cankar I.:396

Ženski liki v Cankarjevi dramatiki (s posebnim ozirom na lik matere)

Ženski liki v Cankarjevi dramatiki so slabo raziskani, zato prvi del članka analizira, kdo so ženske, ki nastopajo v Cankarjevi dramatiki, kakšen je njihov delež ter vloga v dramskem dogajanju. Ob omembi ženske v zvezi s Cankarjem večina najprej pomisli na podobo matere, ki se žrtvuje za svoje otroke, jih brezmejno ljubi, je polna dobrote in samozatajevanja. Ali gre za stereotip ali pa takšno podobo uresničujejo tudi dramska besedila, je vprašanje, ki si ga zastavljamo v drugem delu pričujočega prispevka.

As the female characters in Cankar's dramatic works are poorly researched, the first part of the article analyses the women who appear in Cankar's plays and asks what their part and role is in the dramatic events. When women are mentioned in relation to Cankar the image that first comes to mind is that of the mother who sacrifices herself for her children, who loves them immeasurably, and who is full of goodness and self-denial. This is a stereotype. Is this image also realised in the dramatic texts? This is the question that we address in the second part of the paper.

Uvod v raziskovanje Cankarjevih ženskih dramskih oseb

Branje Cankarja je za marsikaterega bralca, ki je šel skozi sisteme šolanja, obremenjeno z najrazličnejšimi stereotipi, ki usmerjajo dojemanje njegovih besedil: narod hlapcev, žrtvujoča se mati, nekonformistični upornik, hrepeneči subjekt so samo nekatere podobe, ki so del bralskega horizonta vsakega bralca, še preden vstopi v svet Cankarjevih dramskih besedil.

Slovenska literarna veda se je intenzivneje ukvarjala z moškimi dramskimi osebami, predvsem tistimi, ki so nosilci Cankarjevih socialnih idej in političnih ciljev, torej aktivistične osebe, ki skušajo svet popraviti na bolje in so uporniki proti duhovni zaostalosti. Takšni so zlasti Ščuka, Maks in Jerman, dramske osebe, ki imajo vest, svoje prepričanje in jih zanima resnica, torej tri kategorije, ki so del Cankarjevega etičnega sistema. Bistveno manj pozornosti pa se posveča ženskim dramskim osebam, za katere na splošno velja, da so v Cankarjevem opusu zlasti žrtvujoče se matere, torej podoba, ki je mitična, na drugi strani so erotične zapeljivke, nekje vmes pa hrepeneče, eterične ženske, ki jih utemeljuje njihova duša in ne telo.[1]

Poglejmo, kdo so ženske, ki nastopajo v Cankarjevi dramatiki, kakšen je njihov delež in vloga v dramskem dogajanju. Cankar je v svojem dramskem opusu, ki obsega sedem dramskih besedil, upodobil 33 ženskih oseb,[2] kar predstavlja 31 odstotkov vseh nastopajočih, moških oseb je

1 Podobno navaja tudi Denis Poniž v svoji knjigi o Lepi Vidi (2006: 96), da je bilo o ženskih likih v Cankarjevi literaturi in posebej dramatiki malo povedanega. »Vendar pa v njegovi literaturi najdemo množico tako različnih ženskih likov, da je skoraj absurdno, ko literarna zgodovina vse te like reducira na dva ali tri arhetipe: enega, verjetno primarnega, predstavlja *mati*, drugega *ljubica*, tretjega, a ta je že nejasen, pravzaprav razpršen, večkrat le skiciran, kot pa do kraja izdelan, *skrivnostna, fatalna, eterična ženska*, ki je hkrati utelešenje lastnosti matere in ljubice, a jo označujejo predvsem njene ›dekadenčne‹ poteze«.

2 Ženske dramske osebe v Cankarjevi dramatiki so naslednje: *Romantične duše*: Pavla Zarnikova, Makovka, Olga,

namreč več kot enkrat toliko, to je 74, kar predstavlja 69 odstotkov. Razmerje med moškimi in ženskimi osebami je približno v vseh dramskih besedilih ena proti dve, delež moških je največji v *Romantičnih dušah*, kjer je razmerje 5 ženskih oseb proti 14 moškim, razmerje se najbolj nagiba v korist žensk v *Hlapcih*, kjer nastopa 7 ženskih oseb in 12 moških. Iz oznake v seznamu dramskih oseb lahko ugotovimo, da so ženske osebe večinoma predstavljene kot sorodnice moških oseb, in sicer so najpogosteje njihove žene (označene z lastnim imenom, kot npr. Katarina, Helena, Hana, ali pa so le izpeljava moževega priimka oziroma moževe funkcije, npr. Makovka, Vrančičavka, Županja, Dacarka), hčere (npr. Ana, Alma, Francka, Anka), rejenka (Pavla), nečakinja (Matilda), sorodnica (Nina), sestra (Marta) in mati (Jermanova mati). Edini ženski liki, ki so navedeni samostojno, to je brez navezave na moško osebo, so učiteljice v *Hlapcih*, to so Lojzka, Geni in Minka, ter Vida in Milena. Takšna shema odraža strukturo družbe, kjer ženske niso samostojne, ampak so npr. v zakonu odvisne od moža. Na splošno pa v Cankarjevih dramskih besedilih ni hudobnih, zlobnih, maščevalnih, demoničnih ženskih likov, prav tako ni emancipiranih intelektualk, izobražene ženske zastopajo kvečjemu učiteljice v *Hlapcih*.

Strinjamo se s Primožem Kozakom, ki v Uvodu v svojo knjigo *Temeljni konflikt Cankarjevih dram* (1980: 7) zapiše, da je Cankarjev dramski opus genetično sklenjen organizem, vsak posamezen tekst pomeni novo etapo v rasti osnovnih vprašanj, zato menimo, da tudi preučevanje ženskih likov zahteva obravnavo skozi celoten dramski opus, saj tudi ženske osebe izraščajo druga iz druge, se dopolnjujejo, prepletajo, nadgrajujejo. Kot primer navedimo takšen sklenjen lok v razvoju ženskih likov, ki bi ga lahko poimenovali od Pavle in Olge preko Grudnovke in Jacinte do Milene in Vide. Njegova obravnava bi zahtevala samostojno študijo, zato želimo na tem mestu le nakazati, kako se ženski liki razvijajo, in pokazati le skrajni točki, prvo in zadnje dramsko besedilo, *Romantične duše* in *Lepo Vido*. Cankar je že v svojem prvem dramskem besedilu upodobil hrepeneči ženski lik, Pavlo Zarnikovo, bolehno, krhko, breztelesno, ki želi daleč stran proti soncu, stran od zatohlega zraka. Verjame, da jo v takšen svet vodi pot s Strnenom, toda v Trstu propade, tone v blatu, a kljub temu ponovno hrepeni po idealnem svetu. Drugačna je Vidina pozicija in posledično tudi hrepenenje, Vida je namreč spoznala lepši svet, bila je v paradižu, a je spoznala, da »paradiž ni moj dom, pot je moj dom ... Če bi hrepenenja ne bilo v mojem srcu, bi umrlo to srce, v paradižu samem bi umrlo« (Cankar 1969: 96). Hrepenenje je konstitutivni del njene biti, zato tega, kar išče, v realnosti nikjer ni, je le v njej sami. Njima nasproti sta postavljeni ženski, zavezani realnemu, materialnemu svetu, pa vendarle je tudi med njima bistvena razlika. Olgo opredeljuje telesnost, ženska erotika, a hkrati je poštena, moralna, nepreračunljiva. Mlakarja, čigar ljubica je, iskreno ljubi in razume, zato se mu je pripravljena tudi odpovedati ob spoznanju, da ne more zadovoljiti vseh njegovih duševnih plasti. Prav zato je njena podoba še močno zakoreninjena v dualistični predstavi o ženski prostitutki in madoni v eni osebi. Milena takšne predstave prerašča, trdno je zasidrana v stvarni svet, ne obremenjuje se s sanjami, ki so zanjo znamenje bolezen-

---

Vrančičevka, Ivanka; *Jakob Ruda*: Ana, Marta, Alma; *Za narodov blagor*: Katarina, Matilda, Helena, Mrmoljevka, Hišna pri Grudnovih; *Kralj na Betajnovi*: Hana, Francka, Nina, Lužarica; *Pohujšanje v dolini šentflorjanski*: Jacinta, Županja, Dacarka, Ekspeditorica, Štacunarka; *Hlapci*: Lojzka, Geni, Minka, Anka, Jermanova mati, Kalandrova žena, Kmetica; *Lepa Vida*: Vida, njena mati, Milena, Služabnica. Upoštevani so vsi ženski liki, ki so v seznamu oseb individualno navedeni in niso del kolektivne dramske osebe: npr. svatje, kmetice, gostje ipd.

skega stanja, temveč v realnem svetu uživa v svetlobi in smehu: »Povsod je luč, povsod samo živo življenje, kamor se ozrem; ali pa so moje oči tako ustvarjene.« (Cankar 1969: 93.) Zato Denis Poniž (2006: 101) upravičeno opaža: »Milena je oseba, ki še ni do konca oblikovana, vendar se napoveduje kot realna oseba in literarni lik ›novega sveta‹. /.../ Milena je, čeprav zarisana fragmentarno, ena najbolj modernih ženskih oseb v vsej Cankarjevi literaturi.« Podobno bi lahko raziskali tudi lok od Ane, Matilde, Francke in Anke do Lojzke in njihove ljubezenske trikotnike. Ana, Francka in deloma Matilda so se na očetovo željo pripravljene poročiti s premožnim snubcem, čeprav same ljubijo družbeno manj uspešne fante, ponavadi umetnike oziroma vagabunde, ki se vrnejo domov ravno ob pravem času. Drugačno pozicijo ima Anka, županova hči, ki zapusti Jermana in se tako odvrne od družbeno spornega fanta, čeprav je bila njuna zveza že prej v težavah. Potem nastopi Lojzka, ženska, za katero Marijan Košiček (2001: 25) napiše, da jo je Jerman sprejel, ker je v njej našel zameno za mater.

Pričujoče pisanje ima tako bolj namen uvoda v študijo ženskih likov v Cankarjevi dramatiki, ženski lik identificira in izpostavi za Cankarjev opus osrednjega – to je lik matere. Ženski liki tako vsekakor potrebujejo obsežnejšo raziskavo, ki bo zajela tako duhovnozgodovinski okvir, primerjavo s splošno podobo ženske v času moderne, kot se kaže v slovenski in srednjeevropski literaturi ter drugih umetnostih, primerjavo s podobo ženske v pisanju sodobnic (npr. z dramatiko Zofke Kveder[3]) in analizo ženskih oseb v Cankarjevi dramatiki primerjalno s podobo ženske v njegovem proznem opusu, pri čemer bo delno upoštevala nekatere raziskovalne poudarke feministične literarne vede in avtobiografske elemente. Vse to so vprašanja, ki jih bo potrebno za celovito analizo ženskih oseb še domisliti, a v tem trenutku presegajo okvir pričujočega prispevka.

Matere

Z romanom *Na klancu* je Cankar postavil spomenik svoji materi, Cankarjeva stilizirana podoba matere pa je postala del slovenske nacionalne ikonografije (Jensterle Doležal 2003: 110). Cankar poveličuje njeno dobroto, požrtvovalnost, brezmejno ljubezen do otrok, njeno svetniškost in pobožnost, vztrajnost, notranjo moč in pogum. Idealizirana podoba matere prerašča v mit, v katerega je vgrajen Marijin kult, ki je pomembno vplival na oblikovanje podobe matere v zahodnoevropski literarni tradiciji. Mati velja za osrednji ženski lik Cankarjevega literarnega ustvarjanja nasploh, zato bomo skušali določiti, kakšni sta njena podoba in vloga v dramskih besedilih. Analiza pokaže, da sta med vsemi dramskimi osebami le dve v seznamu oseb označeni z besedo mati, in sicer Jermanova mati iz *Hlapcev* in mati lepe Vide v istoimenski drami, matere pa so še Hana in Lužarica v *Kralju na Betajnovi*, Vrančičevka in Makovka v *Romantičnih dušah* ter Kmetica v *Hlapcih*. Lik matere v dramatiki je torej med redkimi, vsega skupaj je takšnih oseb 7, kar znaša 21 odstotkov vseh ženskih oseb oziroma 6,5 odstotka vseh dramskih oseb v celotnem dramskem opusu. Delež dramskega besedila, ki ga izrekajo matere, je minimalen, nastopajo v funkciji stranskih oseb

3 Katja Mihurko Poniž v svoji knjigi *Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti* (2003: 33) sicer zapiše: »Toda čeprav gre za podobnosti, ki se odražajo tudi v literarnih besedilih, med njunimi deli ni veliko vzporednic, saj se Cankar problemov, ki jih je tematizirala Zofka Kveder, v svojih delih ni dotaknil; njegov pogled je zavezan tradicionalnim reprezentacijam ženskosti.«

(Lužarica in Kmetica imata zgolj epizodni vlogi), ki jih na odru in med branjem komaj opazimo, kljub temu je njihov vpliv na dramsko dogajanje različen.[4] Oglejmo si jih natančneje.

Makovka skrbi za rejenko Pavlo Zarnikovo, torej nastopa v funkciji matere, s to oznako jo pokliče tudi Pavla, zato jo uvrščamo med like mater. Do svoje rejenke vzpostavi tipičen odnos matere, ki se navidez žrtvuje za hčerino srečo in v zameno pričakuje hvaležnost. Ker je ne dobi v takšni obliki, kot si sama predstavlja, da jo bo dobila, dela iz sebe žrtev: »Samo pomisli, kaj bi bila ti brez mene; delavka v tovarni morda, ali še kaj slabšega. Toda jaz sem se te usmilila, ker sem bila predobrega srca.« (Cankar 1967: 35.) Pavli ne izkazuje nikakršne ljubezni, temveč jo uporablja za kompenzacijo lastnih neizpolnjenih želja. Makovki je pomemben njen javni ugled, in ker je Pavla bolehna, čudna in sanjava ter jo ljudje posledično gledajo s sočutjem, jo ves čas skrbi, da si ljudje ne bi narobe razlagali, da je njena vzgoja slaba. Ne razume, zakaj bi bila za moške sploh zanimiva, in ko jo obletavata celo dva, reče: »Nihče ni tako neumen, da bi se hotel združiti z bolehno stvarjo, ki morda nima niti par mesecev več pred seboj.« (Cankar 1967: 38.) Ne razume njenih resničnih potreb in želja, odriva jo od sebe, zanjo je le nezanimiva »bolna stvar«, ki je najpogosteje povezana z besedicami nehvaležnica, sramota in škandal. Takšen je njen odziv ob ugotovitvi, da je Pavla skrivaj odpotovala v Trst, enak je njen odziv ob vrnitvi, saj ob njeni smrtni postelji izjavi: »Ti me boš ubila! Bog ti odpusti, kako me sramotiš pred svetom ...« (Cankar 1967: 81.)

Samo navidez drugačna je **Vrančičevka**, mati Ivanke, Pavline vrstnice in zaupne prijateljice. »Makovka Pavlo naganja, odriva od sebe, Vrančičevka Ivanko veže nase s kvazi-tolerantno, liberalno ›vzgojo‹. Ivanki daje vtis enakovrednosti, a posesivno pije njeno kri. Ivanka je stranska tragična žrtev. Zaprli jo bodo med štiri stene in spustili v salone le za razkazovanje.« (Dovjak 2006/07: 9.) Vrančičevka vzgaja svojo hčer za lutko, za vlogo, ki jo je ženski namenila takratna družba, način vzgoje ji onemogoča, da bi se borila za kakršnekoli spremembe. Konceptu družbe tako ustrezata Makovka in Vrančičevka: zdolgočaseni ženi in materi, ki nimata nobenih pravih obveznosti, zato si čas krajšata z opravljivostmi, listanjem modnih revij in drugim razvedrilom, njuna ključna vrednota pa je javni ugled. V ta koncept se morata vključiti tudi hčerki, Ivanka se bo, Pavla pa zaradi svoje fizične in psihične drugačnosti odstopa. Dejstvo pa je, da bi tudi Makovka rada imela Pavlo za razkazovanje, le tako bi ji lahko zadovoljivo poplačala njeno »dobroto«.

Tradicionalni patriarhalni strukturi družine najbolj ustreza *Kralj na Betajnovi.* Kantor je močan moški, nasilnež in diktator, šibki in nemočni pa so otroci in žena, ki ves čas živijo v strahu. **Hana** je mati Francke, Pepčka in Franceljna, skrbi pa tudi za sorodnico Nino, katere očeta je umoril prav Kantor. Hana je predstavljena v vlogi poslušne in ponižne žene, nekoč je bila dekla in ta vloga jo spremlja tudi po moževem vzponu, ko bi lahko postala gospa. Čeprav mož njene drže dekle pred

---

4 Ne smemo pozabiti, da je imel Cankar v načrtu kmečko dramo v treh dejanjih z naslovom Nioba, v kateri je nameraval antično zgodbo o Tantalovi hčeri, ki je izgubila sedem sinov in sedem hčera, prenesti na slovensko zemljo, ki je Nioba oziroma mati, ki izgublja sinove. Drama naj bi bila po prvotno zasnovi torej tragedija zapuščene slovenske zemlje, pozneje pa je v Cankarjevih mislih vedno bolj preraščala v poveličevanje materine podobe. Izidorju Cankarju je januarja 1907 napisal: »Tako še nikoli nisem risal matere, niti ne v Na klancu.« Januarja 1908 pa je poročal: »Z Niobo gre počasi. Čudno je, da človek najtežje dela, kadar bi delal rad najbolje. Nekaj posebno lepega bi rad napravil, pa sem prepričan, da se mi bo vse skupaj ponesrečilo. Prvotna impulzivna ideja bo polagoma izginila in ostala bo samo pusta doktrina.« V zapuščini se nahajajo štiri strani napovedanega dramskega teksta, od februarja 1908 pa ga Cankar ni več omenjal. (Cankar 1969: 115–117, 247–251.)

župnikom ne odobrava, jo v bistvu s svojimi dejanji in ravnanji ves čas zahteva. Čeprav deluje pasivno, uboga moževe ukaze, pa ob spoznanju, da se spisek ljudi, ki jih ima Kantor na vesti, veča (bratranec, Maks, usoda Lužarjeve družina), pokaže določeno odločnost: »Ne dotikaj se me z roko! Samo zaradi otrok prenašam greh in sramoto in Bog mi odpusti, da prenašam. Greh je med tabo in med mano, nič več se me ne dotikaj, ne ogovarjaj me, ne poglej me več. Ne dotikaj se otrok, da jih ne omažeš, da ne bodo prokleti.« In nekaj vrstic kasneje: »Pojdi v cerkev in se spovej in potem razodeni greh. Če bo treba, pojdem z otroci od hiše do hiše. Bolj lahko mi bo pri srcu kakor danes. Tako stori in Bog ti bo odpustil.« (Cankar 1968: 55–56.) Hana nakaže upor zoper moževo nasilje, zagrozi, da bo odšla z otroki od hiše do hiše, vprašanje pa je, koliko ni to zgolj verbalni čustveni izbruh, saj ko nevarnost mine in Kantor kraljuje naprej, se vloge spet vrnejo v tradicionalne okvire. Epizodna je vloga **Lužarice**, delavke in matere šestih otrok, ki se poniža in prosi Kantorja, naj vzame moža nazaj v službo. V imenu otrok prosi usmiljenja, ne pri Kantorju ne pri župniku ničesar ne doseže, na koncu pa je ponosna in noče »ukradenega kruha«. Cankarja ne zanima njena beda, ampak je njen nastop dodaten dokaz Kantorjevega neusmiljenega ravnanja z ljudmi. Podobno epizodno vlogo ima **Kmetica** v *Hlapcih*, ko pride povedat Jermanu, da svojih otrok ne bo pošiljala v šolo brezbožnežu. Za vse tri matere, Hano, Lužarico in Kmetico, je tako značilna velika skrb za otroke, otroci so razlog za njihovo pasivno vztrajanje, spet drugič edini razlog za dejanje. Prikazane so realistično, v vsakdanjem stvarnem življenju, vse pa se sklicujejo na avtoriteto Boga.

Jermanova mati sodi med najpomembnejše ženske osebe v Cankarjevi dramatiki. Mati je tista dramska oseba, zaradi katere Cankar sploh potrebuje peto dejanje, saj je Jermanov upor proti novi oblasti in duhovni zaostalosti naroda končan že s četrtim dejanjem, takrat sta znana razplet zborovanja in njegova nadaljnja usoda, to je premestitev na Goličavo. Mati je namreč tista, ki povzroči spornost samega dejanja, ko se junak zlomi sam v sebi ob spoznanju, da ima njegov boj tudi negativne posledice in se mora spopasti z vprašanjem odgovornosti za svoja dejanja. »Nikjer ni tako viden pisateljev zasuk iz družbene kritike in satire k esencialnim vprašanjem človekovega vztrajanja v življenju« (Bernik 2006: 375) – in ta zasuk poteka ob liku matere, ob katerem Jerman razrešuje osebne konflikte.

Materina vloga v *Hlapcih* obsega tri replike, dva nastopa brez besed in njen glas na koncu. Ves čas je v ozadju, je izrazito stranski lik, a ves čas navzoča kot temeljno ozadje Jermanove notranje razpetosti, njena prisotna odsotnost je značilna za celotno tretje in peto dejanje. Prvič se pojavi v tretjem dejanju, ko postreže Kalandru in Jermanu, z molkom pokaže svoje neodobravanje obiskovalca in tako zavrne Jermana. Kontrasten prizor je prihod župnika: mati mu poljubi roko, počisti mizo, pogrne bel prt ter postreže z vso vdanostjo. Ob koncu tretjega dejanja pa pride prvič do govorne komunikacije med materjo in sinom, ko ga ta kleče prosi, naj ne zavrže Boga. Na prvi pogled gre torej zgolj za različne poglede na Boga. Mati v svoji pobožnosti istoveti Boga s cerkvijo in župnikom, zato ne more sprejeti sina kot nekoga, ki je zvest sebi in zastavljenim ciljen. Če bi ga skušala razumeti, bi videla, da ni zavrgel Boga, zavrgel je cerkveno oblast. Boj z drugim (župnik, oblast) se prevesi v boj znotraj Jermana samega, to pa je boj med dolžnostjo in ljubeznijo do matere ter lastnimi vzgibi, ki doseže vrh v petem dejanju ob spoznanju, da je s svojim ravnanjem skrajšal materino življenje, pa čeprav samo za trenutek. Če se torej osredotočimo na vlogo matere, lahko

ugotovimo, da ne gre za idealizirano podobo žrtvujoče se matere, ampak za prikaz sinove nerazumne ljubezni in navezanosti na mater. Opazna je materina ljubezen, skrb za sina in njuna medsebojna navezanost,[5] po drugi strani pa njun odnos opredeljujejo tudi nerazumevanje in molk ter dejstvo, da ima mati še vedno pretirano čustveno moč nad odraslim sinom, ki ga duši in s tem priklepa nase. Da imajo lahko brezmejna materina ljubezen, njena skrbnost, vdanost, nenehen strah za otroka tudi negativne posledice za otrokov razvoj, opozarjajo številni psihologi in psihoanalitiki, tako npr. Marijan Košiček piše v knjigi *Ženska in ljubezen v očeh Ivana Cankarja*, da dobra mati otroka spodbuja, da bi se osamosvojil, ga ne ovira pri samostojni poti,[6] zato ima tudi Jermanova mati v literarni zgodovini različne interpretacije, od poveličevanja njene ljubezni do opozarjanja na problematičnost njunega medsebojnega odnosa. Negativno podobo matere najdemo npr. v interpretacijskem razmišljanju Mileta Koruna iz leta 1995, ko je *Hlapce* režiral na odru ljubljanske Drame: »Mati je Jermanova bolezen. Kajti vsa ta pretirana čustvena veriga, na katero ga je mati priklenila, sproža v njem neznosen občutek krivde. Kakor da ji ne bo mogel nikoli povrniti vsega, kar je zanj storila, prestala in pretrpela. Mati je zanj pravzaprav huda nadloga. Ne more svobodno poleteti, prosto zaživeti. Ves čas ga omejuje v njegovem notranjem svetu. Onemogoča njegovo sproščenost, odraslost, zrelost.« (Korun 1997: 348–349.) Odnos do matere v Cankarjevih delih pa je pogosto analiziran v povezavi z avtobiografskimi podatki,[7] npr. v delu Irene Avsenik Nabergoj (2005: 156): »Navadno se je pod pritiskom ljubezni in krivde, ki jo je čutil do matere, vendarle odločil v njeno korist, tako da jo je pomiril, ali pa se je umaknil; kadar pa je vedel, da se odloča brez misli nanjo, v prvi vrsti izhajajoč iz svobode, jo je vselej ranil ter se nato obtoževal krivde.«

Ugotovimo lahko, da ni Cankar nikjer s tako minimalnimi in ekonomičnimi sredstvi prikazal tako zapletenega odnosa do matere kakor ravno v *Hlapcih*. Odnos do matere zaznamujeta njena pobožnost in sinova razpetost med dolžnostjo in lastno svobodo. In glede na to, da Dušan Pirjevec v svoji knjigi *Hlapci, heroji, ljudje* na več mestih govori o nezadostnosti junaka, lahko zapišemo, da njegova nezadostnost izhaja tudi iz nerazčiščenega odnosa do matere, ki se kaže v pretirani navezanosti in nesamostojnosti ter čustveni odvisnosti. Jerman ne prenese dejstva, da je grešil zoper mater, kazen, ki si jo naložijo Cankarjeve osebe, pa je nesorazmerno velika v primerjavi s storjenim grehom. Materina vloga pa ni vezana zgolj na prikaz spornosti dejanja in s tem razcepljenosti Jermanove osebnosti, temveč je njena vloga še dodaten in odločilen moment pri razkrivanju spoznanja, da sama akcija, torej aktivni princip delovanja, ni zadosten smisel človekovega bivanja. Cankar ne ponavlja tradicionalne sheme, kjer junak propade, njegova ideja pa

---

5 Samo ugibamo lahko, ali je njuna pretirana navezanost posledica dejstva, da Cankar v *Hlapcih* nikjer ne omenja očeta – je umrl, ju zapustil, ima Jerman še brate in sestre, vse to so vprašanja, na katera besedilo s svojo sintetično tehniko pisanja ne odgovarja. Odsotnost očeta je značilnost tudi nekaterih drugih Cankarjevih besedil.

6 Marijan Košiček zapiše: »Končni cilj takega ravnanja je, da jo otrok vedno manj potrebuje. Ker ga spodbuja, da sam rešuje življenjske naloge in težave, se samostojno odloča in sam nosi odgovornost za svoja dejanja, postane z materino pomočjo neodvisna in zrela osebnost. Tako mati preseka duševno popkovnico in otrok čustveno ni več odvisen od nje. /…/ Vloga matere je protislovna: otroka mora hkrati navezovati nase in ločevati od sebe. Nase ga veže z ljubeznijo, skrbnostjo in požrtvovalnostjo, oddaljuje pa tako, da ga uči samostojnosti in mu omogoča stike z drugimi ljudmi.« (Košiček 2001: 13–14.)

7 Čeprav je imel Cankar svojo mater neizmerno rad in je občudoval in poveličeval njeno dobroto, ljubezen, požrtvovalnost, pa kot izrazito protislovna, razmišljajoča, svobodna oseba ni mogel sprejeti njene pasivnosti naivnosti, zaupljivosti, vdanosti do življenja, pobožnosti, kar nam pokaže tudi natančno branje *Na klancu*.

zmaga. Imamo dramsko osebo, ki spozna nezadostnost akcije in lastno nezadostnost ter vseeno vztraja. Odtod tudi Cankarjeva misel, da konec ni tragičen, temveč resen.

Mati lepe Vide je stranski lik brez pomembnejše funkcije v dramskem besedilu. V prvem dejanju se skupaj z drugimi razveseli Vidine vrnitve, ki pa je zgolj trenutek, saj Vida hiti naprej, je ves čas na poti, hrepenenje ji ne da obstanka in miru. Mati spet nastopi v tretjem dejanju, ko Poljancu prinese čaj, prižge svečo, mu skuša lajšati trpljenje in ob smrti reče: »Najlepšo pot je šel!« (Cankar 1969: 110.) Njena vloga podpira koncept simbolistične dramatike, kjer osebe čakajo, dogajanje je prestavljeno na raven vzgibov duše, končni cilj in uresničitev hrepenenja pa je v smrti.

Sklep

Poglavje o materah lahko sklenemo z ugotovitvijo, da Cankarja v nobenem od sedmih dramskih besedil ne zanima problem materinstva, torej težave ženske v vlogi matere. Materini glasovi v dramatiki umanjkajo, prikazane so z vidika moških, so njihove matere ali matere njihovih otrok ter žene. Materinski liki so raznoliki in niso narejeni po shematičnem vzorcu, prav tako so postavljeni v različna okolja (meščansko, trško, intelektualno, proletarsko), a v ozadje, so stranske dramske osebe in v dogajanju manj opazne. Izjema je Makovka, ki s svojo vzgojo brez ljubezni in razumevanja še dodatno vpliva na Pavlino odločitev za odhod v Trst, ter Jermanova mati, ob kateri se pokaže nezadostnost junaka, ki se ni zmožen izviti njenemu čustvenemu vplivu, ter po drugi strani spornost dejanja, torej akcije, ki se izkaže kot nezadosten smisel bivanja. Jermanova mati je zanimiva tudi v dramaturškem smislu, saj je primer skrajno ekonomičnega lika z daljnosežnimi posledicami za dramsko dogajanje in interpretacijo besedila. Skozi besedila Cankar pokaže raznolikost lika matere, ki pa v dramskih besedilih ni idealiziran oziroma mitologiziran in ne podpira materinskega kulta žrtvujoče se matere ter tako nikakor ne ustreza značilni podobi cankarjanske matere. Takšna mati v dramskih besedilih ne nastopa, je zgolj stereotip. Stereotip tako širi le neko splošno (lahko je tudi bistveno) sporočilo oziroma v nekem trenutku najustreznejšo podobo, ki pa je analiza konkretnega gradiva, v našem primeru je to lik matere v dramskih besedilih, ne potrdi.

Zaključna misel

Če Cankarjevo dramatiko opazujemo v razvojnem loku od *Romantičnih duš* do *Lepe Vide*, ugotovimo, da končno spoznanje in smisel Cankarjevih dramskih oseb nista v družbeni, socialni oziroma politični akciji, nista v delovanju, ampak hrepenenju. »Človek se polno lahko uresniči kot človeško bitje ne z ›delovanjem‹, ampak šele, ko se ves preda hrepenenju, ki mu kaže ›samo večno, neizmerno razkošje‹, v katerem se kopa njegova duša.« (Svetina 2006/07: 22.) Prav v hrepenenju pa so si moški in ženski liki enakopravni, med njimi ni razlike. Cankar je v *Hlapcih* spoznal, da »svet brez usmiljenja – milosti – ljubezni ni mogoč: da ostane le še zmaga nasilnega zla in poraz nemočne etike.« (Kermauner 1979: 193.) To pa je spoznanje, ki začenja Cankarjev dramski opus z Mlakarjem, ki se je pripravljen odpovedati politiki, moči, oblasti, ko zagleda sanjave oči krhke in bolne Pavle, ter se prav preko Jermanovega odnosa do matere in spoznanja o nezadostnost delovanja prevesi v *Lepo Vido*. Spoznanje, ki uokvirja Cankarjev dramski opus, poteka ob ženskih dramskih osebah: materi in ženski.

Viri in literatura

AVSENIK NABERGOJ, Irena, 2005: *Ljubezen in krivda Ivana Cankarja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
BERNIK, France, 2006: *Ivan Cankar*. Maribor: Študentska založba Litera.
CANKAR, Ivan, 1967: *Zbrano delo* 3. Ur. Dušan Moravec. Ljubljana: DZS.
CANKAR, Ivan, 1968: *Zbrano delo* 4. Ur. Dušan Moravec. Ljubljana: DZS.
CANKAR, Ivan, 1969: *Zbrano delo* 5. Ur. Dušan Moravec. Ljubljana: DZS.
DOVJAK, Krištof, 2006/07: Razkošje svetov. *Ivan Cankar: Romantične duše. Gledališki list* 16. SNG Drama Ljubljana. 8–13.
JENSTRLE DOLEŽAL, Alenka, 2003: Mitologizacija ženske v Cankarjevi prozi. *Slovenski roman (Obdobja 21)*. Ur. M. Hladnik, G. Kocijan. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 109–118.
KERMAUNER, Taras, 1979: *Cankarjeva dramatika*. Ljubljana: razmnožil Rupert Klampfer.
KORUN, Mile, 1997: *Režiser in Cankar*. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko.
KOŠIČEK, Marijan, 2001: *Ženska in ljubezen v očeh Ivana Cankarja*. Ljubljana: Tangram.
KOZAK, Primož, 1980: *Temeljni konflikt Cankarjevih dram*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
MIHURKO PONIŽ, Katja, 2003: *Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti*. Ljubljana: Delta.
PIRJEVEC, Dušan, 1986: *Hlapci, heroji, ljudje*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
PONIŽ, Denis, 2006: *Ivana Cankar, Lepa Vida: poskus interpretacije*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej.
SVETINA, Ivo, 2006/07: »Delovati« ali hrepeneti. *Ivan Cankar: Romantične duše. Gledališki list* 16. SNG Drama Ljubljana. 17–22.

Irena Novak Popov
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 821.163.6.09-32"2002/2006"

Stereotipi v sodobni slovenski kratki prozi

Prispevek analizira slovensko kratko prozo iz let 2002–2006, ki je tematsko posvečena iskanju in preverjanju identitete. V dobi prehoda iz monistične ideologije v liberalno ekonomijo nastajajo nove razmejitve, razlikovanja in razvrščanja, ki jih spremljajo predsodki in stereotipna mnenja. Opazovanje je usmerjeno v literarne fabule, like in pripovedne strategije, s katerimi pisatelji prikazujejo in se hkrati oddaljujejo od najbolj razširjenih, sistemsko povezanih in zelo persuazivnih vrednotenjskih shem, ki so del našega družbenega in kulturnega obstajanja. Literatura stereotipe razgalja kot sredstvo nadzora in manipulacije in bralca vabi v izvirno presojo.

An analysis is offered of Slovene short prose from the years 2002–2006 that is thematically devoted to the search for and assessing identity. In a time of transition from a monistic ideology to a liberal economy there arise new divisions, differences and hierarchies accompanied by prejudices and stereotyped opinions. Attention is directed towards the literary plot, characters and narrative strategies with which writers present and at the same time distance themselves from the most widespread, systemically linked and highly persuasive value systems that are part of our social and cultural existence. Literature exposes stereotypes as means of control and manipulation, inviting the reader to form his or her own judgement.

1 Uvod

V prispevku bom predstavila zbirke najnovejše slovenske kratke pripovedne proze. V zadnjem času se kratka proza spet vrača k epizacijskim strategijam, v katerih dobivajo novo vrednost snovno-materialne prvine, objektivni prostor in čas in vzročno-posledično grajena fabula.[1] Aktualno resničnost sicer zastopajo izkušnje enkratnega posameznika, ki je ontološko negotov, pasiven, odtujen in sporazumevalno nezmožen, vendar nas celo skozi načine kriznosti spominja na sodobnost, kot jo posredujejo druge, neliterarne govorice. Vsebinsko raven namreč dopolnjuje jezikovna, ki literarnost prenavlja s sociolekti, večjezičnostjo in citatnostjo. Literarizirana resničnost je opazno zasidrana v lokalno družbo in kulturo[2] vsebuje pa tudi sledove globalnosti in interkulturnosti.

Da bi odkrila, katere pojave sodobnosti avtorji prikazujejo z vidika stereotipov in predsodkov, sem analizirala zbirke kratkih zgodb in novel, objavljenih v letih 2002–2006. Gradivo vključuje pisateljice in pisatelje zadnjih dveh generacij (rojeni v letih 1965–1976), ki jih je potrdila pozitivna recepcija strokovne in bralske javnosti, in klasika, najbolj prevajanega slovenskega prozaista; to so: Lili Potpara, *Zgodbe na dušek* (2002), Polona Glavan, *Gverilci* (2004), Andrej E. Skubic,

---

1 Vanesa Matajc (2006) opozarja na prekinitev med ohranjenim principom časovnega zaporedja in opuščenim principom vzročno-posledične motivacije dogajanja.

2 Poudarjena sočasnost ali sodobnost se kaže kot redko poseganje v zgodovinsko snov (Avstro-Ogrska, fašizem, druga svetovna vojna). To je lahko posledica dejstva, da gre za mlade avtorje, izgubljen interes za preteklost ali za zavest o relativnosti/spremenljivosti zgodovinskih interpretacij. Že pri avtorjih t. i. »mlade proze«, rojenih okrog 1960, ne zasledimo več »velikih zgodb, v smislu reševanja javnih vprašanj, kot so nacionalna, ideološka, religiozna ali politična« (Žbogar 2005: 19).

Norišnica (2004), Matjaž Brulc, *Diznilend* (2005), Drago Jančar, *Človek, ki je pogledal v tolmun* (2005), Veronika Simoniti, *Zasukane štorije* (2006) in Aleš Čar, *Made in Slovenija* (2006). Vodilna tema sodobne kratke proze je iskanje oziroma prevpraševanje individualne in kolektivne identitete (prim. Starikova 2006: 261–268), ki se dogaja v kontekstu družbene tranzicije: razpadanja izčrpanega, ideološko utemeljenega sistema vrednot in negotovega vzpostavljanja drugačnega.

Raziskava je imagološka, usmerjena v opazovanje stereotipne literarne konstrukcije neznanega drugega/tujega in sebe/svojega (prim. Pageaux 2002), hkrati pa ima širše kulturološke (prim. Šabec 2005) in literarno-analitične ambicije. Predsodke in stereotipe opazuje v okviru kompleksnega literarnega univerzuma – določenega spleta idej in eksistencialnih modusov, pripovedovalčeve drže, oblikovne in jezikovne avtorske poetike. Zato vnaprejšnja, shematično poenostavljena in okostenela mnenja niso videna kot izolirane mentalne sheme (likov, pripovedovalca), ampak kot del družbeno-kulturnih sistemov, sfer, v katerih nastajajo, delujejo, se širijo, ohranjajo in razpuščajo. To je sistem ekonomije in politike, ki obvladuje nacionalne, etnične, kulturne in manjšinske identitete, družbeno konstrukcijo spolov, statusov, vlog in poklicev, življenjskih dob, ter najširša sfera kulture, ki vključuje urbano civilizacijo, tehniko, umetnost, znanost in vzgojo. V poetikah sodobnih avtorjev se odpira tudi vprašanje posredovanosti vrednotenja (obnašanja, mišljenja, imenovanja ipd.), zato bomo naslovni pojav opazovali skozi literarne like in fabulo, notranji monolog in dialog, naratorjev komentar in postopke potujitve (historična, ironična, absurdna, humorna, metafikcijska, jezikovna). V zaključku pa se bomo dotaknili etične in spoznavne funkcije stereotipov, ki so izhodišče za demonstracijo omejenosti in manipuliranosti, skozi zgodbo ponujeni bralcu v presojo, razumevanje in zavestno oddaljevanje.

2 Različje kratkoproznih poetik

2.1 Prevajalka in pisateljica Lili Potpara (1965) je v prvi, kmalu ponatisnjeni zbirki **Zgodbe na dušek** (2002) predstavila prizore sodobnega življenja, največkrat skozi perspektivo mlade, srednjeslojske ženske, ki rešuje identitetno krizo, nastalo zaradi izčrpanega erotičnega razmerja, smrti bližnjega človeka ali zaradi dvokulturne pripadnosti, ki je v novih političnih razmerah ni več mogoče živeti na način soobstajanja razlik, notranjega bogastva in neproblematičnega prehajanja med dvema jezikovno-kulturnima sistemoma. Njeni liki so postavljeni v položaj skrajne odprtosti in ranljivosti, v točko odločanja, izbiranja, preskušanja omejitev, soočanja in primerjanja. Obremenjeni so s pričakovanjem drugih in lastnimi željami, razcepljeni med racionalno ravnanje in emocionalno odzivanje. Avktorialno pripovedovanje se prepleta s poročanjem in notranjim monologom. Najpogostejši stereotipi iz sfere razlikovanja, hierarhije in delitve spolov se pojavljajo v ljubezenskih zgodbah, socialni in politični so povezani z izkušnjo druge države (Srbije in Črne gore, Italije), kulturni pa z družino, starostno skupino, medkulturno komunikacijo. Svet, v katerem se gibljejo literarne osebe, je razdeljen z mejami in konflikten, zato ga posamezniki doživljajo z nelagodjem, previdnostjo, prikrivanim strahom. Razlike preraščajo v nasprotja, ljubezenski odnosi se krhajo in razpadajo, osebe so žrtve diktata socialne uspešnosti in kadar se mu niso zmožne prilagoditi, bežijo v drug prostor, naročje drugega partnerja, alkoholno omamo ali samomor. Zavestna zamejitev v intimo, življenje v anonimni zasebnosti je lahko posledica razkroja nekoč

veljavnega sistema vrednot (jugoslovanstvo, komunizem, revolucionarne tradicije pri generaciji očetov) ali odpor do družbeno-ekonomske logike, ki se hoče polastiti celotne osebnosti. Krizne situacije se tudi v primeru smrti ne končajo v brezizhodnosti, temveč kot pridobitev zrelosti in samozavesti, kot nova zmožnost koncentracije na bistvo življenja.

2.2 Prevajalka in pisateljica Polona Glavan (1974) je v zbirki **Gverilci** (2004) opozorila na življenje neizjemnih, včasih na družbeni rob potisnjenih borcev za pozitivne vrednote. V svetu političnih anomalij in ekonomske nepravičnosti si njeni »gverilci« prizadevajo uresničiti osebno svobodo, ljubezen, razumevanje ali vsaj ohraniti dostojanstvo, obvladati obup in bes, vzdržati bolečino staranja, odraščanja in izgubljanja. Njihovi nasprotniki so realne življenjske okoliščine, stereotipi pa ponotranjene in nadosebne konkretizacije, ki jih je zaradi prikritega delovanja težko identificirati. Zgodbe so zgrajene tako, da je posameznik, pogosto skozi potujitvene postopke (npr. otroško perspektivo), postavljen pred neko avtoriteto, moč ali tuja mnenja, zato s predsodki že vnaprej računa, predvideva zavrnitev in strah, laže ali zamolči svoje misli. Pogosto imamo opraviti z dvema perspektivama, ki zrcalita druga drugo in se medsebojno relativizirata. Lahko sta umeščeni v pripovedovalčevo poznavanje različnih/nasprotnih oseb ali v zavest enega protagonista, ki se s predsodki spopada v notranjem monologu. Ker si literarne osebe prizadevajo za polne medčloveške odnose in ne pristajajo na redukcijo eksistence v funkcijo/vlogo, so komaj prisotni spolni stereotipi in še ti delujejo kot nasprotje individualizaciji. Raje kot pravljičnim, romantičnim iluzijam in sanjam zaupajo izkušnjam, pred drugimi ne igrajo junaštva, ne skušajo ustvariti boljšega vtisa o sebi, ampak sprejemajo realno omejitev časa, premoženja in emocij. Glavanovo zanima skrito notranje življenje posameznika, ki ga oblikuje tisto, kar vanj vdira od zunaj: literarni in trivialni vzorci obnašanja, nevidni sosedje v bloku, stranke v frizerskem salonu, kolegi in sošolci, starši in vzgojitelji, šefi, delodajalci, socialna služba, javnost, politika. Eksistenca je torej predvsem odzivanje na druge posameznike in interakcija z njimi.

2.3 Istega leta so izšle kratke zgodbe prevajalca, romanopisca in doktorja sociolingvistike Andreja E. Skubica (1967) **Norišnica** (2004). Naslov poudarja nevidno podkožje normalnega sveta, atmosfero konstantne zbeganosti, izgubljenosti in nezadovoljstva. »Majhne« zgodbe pripovedujejo o nepomembnih, vsakdanjih dogodkih ali izsekih znanega, povprečnega, rutiniziranega življenja. Dogajajo se v urbanem okolju in na potovanjih v tujino. Literarne osebe določa osamljenost, z občasnim pripadanjem skupini pa si krepijo občutek moči in pomembnosti. V javnosti si nadevajo civilizirane maske, za njimi pa se lahko skrivajo umazane misli. Z naporom obvladujejo mržnjo in razdraženost, nezaupljivost in strah, ki v njihovi zavesti sprožajo grozljivo-groteskne scenarije preganjanja, nasilja in razpadanja. Zbeganost dopolnjujejo pobegi v omamo z drogami, alkoholom, glasbo. Razen v zadnji, družinski zgodbi, ki je povezana z epileptičnim otrokom, so zelo redki prizori sreče, ljubečega dotikanja, bližine, prijateljstva. Čustveno povezanost zamenjuje erotična fiziologija, prijateljstvo pa čredni nagon generacijske ali socialne skupine. Skubičeva proza kaže trganje družbenega veziva skozi brezbrižnost, površne, začasne stike in nasilje. Nasilje ima prefinjeno psihološko, navidez manj nevarno verbalno obliko žaljivk, fizično obračunavanje pa je omejeno na pripadnike socialnega dna in predstavnike represivnih organov (policije). Druga

prekinitev je nerazlikovanje med javno (skupno) in zasebno sfero. Javni, socialni prostor je privatiziran ali zasežen z odrinjenimi skupinami, ki pomenijo odklon od družbene norme. Skupnih interesov ni več, hkrati pa v posameznikov intimni svet kot motnja vdira fiktivna, medijsko posredovana javnost. Družbeni prostor je razdeljen z nevidnimi mejami, kontroliran, oblastno središče pa raztopljeno v celotni mreži, razpršeno v moteče razlike in ga zato ni mogoče niti locirati niti se mu upirati. Avtor skozi različne perspektive ponuja kompleksno podobo resničnosti, ki ne dopušča enoumne identifikacije, ampak vzdržuje ambivalentno gibljivost, s katero spodbuja samostojno pozicioniranje bralca. Številne predsodke podpira jezikovni izraz: družbenemu sloju, izobrazbi, kulturni ravni in starosti prilagojen pogovorni jezik, z ekspresivni izrazi, kletvicami in zamolki.

2.4 Zbirka **Diznilend** (2005) umetnostnega zgodovinarja, novinarja in pisatelja Matjaža Brulca (1976) je po količini stereotipov bližji sorodnik *Norišnice*, čeprav se omejuje le na regionalno slovensko okolje.[3] *Diznilend* vzpostavlja zvezo med družbenim položajem oseb in ekonomijo. Posledice prehoda iz komunizma v demokracijo in turbokapitalizem z značilno socialno razslojenostjo in nepravičnostjo konkretizirajo dogodki iz življenja malih ljudi, ki so jih spremembe odložile na obrobje, v položaj vegetiranja in prebijanja iz dneva v dan. Ideologija Diznilenda je socialni determinizem, kombiniran z nihilizmom, kar pomeni reducirano bivanje in zoženo svobodo, s tem pa tudi zoženo zavest. Kratke zgodbe predstavljajo posameznike iz prikrajšanih skupin: brezposelne, polproletarce-polkmete, podnajemnike, mlade. Njihovo življenje določa predvsem denar, ki ga nimajo (dovolj) za uresničenje želja po uspehu, priznanju in lagodnem življenju. Ob stereotipih in predsodkih, ki izvirajo iz ekonomske (ne)moči, so najštevilnejši tisti, ki jih kot vzorčne modele razširjajo mediji in popularna kultura, tako da so realne eksistence klavrni posnetek estradnih, filmskih, športnih »zvezd«. Stereotipno je tudi vrednotenje mladih, ki so z nekonvencionalnim ravnanjem, mišljenjem in govorjenjem motnja za etablirano družbo in tarča obsojanja. Enakega vrednotenja so deležni priseljenci in sobivajoča etnična manjšina (Romi). Z zoženo zavestjo in transferjem nezadovoljstva v drugo področje so motivirani tudi predsodki do znanosti in znanja sploh. Značilnost zbirke so kratki prizori in dialogi, ki delujejo stripovsko ali filmsko,[4] literarnost pa vzdržujejo ironične in bizarne primere, duhovite replike v pogovoru med partnerji in prijatelji. Pogosto je v dogodkih udeležen pripovedovalec, čeprav ni glavna oseba, ampak opazovalec in ironično-kritični komentator. Neuspešni »junaki« namreč po stereotipih živijo, pisatelj pa se iz njih norčuje, tako da so pomembno sredstvo karakterizacije, prvina fabule in simptom sodobne duhovne atmosfere. Tudi Brulc individualizirano, svobodomiselno ravnanje kombinira z mišljenjem, ki deluje nespoštljivo, in oblikuje v jeziku, ki deluje nekultivirano.

2.5 Novele in kratke zgodbe Draga Jančarja (1948) **Človek, ki je pogledal v tolmun** (2005) odlikujejo raznovrstnost, sistemska povezanost ter prežemanje individualne psihologije z ekonomijo, politiko in kulturo. Avtor se suvereno giblje v domačem in tujem okolju, v sedanjosti in

3 Značilno je, da se v najbolj svobodomiselni zgodbi *X-files* (odkrito kajenje marihuane v lokalu, spolnost v javnem stranišču) pozornost z globalnega dogodka preusmeri na lokalni, s TV-posnetka terorističnega napada na newyorška nebotičnika na prihod policije, ki odpelje tri mlade kršitelje javnega reda.

4 Posnemanje filmskih junakov ali primerjava okolja s tistim iz filma je tudi fabulativna prvina več pripovedi.

zgodovini, med fakti in fikcijo, primarno in metaliterarno resničnostjo. Pri tem nevsiljivo, z zgodbenimi poteki ali besedilno organizacijo gradi splete ali sisteme (ekonomija in politika, mediji, armada, vojna, umetnost in znanost, mednacionalni in medkulturni stiki), v katerih so posamezni stereotipi nevralgična križišča. Tudi tu so stereotipi omejujoče mentalne sheme literarnih oseb, ki si želijo uspeti, napredovati po družbeni lestvici, pritegniti javno pozornost, obogateti, preživeti vojno, obvladati druge, čeprav niso nosilci izjemnih kvalitet, temveč izkoriščajo manipulacijo z javnim mnenjem, samopromocijo, hipokrizijo, konformizem in legalizirano goljufijo. Stereotipi o poklicih in položajih se pogosto križajo s spolnimi, pri čemer sta spolnost in erotika kazalec duhovnega stanja družbe. Distanca je vidna v poteku fabule, ki sporoča, da je duševno, emocionalno življenje, etos ljubezni, sočutja, razumevanje drugega in odpuščanje pomembnejše od telesnega preživetja in ugodja, čeprav realne okoliščine ljudi silijo v zanikanje oziroma nadomeščanje pravih vrednosti z usmiljenjem, igranjem, masko, funkcijo, videzom, vlogo. Odtujenost je postala samoodtujitev, pripovedovalec pa ironični komentator, scenarist, zapisovalec tujih pripovedi, zato je njegov govor na videz neprizadet, analitičen. Znani Jančarjev odpor do totalitarizma in zavzemanje za demokracijo[5] sta v postkomunizmu dobila drugačne poudarke. Podobno kot mlajši avtorji je zgrožen nad prefinjenimi oblikami netolerantnosti, dominacijo s pozicije moči, nad proizvajanjem, utrjevanjem in širjenjem stereotipov, s katerimi se ohranja nadzor in manipulira.

2.6 Kratke zgodbe iz prvenca romanistke in prevajalke Veronike Simoniti (1967) **Zasukane štorije** (2006)[6] se z avtoreferencialnostjo, metafikcijo ter racionalno kompozicijo oddaljujejo od preprostejših vzorcev iz množične kulture. S pripovedno tehniko (metafikcijo, notranjimi monologi) in fabulami ponazarjajo dehierarhizacijo mimesisa: resničnost vodijo zgodovinske, ideološke in literarne konstrukcije, tako da življenje oseb osmišlja fikcija. Izvor stereotipov ni izkušnja resničnosti kot take, temveč njena narejenost, prežitki mitskih, zgodovinskih, literarnih in filmskih fabul, zapletov in likov. Za literarne osebe tudi ni odločilen socialno-kulturni položaj, ampak predstava o sebi, drugem in svetu, ki je pogosto shematična, vendar se preverja v položaju oddaljitve (eksila, emigracije, potovanja, spomina) in s primerjavami. Relativizacija je posledica narativnih postopkov: paralelizma med fikcijo in metafikcijo, mitom/ritualom in resničnostjo, daljno preteklostjo in sedanjostjo ali preigravanja različnih fabulativnih razpletov iz danih izhodiščnih elementov. Izvor stereotipne imaginacije sta površnost zaradi hitrosti in strah zaradi izkušnje fašizma, sodobnega terorizma in nedavne vojne. Hitrost, izvirajočo iz diktata učinkovitosti, zgodbe razkrajajo z novo, alternativno filozofijo časa: čas se ustavlja, pomembni postanejo trenutek, (nostalgično) spominsko obujanje preteklosti in brezčasno hrepenenje. Posledica strahu je, da osebe v naključnih neznancih vidijo napadalce, zasledovalce, tatove, zlohotneže, »usekane čudake«. Vdanost v usodo (smrtnost) pa ima za posledico avtentičnost, konec pretvarjanja in osvoboditev – izstop iz lastništva, spogledovanja, sramu, strahov, vnaprejšnjih sodb. Fabulativni prelomi ilustrirajo vdor naključja, kaosa, krize, ki destabilizirajo predhodna ravnotežja in like postavijo v preskušnjo njihovih

5 Prim. njegova stališča v esejiziranih novelah *Šala, ironija in globlji pomen* (Ljubljana: Nova revija 2004) in v esejih *Duša Evrope* (Ljubljana: Slovenska matica 2005).

6 Knjiga je bila nominirana za nagrado Fabula 2007, ki jo časnik *Dnevnik* podeljuje za najboljšo zbirko izvirne slovenske kratke proze, izdane v preteklih dveh letih.

principov. Kozmopolitska ali eksotična okolja, tujci in preskakovanje med prej (omejitev, fantazma, iluzija) in pozneje (svoboda, spoznanje) omogočajo dvojni pogled oziroma križanje različnih perspektiv. Tako se tisto, kar se zdi gotovo in določljivo (red, racionalnost, smisel, resnica), izkaže za utvaro. V medosebnih odnosih prihaja do nesporazumov zaradi napačnih pripisov in interpretacij, tako da ostaja drugi kljub komunikaciji nerazumljiva skrivnost, najsi gre za osebo, deželo in značilnosti njenih prebivalcev ali segment kulture (ritual).

2.7 Četrta knjiga za odrasle pisatelja, prevajalca, scenarista in urednika Aleša Čara (1971) **Made in Slovenia** (2006) prinaša 50 kratkih zgodb, ki so nastajale kot komentarji na novice iz slovenskih tiskanih in elektronskih medijev.[7] Avtor z njimi nadaljuje prikaz patologije vsakdanjosti, ki jo je začel v zbirki *V okvari* (2003). Tematska področja medijskih sporočil so slovenska notranja in zunanja politika, šport, visoka in popularna kultura, nasveti za polnejše in bolj zdravo življenje, kriminal, ekologija, toda Čarove pripovedi izhodiščno novico imaginativno podaljšujejo, jo zožijo v segment nekega življenja, si zamišljajo vzrok za skicirani dogodek, predvsem pa so ironični, v črni humor izpeljani komentarji. Pogosto temeljijo na pretiravanju, ekscesnosti seksualne, psihološke, poslovne in politične vrste. Prikazujejo izpraznjeni, površni in lažni svet blišča in skrite bede, socialne in psihične revščine. Medčloveški odnosi so popačeni, naj gre za zakonce, ljubimce, starše in otroke, sorodnike, sosede, kolege v službi ali prijatelje. Osebe se pogosto drogirajo, alkoholizirajo, jemljejo pomirjevala in zdravila, se rešujejo z erotičnimi avanturami, impulzivnim nakupovanjem, obsedenim delom, ukvarjajo z ilegalnimi posli. Poganjata jih denar in užitek, preganja jih strah pred namišljenimi vohuni in nadzorniki ali realnejšo možnostjo izgube: službe, premoženja, partnerja, otrok, lepote in mladosti. Njihovo eksistenco obvladujejo egotropija, želja po uspehu, ugledu, denarju, užitku, moči in dominaciji. Da bi to dosegli, uporabljajo novo tehnologijo, računalnik (e-mail), mobilni telefon (SMS), digitalne kamere in hitre avtomobile. Kljub ekstazi komunikacije je sporazumevanje polno motenj, projekcij, afektov (sovraštva, ljubosumja, ravnodušnosti) ali pretrgano v molk. Tudi na videz uspešni in srečni niso zadovoljni, kar jih žene v še bolj vrtoglave in hitre spremembe, zato se selijo, potujejo, menjujejo partnerje in službe, množijo začasne identitete, posnemajo zvezdnike, hkrati pa so vse bolj prazni, utrujeni, razočarani in še bolj nezadovoljni. Živijo tako, da z videzom impresionirajo druge (veliko časa in denarja posvečajo obleki, frizuri, dišavljenju, britju, depilaciji) in v ključnih trenutkih ravnajo tako, kakor se od njih pričakuje ali kakor so videli na televiziji, prebrali v časopisih, gledali v gledališču. Celotna realnost je videti kot kaotično dogajanje na velikanskem odru, kjer ima vsakdo predpisano vlogo, ne da bi vedel, kako naj jo igra, kakšne besede izgovarja, v kakšni vrsti drame sodeluje in kako se bo razpletla. Čarova proza stereotipe uporablja kot modele, po katerih živijo neizjemni, mali posamezniki, hkrati pa jih dekonstruira, s tem ko prikazuje boleče ali celo katastrofalne posledice rutiniziranega odzivanja in mišljenja. Poleg pogovornega in publicističnega jezika je novost virtualna resničnost, ki daje možnost izživeti skrite želje in prestopiti eksistencialne in socialne omejitve, kajti realnost je vse bolj neznosna, nespektakularna in negotova.

---

7 Zgodbe so v knjigi oštevilčene, na zvezo z mediji pa opozarjajo citati, ki nadomeščajo naslove.

3 Različje stereotipov

Ta del prispevka je posvečen analizi pogostejših in bolj razraščenih stereotipov v sodobni slovenski kratki prozi. Glede na splošno usmeritev v predstavljanje sodobnega sveta skozi zasebno življenje so zelo opazni **stereotipi o spolih**.

3.1 Sodobni pisatelji se osvobajajo patriarhalnih predstav o dominantnem, močnem, racionalnem moškem in podrejeni, nemočni, čustveni ženski. Potpara sicer ponekod še prikazuje žensko kot spečo Trnuljčico, ki jo prebudi viteški osvajalec, pogosteje pa ženske, ki se na dopustu ali na potovanju zavestno spuščajo v erotične avanture z očarljivimi tujci, mlajšimi ali poročenimi moškimi. Iz tega se ne razvije polna in trajna zveza, gre bolj za beg iz samote ali drugega, izčrpanega odnosa. Notranja osvoboditev je blokirana s konvencijami, ki žensko ustavi pred izražanjem želje in sili v kompliciranе strategije reševanja odnosa, ki ga začasno izboljša le izstop iz ubijalskega tempa in rutine. Občutek ženske ujetosti se porodi šele takrat, ko prostovoljnega samoomejevanja ne motivira ljubezen. Enako pomembno je notranje osvobajanje moških: ko se primerja s starejšimi poslovneži, Peter ni več pripravljen žrtvovati življenja samo za kariero, ampak ga zanima tudi njegova zasebnost, Bojan preseže stereotip o ponižujočem delu/ostajanju doma in občutljivo registrira zamiranje Majinih čustev. Toda obrat zmorejo le mlajši, izobraženi, v svobodomiselnem okolju vzgojeni, in še ti le na začetku, v fazi zapeljevanja. Svobodo žensk izpisuje Simonitijeva v zgodbah o skritem varanju, kajti očitno prelomljena zvestoba bi posesivnega moža načela še huje kot posedanje s prijateljicami v kavarni in branje tujih romanov. Avantura je tudi maščevanje za neizpolnjeno obljubo zaročenca. Simonitijeva oblikuje moškega z androgino naravo, empatičnega, intuitivnega gojitelja rož. Glavanova razkroji predstavo o dolgočasnem domačem delu, saj se njena osamljena pripovedovalka v zgodbi *Vinko* zabava z ustvarjalnim, skoraj umetniškim gospodinjstvom. Njene ženske delujejo zelo racionalno: Natte noče tvegati življenja za privid svobode in unovčiti političnega kapitala režimske žrtve, Marjana premaga »luksuzni« ponos ter poprime za vsako delo, ko mož izgubi službo, frizerka Dragana je zmožna naval emocij ob obisku očeta klošarja obvladati s profesionalnim dejanjem. Tudi poljska vdova, pri kateri se je ustavil šofer Anton, je znala poskrbeti za družino in kmetijo:

> Ni ji bilo lahko, revi, sami s tistimi otroki. Ampak ni jamrala, o ne. Vse je imela pod kontrolo, hišo in denar, pa otroke tudi, ampak tako, na lep način, nikoli nisem videl, da bi na katerega zavpila. (Glavan 2004: 52.)

Lahko pa ženska tako kot moški propade, se zapije in ni zmožna skrbeti za otroka. Stereotipnega spolnega razlikovanja, ki deformira pristne odnose, se otresajo tudi liki, ki jih konstruirajo avtorji. Skubic stavi na vzajemno zaskrbljenost za drugega, prikaže očeta, ki se popolnoma posveti hčerkici z epileptičnimi napadi, saj je od njegovih hitrih odzivov odvisno njeno življenje. Moža, ki pred blokom nadira ženo in je ne pusti niti na obisk k prijateljici, pa predstavi kot eno izmed motenj v zadušljivem svetu. Skubičeve enakopravne ženske so tudi enako travmatizirane, naveličane in znervirane kakor moški. Z enakopravnostjo in svobodo »drugega spola« računajo tudi Brulčevi antijunaki. Vsi imajo enake strahove, radosti in bolečine, čeprav moški svoje skrivajo in je nekatere strah odločne, samostojne ženskosti. Zapuščeni in samski se v vsakdanjem

življenju slabo znajdejo, toda svoje stanje razlagajo kot prednost in ženske ponižujejo v zamenljiv, potrošni predmet:

> »Saj veš, te ženske ... z njimi je tako kot s plinom,« je rekel Bogo in pogledal v jeklenko, ki je počivala na tleh med njima. »Itak jih slej ko prej zmanjka, pa kaj češ.« »Ponavadi ravno takrat, ko jih najbolj rabiš,« je rekel Zoki. »Točno tako. Zato je dobro, če imaš novo, še preden je stare konec.« (Brulc 2005: 99.)

Fantje, ki se pred drugimi najbolj junačijo, so najbolj prestrašeni, kot osvajalci seksualno odpovejo, mlade intelektualke pa stigmatizirajo za neprave ženske, lezbijke. Agresivnost je način reševanja nezadovoljstva med ljudmi s socialnega dna, ki se ne znajo pogovarjati, a tudi tu ženska prejeto nasilje vrne z enako mero. Na podeželju je še posebej težko najti ženo, zato se samski moški vdajajo sanjarjenju ob erotičnih slikah in pijančevanju. Brulčeve ljubezenske zgodbe tvorijo opozicijo med revnimi, mladimi, srečnimi in premožnimi, starejšimi, zdolgočasenimi pari. Čar predstavlja vsesplošno seksualizacijo, ki ne prinaša več srečnih zvez, temveč več patologije (sadizem, voyerizem, prostitucija, pornografija, pedofilija). Stereotip, da naj bi se ženska posvetila družini in otrokom, moški pa karieri, je preobrnjen v upodobitvah poklicno uspešnih žensk, ki finančno podpirajo partnerje. Čeprav pari živijo v simbiozi, čeprav ženske eksplicitno pričakujejo, da bo moški tudi v spolnosti inovativen in pogumen, sicer si bodo poiskale boljšega, čeprav tudi večdesetletni zakon ni garancija za dosmrtno ljubezen, je najbolj trdovraten strah pred svobodno, močno žensko. Stereotip o emancipiranki je, da naj bi želela dominirati nad moškim, vendar svobode ne prenese in se zato skrivaj vdaja nasilnežu. Hkratno delovanje in oddaljitev najdemo v zgodbi o slovenski igralki, ki posnema osebo iz tujega dramskega dela, vendar je zaradi romantičnih usedlin ne dosega:

> [Ritta je] predstavnica močnih, modernih, samostojnih žensk. Programsko in dosledno nastopa proti instituciji poroke, proti rojevanju potomcev, proti kakršni koli tradicionalni obliki sobivanja med moškim in žensko, vsako resno navezovanje (razen na sebe) je pri njej tarča ostrega cinizma, ki najprej analitično dekonstruira in nato še emocionalno destruira. Zaradi povprečne kvalitete teksta je Ritta v veliki meri stereotipna bogomoljka, ki po koitusu žre moške. (Čar 2006: 113.)

Zakonski možje se družinskemu življenju prilagajajo tako, da prikrivajo ljubimkanje, prave interese, homoseksualne nagibe, žene pa slabosti mož tolerirajo zato, da dokazujejo lastno uspešnost. Šibka moška pozicija kot nasprotje tradicionalni moči je najbolj razvidna v izbiri »oploditelja«: »Vem, zakaj hočeš to. Otroka hočeš, da boš lahko mene skinila s programa. Ker me imaš poln kufer. A boš rekla, da ni res? Pol boš imela vedno razlog, vedno bo kaj ...« (Čar 2006: 180.)

3.2 Drugo področje stereotipizacije je **družina**, celica primarne socializacije. Vsi avtorji se dotikajo razmerja med starši in otroki, nekateri pa še posebej družinske **vzgoje**. V intimnih družinskih razmerjih so opazni veliki premiki od avtoritarnosti k permisivnosti. Brezprizivno avtoriteto prikazuje Potpara v zgodbah, kjer se naratorka spominja očeta. Razkazovanje pridnih otrok, ki morajo sredi noči nastopati pred gosti, povezuje s komunistično ideologijo in globinsko tesnobo. Oče nadaljuje preskušeni vzgojni vzorec, ki naj bi čustveno utrjeval potomce: otrokovo najljubše jagnje zakoljejo, otroke tepejo in oni tepejo naprej svoje otroke. Moč poglavarja družine se uve-

ljavlja skozi nerazumljive prepovedi, ki oblikujejo prestrašene in ubogljive ljudi. Na drugem polu je Jančarjev prikaz permisivne vzgoje v razredu novih bogatašev. Razvajeni otrok terorizira starše, se baše s hrano, ki mu je všeč, in odklanja vsako drugo, se igra s pravo pištolo. Taka vzgoja zrcali samovoljna pravila, prilagojena osebnim koristim, in trgovanje z grožnjami in obljubami. Če prenos vrednot s staršev na otroke ni prilagojen posamezniku, deluje travmatično in zaduši osebno rast. Simonitijeva to ilustrira z ambicioznim očetom, ki sina brez očetove obsesivne ustvarjalnosti požene v smrt, žrtev posesivne materine ljubezni pa beži pred vsemi čustvenimi navezavami. V obeh primerih je zgrešena vzgoja predstavljena s stališča otroka. Pri Čaru se sodobni sinovi pogumno postavijo zase in nočejo biti kopija očetov, nadaljevalci družinskih tradicij:

> Štiri generacije nazaj so bili vsi po fotrovi strani familije lovci, in ko je staremu v srednji šoli povedal, da bo postal vegetarjanec, da pušča šolo in da gre v Indijo, sta si zmetala v obraz stvari, ki si jih dva pod isto streho ne smeta izreči, sicer postane življenje nemogoče. (Čar 2006: 105.)

Brulc prikazuje mržnjo med ostarelim očetom, vdovcem, in ne več mladim sinom, ki se na podeželju ne more poročiti in se tudi zato upira očetovim ukazom. Čar in Brulc sporočata tudi to, da so otroci enako podkupljivi kot odrasli, zato ločevanje zakoncev poteka kot tekma za otrokovo naklonjenost, kupljeno z igračami. Ženske so tudi tu uspešnejše – ne zato, ker so otrokom bliže, ampak ker se na tečajih družinske vzgoje poučijo o učinkovitih metodah manipulacije. Odnos med hčerjo in očetom je drugačen kot med hčerjo in materjo: hči očeta terorizira, izprosi nemogoče, igra sozarotnico, mamo pa pogosto sovraži. Glavanova ta odnos prikazuje z obeh perspektiv, kot hčerin odpor do vzgoje v vzorno gospodinjo in kot materin smeh ob hčerinem moralizmu:

> Enkrat je prišla [hči] na obisk, ko je bil Anton ravno pri meni. Ogledovala si ga je sumničavo, od daleč. Mama, mi je rekla potem, ko je odšel, mama, pa si menda nisi na stara leta našla *tipa*? Smejala sem se, se spomnim, glasno in od srca kot že dolgo ne. /.../ Moj bog, nikoli v življenju nisem imela tipa. V mojih časih take reči niso obstajale. (Glavan 2004: 50.)

Kot je slab oče, ki je v tujini pozabil, da ima sina, je slaba mama, ki svoje stiske rešuje s pretepanjem otroka.

3.3 Stereotipe, ki izvirajo iz ekonomije in politike, najdemo pri vseh avtorjih. **Ekonomski stereotipi** se kažejo kot zaničljivo vrednotenje prikrajšanih in precenjevanje elitnih skupin. Med prve sodijo brezdomci, berači in alkoholiki, ki jih od blizu in od znotraj, brez patosa usmiljenja upodablja Skubic, bolj od daleč, manj drastično, skoraj humorno Brulc, nevtralno, skozi ohranjanje osebnega dostojanstva Glavanova. Slednja stereotipno upodablja socialno službo, ki nima pravih načinov za reševanje problematične družine. Jančar prikazuje veličastno votlost novih bogatašev, tajkunov, ki jih družba občuduje in posnema. Lastniki stanovanj, lokalov, trgovin gospodujejo tudi mladim in ljudem brez stalnih prihodkov, z mizernimi, nerednimi plačami, podnajemnikom v Brulčevih zgodbah. Pri Čaru je socialnega dna razmeroma malo, povezan je s (črnogorsko-slovenskim) kriminalom ali prikazan kot zlom brezposelnega, več pa je tekmovalnih poslovnežev, ki z goljufijami in spodrivanjem napredujejo proti centru ekonomske moči.

3.4 Raznovrstne **politične stereotipe** je mogoče razdeliti na aktualnosti, ki jih dnevno posredujejo mediji, in na mitizirano (politično) zgodovino. Novice proizvajajo konstantno vznemirjenost in kolektivni strah, ki se v posamezni zavesti konkretizira ter preslika na prvi ustrezni predmet, žival (poginulega ptiča, potepuškega psa), neznano osebo ali manjšinsko skupino. Odziv na medijsko manipulacijo predstavlja Skubic:

> Poročila. Glavne teme. Milijonske goljufije s stanovanjskimi novogradnjami. Umor mladoletnega ilegalca iz azilantskega doma. Premier se je srečal s francoskim zunanjim ministrom. Nova samomorilska bombardiranja v izraelskih civilnih naseljih. Srce mi butne. Sranja, skratka. O, sranja, ja. (Skubic 2004: 9.)

Alarmantne novice se zgostijo v univerzalni stereotip »čistega zla, ki prerašča lokalne zamere«. Nestičnost javnega, političnega interesa in posameznikove zasebnosti srečamo tudi pri Brulcu, ki tako kot Skubic prikaže moteno komunikacijo med najbližjimi: televizijo gledamo, da se ne bi pogovarjali ali dotikali. V zgodbi *Človek, ki je pogledal v tolmun* pa Jančar prikazuje privlačnost medijske pozornosti skozi bleščeč vzpon povprečnega uslužbenca, ki ni kos politični ambiciji in hitro konča v pozabi. Samo aktualistični Čar uporabi Slovenijo kot subjekt mednarodne politike. Vtis majhnosti in nepomembnosti popravlja z izvirnim reševanjem oddaljenih, afriških problemov, toda s perspektive predstavnika velesile prinašajo čisti nameni samo zmedo v utečeno kombinatoriko interesov, zavestnega podpiranja in kontroliranja sprtih strani: »Ampak vendarle, dosegli smo določeno mero stabilnosti, begunska taborišča in humanitarni koridorji so funkcionirali zelo dobro, v državi je bilo kar lepo število zdravnikov brez meja in imeli smo kontrolo nad prodajo orožja v državi /.../ predvsem pa zgodba za zahodne medije že dolgo ni bila več zanimiva«, dokler se ni vse znova »zakompliciralo po prihodu slovenskega mirovnika, nekakšnega posebnega odposlanca predsednika države z imenom Slovenija.« (Čar 2004: 117.)

Bolj zamegljeni, zamolčani so ostanki zgodovine in političnih delitev – evropskega kolonializma, fašizma in povojnega antifašističnega revanšizma, nacizma, komunizma, totalitarizma, blokovske delitve na vzhodno in zahodno Evropo, vojne v Bosni in razpada Jugoslavije – ki jih avtorji dezideologizirajo s tem, da jih umestijo v življenje posameznika. Tudi individualizirana zgodovina proizvaja notranjo razcepljenost in iracionalne strahove. Izvrsten analitik delovanja totalitarizma je Jančar, ki v *Prerokbi* na primeru jugoslovanske armade razkriva vez med strahom, prepovedmi[8] in zapovedano ljubeznijo, prisilno unifikacijo razlik, stigmatizacijo drugačnega posameznika in zaničevanje tradicije. Ob srečanju vojaka in prostitutke se zavemo cinizma urejanja vojaške učinkovitosti, ki je kljub pedantnim izračunom zgrešilo cilj. S prvo novelo prikaže krušljivost »večnega« državnega sistema,[9] z *Ukrepi za pospeševanje moške ustvarjalne moči* demitizira stereotip jeklenega vojaka, mit o drugi svetovni vojni kot spletu trpljenja, upora in poguma pa razkroji z idejo golega preživetja. V obeh je politična sfera speta s ponižujočo seksualnostjo. Sodobni politični ideal sta tudi posameznikova svoboda in sonaravno gospodarstvo. Od svobode

8 Bistroumna šala pravi, da je v komunizmu prepovedano vse, kar ni izrecno dovoljeno, v demokraciji pa dovoljeno vse, kar ni izrecno prepovedano.

9 Ironija je, da je krušljiv oziroma kratek tudi zgodovinski spomin, zaradi katerega postaja tudi disidentska drža nerazumljiva.

je v praksi ostal le potrošnikov privid, ki ga smešijo Brulčeve[10] in Čarove zgodbe, ekologija pa je spričo vse hujše zastrupljenosti okolja samo vprašanje nasprotnih interesov.

3.5 Kulturni stereotipi se oblikujejo kot koncept drugega/tujega, ki je hkrati zrcalna slika sebe/svojega. Pri tem je pomembno razlikovati med **tujci**, ki jih literarne osebe spoznavajo v njihovem primarnem okolju in »avtohtonimi« tujci doma. Do tujcev v tujini so praviloma bolj odprti in čim bolj oddaljeni in eksotični so, tem več radovednosti in naklonjenosti sprožajo.[11] Literarne osebe analiziranih avtorjev pogosto potujejo, toda pripovedovalci so nezaupljivi do turizma kot spoznavanja drugačnosti in srečevanja drugih. V *Štopu* Potpara predstavi stereotipno odzivanje avtoštoparke Jane, ki v Italiji najprej doživi razočaranje nad kulinariko, hoteli in zadrtimi turisti, nato pa si zamisli scenarij možnega posilstva. Vstopila je v tovornjak, ki ga vozi plešast, debel, razpet, prepoten šofer, ki se s šoferji v drugih tovornjakih pogovarja o njej v nerazumljivem italijanskem dialektu. Iz pripovedne distance je razvidno, da je njen strah neosnovan, saj jo skuša šofer predati drugemu, ki potuje v njeno smer, še bolj smešen pa njen beg v čisto stranišče na črpalki, kjer »je varno, diši po milu in ajaksu«. Na nekaj lastnosti reducirane podobe Italijanov, Portugalcev, Francozov in Avstrijcev srečujemo tudi v tuja okolja lociranih zgodbah Simonitijeve, kjer so Italijani glasbeniki in ljubimci, Portugalci najbolj zaprt mediteranski narod, Francozi predani uživaštvu, Avstrijci pa obvladani in sproščeni le v času počitnic ob Jadranu. Stereotipe o Španiji in temperamentih Špancih ironizira Skubic v zgodbah o navidezni svobodi, politični korektnosti in začasni mednarodni skupnosti popotnikov. V Španiji se upokojenemu učitelju Vladimirju zgodi tako neverjetna avantura z vročekrvno in bogato žensko, da mora pred njo pobegniti in o njej ne bo mogel nikomur pripovedovati. Tam je mogoče na ulici kupiti in kaditi droge, ljudje so tako pošteni, da ti vrnejo pozabljeno potovalko z denarjem, turiste zastonj zabavajo s plesom flamenka na trgu, in vendar je Iztoka iz zgodbe *Svet brez Connie Malone* strah transvestitov, dilerjev, pedrov, tatov in morilcev, Connie pa vseh »odbitkov«, ki jih je največ v katoliških deželah. Strah nima neposredne podlage, ampak je posledica pretekle osebne izkušnje ter zgodovinske vednosti.

Pisatelji so zelo kritični do prikritega rasizma do **domačih tujcev**.[12] Po osamosvojitvi Slovenije so to asimilirani priseljenci iz nekdanje Jugoslavije in »nesocializirani« Romi. V pogovornem jeziku, ki je postal literarni, se za Srbe, Bošnjake ali Muslimane, Črnogorce, Albance uporabljajo zaničljivi izrazi: čefurji, šiptarji, caplji, bosanci, Cigani. Odpor do nekdanjih »bratov« krepi njihov nižji socialni položaj in državna politika, ki je mnoge izbrisala iz registra državljanov. Njihovi stiki z domačini so zaznamovani s pričakovanjem konfliktnosti in kriminalnosti.[13] Neznana štoparja, ki ju

---

10 Preskus svobode je transgresija v zgodbi *X-files*, v kateri mladi fantje v nekem lokalu kadijo marihuano, a jih natakarica prijavi in odpelje policija.

11 Glede na slovensko zgodovinsko izkušnjo komaj lahko pričujemo filijo do Italijanov in Nemcev, vendar pripadnikov teh dveh narodov avtorji skoraj ne upodabljajo, razen romanistke Simonitijeve, ki dogajanje postavlja v primorsko okolje, predvojni Trst, Tolmin, povojni Koper in sodobni Pordenone, Rim in Lago di Garda, ter Jančar, ki *Prvi stavek* umesti v bavarski Tutzing.

12 Kritičnost je razvidna v tem, da v zgodbah, ki tematizirajo diskriminacijo, ni humorne distance, pač pa groteskna in sarkastična, včasih pa so izpeljane v absurd ali fantastiko.

13 Spodbudno je, da so otroci in mladostniki bistveno manj podvrženi diskriminatornim mnenjem kot odrasli in starejši. Prim. izjavo najstnika: »Nad njimi so se vsi pritoževali, češ da za seboj puščajo samo nesnago, da so ekološko sporni,

pobere čustveno razrvana pripovedovalka *Avtoceste*, sta videti revna, temnopolta, vendar hočeta narediti vtis poštenosti in prav zato stopnjujeta vozničin strah: »Saj me ne bosta oropala, ukradla avta in ubila, ali pač.« (Potpara 2002: 9.) Zato se vzajemna prestrašenost razplete v sovražnost. Potpara ponazarja, kako negotovost sproži nezaupanje, strah aktivira predsodke, ti vodijo v nerazumevanje, ki se konča s konfliktom. Brulc in Čar prikazujeta tujce, ki so, povezani v zaprte skupine, enako brezčutni kot Slovenci. Izdajajo jih le obleka, temperament in jezikovne interference, zato se v *Veliki zgodbi o uspehu* obupani Encl, ki od lastnika stojnice ne more izprositi niti hruške niti cigarete, zateče k nestereotipni žaljivki, ki meri v telo in samo z jezikom v nacionalnost: »Ti ... *sisar* ti.« (Brulc 2005: 81). Glavanova se zaveda, da so predsodki do drugih narodov univerzalni: Poljaki sovražijo Ruse, nekdanji vzhodni Nemci Poljake, Ruse in Čehe, Slovenci si gradimo identiteto v razliki do »primitivnega, nazadnjaškega, nezdravega in nasilnega« Balkana in se bližamo idealizirani Evropi, kakršne sploh ni. Čim bolj je oseba preprosta in nesproščena, prej zapade v populistični patriotizem, šovinizem in odpor do drugih, in obratno, prevzeto vrednotenje drugega omejuje samostojno oblikovanje jazove identitete. Diskriminatorno mnenje se sklicuje na politični diskurz, zaroto terorizma in bližnjevzhodno krizo:

> »Nič jim ne smemo popuščati,« reče Mojca. »Če jim pustimo, da zgradijo džamijo, bojo mislili, da se lahko kar v vse vmešavajo ... Čez par let bodo že težili, da morajo biti ženske zakrite. Ni šans, da bi kaj takega dovolila.« /.../ »Da ne bi o tem, kako bo vse skupaj *izgledalo*,« reče Mojca. »Si predstavljaš – prideš v mesto pa najprej zagledaš minaret. Pa saj si misliš, da si v Saudski Arabiji, ne pa sredi Evrope.« (Glavan 2004: 98.)

Skubic in Čar prikazujeta domače tujce s stališča izločenega in izbrisanega. V groteskni Čarovi zgodbi nastopa profesor matematike Kerim, ki se po izgubi sina in ženini norosti spogleduje z mislijo na terorizem, pa na koncu ugotovi, da bi lahko razstrelil le nasilne starše nekega svojega učenca. Skubičeva pripoved *Preskus z jabolkom* skozi tri notranje monologe[14] predstavi prelomni trenutek v bošnjaško-slovenski družini, v kateri se oče skriva kot ilegalec in ga po prijavi sosedov policija obravnava kot vojnega zločinca. V nestrpnem ozračju bo poškodovan tudi otrok, ki zaenkrat še prenaša zmerjanje med prijatelji in v šoli še lahko pripoveduje o drugačnih kulturnih izkušnjah. Čar in Brluc predsodke do etničnih, nacionalnih, socialnih in drugih manjšin povezujeta v sklope, amorfno množico moteče »zalege«, kjer se skupaj pojavljajo samohranilke, klošarji, pedri, Cigani ali študenti, narkomani, pedri, čefurji. Vse te naj bi izolirali, izgnali, jih zaprli ven. Če tega ne bo opravila država, se bodo organizirale vaške straže, lokalni ustreznik obritoglavcev: »Bojsi in njegovi fantje, ki sicer norijo s tem Hitlerjem, ampak v bistvu so vsi dobri fantje. Dobri po duši in mehkega srca, pa vsi po vrsti pravi poštenjakarji in ta pravi patrioti.« (Čar 2006: 173.) Stereotip o nevarnem tujcu potrjuje Jančarjeva izkušnja. Pisatelj, štipendist kulturnega referata mesta München, med domačini majhnega Tutzingena zbuja sum, ker zaradi nespečnosti ves čas kroži po mestu. Ugledni meščani ga imajo za brezdomca in zahtevajo, da ga stražnik legitimira.

---

pa take ... V resnici pa so bili Cigani prave face. Največji zajebantje, oni so bili tisti, ki so zares obvladali.« (*La fête champêtre* – Brulc 2005: 22.)

14 Tako kot v romanu *Fužinski bluz* sta notranji monolog in dialog prilagojena literarni osebi, tako da je jezik kombinacija pogovorne ljubljanščine z južnoslovansko barvo, standardne slovenščine in srbščine.

Domačini so žrtve stereotipnih predstav o brezdomcih, kriminalcih in pisateljih: »Danes že tudi pisatelji in prevajalci hodijo naokrog kot kakšni kriminalci.« (Jančar 2005: 141.) Zadrgnjen svet, v katerem je vse predvidljivo in so vsi nadzorovani, ne dopušča možnosti nenevarne tujosti.

Preseganje stereotipnega pojmovanja tujega naj bi bila interkulturna komunikacija, spoznavanje tujih kultur in jezikov, kompleksna kozmopolitska identiteta. Simonitijeva jo skuša ustvariti v *Gardskih zgodbah*, med udeleženci poletnega tečaja italijanščine, glede drugih mednacionalnih stikov pa se ne slepi. Priznati in sprejeti drugačnosti ni lahko, če je spoznavanje omejeno na zbiranje vtisov iz kulturno bogatih krajev. V druge medkulturne stike stopajo neenakovredni partnerji: politični in ekonomski emigranti, obremenjeni z lastnimi interesi in političnimi zamerami. Obrobnost, getoizacija in manjšinskost prišlekov je preskus za strpnejšo večkulturno Evropo, v kateri bo običajna »izmenjava kultur in bogastev, ki so si jih ljudstva v zgodovini pogosto nevede podarjala« (Simoniti 2006: 132). Najbolj radikalen dvomljivec o interkulturnem sožitju je Skubic. Ker so posamezniki rezultat delovanja različnih okolij, preteklosti, kultur in jezikov, je vprašljivo, ali se bojijo/uživajo na enak način. Problem je tudi govorjenje v tujem jeziku, ki je vedno »prevajanje« iz svojega. Skupaj z rušenjem spoštovanja do ideologije, religije in države odpoveduje tudi jezikovna izmenjava in ostaja le še zaskrbljenost za drugega in dotikanje. V zgodbi *Nočem s tem vlakom* razkroji pozitivni stereotip o Evropi brez meja in večjezičnosti skozi potujitveno perspektivo starejšega potnika. Prenatrpani, umazani mednarodni vlaki so Evropa v malem, toda neopazne prostorske in kulturne meje so zamenjale potencirane časovne. Podobno kot naj bi meddržavne meje zagotovile red, stabilnost, nadzorovanje razlik, tudi mentalne meje med generacijami delujejo izključevalno, kot nepriznavanje drugosti: »Ampak, kam gre ta današnja mladost? Nobenih vrednot, nobene stabilnosti več.« (Skubic 2004: 84.) Globinska interkulturna komunikacija, presežek prisilne unifikacije in navidezne tolerance, je v pripovedi *Pogreb* Lili Potpara prikazana kot premagovanje predsodkov in razumevanje drugosti. Strukturirana je kot kulturni šok ob različnih pogrebnih običajih Črnogorcev in Slovencev. Nasprotje med tradicijo in modernostjo, razvitostjo in nerazvitostjo, kolektivnim in individualističnim duhom, tehniko in naravo, uradnimi predpisi in nenapisanimi pravili časti, patriarhalnostjo in enakopravnostjo spolov ostaja v veljavi, vendar ne blokira dopuščanja in sprejemanja drugačnosti, temveč izostri občutek za lepoto življenja. Generacija prišlekov, očetov je bila kljub skupni državi zaznamovana z dvojnim izdajstvom in tujstvom v dveh svetovih, generacija njihovih otrok, ki je priča nastanku novih mej, pa ima dvokulturno in dvojezično identiteto. Ponazarjajo jo protivojni demonstranti, ki »gladko govorijo brezhiben ljubljanski ali beograjski dialekt, izmenično in po potrebi.« Nacionalna, državna in jezikovno-kulturna pripadnost se ne prekrivajo, v primeru vojne so konfliktne, zato se pripovedovalka od sovražnosti distancira s pacifistično, žensko držo: »Ne opredeljujem se, to ni moja vojna. To je konec koncev moška vojna ... ali pa je bilo vse dogovorjeno vnaprej. Business, just a deal.« (Potpara 2002: 206, 209.)

Zaradi redkega pojavljanja bi lahko sklepali, da so premagani predsodki do homoseksualcev. Toda tudi ti živijo naprej v zaničljivem imenu (peder), ki je celo metafora za psihološke lastnosti osebe (oportunizem). Odkrite ali prikrite homoseksualnosti se loteva samo nekaj Čarovih zgodb. V eni je razlaga, zakaj imajo ženske do **homoseksualcev** pozitiven odnos:

> V njihovi družbi se je počutila super, le redko je med njimi naletela na brezupno budalo. Všeč ji je tudi, ker v njihovi družbi ni bila del vseprisotne seksualne igre, in z njimi se je raje pogovarjala o tipih kot z ženskami, ker niso bili tako živalsko zavistni in maščevalni. (Čar 2006: 93.)

Trdoživost predsodka razkriva to, da je žena zgrožena ob odkritju, da njen mož skriva istospolna nagnjenja, nevzdržnost pa zgodba, ki prikazuje čustvene stiske moškega para, ki imajo enake simptome in dramaturgijo kakor heteroseksualni. Če je v odporu do homoseksualcev globinski strah pred izgubo/zamenjavo spolne identitete in z njo spetih vlog/položajev, pa se v usmiljenju do **invalidov** skriva nadomestek za lastno nemoč in negotovost. Jančarjeva *Premiera na mali sceni* prikazuje kratek stik med invalidom in neuspešno igralko, ki je pravzaprav vzorec neujemanja med samopodobo in podobo jaza v zavesti drugega. Dvojno, dvakrat popačeno zrcaljenje ilustrira spodletel erotični stik, ki se izteče v vzajemno zaničevanje.

3.6 Zanimivi pavšalni pripisi spremljajo tudi različne **poklice** in **družbene vloge**. O umazanih (tujih) šoferjih in brezobzirnih (domačih) poslovnežih smo že govorili, stereotipno pa so dojeti tudi nesposobni ali pretogi državni uradniki (cariniki), grobi, naduti policaji, brezvoljna socialna delavka, duševno nestabilna psihiatrinja, ubogljivi, senzacionalistični novinarji, sramotni politiki. Čim bolj naj bi v svojem poklicu služili javnosti, tem bolj so ji odtujeni in zato obdani z nezaupanjem. Kompleksen in ambivalenten pa je poklic umetnika in status umetnosti, ki ga tematizirata Jančar in Simonitijeva. Oba govorita o odtujenosti med umetnikom in družbo, toda romantični vzorec izjemnosti/nerazumljenosti je razrahljan s tem, da pripovedovalec umetnika predstavlja v umazanih podrobnostih, s stališča ženske in v svetu, ki ne razlikuje umetnosti od kiča in jo profanizira v prodajno blago. Oba tudi povežeta kompleks spolnih in družbenih (diskurzivnih) stereotipov. Spolni je v družbenega vsajen tako, da postane ženska umetniku erotična in finančna opora, nadomestilo za kritiško javnost, povzdignjena v razsvetljeno svetnico in ponižana v oslepljeno žrtev, zamenljivo lastnino. V noveli *Lucijine oči* se slikar uveljavi šele takrat, ko Lucijo potisne v posteljo kritiku, toda to je hkrati konec njene ljubezni in začetek prostitucije. Naivna ženska, najprej zaljubljena v žareče slike in nato v boemski življenjski stil, ustvarjalni zanos in samozavest slikarja, je tudi ogledalo, ki odseva relativnost vrednotenja in konvencije umetnostnega diskurza. O umetniški vrednosti namreč ne odločajo »skrivna povezava med umetnikom in naravo, med barvami narave in njegovim talentom, med njim in kozmično umetniško skrivnostjo«, temveč institucije moči, ki jih je mogoče pridobiti z nečednimi sredstvi. Tu je umetnik izgubil dostojanstvo, publika neposredno čustveno odzivanje in ženska samospoštovanje. Lucijin odhod od revnega sanjača k bogatemu zvodniku je simbol družbenih razmerij, zloraba ljubezni pa simbol razkroja človečnosti. Da je kič za družbene elite enako dober kulturni kapital kot umetnost, saj se nanj vsi spoznajo, dokazuje Jančarjev *Nevidni prah, Prvi stavek* pa s sumljivim nespečim pisateljem sporoča tudi to, da je umetnost nevarna, ker vznemirja in ne dovoli spanja. Simonitijeva razkroji stereotip o razbrzdanem umetniku, osvobojenem družbenih norm, v *Popotovanju*, kjer prikazuje, da sta vdajanje pijači in promiskuiteta nadomestilo za »bolestno egocentričnost«, ki se opravičuje z nerazumevanjem in napačnimi interpretacijami. Za avtorico je umetnost sredstvo preseganja eksistencialne omejenosti, zapisa v spomin drugih, toda ironija je, da ljudi ne fascinirajo »mito-

loške tragične zgodbe«, naslikane na freskah vil v Pompejih, ampak odlitki trupel ljudi, ki so se zadušili z žveplenimi plini, »trupel, ob katerih lahko rečejo: jaz sem preživel, ti pa ne« (Simoniti 2006: 49). Podobne tujosti in nelagodja sta deležna **znanje in znanost**. Povprečno izobraženi Brulčevi liki ne zaupajo znanju kot sredstvu družbene mobilnosti, naravoslovje jim zbuja strah, ne pa tudi spoštovanja, saj znanosti pripisujejo krivdo za predkatastrofično stanje planeta:

> Kurc pa še vsi ti znanstveniki in njihove raziskave ... Oni so zame eni kreteni, veš? Vse bo šlo v maloro samo zaradi te znanosti. Letos je taka suša pa vse to in požari, v rekah bodo pocrkale vse ribe, to je vse zaradi tega. Zaradi teh kurčevih švedskih znanstvenikov in podobnih. (Brulc 2005: 102.)

Zelo podobno zaničevanje antičnih jezikov in humanistike sploh izreče v Jančarjevi *Prerokbi* major jugoslovanske vojske diplomantu klasične filologije:

> *Pa to so ti neki truli jezici*, se je veselo zasmejal major in vsa vojska se je glasno zakrohotala ... Truli, se pravi gnili jeziki so bili mrtvi, nepotrebni in smešni, kakor je bila gnila stara Jugoslavija /.../ ki je morala propasti. (Jančar 2005: 54.)

Vse staro je gnilo in vredno konca na smetišču zgodovine, kar ironično obvelja tudi za majorja, armado in celotno državo.

3.7 Naravna eksistencialna, vendar s kulturo prežeta kategorija je **mladost**, ob tem pa tudi njeno nasprotje, starost. Prežetost s kulturo pomeni, da mladost ni le vrednota sama na sebi, ampak vir podob zdravja, lepote in sreče, kar izkorišča vsa vizualna propaganda. Slovenska kratka proza nas opozarja, da so mladi tudi nosilci generacijskih vrednot, svobode in nekonvencionalnosti, hkrati pa predmet dominacije, socializacije in stigmatizacije. Najpreprosteje je mlade brezposelne kriviti brezdelja, pohajkovanja, drogiranja in zabav, ki motijo s hrupno glasbo, kar se nenehno dogaja Brulčevim likom. Druga plat je njihov upor dominantni logiki uspešnosti in omejevanju individualnih izbir. Kljub odklonom in konfliktom so mladi bolj občutljivi in ranljivi, bliže pravim vrednotam kot merljivim vrednostim. Najlepše podobe mladostnikov in otrok najdemo v prozi Glavanove, saj otroci bolj razumejo stiske odraslih kot obratno in so odraslim pripravljeni po svojih močeh pomagati, jim odpuščati zanemarjanje in pretepanje. O generacijskih razlikah v Skubičevih zgodbah je bilo govora v zvezi s sproščeno, površno mednarodno komunikacijo na potovanjih, starejši potnik pa v tem, da nihče ne pomaga panični potnici, odkriva tudi apatijo. Obsojanje »zdolgočasene mularije«, povezane v mestne bande, ki se izživljajo z razbijanjem poštnih nabiralnikov, risanjem grafitov, nesramnim nadlegovanjem gostov v lokalu izreče nestrpnež, ki tudi sam ni neoporečen. Njegova napetost zaradi odtujenega sodobnega urbanega bivanja postaja v zgodbi *Dihati* vse bolj obsesivna in absurdna: »Proti njim nimam nič, ampak jaz tako ne morem živeti. /.../ Kdaj bo kdo tukaj naredil red.« (Skubic 2004: 106.) Toda izreče tudi bistveno vprašanje o izvoru nasilja: »Kdo ima tukaj svoje interese? Ljudi je treba spreti med seboj pred spopadom, ker so sprti med seboj manj škodljivi. Ampak kdo? Kaj je potem zdaj to? Je to znak, da se je vojna že začela? Potem so nabiralniki samo prvi korak.« (Skubic 2004: 115.)

4 Sklep

Sodobna slovenska kratka proza preseneča s količino, heterogenostjo objektov in razpredenostjo stereotipov. Pisatelji se zavedajo njihove persuazivne moči, zato jih ne podcenjujejo, temveč demonstrirajo in dekonstruirajo – ne z enoumno kritiko, temveč z depragmatizacijo. Pripovedne strategije distance tudi bralcu omogočajo svobodno presojo in ga vabijo v izvirno dejanje. Prepojenost se zdi del nove duhovne paradigme: literarnega izrabljanja bogastva tematskih diskurzov in različja družbenih sociolektov in spoznanja, da so vse pripadnosti oblikovane in posredovane skozi množico govoric, v katerih se človek nenehno učlovečuje in podružblja. Druga razlaga je pluralnost resnic: homogena družba in enoten jezik sta privid, obstajajo le delne, med seboj tekmujoče osebne in skupinske resnice. Tekmovanje, ki poteka v socialnem prostoru, se v literaturi prenaša v individualni psihološki prostor, kjer se jaz nenehno sooča z drugim(i). Literatura ne daje le spoznanja mehanizmov stereotipizacije, ampak tudi uvid, da so del širše vraščenosti v okolje, družbo, zgodovino, množično in elitno kulturo, ki proizvajajo posnemanja vredne kognitivne in vedenjske vzorce. Pred stereotipi nihče ni imun, lahko pa se jih zaveda in s tem omejuje njihovo moč.

Viri

BRULC, Matjaž, 2005: *Diznilend*. Novo mesto: Založba Goga.
ČAR, Aleš, 2006: *Made in Slovenija*. Ljubljana: Študentska založba.
GLAVAN, Polona, 2004: *Gverilci*. Ljubljana: Študentska založba.
JANČAR, Drago, 2005: *Človek, ki je pogledal v tolmun*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
POTPARA, Lili, 2002: *Zgodbe na dušek*. Ljubljana: LUD Literatura.
SIMONITI, Veronika, 2006: *Zasukane štorije*. Ljubljana: LUD Literatura.
SKUBIC E., Andrej, 2004: *Norišnica*. Ljubljana: Študentska založba.

Literatura

BENJAK Mirjana, POŽGAJ HADŽI Vesna (ur.), 2005: *Bez predrasuda i stereotipa*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

FERENC, Mitja, PETKOVŠEK Branka (ur.), 2006: *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino*. Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

JEZERNIK, Božidar, MURŠIČ, Rajko (ur.), 1997: *Prejudices and Stereotypes in the Social Sciences and Humanities*. Ljubljana: ZIFF.

MATAJC, Vanesa, 2006: Epizacijske strategije v sodobni slovenski kratki prozi. *Slovenska kratka pripovedna proza (Obdobja 23)*. Ur. I. Novak Popov. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 361–373.

NASTRAN ULE, Mirjanja (ur.), 1999: *Predsodki in diskriminacije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

ORAIĆ TOLIĆ, Dubravka, SZABÓ KULCSÁR, Ernő (ur.), 2006: *Kulturni stereotipi (koncept identiteta u srednjoevropskim književnostima)*. Zagreb: Filozofski fakultet.

SMOLEJ, Tone (ur.), 2002: *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.

PAGEAUX, Daniel-Henri, 2002: Uvod v imagologijo. *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti*. Ur. T. Smolej. Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo). 9–20.

STARIKOVA, Nadežda, 2006: Slovenska kratka proza devetdesetih let 20. stoletja – problem nove identitete. *Slovenska kratka pripovedna proza (Obdobja 23)*. Ur. I. Novak Popov. 261–268.

ŠABEC, Ksenija, 2005: *Nacionalni stereotipi in konstrukcija evropske identitete*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

ŽBOGAR, Alenka, 2005: Kratka proza na prelomu tisočletja. *Jezik in slovstvo* 50/3–4. 17–26.

Silvija Borovnik
Filozofska fakulteta, Maribor
UDK 821.163.6.09-3 Tratnik S.

Razbijanje stereotipov v prozi Suzane Tratnik

V sobesedilu novejše slovenske književnosti se ime prozaistke SuzaneTratnik vedno pogosteje pojavlja. Gre za tematsko zanimivo, provokativno in jezikovno-slogovno spretno avtorico, ki vzbuja pozornost tudi zaradi tematizacije istospolne usmerjenosti tako v zbirkah kratke proze (*Pod ničlo*, 1998, *Na svojem dvorišču*, 2003, *Vzporednice*, 2005) kot v dveh romanih (*Ime mi je Damjan*, 2001, *Tretji svet*, 2007), ki jih je doslej objavila. Literarna veda uvršča njeno prozo v t. i. neorealistično, saj v njej srečujemo različne oblike odtujenosti iz pretežno urbanih okolij, pa tudi stiske, ki pestijo človeka v svetu potrošništva. Proza Suzane Tratnik se razpleta še v svetu transvestitov, dilerjev in narkomanov, v katerega vdirajo tako feministične kot fantastične prvine. Nekatera dela so zapisana kot pripovedi lezbične aktivistke z namenom, da bi protagonistka detabuizirala to temo. Iz navedenega je razviden avtoričin raziskovalni, pa tudi osebni odnos do lezbične teme in zgodovine tega gibanja. Razkriva ga kot boj za »neobstoječo spolno identiteto«, pri čemer brezkompromisno podira sleherne spolne stereotipe.

In texts relating to more recent Slovene literature, the name of the prose writer Suzana Tratnik occurs with increasing frequency. She is a thematically interesting, provocative and linguistically-stylistically skilful author who attracts attention partly because she deals with the theme of homosexuality in her short story collections (*Pod ničlo*, 1998, *Na svojem dvorišču*, 2003, *Vzporednice*, 2005) as well as in the two novels she has published (*Ime mi je Damjan*, 2001, *Tretji svet*, 2007). Literary experts label her writing as neo-Realist, as it presents us with different forms of alienation from the primarily urban environment, as well as the predicaments that people face in the consumer society. Suzana Tratnik's prose also unfolds in the world of transvestites, drug dealers and addicts, and contains elements of both feminism and the fantastic. Some of her works are written as the narratives of a lesbian activist, so that the protagonist can render this theme non-taboo. From this we can see the author's investigative and personal approach to the lesbian theme and the history of this movement. She displays it as a battle for a non-existent sexual identity«, in which existing sexual stereotypes are uncompromisingly demolished.

V kontekstu sodobne slovenske književnosti se ime prozaistke Suzane Tratnik (roj. 1963 v Murski Soboti) vedno pogosteje pojavlja. Da gre za nadarjeno, tematsko zanimivo, zelo provokativno in jezikovno-slogovno spretno avtorico, pa priča tudi nagrada Prešernovega sklada, ki ji je bila v letu 2007 podeljena za pisateljsko delo.

Suzana Tratnik je diplomirala iz sociologije na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, končala podiplomski študij antropologije spolov na ISH, v Ljubljani pa živi in dela kot pisateljica, prevajalka in publicistka. Znana je kot dolgoletna aktivistka lezbičnega gibanja, na to temo pa je souredila in izdala eno redkih takih publikacij v Sloveniji, namreč delo *L, zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem 1984–1995* (1995, skupaj z Natašo Segan). Kratka proza Suzane Tratnik je objavljena v antologijah sodobne slovenske kratke zgodbe (Virk 1998, Čander 2004), prisotna pa je tudi v tujejezičnih antologijah, med katerimi je na vidnem mestu *Sapho küsst Europa*, ki je izšla 1997 v Berlinu. V slovenski literarni prostor je Tratnikova leta 1998 stopila z zbirko kratke proze *Pod ničlo*. Tej je sledil nenavaden roman *Ime mi je Damjan* (2001), romanu pa nato spet zbirki kratke proze z naslovoma *Na svojem dvorišču* (2003) in *Vzporednice* (2005). V letošnjem letu je ponovno

vzbudila pozornost z romanom *Tretji svet* (2007). Osrednja tema vseh naštetih proznih del so najrazličnejše oblike odtujenosti, posebno opazno tudi spolne. Toda napačno bi bilo, če bi njeno literaturo označili »le« kot literaturo z lezbično tematiko. V prozi Suzane Tratnik gre namreč za širše razbijanje najrazličnejših družbenih stereotipov, v okviru katerih je tematizacija istospolne usmerjenosti le en, čeprav zelo viden del. V njeni prozi, ki jo literarna veda uvršča med tako imenovano neorealistično (Bošnjak 2005), srečujemo namreč opise sodobnih urbanih okolij in stisk, ki pestijo človeka v svetu potrošništva, tem pa se pridružujejo še najrazličnejši subkulturni motivi.

V prvi zbirki **Pod ničlo** (1997) je najopaznejša spominska pripoved, obujanje podob iz otroštva in odraščanja s psihološkimi prvinami. V njih najdemo zelo izvirne motive, povezane z zgodnjim občutkom drugačnosti in samote. V črtici z naslovom *Moja gora* vidi na primer prvoosebna pripovedovalka samo sebe kot človeka z mačjo glavo, ki ni »niti ženskega niti moškega spola«. Avtobiografska izhodišča so prepoznavna in na njihovi osnovi temeljijo avtoričini protesti zoper sleherno obliko narejenosti. Zbirka kratkih zgodb se začenja z občutkom izločenosti iz podeželsko-kmečkega in malomeščanskega kolektiva. Na vprašanje »Kje pa si ti doma?« pripovedovalka ne najde odgovora, vsa njena proza pa je iskanje tega »doma«. Opazna je tudi težnja po pisanju kratke, tudi najkrajše proze – ta je včasih dolga le dobro stran in je podobna zarisu, krokiju, silhueti. Najmočnejše besedilo v zbirki je daljša črtica *Igre z Greto*. Prvoosebna pripovedovalka se v njej spominja zgodnjega konflikta z vaškim okoljem (Vučja vas), ki se odvije na družinskem slavju. Njena angleška teta in stric pripeljeta s seboj iz Londona posvojenko, deklico Greto, le-to pa skuša pripovedovalka, ki je prav tako še otrok, na svojevrsten način »očarati«. Angleška sorodnika namreč na vaško zabavo prihajata naduta in vzvišena, pripovedovalka pa čuti odpor do njune narejene londonske velemestnosti. Njuni posvojenki sklene pokazati, kako se zakolje kokoš, to dejanje pa se sprevrže v okrutno igro dveh deklic, ki sta v družbo odraslih ujeti in v njej ne moreta izražati svojih pristnih čustev. Prva je posvojenka, razstavna lutka tete in strica, druga pa je vaško dete, od katerega odrasli zahtevajo svetovljansko obnašanje, »angleščino«. Ko se deklici igrata, se zgodi njuna prva očaranost nad ženskim telesom. Tej sledi občutek zmede, podzavestni strah pred tem, da je njuno doživljanje »napačno«, »prepovedano« itd. V občutju zamaknjenosti ju sorodniki zalotijo ter kaznujejo, sledi ogorčeno vprašanje stare mame: »Kaj je narobe s tabo?« Od tega trenutka je prvoosebni pripovedovalki vsajena zavest, da je tisto, kar čuti, »narobe«, to, kar počnejo številni odrasli okrog nje – da koljejo živali, licemerijo in hinavčijo – pa je predvsem »prav«. Vse drugo je greh, tako veleva vzgoja. Temu sledi otroški komentar, prostodušno razmišljanje: »Pomislila sem, da je na svetu najbrž toliko grehov, da jih nehote storiš vsaj polovico, še preden se dodobra seznaniš z njimi.« (Tratnik 1997: 21.)

Avtoričino spoznanje o istospolni usmerjenosti je tako že v otroštvu povezano s prepovedanim, z grešnim. Iz te zgodnje izkušnje rastejo vsi nadaljnji konflikti s svetom, ki postaja globalna vas. V času odraščanja se spolnim »prestopkom« pridruži še zatekanje v svet omam in prevar (cigaret, drog in alkohola), ki pa občutka praznine ne more napolniti. V črtici *Žarek* se pričenja zarisovati tema poti kot simbolnega bega iz vsakdanjosti, jasno pa je opazen tudi motiv lezbičnega odnosa, obvezno povezanega s skrivaštvom pred drugimi, t. i. normalnimi ljudmi. Zanimivo je tudi, da je črtica napisana kot nagovor ženski – »Verjemi; s tabo sem odkrivala slasti drugih sve-

tov.« (Tratnik 1997: 40.) Ta tema, namreč izločenost in odnos z žensko, se nadaljuje tudi v nekaterih drugih, na primer v naslovni črtici *Pod ničlo*. Razširja pa se tudi v temo raziskovanja hierarhičnega odnosa med ljubimkama: »Kaj pomeni biti objekt ženski, kakšna je igra moči, ko biologija ni usoda.« (Tratnik 1997: 45.) Črtica se razveže v vse bolj odkrite lezbične erotične scene, ki postajajo tudi nasilne. V sodobno slovensko književnost tako v redki obliki in po nekaj prizorih iz romana Berte Bojetu *Filio ni doma* prvič vstopajo slike erotičnih odnosov med ženskami, povezane z zapletenimi čustvenimi vprašanji. Črtice Suzane Tratnik so seveda brez kakršnegakoli happy enda, za vsemi dogajanji pa ostaja občutek nezadoščenosti in izgubljenosti: »Spirala golta. Presenetilo me je le nekaj; imam več razsežnosti, več potez, celo več rok in nog – skoraj kot da bi bila breztelesna.« (Tratnik 1997: 51.)

Črtice se nadalje razpletajo v svetu transvestitov, dilerjev in narkomanov, vanje pa vdirajo tudi fantastične prvine (ponavlja se na primer motiv izginjajoče levinje). Nekatere od njih so zapisane kot samoironična izkušnja lezbične aktivistke, tudi z namenom, da bi detabuizirali »to temo«. V črtici *Berlin-Metelkova* skuša pripovedovalka prosvetliti bralce:

> Potem veš, da so se ženske že od nekdaj objemale za šankom in popivale. Na primer, fotografije iz Berlina dvajsetih let, na vseh so možate lezbijke z monokli – strpnost jih je poimenovala butch – in njihove ženstvene ljubice. In lezbične umetnice iz predvojnega pariškega obdobja. To je ta prekleta zgodovina. (Tratnik 1997: 83.)

Iz navedenega je razviden avtoričin raziskovalni odnos do lezbične teme, do zgodovine tega gibanja, kar se je udejanilo v že omenjenem, sicer neliterarnem zborniku (1995). Zanimivo je še, da se med ženskimi liki nenehno ponavlja avtoritativni in modri lik stare mame, medtem ko je lik matere domala odsoten, lik očeta pa le rahlo zarisan. Tudi sicer ostajajo moški liki ali odsotni ali pa le obrobni, vsekakor brez vidnejše vloge.

Druga zbirka kratke proze Suzane Tratnik z naslovom **Na svojem dvorišču** (2003) se od njenega prvenca precej razlikuje. Vsebuje 40 zelo kratkih zgodb, iz katerih pa je razvidno, da gre v tej zbirki za že izoblikovano pisateljico, ki je od svoje prve knjige tako po oblikovni kot po jezikovno-slogovni plati zelo napredovala. Črtice so razdeljene v tri sklope, ki zajemajo najprej otroštvo, nato odraščanje in odraslo dobo prvoosebne pripovedovalke. Naslov zbirke – *Na svojem dvorišču* – predstavlja na eni strani spomin na besede stare matere, ki je svoji vnukinji nekoč dejala »Vse imaš na svojem dvorišču« in ji s tem hotela povedati, da ji ni treba nikamor potovati, da ji je pri njej doma na voljo ves svet. Toda to je bil svet podeželske ženske, neizobraženke, sprijaznjene z načinom življenja, kakršnega je edino poznala. S tem pa se njena vnukinja ne strinja. Svet stare mame, v katerem je »vse na svojem mestu«, je za vnukinjo predvsem simbol utesnjenosti, ozkosti in človeške majhnosti, iz katerega jo žene proč, drugam, v mesto. Naslov te zbirke črtic je gotovo tudi večpomenski, namesto domačijskosti pa izraža upor in težnjo po samostojnosti, po pravici do lastnega življenja.

Poleg že znanih tem se v zbirki pojavljajo še druge. Črtice so v primerjavi s prvo zbirko tudi precej bolj humorno obarvane. Taki so spomini na življenje na vasi, na dozorevanje, ljudske modrosti, strah pred cigani, na komunistično brezversko vzgojo v družini, nova prijateljstva. Črtice se odvija-

jo še v prav posebnem, zelo raznolikem geografskem okolju, namreč v Prekmurju, kjer živijo »papinci«, protestanti, komunisti, gastarbajterji, južnjaki in cigani. V prozo vdira tako še ena dimenzija drugačnosti, skupaj z dejstvom, da je (slovensko) podeželsko okolje do takih drugačnosti nestrpno, da jih stereotipizira, da jih ne sprejema in jih rado izobči. (Tako stara mama uči vnukinjo o tem, kako se »pravi katoliki« ne smejo mešati z drugimi verami, na poti v Srbijo pa pripomni, da živijo tam ljudje, ki so »sto let za opicami«; stereotipizirani so tudi cigani, ki da »fehtajo, kradejo, lažejo in lenarijo« itd.) Slovenski podeželski prostor se v prozi Suzane Tratnik tako ne razkriva kot prostor sožitja, temveč kot prostor brezčutnih drobnjakarskih predsodkov, ki ostajajo trdni in se prenašajo iz generacije v generacijo. Podeželje, od koder izvira pripovedovalka, ostaja tesno in nerazgledano, kaj kmalu pa se izkaže, da tudi mesto, v katerega odide študirat (Ljubljana), ni bistveno drugačno. Iz več kratkih zgodb je razvidno, da tudi mestno okolje drugačnežev ne tolerira ter da jih stigmatizira.

Zlasti v drugem delu zbirke se črtice odvijajo na alternativnih, domala prepovedanih prizoriščih – v svetu transvestitov, lezbijk, pankerjev, »horsa«. To je družba, ki se upira vsem in vsemu, zlasti »porokam, otrokom, rojevanju, družinskim hišam, vikendom in počitniškim paketom na glupem Jadranu« (Tratnik 2003: 105). V nekaj črticah (*Oboje*, *Krajevni samoprispevek*) pa se pojavi tudi nov literarni lik, namreč oseba z dvojno spolno identiteto, enkrat tudi s fizično:

> Saj veš, z obema organoma. Starši so ji dali ime Vanja, vzgojili so jo kot žensko. A ona je oboje. In nič od tega. A druži se z moškimi. Pije kot moški. Preklinja in dela kot moški. Govori v moškem spolu. Spi pa samo z ženskami. (Tratnik 2003: 85.)

Tretji del zbirke se odvija v glavnem v novih, urbanih središčih (v Amsterdamu in drugje). V eni od črtic pa srečamo še samoironično tematizacijo pripovednega postopka. V njej prvoosebna pripovedovalka zapisuje podcenjevalno izkušnjo do nje kot pisateljice, ki se posveča temi lezbištva, zato sklene:

> Torej – od približno 100 črtic jih bom okoli 46 posvetila istospolni motiviki, 11 raznospolni, 8 hendijem, 5 beguncem, 6 transspolnim in transseksualnim, 3 džankijem, 3 brezdomcem, 4 aktualnim ženskim vprašanjem, 5 rasnim temam ...
>
> Da ne pozabim: kakšne zgodbe se bodo tudi medsebojno pokrivale.
>
> Če pa so ostale še kakšne manjšine, asocialne skupine, kontrakulturne in podobni ne-celi, ki jih je treba naložiti na lopato, se jih lepo prosi, naj to storijo sami. (Tratnik 2003: 126.)

Ob vsem naštetem naj poudarim, da so črtice Suzane Tratnik kljub vsem robnim ali morda žgečkljivim temam daleč od sleherne trivialnosti. Zapisane so s pisavo umetnice, ki zlasti v tej zbirki dokazuje, da je njena kratka proza sicer tematsko provokativna, a na drugih mestih nadvse lirična, psihološko-socialno poglobljena, humorno-satirična in jezikovno spretna. Taka je tudi njena tretja knjiga kratke proze z naslovom **Vzporednice** (2005), v kateri je objavila trinajst zgodb. V njih je ustvarila vznemirljivo podobo odmaknjenega otroštva, zarisano zdaj skozi otroško zdaj skozi odraslo perspektivo. Obe nakazujeta nepomirljivo soočenje dveh svetov, prežeti pa sta s strahovi, z nasiljem in s surovostjo. Tudi te zgodbe so včasih zelo kratke, podobne anekdotam. Otroško dojemanje sveta je prežeto z magičnostjo, nekatere zgodbe pa detabuizirajo neizmerno krutost odraslih do otrok (*Listarka*).

Roman **Ime mi je Damjan** (2001) je izšel pri založbi Škuc, v Zbirki Lambda. Napisan je v obliki prvoosebne pripovedi osrednjega moškega lika, ki obiskuje terapevtsko skupino za samopomoč, kajti gre za nadvse problematičnega mladostnika, ki ne spoštuje nobenih družbenih in družinskih norm, zato bi ga starša rada ponovno usmerila na »pravo pot«. To je roman o odraščanju, vendar tudi o nenavadni spolni identiteti. Vsako od devetih poglavij uvaja povzetek, za katerega se izkaže, da gre za terapevtski zapisnik o Damjanu. Ta srečanja tvorijo okvirno zgodbo v romanu, le-tej pa sledijo še nekatere vložne, ki nakazujejo, kaj je Damjana privedlo do tega, da je moral poiskati pomoč v taki skupnosti. Najbolj presenetljiv obrat za bralca pa se zagotovo odvije v trenutku, ko spozna, da Damjan v resnici ni fant, temveč »naša mala Vesna«, torej dekle, ki se je odločilo, da se bo preimenovalo v Damjana in tako tudi z imenom izrazilo svojo drugačno, drugo spolno identiteto. Damjan se tudi sicer ne obnaša kot dekle, temveč ravna in govori kot moški.

Suzana Tratnik je kot prozaistka v literaturo uvedla nov literarni lik, namreč osebo, ki je transseksualno usmerjena, moškega v ženskem telesu. Tudi v tem primeru gre za tabuizirano temo, čeprav so celo med slovenskimi pisateljicami v preteklosti bili znani nekateri taki primeri. V mislih imamo npr. Ljubo Prenner, znano odvetnico in pisateljico iz Slovenj Gradca, ki je pisala pred drugo svetovno vojno in po njej ter vse življenje trpela zaradi ujetosti v svoje »napačno« telo ženske. Tudi Damjan v romanu Suzane Tratnik se v ženskem telesu počuti nesvobodno in po sili zakrinkano, zato se kljub šoku okolice odloči za odkrit spopad s spolnim stereotipom. Postane to, kar prihološko že je, namreč moški.

Posebno raven tega romana zarisujejo Damjanovi konfliktni odnosi z družino ter s tako imenovano normalno družbo. Njegovi protesti se v obliki raznih ekscesov odvijajo na več ravneh – v času odraščanja v ljubljanskih Mostah kot pijančevanja, prestopništvo, prezirljiv odnos do pravil in družbenih navad, pobeg od doma in nenehni hudi prepiri z družino, zlasti z očetom. Oče se namreč ne more sprijazniti z dejstvom, da je njegova ljuba hči Vesna postala Damjan. Tratnikova na tem mestu celo nakazuje motiv spolne zlorabe v otroštvu:

> Moja kariera pridnega otroka se je kaj hitro končala, čim se me foter ni smel več dotikati, nisem bil več priden. /.../ zato sem bil raje čim manj v fotrovi družbi in nisem prav rad govoril z njim. Po tistem, kar sem doživljal v otroštvu, se v njegovi bližini nikoli več nisem počutil dobro. (Tratnik 2001: 129.)

Suzana Tratnik je s tem prvoosebnim romanom, napisanim v mladostniškem žargonu, ki na prenekaterem mestu deluje tudi zares grobo, oblikovala pretresljivo delo o razbitem svetu najstnika, ki se bori za svojo osebno in spolno avtonomijo. Damjan je upornik, ki je zase prepričan da se je »med norci«, se pravi v terapevtski skupini, znašel po krivici in na silo, zato v njej sprva noče sodelovati. Ni istospolno usmerjen, z lezbijkami in geji celo noče imeti nič skupnega, čeprav obiskuje njihov klub oz. disko. Prepričan je le, da ima preprosto pravico biti to, kar je, se pravi moški, in živeti po lastni izbiri. Z velikim smislom za vživljanje v svet take nenavadne osebe je Tratnikova prikazala Damjanovo travmo, pa tudi to, da je njen lik v resnici zelo bistra in duhovita osebnost. Le-ta na koncu ugotovi, da se v terapevtski skupini počuti odlično ter da bo »še enkrat pognal centrifugo svojega lajfa in razkril, kaj se pravi za vsako ceno stopati po svoji poti«. Roman je napisan pripovedno spretno, celo kot identitetna uganka, saj bralec zelo dolgo ne ve, katerega spola je osrednja literarna oseba. Spoznava njeno psiho in številne podrobnosti iz življenja, dejstvo, da gre za dekle,

ki se je odločilo za moško identiteto, pa se razkrije šele čisto na koncu. Damjanov pasivni upor, izražen v samouničevalnosti, lahko razumemo kot kritiko patološko sprevrženih medsebojnih odnosov. Povzroča jih heteroseksualna družba, ki določa, kaj je »normalno«, s svojimi heteronormativnimi represijami pa goji sovraštvo do spolnih manjšin (Zupan Sosič 2005: 328–329).

Roman **Tretji svet** (2007) je najnovejše delo Suzane Tratnik. To je njen drugi roman, v katerem avtorica tematizira »neobstoječo spolno identiteto«, to je lezbijštvo osrednje protagonistke Alenke. Časovno je roman uvrščen v obdobje pred osamosvojitvijo Slovenije, v drugo polovico oz. konec osemdesetih let, to je v čas tedaj še obstoječe Socialistične federativne republike Jugoslavije, v kateri je bila homoseksualnost strogo tabuizirana. Besedna zveza »tretji svet« pa se je uporabljala le politično kot npr. »države tretjega sveta«, s čimer je bila mišljena neuvrščenost. Pri Suzani Tratnik je že naslov ironiziran, »tretji svet« pomeni namreč istospolno usmerjenost, ne pa kakršnekoli politične »nevtralnosti«, kakršno je propagirala uradna jugoslovanska politika. Študentka Alenka je v romanu kot edina lezbična predstavnica »vzhodnega bloka« povabljena na mednarodno lezbično konferenco v Ženevo, ki se na vabilu skriva pod imenom Ženske in mediji. Skrivaštvo, kakršno jo spremlja že vse življenje, pa se v tujini, ob Ženevskem jezeru, popolnoma sprosti, tako da je protagonistka še sama osupla nad svobodnim in tudi razpuščenim lezbičnim svetom, ki se tam zbere na konferenci, o svojih problemih celo javno govori in nastopa, demonstrira in postavlja nekakšne politične zahteve kot npr. za pravico do azila za diskriminirane lezbijke. Slovenka Alenka je popolnoma osupla in očarana nad vsakršno svobodo, kajti: »/.../ moje dotlej bolj ali manj skrito, če že ne neobstoječe življenje, je bilo končno podobno nečemu običajnemu.« Poroča tudi o svoji domovini Jugoslaviji, v kateri lezbijke uradno niso obstajale. Alenka pri tem navaja mnogo realno preverljivih dejstev, na primer lezbično sekcijo Lilit, ki je delovala v Ljubljani. Svoja doživetja v Ženevi pa popisuje prostodušno, duhovito in samoironično, na primer na mestu, kako ženske potihem ocenjujejo ženske, ali so lezbijke ali niso:

> Sicer pa me je kljuvalo eno samo vprašanje, ki jim ga nisem upala postaviti naravnost, ker je to v tedanjih jugoslovanskih časih veljalo vsaj za nesramno provokacijo, če že ne nevarno insinuacijo: »Ali ste ve vse lezbijke?« No, za Miro sem kmalu pogruntala, da ne more biti lezbijka, ker je nenehno govorila o tem, da je že bila v Ženevi na večmesečnem izpopolnjevalnem tečaju pri ženski organizaciji ISIS. Poleg tega pa je tako izdatno, neobremenjeno in poudarjeno podpirala gibanje lezbijk po vsem svetu, da mi je bilo takoj jasno, da sama že ne more biti lezbijka. Z njo je iz Novega Sada pripotovala umirjena Sladana, katere glas je bilo zvečine slišati le takrat, ko je kdo kaj vprašal. Glede na to, da je bila zelo tiha in nevpadljiva, bi lahko bila lezbijka. Poleg tega je govorila pojočo in tekočo ameriško angleščino in velikokrat je kot prevajalka potovala z nogometaši na tekme v Kanado in Združene države. Nisem pa mogla zaupati njenim belim srajčkam z drobnimi čipkami na ovratniku in stranskim šivom, ki so poudarjali njene prsi. Tovrstna znamenja, skupaj s trajno frizuro, tedaj niso mogla kazati na možno lezbičnost. /.../ Tretja jugoslovanska udeleženka je bila Doris iz Zagreba, ki je v primerno sproščenem hlačnem kostimu in še vedno nezmečkanem balonarju delovala kot birokratka, sicer pa prikrita purgerska gospa, ki ji nihče ne bi pripisal solidarnostnega štopanja. /.../ Nič ji ni bilo pogodu in težko je pešačila, ker je bilo vse tako daleč ali tako prašno, mrzlo ali vroče. V Zagrebu je imela svoje stanovanje, v katerem ni skoraj nikoli kuhala, pisala je nerazumljive

> tekste na meji esejev in osebnih pričevanj in ko je v svojem stanovanju šla opravljat veliko potrebo, so goste je morali na ves glas poslušati plošče Klausa Nomija ali Laibachov. Z vsem tem sem se seznanila šele kake štiri mesece po konferenci, ko sem jo obiskala v njenem čistem zagrebškem domovanju. Toda v Ženevi je bila tako daleč od sleherne predstave o lezbičnem imidžu, da mi je bilo takoj jasno, da je zagotovo nagnjena k ženskam. Poleg tega je brez besed skuhala turško kavo. (Tratnik 2007: 23–24.)

V romanu Suzane Tratnik so karakterizacije odlične, zelo duhovite, prav taki so opisi nekašnih lezbičnih »delavnic« na konferenci, ki naj bi vsaj podnevi osmislile njihovo siceršnje žuriranje in svobodnjaško flirtanje, s katerim si dajejo duška zaradi svoje siceršnje zatrtosti. Na »konferenci« v Ženevi prihaja v resnici na dan njihova želja »imeti žensko«, »najti svojo punco«, se v tem smislu mednarodno razgledati. Njihova politična aktivnost pa postaja v tem kontekstu vse bolj prazna in smešna.

Pisateljica tudi v tem romanu brezkompromisno podira sleherne spolne stereotipe. Razstira tako rekoč vse tančice iz skrivnega življenja lezbijk – njihove zabave, zakajanje z mamili, prehranjevanje, spolnost, strast, tekmovalnost, ljubosumnost in druga osebna čustvovanja. In seveda, kakor bi hotela reči: Vse, kar obstaja v odnosu med moškim in žensko, obstaja tudi med žensko in žensko. Njihov svet je prav tako živ, lahko je naporen ali pa srečen, lahko je zapleten ali pa nedolžno igriv. Najbolj zabavna mesta v romanu so gotovo tista, ki razodevajo, da tudi med lezbijkami samimi, ki se tako goreče borijo zoper sleherne stereotipe, prav tako lahko zavladajo stereotipni predsodki in klišejske predstave. Na strani 103 npr. najdemo prizor, ki priča, kako lahko lezbijke sovražijo druga drugo, kako npr. Angležinje zmerjajo druge kot »kontinentalne cipe«, zaničujejo Tajke, mulatke, črnke. Kje je torej tista totalna svobodomiselnost, za katero si prizadevajo na »konferenci«? Tudi v taki luči so njihove ideje o enakosti in spravi popolnoma smešne.

Bolj pretresljiva pa so v romanu mesta, ki prinašajo poročila in spomine na slovenski oz. jugoslovanski odnos do homoerotičnih tem in ki pričajo o Alenkinem nenehnem zatajevanju svojega bistva, pa tudi o diskriminaciji zaradi »napačne« spolne identitete. To so poročila o skrivaštvu, znotraj katerega ji tudi najboljše prijateljice svetujejo, naj o tem raje molči, ker da sicer ne bo dobila službe. V Ženevi zato Alenka svobodneje zaživi in v Ljubljano se vrača s spoznanjem, da se bo njeno samozatajevanje moralo še vedno nadaljevati. To jo domala sesuje. Izgublja voljo do študija, do vsakdanjega življenja. Občasna prijateljstva in erotične zveze je ne zadovoljujejo, o kakršnikoli sreči ni govora.

Tretji svet Suzane Tratnik je šarmantno duhovito napisan roman z drznimi scenami in sporočili. Je luciden in odkritosrčen, z velikim smislom za portretiranje tako osrednjega, prvoosebnega ženskega lika kakor tudi cele množice spremljevalnih. Prizori brez dlake na jeziku zarisujejo številne prepovedane scene – vse od gejevskih do študentskih. To življenje je zagotovo robno in marsikdaj problematično (alkoholizem, narkomanija), toda Slovenija v njem se razodeva kot toga skupnost, v kateri je prostor za vzdrževalce takih in drugačnih narejenosti, ne pa tudi za miselno ali spolno svobodo. Dejstvo, da se roman odvija na pragu devetdesetih let preteklega stoletja, ki se končujejo s slutnjo krvave vojne na tleh SFRJ, tega splošnega sporočila ne spremeni. Ali je danes drugače, pa je vprašanje, na katerega lahko odgovarjajo tako poklicni raziskovalci sodobne slovenske književnosti kot tudi povsem običajni bralci.

Viri

TRATNIK, Suzana, 1996: *L, zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem 1984–1995*. Ljubljana: ŠKUC.
TRATNIK, Suzana, 1997: *Pod ničlo*. Ljubljana: ŠKUC.
TRATNIK, Suzana, 2001: *Ime mi je Damjan*. Ljubljana: ŠKUC.
TRATNIK, Suzana, 2003: *Na svojem dvorišču*. Ljubljana: ŠKUC.
TRATNIK, Suzana, 2004: *Lezbična zgodba – literarna konstrukcija seksualnosti*. Ljubljana: ŠKUC.
TRATNIK, Suzana, 2005: *Vzporednice*. Ljubljana: ŠKUC.
TRATNIK, Suzana, 2007: *Tretji svet*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Literatura

BERGER, Aleš, 2002: *Slovenska kratka erotična proza*. Ljubljana: študentska založba.
BOROVNIK, Silvija, 1995: *Pišejo ženske drugače?* Ljubljana: Mihelač.
BOROVNIK, Silvija, 2003: Romani sodobnih slovenskih pisateljic. *Slavistična revija* 3. 285–299.
BOŠNJAK, Blanka, 2005: Vloga stereotipov v slovenski kratki prozi. *Jezik in slovstvo* 50/1. 25–35.
ČANDER, Mitja, 2004: *O čem govorimo. Slovenska kratka proza 1990–2004*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
VIRK, Tomo, 1998: *Čas kratke zgodbe. Antologija slovenske kratke zgodbe*. Ljubljana: Študentska založba.
VIRK, Tomo, 2005: *Sodobna slovenska krajša pripoved*. Ljubljana: DZS.
ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2005: Homoerotika v najnovejšem slovenskem romanu. *Jezik in slovstvo* 50/3–4. 7–14.
ZUPAN SOSIČ, 2005: Spolna identiteta in sodobni slovenski roman. *Primerjalna književnost* 50/2. 93–113.
ŽBOGAR, Alenka, 2005: Kratka proza na prelomu tisočletja. *Jezik in slovstvo* 50/3–4. 17–26.

Milena Mileva Blažić
Pedagoška fakulteta, Ljubljana
UDK 821.163.6.09-93:159.922.7

Podoba otroka in otroštva v slovenski (mladinski) književnosti

V slovenski kulturi prevladuje idealizirana podoba otroka in otroštva, ki naj bi bila simbol nedolžnosti, stanja pred grehom, torej »rajsko« stanje, kar je v raznih izročilih simbolizirano z vrnitvijo v embrionalno stanje. Idealizirano otroštvo naj bi bilo simbol preprostosti, spontanosti, vendar je v resnici tudi simbol nerazvitosti (otroška leta) in ranljivosti (otroške bolezni), tako da lahko pomeni tudi otročjost oziroma nezrelost, neresnost. Otrok naj bi bil predvsem spontan, miren, zbran, brez naklepov in skritih misli, vendar otrok živi tudi v vojni, je begunec, je lačen. Podobno dihotomijo najdemo tudi v drugih izročilih, v katerih se otroštvo pojmuje tudi kot nebeško kraljestvo oziroma kot stanje pred pridobitvijo spoznanja. To pomeni, da je spoznanje pojmovano kot nekaj negativnega. Ideja otroštva je stalnica v evangelijskem nauku – tako je v Matejevem evangeliju npr. zapisano: »Če se ne spreobrnete in ne postanete kakor otroci, ne pojdete v nebeško kraljestvo.« In podobno v Lukovem evangeliju: »Kdor ne sprejme božjega kraljestva kakor otrok, ne pride vanj.« V krščanskem izročilu so angeli pogosto prikazani kot otroci, kar je znamenje nedolžnosti in čistosti. V človekovem psihološkem razvoju je otroško ali otročje vedenje tudi znamenje regresije. V vseh primerih gre za tipično nostalgično pojmovanje otroka in otroštva, ki je daleč od resničnosti.

In Slovene culture the prevailing image of children and childhood is an idealised one, meant to symbolise innocence, the state prior to sin, or in other words an ›Eden-like‹ state, which in various traditions is symbolised by the return to an embryonic state. Idealised childhood is intended as a symbol of simplicity and spontaneity, but at the same time is one of lack of development (childhood years) and vulnerability (childhood illnesses), so that it can mean childishness, immaturity or lack of seriousness. Children are supposed to be above all spontaneous, calm, collected, with no concealed plan or hidden thoughts; but children also live through war, can become refugees or go hungry. A similar dichotomy can be found in other traditions, in which childhood is conceived of as the heavenly kingdom or the state before the acquisition of knowledge. This means that the acquisition of understanding is seen as something negative. The idea of childhood is a constant in evangelical teachings, as in these words from the Gospel according to St Matthew: »Except ye be converted, and become as little children, ye shall not enter into the kingdom of heaven.« Similarly in St Luke; »Whosoever shall not receive the kingdom of God as a little child shall in no wise enter therein.« In Christian tradition angels are often shown as children, which is a sign of innocence and purity. In man's psychological development child-like or childish behaviour is also a sign of regression. In all these instances there is present a characteristic conception of children and childhood that is far from the truth.

Uvod in etimologija besede otrok

Otroštvo naj bi bila obdobje zaščite in odrasli naj bi vedno ravnali v dobrobit otrok, vendar v resničnosti ni vedno tako. Tudi etimologija besede otrok (Bezlaj 1982: 262, Snoj 1997: 416) kaže na razkorak med besednim in dejanskim pojmovanjem otroka. Na osnovi analize etimologije besede otrok v Bezlajevem in Snojevem etimološkem slovarju lahko ugotovimo, da se beseda otrok najpogosteje pojavlja v smislu: delavec, hlapec, paž, sluga, služabnik, suženj, tlačan in manj pogosto kot: deček, fant, malček, mož, otrok. Odsotnost otroka ženskega spola je sama po sebi zgovorna. Prvotni pomen besede otrok je 'tisti, ki ne govori, ki nima govora', ali tisti, ki še ne zna ali nima pravice govoriti. V prenesenem pomenu otrok pomeni tudi »stranski poganjek pri prosu«, kar nazorno in dejansko prikaže marginalizacijo otroka in otroštva v družbi, pa tudi področja mladinske književnosti kot različna od književnosti za odrasle. Vidimo, da obstaja tipična razlika

med transparentnim pojmovanjem otroka v krščanskem smislu (nedolžnost, čistost, rajskost) in realnim pojmovanjem, saj se etimologija besede otrok razlikuje od transparentnega pojmovanja, v katerem je otrok večinoma pojmovan kot suženj. Ta dihotomija ne zaznamuje le idealiziranega pojmovanje otroka in otroštva, ki se razlikuje od realnega, ampak tudi dvojnost, ki je prisotna tako v slovenski kot v drugih kulturah. Velik napredek v tem smislu predstavlja *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (2000), kjer je beseda otrok nadpomenka za dečka ali deklico v prvih letih življenja; označuje človeškega potomca v odnosu do staršev; je torej hkrati osebek ter rezultat, sad. Zadnje poimenovanje je v slovenščini v pisni obliki prisotno od 14. stoletja dalje in se pojavlja kot stalnica vse do začetka 21. stoletja.

Podoba otroka v starejši slovenski književnosti

V obdobju pismenstva v *Brižinskih spomenikih* (972–1032) beseda otrok ni omenjena samostojno, ampak le posredno prek besed moškega spola za potomce: brat, bratje, sin, sinki, sinovi. Ženske so redko omenjene, in to le kot device (pravične, svete), Marija (sveta) in služabnice. Moški pa so imenovani kot Bog (edini, milostljivi), božji izvoljenci, človek (krščen), ded, grešnik, krilatec, mučenik, rod človeški, služabniki, svečeniki, verniki, zdravnik duš, zlodej in zoprnik.

V *Celovškem* (*Rateškem*) *rokopisu* (vsebuje molitvena besedila Očenaš, Zdravamarija, Vera; 1362–1390) je otrok omenjen le kot sad tvojega telesa (Jezus) in kot moški potomec: sin edini. Ženske pa so le (Zdrava) Marija, žene (blagoslovljena med ženami) in (Jezus) je rojen iz Device Marije. Moški so omenjeni kot bog oče, oče naš, stvarnik, Jezus Kristus, dolžniki, gospodi. Zanimivo je, da se pojmovanje o otroku kot sadu ohranja od *Celovškega* oziroma *Rateškega rokopisa* do *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*.

V *Stiškem rokopisu* (1428–1440) je beseda otrok omenjena samo v besedni zvezi Otroci Evini in sad tvojega telesa. Ženske so imenovane Devica Marija, Device rože matere Marije, mati, tolažnica, zaveznica, (sladka) mati, Sveta Marija, moški pa so bog, človek, gospod, hudič, ljudje, svetniki, gosposka, župnik, pridigar.

V *Čedadskem* (*Černjejskem*) *rokopisu* (1497) je otrok omenjen kot moški potomec, sin (Fuska in njen sin), novost pa je, da je dvakrat uporabljena beseda hči, in sicer le v odnosu do svojih staršev (hči Menija). Drugače se pa ženska omenja z lastnim imenom (Beatris, Brigita) predvsem glede na pripadnost moškemu (možu, sinu, gospodarju), in sicer kot žena (Fosca, Dona Križna, Katarina, Marija), gospodinja (Katarina, Margareta, Menija, Neža, Rajnica Marina, Sabina, Stefana, Suzana), hči (Menija), mati, tudi kot rajnica Marina, gospodinja oziroma Margareta, rajnka. Moški so velikokrat imenovani z lastnim imenom (Benedet, Blaž, Daniel, Lenart, Stefan idr.) in s funkcijo v družbi (Dekan Matija, sin Jakob).

Korak naprej v starejši slovenski književnosti pomenijo Trubarje knjige. V *Abecedariumu* (1550) že v podnaslovu omenja »ty mladi inu preprosti Slouvenci«, pozneje v *Catehismus s dveima islagama* se pojavijo »otrozie molitue« (1575), v *Hišni postili* so že številne omembe otrok, in sicer najpogosteje v besednih zvezah, ki izražajo pripadnost: adamovi, božji, brumni otroci. Kakovosten napredek je, da v *Hišni postili* Trubar omenja, da se otroci igrajo, poleg tega da imajo »otrozhie molitue« je »s drugimi Otruki okuli tekal inu Se ygral«. Trubar otroka velikokrat pojmuje kot »hlapzhizha«. Dragoceno je, da pri Trubarju najdemo tudi čustva do otrok. Poleg tega, da so otroci

»hudizhovi otroci«, gojijo odrasli, predvsem starši, do njih čustva: »ino otroke is serza shalovali«. Trubar zelo pogosto omenja otroke (izraelski, lubi, mladi, nepokorni, njegovi, offertni, redoljubni, sakonski, sludievi, svoji, svoji lubi, vasi, zhlovcikih). Na enem mestu omenja celo kanibalizem, ob katerem se kot kristjan zgraža.

Janez Svetokriški tudi omenja otroke in čustven odnos do njih, npr. ljubezen, češ, da oče ne izkazuje samo ljubezni do otrok. Zanimivo je, da Svetokriški velikokrat omenja besedo oče in uporablja celo presežnik pridevnika (najljubeznivejši oče). Pri omenjanju žensk pa uporablja pestre pridevnike (prešešna, gosposke), srečamo pa tudi lepe žene in ne le mlada dekleta.

J. V. Valvazor v *Slavi vojvodine Kranjske* pogosto omenja otroke, zgrozi se ob zapisu detomora, omenja rojstvo četverčkov v Ljubljani (1687) in čustveno govori ob smrti otrok. Kritično govori o vinu, imenovanem »kindermaher«, ki iz mož dela otroke, iz modrijanov norce in »rado trebuh napne«. V besedilu *Slave* Valvasor v poglavju o porokah govori o ženinu, nevesti, otrocih, pa tudi o posilstvu, saj omenja, da si »često vzamejo nevesto s silo«. Zelo čustveno prizadeto obravnava smrt otrok in obrede v zvezi s pogrebi. Napredek v pojmovanju otroka je tudi odnos do mladih neporočenih žensk (tridesetnic). Za to krivi moške, ki tako žensko kamnajo, ne pa ženske, saj dejstvo, da je ostala neporočena, ni njena krivda, ampak krivda moških. Posebno poglavje posveti vzgoji otrok in ugotavlja, da se poklici prenašajo iz roda v rod: mornarji in ribiči navajajo svoje otroke k mornarstvu, ribištvu, lovstvu ipd, meščani pa pošiljajo svoje otroke študirat. Valvasor omenja otroke ob rojstvu, poroki in smrti, torej v treh ključnih iniciacijskih življenjskih situacijah. Pomembno je, da naklonjeno govori o rojstvu otrok in čustveno prizadeto ob smrti otrok.

Podoba otroka v novejši slovenski oziroma mladinski književnosti

V obdobju razsvetljenstva Valentin Vodnik razmeroma redko omenja otroke, le kot mlade otroke, nedolžne mladeniče, svoje otroke. Ženica je v deminutivni obliki in v domačijskem kontekstu (ženica pa krilo), kar slogovno izraža naklonjenost. Drugi razsvetljenec Anton Tomaž Linhart otrok ne omenja pogosto, saj je bolj osredotočen na razmerja mož – žena, ženin – nevesta, gospoda – kmetstvo, se pa v njegovem delu pojavlja »moja hčer, vaša hčer«. Oče je pri njem »lubezniv«, funkcija ženske pa je poroka, zakon, čeprav so njegove ženske dramske osebe subverzivne (npr. županova hči Micka), kar pomeni uporništvo in napredek glede na pojmovanja ženske oziroma hčerke kot nagrade. Pri njem ima hčerka, kljub temu, da ji je poroka glavna naloga, vsaj pravico, da si sama izbere ženina, čeprav se pri tem lahko tudi zmoti. Slomšek deluje v obdobju romantike kot izrazit moralist, ki otroke pojmuje nazadnjaško, le kot božje, svoje, nevedne. To pomeni nazadovanje v primerjavi z naprednim razsvetljenskim pojmovanju otrok in žensk.

Prešeren pogosto omenja otroka (dete lepo, dete ljubo, ljubi otroci, rediti otroke, svoje otroke, ubogi otroci, sirote). Zanimivo je Prešernovo pojmovanje žensk, ki je pravljično: 16-letna Bogomila je čista, hči, lepa, mila, mlada, nedolžna, nevesta, zvesta. Ženske imajo pri Prešernu lastna imena (Julija, Lejla, Rozamunda, Urška). Moški so v Krstu pri Savici in drugih pesmih večkrat omenjeni z imeni (Črtomir, Ojstrovhar) ali pa s funkcijo (dohtar, duh varha, junak, kanclir, mašnik, mož, mrlič, nekristjan, oča, orglar, patriarh, pevec, ponočnjak, ribič, ropar, sinovi, učenec) in njegovi moški imajo funkcionalne rekvizite (talar, štolo). Moške Prešern zanimivo karakterizira kot bogaboječe, neznane, nekristjane, priliznjene ipd.

V Levstikovi pesmi *Otročje igre v pesencah* (1880) je glavna književna oseba otrok, ki je »pogonjič« oziroma dela, ki ima lastno ime, lastna imena pa imajo tudi živali, npr. krava Čada.

V 19. stoletju in v ljudskem izročilu si otroci želijo jesti kašo, štruklje, kruh idr. Tudi v slovenski ljudski pesmi *Katarina Barbara* vidimo, da ima otrok funkcijo delavca, kar je zapisano že v rabi vprašanja, ki aktualizira etimologijo besede otrok: »Kako si domek varvala?« Katarina Barbara je kregana, ker ni dobro čuvala kokoši – »putka nam je ukradena«. Tudi iz pesmi z naslovom *Majhna sem bila*, ki ji sledi verz »piške sem pasla«, vidimo, da so deklice delale na paši tako kot dečki, vendar je podoba deklic bolj osredotočena na dom in domačijskost – v ljudski pesmi *Naša Špela*, se je Špeli »potresla moka, / zdaj pa kruhka ni«.

Kakovostni napredek v pojmovanju otroka in otroštva kot posebnega obdobja, ki ga je potrebno spoštovati in zaščititi, najdemo pri Otonu Župančiču, ki otroku dovoli, da spi, ko sonce na okno trka in zaspance budi. Pri Župančiču se otroci igrajo (*Otroci spuščajo mehurčke*), posebno skrb za otroke pa izraža pesem *Mak*, ki je podobna Kosovelovi *Sončnica na rami*. Gre za isti motiv krhkosti in novo senzibilnost v pojmovanju otroka. Otrok zdaj opazuje naravo, postaja učeče se bitje, »Božji volek«, čeprav je še vedno delavec, »Pastirček« in sedem pastirjev pase krave sedem let. Iz pesmi *Kanglica* je videti je, da otroci še vedno delajo: deklica je šla po vodo, misli na bolnega bratca in narava jo nagradi tako, da spremeni srebrno kanglico v zlato. Priljubljen je motiv gastronomske utopije v pesmi *O Indiji Koromandiji*, v kateri dedek otrokom naroča, naj pridno ubogajo. Župančičeva nova senzibilnost v pojmovanju otroka je vidna tudi v pesmi *Kadar se ciciban joče*. Ko lirski subjekt želi razvedriti in nasmejati jokajočega otroka, to naredi skrbno in igrivo. Otrok postaja subjekt tudi v Župančičevi pesmi *Ciciban – Cicifuj*. To je razvidno iz glasnega monologa in samorefleksije otroka, ki ugotovi, da ima ptička, ki ga kliče Cicifuj, prav, saj se ni umil. Motiv umivanja je v slovenski mladinski književnosti sploh zanimiv: Ciciban dobi novo ime Cicifuj, leta 1957 pa je Juri Muri Toneta Pavčka celo izgnan v Afriko, ker se ne umiva. Vstajanje, igranje, umivanje in spanje so pogoste teme Župančičevih pesmi, vendar pesnik ob njih ne moralizira kot Slomšek, ampak pri vzgoji otrok, ki je ne moremo spregledati, uporablja besedna sredstva, ki izražajo naklonjenost do otrok: pomanjševalnice (Cicibanček, mamica, očka, sinko), olepšani izrazi za nekoga, ki je umazan (Cicifuj) in ljubkovalnice. To je izraz splošnega pozitivnega odnosa, ki ni le navidezen, ampak dejanski, zato lahko govorimo o sociocentrični usmerjenosti pesmi na otroka, o načelu, da pesmi »res pojejo meni«.

Podoba otroka v sodobni slovenski oziroma mladinski književnosti

Slovenska mladinska književnost se je začela razvijati po letu 1850 (Levstik, Stritar, Kette), se avtorsko razvila z Župančičem v začetku 20. stoletja in dokončno razvila po letu 1950. V ljudskem in avtorskem izročilu na začetku slovenske mladinske književnosti so otroci pogosto lačni (*Levi Devžej*, *Potolčeni kramoh*), bolni (slepa Mojca iz *Kekca*) ali pa so sirote (*Desetnica*, *Sirota Jerica*, *Pastorka*, *Kdo je napravil Vidku srajčico*, *Ptički brez gnezda*). Ženske so lepe (Lepa Vida), mlade (Mlada Breda, Mlada Mojca, Mlada Vida, Mlada Zora), sirote (Sirota Jerica, Pastorka), v incestnem razmerju (v *Miškolinu* se Mišo poroči sestrično Mišo), so čarovnice (Pehta, Jedrt, pošast Mici), veliko delajo (Mojca Pokrajculja, Pestrna, Nežka, Tinkara, Muca Copatarica) ali pa so že rajnice (Marjeta iz *Martina Krpana*). Mlade ženske književne osebe ne umirajo več tako kot Mlada Breda

ali Lepa Vida, postajajo netradicionalne (Urška iz *Povodnega moža*, Turjaška Rozamunda, Teta Magda), včasih celo junaške (Alenčica, Gregčeva sestrica). Nekateri otroci bolehajo ali nenadoma zbolijo (*Modra vrtnica za princesko*, *Deklica Delfina in Lisica Zvitorepka*, *Deček na oblaku*), prezgodaj zanosijo (*Gimnazijka*), toda otrok že postaja subjekt. Reprezentativne junakinje v slovenski mladinski književnosti so velikokrat prikazane z domestikalnim rekvizitom – metlo, kar je še dodatno poudarjeno z ilustracijami: Mojca Pokrajculja, Zvezdica Zaspanka, Muca Copatarica.

Pojmovanje otroka in otroštva kot krhkega obdobja, potrebnega zaščite, najdemo v pesmi Daneta Zajca *Dež*, v kateri pesnik pravi: »Kadar dežuje, hitro se skrij. / Dež tako sladke, kakor si ti, / najprej stopi.« Podobno novo senzibilnost v pojmovanju otroka je v slovensko mladinsko književnost že med svetovnima vojnama prinašal Srečko Kosovel. Izrazita je v pesmi *Otrok s sončnico* in izražena v refrenu: »Sončnica se je nagnila, / o, da ne bi se zlomila!« Sončnica simbolizira podobo otroka oziroma otroštva. V tej pesmi zaznamo, da je otrok potreben posebne skrbi in varnosti.

V sodobni slovenski mladinski književnosti, v času avtorskih poetik po letu 1950, postane deček Jani *Najmočnejši fantek na svetu* (1957). Grafenauerjeva pesniška zbirka *Pedenjped* (1966, 1976) pa sploh pomeni velik napredek v pojmovanju otroka. Pedenjped dobi Pedenjcarstvo, se kompulzivno preobjeda in je sladkosned v Pedenjcarstu, povsem drugače kakor Gregor, ki v Levstikovi pesmi *Otročje igre v pesencah* (1880) sanja o »sladki kaši« ali pozneje pri Župančiču, ko ni več pomanjkanja hrane in najdemo pri Kosovelu tudi Medvedke sladkosnedke. Pri Feriju Lainščku (*Nova pravila*) pa otrok celo postavlja pogoje, ko pravi »opoldne bom puding / namesto kosila«. Tudi pri Kajetanu Koviču dobi otrok svoje dežele, do katerih se pride le zlato ladjo: Čirečare, Ringarajo in Čarovnijo.

Književni junaki v obliki personificiranih in antropomorfiziranih živali postajajo sladkosnedni (Medvedki sladkosnedki, Pedenjped, Jedca meseca, Zvone Makarone), radovedni (Radovedni Taček), poredni (Poredni zajček), potepuški (Maruška Potepuška, Oblaček postopaček, Zmaj Direndaj), čeprav so bili v času socialnega realizma potolčeni (Potolčeni Kramoh) in so zato pozneje postali občutljivi (Zvezdica Zaspanka, Muc Mehkošapek), nagajivi (Nana, mala opica, Dajnomir in Miliboža, Cepecepetavček, Zmaj Direndaj, Duhec Motimir, Pošast Mici, Klepetosnedke, čaroznanke, Zajček skakalček). Otroci dobijo v uživanje svoje dele mesta, celo mesto ali državo (Možiček med dimniki, Lilameščani, Pedenjcarstvo).

Deklice postajajo uporniške, »nebomske« in dobijo celo zbirko *Nebomskih pesmi* (B. Gregorič). Otrok v pesmi *Strelovod za jezo* postane dobesedno le strelovod, na katerega se znašajo oče, mati in sorojenci. Posebej po letu 1970 oziroma 1990 pa dobijo otroci lastna imena, čeprav negativna in s prilastkom Kukavičji Mihec, Lažniva Suzi, Mali parkelj Malič. Neslovenski otroci imajo podcenjujoča imena (Bongo v *Juri Muri v Afriki drugič*). Slovenski otroci, predvsem književne junakinje, se upirajo patriarhalni inerciji (Sovica Oka, Vila Malina, Sapramiška).

Pogosta podoba književnih oseb v slovenski mladinski književnosti so otroci brez imen (deček, deklica), nekaj jih ima lastna imena (Jelka, Jani, Vid), najpogosteje pa imajo funkcionalna imena (Kresnica Podnevnica, Desetnica, Peter Nos, Levi Devžej, Pestrna, Potolčeni kramoh, Bosopetec, Lepa Vida, Mlada Breda, Zvezdica Zaspanka, Mojca Pokrajculja, Muca Copatarica), in še to v deminutivni obliki (Mižek Figa, Drejček, Puhek), v rimanih dvojicah (Krojaček Hlaček,

Jure Kvak Kvak, Juri Muri, Maruška Potepuška, Muca Maca, Taca Muca), ali pa so stigmatizirani (Nana, mala opica, Sin jež, Levi devžej, Fant z rdečo kapico, Nebomska deklica, Prstančica).

V slovenski mladinski književnosti so otroci pogosto predstavljeni kot poosebljene živali, in to medvedki (Bruno Rjavček, Medvedki sladkosnedki), miši (Miš Mokedaj, Miškolin, Mišmaš, Sapramiška), muce (Muca Copatarica, Muc mehkošapek, Maček Titi, Maček Muri, Muca Maca, Tacamuca), zajci (Modri zajec, Poredni zajček, Zajček skakalček), ptice (rajska, zlata, zlatoper) ali Kokoška Emilija.

Otrok je lahko prikazan tudi v podobi poosebljene igrače (Lučka Svečana, Pajacek in punčka), Tramvajčica, Zzzbudilka, poslovenjena Žogica Nogica) ali poosebljene narave (Čudežno drevo, Lučka Regrat, Snežroža, Roža mogota) in nebesnega predmeta (Jedca Mesca, Oblaček postopaček, Zvezdica Zaspanka). V slovenski mladinski književnosti nastopajo pravljična bitja iz ljudskih, klasičnih avtorskih in sodobnih pravljic, in sicer coprnica (Zofka), duh (Motimir), škrat (Katrca, Kuzma, Sanjavec, Škrip Škrap), gozdni mož (Hostnik), palčki (Palček Mihec Kašopihec, Korenčkov Palček, Malčkipalčki), dinozavri (Piko Dinozaver), pošast ženskega spola (Pošast Mici), škrati (Katrca Škrateljca, Škrateljci, Škrat Kuzma, Škrat Sanjavec, Škrat Škrip Škrap, Škrat Zguba), velikani (ajdi, Ajdovska deklica, Brdavs, Pegam, Velikan Gorjan), vile (Vila Malina), zlatorog (Zlatorog) in zmaji (Direndaj, Lakotaj, Močeraj, Razgrajaček).

Najbolj kakovosten izraz spoštovanja otrok in njegovih pravic so poleg izrazov naklonjenosti (pomanjševalnice, ljubkovalnice, olepševalne besede, otroške besede, npr. duhec, zvezdica, oblaček, pajacek), izvirna poimenovanja za otroke oziroma izmišljena bitja. To so: Avtozaver, Ciciban/Cicido/Cicifuj (O. Župančič), klepetosnedke, čaroznanke (B. Š. Žmavc), kosovirja (Glil, Glal), Laketbrada, Lilameščani, Malčkipalčki (S. Vegri), Mavricij, Svečana (B. Š. Žmavc), Mba, Ščeper (S. Makarovič), Miš/Maš/Saš (V. Pečjak), Najdihojca (F. Levstik), Pedenjmožic (F. Levstik), Vošibki (A. R. Roza), Žlopi (F. Lainšček). Z njimi se izkazuje nova individualizirana in hkrati nestereotipna podoba otroka.

Drugačno, žalostno podobo otroka, ki je skladna z etimologijo besede otrok, ne pa z idealiziranim pojmovanjem otroka v slovenski družbi in mladinski književnosti, je zaslediti v pesmih Saše Vegri, ki upesnjuje temne strani otroštva (pretepanje otrok). Vegrijeva torej problematizira idealizirano podobo otroka in prikaže odrasle kot brezglave in brezsrčne, saj se ne zavedajo, kaj počno in »Ker mislijo vsi, / da je dobro pretepati / majhne ljudi.« Vidimo, da Vegrijeva spoštljivo govori o otrocih kot majhnih ljudeh, nad katerimi se znašajo odrasli. Žal pa njene pesmi ravno zaradi realistične podobe otroka in otroštva, predvsem zaradi problematizirane podobe odraslih niso naletele na širok odziv, kar le potrjuje diskurz dominacije in prevlado ideološkega oziroma sentimentalnega pogleda na podobo otroka in otroštva, ki je daleč od realnosti.

Tudi v kratki sodobni pravljici Branke Jurca z naslovom Vrtnica je prikazano domače vzdušje staršev – očeta in matere, ki se tako zelo prepirata, da zaradi lastne sebičnosti ne vidita, kako njuna hčer Tatjana umira. Umiranje je prikazano olepšano in ne realistično kot pri S. Vegri, s simboličnim paralelizmom med deklico in modro vrtnico, ki postane temnordeča. Zanimivo dejstvo je, da se temna ali resnična podoba otroka večinoma prikazuje olepšano ali evfemizirano. Tudi deklica Tatjana se zaradi hladnega doma spreminja v oblak, ptico in potem v vrtnico. Bralci, ki rajši vidijo estetizirano podobo problemov in posredno izražanje preko simbolov, kakršna je

prikazana v besedilu Vrtnica, so se kritično odzvali na realistično pisanje Saše Vegri in njeno neposredno izražanje tematike pretepanja otrok, smrti ipd.

Po letu 1990 tudi v slovenski književnosti podobno kot drugje v svetu pride do zamenjave vlog zaradi permisivne vzgoje otrok. Otrok začne postavljati pravila (F. Lainšček: *Nova pravila*, B. A. Novak: *Pravice otrok*). S tem postane mladinska književnost bolj sredstvo za vzgojo odraslih (B. Gregorič: *Strelovod za jezo*).

Zanimiva je kratka sodobna pravljica Mihe Mazzinija *Čas je velika smetanova torta*, v kateri pride do obrata, tako da postane otrok odrasel, odrasli pa se pootročijo. Oče je v besedilu upodobljen tako, da mu kronično primanjkuje časa in to nazorno razloži svoji hčerki: čas je kot velika smetanova torta, od katere otroku ne ostane nič, ker jo starši razdelijo službi, trgovini in vožnji, zato otrok dobi le marcipan na vrhu torte. Odkrito sporočilo je, naj bo otrok zadovoljen, da dobi vsaj majhen del torte, ki je hkrati najslajši. Vendar je skrito sporočilo tudi naslednje: starši od otroka pričakujejo, da jih bo razumel in sprejel njihovo delitev »torte« med javne funkcije, ne pa vložka v zasebnost. Oče torej pričakuje, da ga otrok razume, in ne obratno, kot bi bilo pričakovati. Vidimo, da v mladinsko književnost vstopijo otročji odrasli in odrasli otroci, kar je logična posledica dejanskega pojmovanja otroka glede na etimologijo otoka kot delavca, sužnja, paža in v skladu z zgolj deklarativnim, nepristnim pojmovanjem otroka in otroštva kot nedolžnega, čistega in rajskega bitja, ki naj razume nenedolžne, nečiste in nerajske odrasle. Vidimo, da prihaja do zamenjave vlog v odnosu otroci – odrasli, zato je nova, nepričakovana naloga mladinske književnosti postala socializacija infantilnih odraslih. To je naravna reakcija na idealizirano podobo otroka in otroštva, ki je ideološka, kajti otrok, ne pripravlja na življenje, ampak jim ga namesto tega prikazuje lepšega, boljšega in varnejšega, kot je. To je logična posledica infantilnega pogleda na realnega »sužnja« in realna podoba otročjega odraslega in odraslega otroka.

Zaključek

Podoba otroka v starejši, novejši in sodobni slovenski književnosti oziroma mladinski književnosti skozi tisočletno tradicijo kaže, da obstaja dihotomija med deklarativno idealizirano podobo otroka in otroštva, ki se ju prikazuje kot čas nedolžnosti, čistosti in rajskosti ter realistično podobo, ki je predstavljena v dveh etimoloških slovarjih, kjer je otrok prikazan večinoma kot delavec, suženj ali metaforično kot stranski poganjek pri prosu.

V času starejše in novejše slovenske (mladinske) književnosti je literarno besedila izrazito sredstvo socializacije ali celo instrumentalizacije (A. M. Slomšek), šele pozneje doseže novo senzibilnost v pojmovanju otroka in otroštva. Nakažeta jo Levstik in Stritar, zelo jasno izrazi Župančič in kakovostno nadgradi Kosovel. Otrok in otroštvo postaneta ne le transparentno, ampak tudi dejansko vredna posebne skrbi in zaščite. Otrok sicer še vedno dela, vendar ne tako kot v 19. stoletju, ko je bil le pomanjšan odrasli, ki mu je glavna skrb preživetje in hrana, kdaj pa kdaj pa se je lahko tudi igral. Pri Župančiču dobi otrok pravico do igre, postaja subjekt, kar je izraženo tudi na ravni jezika, zlasti s sredstvi za izražanje naklonjenosti. V obdobju sodobne slovenske (mladinske) književnosti postane otrok subjekt, kar se zgodi že pri Župančiču. Problem hrane se sprevrže v svoje protislovje – otrok se začne preobjedati, mogoče zaradi čustvene praznine doma, ko se starši po drugi svetovni vojni preselijo z vasi v mesto in otrok zaživi v bloku, starši

pa ostajajo dlje v službi. Otrok, ki se je v 19. stoletja grel za pečjo, v izbi, dobi sobo, v kateri je sam in ga postaja strah.

Na koncu omenjam besedilo, ki presega pričujočo razpravo in govori o reificirani podobi otroka žrtve pedofilije, ne da bi izrazil jasno stališča proti temu in se distanciral s perspektivo »outsiderja«, ampak ravno nasprotno. *Žigana* Ivana E. Tiča ali Vitana Mala zasluži omembo in posebno obravnavo v literaturi in onkraj literature.

Na osnovi analize sem ugotovila, da odrasli ideološko gledajo na otroka in otroštvo, zato tudi evfemizirajo podobo otroka in otroštva kot rajskega obdobja, čeprav je v realnosti drugače. K idealizirani podobi otroka je prispevalo krščansko pojmovanje, čeprav je ves čas en del književnosti oziroma mladinske književnosti otroštvo prikazoval realistično (F. Milčinski: *Ptički brez gnezda*, S. Vegri: *To niso pesmi za otroke ali kako se dela otroke*, B. Gregorič: *Nebomske pesmi*, A. Rozman Roza: *Rimanice za predgospodiče*). Ta del na subverziven način, hkrati resno in humorno, prikazuje realno podobo otroka, npr. beg od doma, bulimijo (B. Gregorič). Problematično, vendar skrajno estetizirano podobo zdolgočasene šestletne deklice prikazuje Kajetan Kovič v kratki sodobni pravljici *Pajacek in punčka* (z nazornimi ilustracijami J. Reichman): »Nista si več zabadala iglic v srce, le kdaj pa kdaj kakšno v zapestje, da ne bi pozabila, kakšen okus ima bolečina.«

V tisočletni podobi otroka v slovenski književnosti, predvsem mladinski, ki je stranski poganjek književnosti za odrasle, oziroma v drugi polovici 19. stoletja – od kakovostnega premika z Župančičem na začetku 20. stoletja in množice novih podob otroka po let 1950, predvsem po letu 1990 – pride za zamenjave vlog: odrasli postanejo otroci in otročji odrasli. Priča smo prehodu od arhetipa preko stereotipa do novih stereotipov oziroma nove podobe otroka, ki ni več »stranski poganjek pri prosu«, ampak središče pozornosti.

Literatura

BEZLAJ, France, 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika* 2. Ljubljana: Mladinska knjiga.

CHEVALIER, Gheerbrant, 2006: *Slovar simbolov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Listina o temeljnih pravicah Evropske unije (2000/C 364/01). Http://www.svez.gov.si/fileadmin/svez.gov.si/pageuploads/docs/temeljni_dokumenti/Listina_o_temeljnih_pravicah_EU.pdf.

KNOWLES, Murray, MALMKJAER, Kristen, 1996: *Language and Control in Children's Literature*. London, New York: Routledge.

NIKOLAJEVA, Maria, 2000: From Mythic to Linear: *Time in Children's Literature*. Lanham, London: Scarecrow.

SHAVIT, Zohar, 1986: *Poetics of Children's Literature*. Athens, London: The University of Georgia Press. Http:// www.tau.ac.il/~zshavit/pocl/index.html.

Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki, 2000. Elektronski vir. Ljubljana: DZS.

SNOJ, Marko, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

STEPHENS, John, 1992: *Language and Ideology in Children's Fiction*. London, New York: Longman.

Univerzalna deklaracija o kulturni raznolikosti, 2001. UNESCO. Http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127160m.pdf.

Tone Smolej
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 821-3:908(497.4)

Podoba Slovenije v svetovni prozi

V pričujočem imagološkem članku se bomo ukvarjali s podobo Slovenije v delih Charlesa Nodiera, Avgusta Šenoe, Josepha Rotha in Paula Coelha.

The article, which concerns the area of literary imagology, addresses the image of Slovenia present in the works of Charles Nodier, Avgust Šenoa, Joseph Roth and Paul Coelho.

1 *Jean Sbogar*

Charles Nodier

Konec leta 1812 je Charles Nodier (1780–1844) sprejel mesto urednika uradnega lista *Télégraphe officiel*, ki ga je izdajala francoska oblast v tedanjih Ilirskih provincah. Raven časopisa se je z njegovim prihodom v Ljubljano zelo spremenila, saj je mladi urednik pisal o vplivih Goetheja na francosko romantiko, zanimal pa se je tudi za »ilirsko« ljudsko slovstvo. Konec januarja 1813 je njegov časopis poročal o odmevnem procesu zoper zakonca Chiargo (najbrž Čargo), njunega sina Josepha ter Phillipa in Josepha Sbogar (najbrž Žbogar). Peterica je 1. 11. 1811 sodelovala pri umoru neke Madeleine Clammich (najbrž Klamnič). Sodišče je Filipa Žbogarja in njegovo sestro Marijo Čargo obsodilo na smrt, Jožefa Čarga na dvoletni zapor ter na sto frankov globe, Martin Čargo in Josef Žbogar pa sta bila spuščena na prostost.[1] Šele pred kratkim so raziskovalci s pomočjo dokumentov iz pariškega arhiva razkrili naravo njihovega zločina. Revna Magdalena, služkinja pri družini Čargo iz Kanala, je zanosila z domačim sinom. Marija, ki si je želela za sina boljšo partijo, je plačala svojemu bratu Filipu Žbogarju za okruten umor. Na noč vseh svetih je Magdaleno med spanjem zadavil v skednju in jo skupaj z Jožefom, ki je bil na preži, odnesel na neki travnik, kjer so jo kasneje našli. Nodier si je očitno zapomnil okrutnega morilca Žbogarja. Pet let kasneje, ko se je že vrnil v Francijo, je izdal kratki roman z naslovom *Jean Sbogar*.

Nodierov literarni junak najbrž ne bi sodeloval pri zahrbtnem napadu na ubogo nosečnico, saj gre za voditelja pomembne tolpe Bratov skupne blaginje. Na začetku 19. stoletja so v zahodnih pokrajinah današnje Slovenije v resnici obstajale združbe, ki so jim pravili rokovnjači, in so terori-

1 *Télégraphe officiel*, 31. 1. 1813, 36.

zirale prebivalstvo. Dokončno je z njimi obračunal prav maršal Marmont, ki v svojih spominih ponosno poudarja, da je prebivalstvo rešil nadloge, s katero se je srečevalo več desetletij. V slovenski kriminalistični zgodovini obstaja kar nekaj dejstev, na katere se je lahko oprl Nodier. V zgodbo je vpletena še mlada, v Trstu živeča Francozinja Antonia, ki jo pripadniki tolpe celo zasledujejo. Neki pevec na gusle (!) pa ji celo zagrozi:

> »Cvéti, cvéti,« je kričal, »v dišečih piranskih gozdičih in med tržaškim grozdjem, ki diši po vrtnicah! Celo sam jasmin, ki je kras naših grmov, uvene in odda svoj majhen cvet zraku, preden se odpre, če je veter vrgel njegovo seme v zastrupljene planjave Narente. Prav tako bi uvenela ti, mlada rastlina, če bi rasla v gozdovih, ki so podvrženi oblasti Janeza Žbogarja.« (Nodier 1932: 15.)

Pred očitnim zalezovanjem pobegne Antonia v Benetke, kjer spozna skrivnostnega filantropičnega Lotharia, v katerega se zaljubi. Na poti nazaj v Trst jo zajamejo roparji in znajde se v Devinskem gradu. Ko jo osvobodijo Francozi, v enem od tolovajev prepozna Lotharia, ki pa zatrdi, da je Sbogar. Antonia takoj umre. Nodier je torej naslikal junaka, ki je angel in satan, v katerem, kljub ljubezni, dobro ne more premagati zla.

Veliko več pozornosti kot rokovnjaštvo pa so bili deležni Nodierovi opisi slovenske krajine. Takole je pisatelj opisal Sočo, smaragdno reko:

> Krasotice se sprehajajo pod listnatimi oboki, ki so posvečeni modricam, lovci se tam zbirajo v Dianinih gajih: od tam hodijo lovit svoj plen po poljih, ki leže ob Soči, najelegantnejši reki Italije in Grčije, ki vali globoko v ožini med dvema gorama srebrnkastega peska svoje nebesno sinje in kakor nebo, ki se v njih odseva, čiste valove in od katerega jim ni treba jemati na posodo bleska; kadar je nebo zastrto z oblaki, najde prebivalec Gorice njegovo modrino na jasni površini Soče. (Nodier 1932: 34–35.)

Nodierove opise pokrajine omenja v svojem *Potovanju na Orient* (*Voyage en Orient*) Gérard de Nerval. Predvsem pa je navdušil Primorce. Simon Gregorčič, pesnik Soči, je zapisal: »Pisatelj *I. Žbogarja* piše, da je prehodil mnogo sveta, a tako lepobarvne reke, da ni videl, kakor je Soča. Jaz sem pisal pesem mnogo prej, nego čital *Žbogarja*. Kako sem bil vesel, da Francoz in jaz – enak ukus!«[2] Goriški Slovenci so bili nad romanom tako navdušeni, da so ga objavili celo leta 1932 v fašistični Italiji.

2 *Nagelj s pesnikovega groba*

Leta 1857 se je Avgust Šenoa (1838–1881) podal na maturitetni izlet proti Benetkam. V Trstu je srečal bivšega sošolca Alfonza Moschèja (1839–1901), s katerim je odpotoval v Kranj k njegovemu ujcu Janezu Nepomuku Mayerju, krčmarju pri Stari pošti. Šenoa je v Kranju preživel nekaj časa in tedaj obiskal tudi Bled in Bohinj (Slodnjak 1965: 68). Več kot dvajset let kasneje je nastala dijaška zgodbica *Nagelj s pesnikovega groba* (*Nagelj sa pjesnikova groba*).

Gre za spomin na dijaške dni, v katerem je najti tudi opis prijatelja Alfonza Moschèja, ki ga Šenoa prekrsti v Alberta in ga takole opiše: »Albert je bil v resnici po rodu Slovan-Nehrvat, toda

---

2 Simon Gregorčič, Pismo Ivanu Vrhovniku, 10. 8. 1902, *Zbrano delo* 4, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1951, 319–320.

birokratski otrok. /.../ V njegovi družini so govorili v materinem jeziku samo z deklo, drugače pa v uradnem, da bi kdo ne sumil o panslavizmu. Kaj hočete, bili so taki časi!« (Šenoa 1965: 9.)

Germanizirani Albert je bil obseden z nemško romantiko, saj je nosil v desnem žepu Schillerja, v levem pa Goetheja. Tolikokrat je prebral Wertherja, da je postal njegova živa izdaja. Kasneje je iz Wertherja postal celo Faust, posnemal pa je tudi Lenaua in Heineja. Mladi Moschè je bil v resnici vnet za nemško književnost. Ko je Alberta zavrnila poročena mladenka, se je odločil zapustiti Zagreb in oditi na Kranjsko, kamor je povabil pripovedovalca, ki se tudi označi za »zagrebškega Švabčiča«. V Kranju se nazori mladih imitatorjev nemške romantike spremenijo zaradi znanstva z deklico Nežo:

Avgust Šenoa

> Ali ste videli roso na listu, ptico v živi meji, rdeče jabolko na šibki vejici? Taka je bila Neža. Ni bila mestni otrok, kot sem rekel, toda kako drobno je stopicala, kako nežno se je vedla, mahala z rokami in nabirala drobna usta na smeh; bila je tako nežna, tako fina, tako tankočutna, da si moral nehote pomisliti: ali ni to dekletce zbežalo iz kakega salona, ali se ni ta mladenka za šalo preoblekla v kmečko obleko kakor »Marta«? A spet niti sence koketnosti, prava, zdrava, čista, nedotaknjena narava, cvet, kot ga je zasadil Bog sredi polja brez človekovega prizadevanja. (Šenoa 1965: 17.)

Neža (o resničnem dekletu literarna zgodovina molči) nima smisla za Albertovo deklamiranje njegovih lastnih nemških elegij, saj pripomni, da bi šel lahko za duhovnika v Kočevje, tja kjer pač živi nemška manjšina. Ko ji Albert zabrusi, da pač ne ve, kaj je poezija, mu pokaže Prešernove poezije, rekoč: »[T]o razumem, to čutim, tvojih nemških litanij ne maram.« (Šenoa 1965: 20.) Ko pripovedovalec spozna, da na Kranjskem ni podnebje za Schillerja, poprosi Nežo, da mu posodi svojo knjigo, ki mu bo spremenila življenje: »[V] moji duši se je pričelo mešati. Bolj in bolj se je spuščala v moje srce na lahkih krilih blagoglasnega slovenskega jezika tista čudna melanholija, ki preveva Prešernove stihe.« (Šenoa 1965: 23.) Pripovedovalec se začne zanimati tudi za Prešernovo življenje in stara krčmarica mu takole opiše pesnikov odnos do Julije:

> Skelela ga je rana, stara, globoka rana. Ženska je bila tega kriva. Človek, ki vedno živi v zvezdah, vidi na zemlji povsod zvezde, in učeni glavi se najprej zmeša. Tudi Prešerna je spravila ženska do tega, ona je kriva, da na njem nismo videli veselega obraza. Ime ji je bilo Julija P..., no, menda ste brali njeno ime na začetku njegovih pesmic. Ali mislite, da je bila lepotica? Nikakor ne. Čisto navaden obraz, toda Prešernu je vžgala možgane. Ej, vsak človek ima svoje oči in vidi cekin, kjer je morda le svetel groš. (Šenoa 1965: 25.)

Sčasoma preobrazbo doživi tudi Albert. Pri Prešernovem grobu v Kranju mladeniča prisežeta, da bosta ostala zvesta sinova svojega rodu in da bosta vse do groba služila veliki slovanski ideji. Neža pa jima podari nagelj s pesnikovega groba, za katerega skrbi. Ozdravljena germanomanije, a po novem zaljubljena v mlado Prešernovo častilko se podata v kraje, ki so opisani v *Krstu pri Savici*. Prešernova motivika se povezuje s podobo Neže. Takole pripovedovalec opiše slap Savica:

> Visoka stena se dvigne pred teboj in po sredi mrke in gladke stene besni in grmi z višine blesteč slap in bobni v globino, v skalno kotlino. Zdi se ti, da je srebro. Spreleti te groza. Kako te ne bi! Saj tudi cvetice in grmovje okrog slapa trepetajo od strahu. Zdaj se zasveti tudi sonce nad gorovjem. Milijoni biserov se zalesketajo v zraku, milijoni kapljic trepetajo kakor zvezdice na cvetju in drevju. Vzkliknil bi, toda stojiš kakor okamenel. Čarobnost je to in grozota. To je Savica, mlada Sava. Srebrna šumi in kipi in se meče med starodavnim gozdom čez zdrobljeno skalovje, se besna zažene v Bohinjsko jezero in iz njega teče proti jugu – jugu. (Šenoa 1965: 55.)

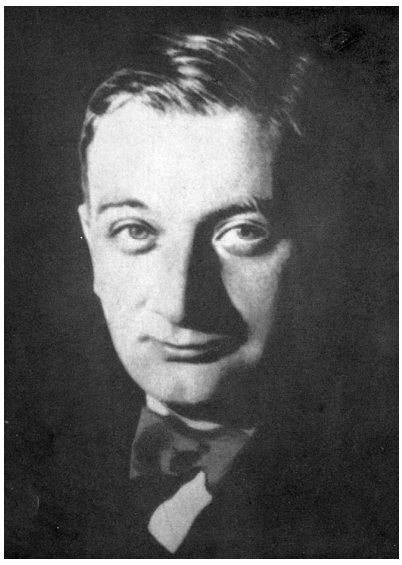
Tu sta junaka izpila kupo čiste »žive« vode, se znova pobratila in spet prisegla zvestobo slovanstvu. Bila sta »krščena, odrešena, prava otroka svojega naroda«. Oba sta v kasnejših letih v resnici mnogo storila za svoj jezik. Šenoa je v hrvaščini ustvaril pomembne romane, Moschè pa se je zapisal v zgodovino kot borec za rabo slovenščine na sodiščih. Zgodba pa se konča tragično, saj Neža nenadoma umre in jo pokopljejo nedaleč od pesnika. Pripovedovalcu zapusti Prešernove *Poezije*.

Najbrž ni nenavadno, da je besedilo, katerega avtor objokuje prezgodnji grob slovenske deklice, ki ga je vrnila k slovenstvu, doživelo izjemen uspeh na Slovenskem. Že leta 1878 je *Slovenski narod* objavil prevod besedila, kasneje sta izšla še dva prevoda v knjigi. Leta 1997 pa sta HAZU in SAZU skupaj izdali razkošno dvojezično izdajo zgodbe. Šenoa je torej vselej združeval oba naroda. Branje knjige, v kateri je najti čudovite opise gorenjskih deklet in narave ter melaholičnih pesnikov, zbuja prijetne občutke. Ivo Frangeš (1997: 114) ima prav, ko pravi, da smo po branju tega dela srečni kot posamezniki in pripadniki svoje skupnosti: na vseh ključnih mestih se nam odziva človek, človek prijateljstva in ljubezni.

3 *Radetzkyjeva koračnica, Kapucinska grobnica*

V našem pregledu gotovo ne moremo mimo dveh romanov avstrijskega pisatelja Josepha Rotha (1894–1939). Slovence omenja že v incipitu svojega romana *Radetzkyjeva koračnica* (*Radetzkymarsch*, 1932):

> Trottovi so bili mladi rod. Njihov praded je dobil po bitki pri Solferinu plemiški naslov. Bil je Slovenec. Sipolje – ime vasi, od koder je izviral – je postalo njegov plemiški pridevek. Usoda ga je izbrala za posebno dejanje. On pa je poskrbel za to, da so ga poznejši časi pozabili. (Roth 1982: 7.)

Joseph Roth

Kot je znano, so junija 1859 pri Solferinu združeni Francozi in Piemontežani premagali avstrijsko vojsko pod poveljstvom samega cesarja Franca Jožefa I. Roth je med resnične zgodovinske dogodke vpletel še zgodbo o tem, kako je mladi pehotni poročnik Joseph Trotta rešil življenje cesarju, ki je bil lahka tarča. Častnik je zgrabil monarha za ramena in ga potisnil k tlom. V istem trenutku pa mu je strel predrl levo ramo – tisti strel, ki je bil namenjen cesarjevemu srcu. Ko se je Trotta čez štiri tedne vrnil v svojo garnizijo, je imel čin stotnika, najvišje vseh odlikovanj – odliko-

vanje Marije Terezije ter plemiški naslov: »Od tedaj dalje se je imenoval: stotnik Joseph Trotta von Sipolje.« (Roth 1982: 9.) Kasneje je opazil, da so v čitanki zelo spremenili njegovo zgodbo, saj naj bi cesarja rešil v boju. Trotta se pritoži, gre celo na avdienco k cesarju, ki pa ga opozori na to, da laže. Ker sam noče lagati, prosi za odpust iz vojske.

Joseph Trotta je primer razslovenjenega avstrijskega častnika. Njegov ded je bil, kot piše Roth, še mali kmet, njegov oče pa žandarmerijski stražmojster, ki je v boju z bosanskimi obmejnimi tihotapci izgubil oko, zato jesen življenja preživlja kot vojaški invalid in grajski čuvaj. Še pred nekaj leti je s svojim sinom govoril po slovensko, čeprav je mladenič razumel le par besed. Zdaj je sin postal plemič in oče ga je ogovoril po nemško. Mladi Trotta je bil iztrgan iz dolge verige svojih kmečkih slovenskih prednikov. Zadnji ostanek družinsko skupnega je bila po Rothu le rakija, pijača, ki se pod tem imenom na Slovenskem ni pila.

Joseph von Trotta se je poročil s Čehinjo in imel z njo sina Franza, ki se mu je kasneje rodil sin Carl Joseph. Čeprav je bilo v avstrijski vojski kar nekaj vojakov slovenske narodnosti, pa je priimek Trotta zelo nenavaden, zlasti ker je pisan z dvema t. V slovenščini obstaja beseda »trota« le kot genetivus singularis ali nominativus dualis samostalnika »trot«.

Kakšno pa je Sipolje – magični kraj, od koder izvira družina? Carl Joseph razmišlja, da bi ga obiskal in tedaj nam pisatelj opiše ta kraj:

> Ležalo je na skrajnem jugu monarhije, tiha, dobra vas. Sredi rahlo šrafiranega svetlega rjavila so tičale kot dih ozke, majcene črne črke, iz katerih je bilo sestavljeno ime Sipolje. V bližini so bili: vodnjak na vleko, vodni mlin, majhna železniška postaja enotirne gozdne proge, cerkev in mošeja, mlad listnat gozd, ozke gozdne steze, poljske poti in osamljene hišice. Večer v Sipolju. Pred vodnjakom stojijo ženske v pisanih rutah, zlato naličene ob žarečem sončnem zahodu. Muslimani ležijo v molitvi na starih preprogah mošeje. Majcena lokomotiva gozdne proge zvoni skozi gosto temno zelenilo jelk. Vodni mlin ropoče, potok mrmra. (Roth 1982: 124.)

To je eden najbolj zanimivih opisov nekega slovenskega kraja v evropski literaturi, zlasti ker s Slovenijo nima nič skupnega. V tem času na slovenskem ozemlju ni bilo Muslimanov, vse do danes še ni mošeje. Tudi Sipolje ne obstaja, čeprav se v imenu skriva »polje«. Sipolje spominja na vasico, ki jo še danes odkrijemo v Bosni, toda Bosna v času bitke pri Solferinu še ni bila avstrijska in v avstrijskih vrstah so se borili Slovenci in Hrvati in ne Bosanci (Vodopivec 1982: 371).

Družina Josepha Trotte ugasne med prvo svetovno vojno. Na samem začetku pod streli umre Carl Joseph, ne z orožjem, marveč z vedri vode v roki. Njegov oče Franz pa umre dve leti kasneje, le nekaj dni po pogrebu cesarja Franca Jožefa.

Družinsko zgodbo brata Josepha Trotte in njegovih potomcev je Roth opisal v kratkem romanu *Kapucinska grobnica* (*Kapuzinergruft*, 1938). Trottov nečak je bil upornik, saj je želel reformirati cesarstvo. Ker je bil politično sumljiv, je moral zbežati v Ameriko, kjer je obogatel. Ko se je vrnil, je ustanovil novo slovensko stranko in v Zagrebu kupil časopis. Sanjal pa je tudi o slovanskem kraljestvu pod oblastjo Habsburžanov. Medtem ko je roman *Radetzkyjeva koračnica* zgodba o oddaljevanju družine Trotta od slovenskih korenin, pa je *Kapucinska grobnica* pripoved o njihovem ponovnem odkritju. Trotta obiskuje Sipolje in celo uči slovensko svojega sina, ki ima po nje-

govi smrti stike z bratrancem Josephom Brancom iz Sipolja: »Že na prvi pogled me je spomnil na mojega ranjkega očeta. Tudi on je bil tako mršav in tako črn, pravi otrok sonca, ne tak kot mi, plavolasci, ki smo le pastorki sonca.« (Roth 1984: 9.) V Brancu je Roth verjetno bolj opisal Hrvata kot pa Slovenca.

V romanu *Kapucinska grobnica* pa je najti tudi nekaj značilnosti sipoljskih Slovencev, ki da zjutraj jedo krompirjevo juho (Roth 1984: 10). Nadvse pa je zanimiva naslednja Brancova dejavnost:

> In tako sem zvedel, da je moj bratranec Joseph Branco spomladi, poleti in jeseni kmet, predan svojemu polju, pozimi pa peče maroni. Imel je ovčji kožuh, mezga, majhen voz, kotel, pet vreč kostanja. S tem imetjem je vsako leto začetek novembra odšel skozi nekaj kronskih dežel monarhije. Če mu je v kakem kraju še prav posebej ugajalo, je ostal tam tudi vso zimo, dokler niso priletele štorklje. Potem je prazne vreče privezal na mezga in se napotil do prve železniške postaje. Naložil je žival, se odpeljal domov in postal zopet kmet. (Roth 1984: 11.)

Roth je nadvse pravilno opisal te dejavnosti, saj so bili Slovenci znani prodajalci kostanja. Na Dunaju je bilo v drugi polovici devetnajstega stoletja med kostanjarji kar 46 odstotkov Slovencev, večina je prihajala z Dolenjske. To je bilo zelo naporno delo, saj so morali prodajati kostanj na mrazu kar 13 ur na dan, vsak dan, brez izjeme. Spomladi pa so se vrnili domov opravljat kmečka opravila. Kostanjar je bila celo oznaka za Kranjca. Zacherlovo palačo, delo arhitekta Plečnika, so kritiki označili za najvišjo maronarsko peč na Dunaju (Šega 1994: 105–107).

Poklic kostanjarja ni bil izbran naključno, saj eden od junakov na koncu romana, po prvi svetovni vojni, v kateri se oba bratranca borita z ramo ob rami, pripomni:

> [T]o je naravnost simboličen poklic. Simboličen za staro monarhijo. Ta gospod je povsod prodajal svoj kostanj, po pol evropskega sveta, bi lahko rekli. Povsod, kjer so pekli njegov pečeni maroni, je bila Avstrija, je vladal Franc Jožef. Sedaj pa ni več maronija brez vizuma. Kakšen svet! (Roth 1984: 141.)

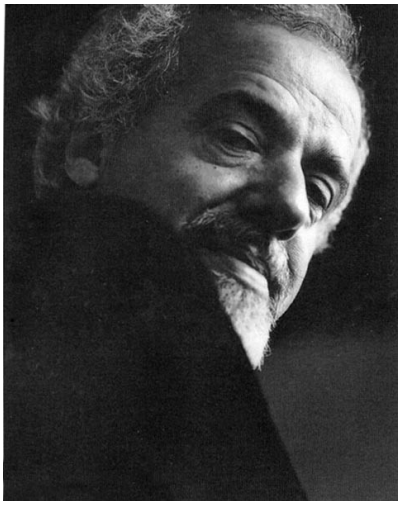
Tudi v tem romanu se pojavi problem umestitve Sipolja. Eden od junakov omeni, da so Madžari Slovencem vzeli vse pravice, kar pač ni res, saj je velika večina Slovencev živela pod Avstrijo, pod Madžari pa so bili le Hrvatje.

Raziskovalci so že ugotovili, da je nemogoče, da bi Roth ne poznal razlike med Hrvati, Slovenci in Bosanci ali da bi Slovenijo zamešal s Slavonijo, zlasti ker je v dvajsetih letih preteklega stoletja napisal več člankov o razmerah v Jugoslaviji za *Frankfurter Zeitung* (Miladinović Zalaznik 2005: 169). Zgodovinar Peter Vodopivec (1982: 372) meni, da so Rothu Slovenci prispodoba širše južnoslovanske skupnosti in njene privrženosti dinastiji in hkrati prispodoba naroda, ki s svojo večinsko kmetsko strukturo pooseblja kontinuiteto, vztrajanje v veri in varovanje tradicije.

Kot zanimivost velja omeniti, da se družina Trotta omenja tudi v povesti *Tri poti k jezeru* (*Drei Wege zum See*) koroške pisateljice Ingeborg Bachmann (1926–1973). Eden od ljubimcev glavne junakinje izvira iz rodu Trotta in prijazno sprejema sorodnika Branca iz pradomovine. Glavna junakinja prepozno spozna, da bi bil lahko prav on njen sanjski moški.

4 *Veronika se odloči umreti*

V drugi polovici devetdesetih let 20. stoletja se je predstavitev slovenskih prevodov svojih uspešnic (*Alkimist*, *Ob reki Piedri sem sedela in jokala*) v Ljubljani kar dvakrat udeležil brazilski pisatelj Paulo Coelho (roj. 1947). Leta 1998 je napisal roman *Veronika se odloči umreti* (*Veronika decide morrer*), ki se deloma dogaja tudi v Ljubljani. Glavna junakinja se odloči umreti, tik pred smrtjo pa napiše protestno pismo francoski reviji *Homme*, v kateri so se spraševali, kje je Slovenija:

Paulo Coelho
(foto: Jože Suhadolnik)

> Pogledala je skozi okni samostana, obrnjeni na trg sredi Ljubljane. »Če ne vedo, kje je Slovenija, mora biti Ljubljana zanje deveto čudo,« je pomislila. Kot Atlantida ali Lemurija ali izgubljene celine, ki burijo človeško domišljijo. Nikjer na svetu ne bi začeli članka z vprašanjem, kje je Mount Everest, četudi pisec še nikoli ni bil tam. V osrčju Evrope pa ni novinarja ugledne revije nič sram vprašati, kje je Slovenija, saj ve, da se večini bralcev še sanja ne o tej deželi, kaj šele o Ljubljani, slovenski prestolnici. (Coelho 1999: 11.)

Resnici na ljubo je potrebno poudariti, da je tudi Coelho v izvirniku ime slovenske prestolnice nekoliko popačil v Lubljano, Bled pa je postal Vled (Markič 2005: 213). Zmotili bi se, če bi pričakovali, da je Coelho napisal roman o Slovencih. Pravzaprav je napisal roman o sebi. Kot najstnik je bil večkrat na zdravljenju v psihiatrični kliniki in tudi Veroniko, ki ji rešijo življenje, zapro v takšno inštitucijo, kjer se ji zlažejo, da ima zaradi zastrupitve zelo načeto srce in bo zato kmalu umrla. V bolnišnici spozna kar nekaj pacientov, ena izmed njih zapade v depresijo, ko gre mimo Prešernovega spomenika v Ljubljani:

> Nekega popoldneva je šla mimo Prešernovega spomenika, velikega pesnika, in zamislila se je nad njegovim življenjem. Pri štiriintridesetih letih je nekega dne vstopil v cerkev, uzrl mlado Julijo Primic in se vanjo brezupno zaljubil. Kot nekdaj trubadurji ji je pisal pesmi v upanju, da se bo poročil z njo. A ker je bila Julija iz meščanske družine, se ni Prešernu, po tistem, ko sta se po naključju spogledala v cerkvi, nikoli več posrečilo priti v njeno bližino. Kljub temu je tisto srečanje navdahnilo njegove najboljše stihe in spletlo legendo, povezano z njegovim imenom. Na sredi Ljubljane pesnikov kip nepremično zre v neko točko: kdor sledi njegovemu pogledu, na pročelju hiše na drugi strani trga zagleda izklesan ženski obraz. Tam je stanovala Julija. Prešeren še po smrti zre svojo nedosegljivo ljubezen. In če bi se odločneje bojeval zanjo? (Coelho 1999: 56.)

Strah pred smrtjo Veroniki povrne življenje in skupaj s sopacientom pobegneta iz bolnišnice na ljubljanski grad.

5 Sklep

Omenjeni avtorji so (z izjemo Rotha) Slovenijo razmeroma dobro poznali, saj so v njej dalj časa bivali ali pa so jo večkrat obiskali. Današnja Slovenija je v svetovno književnost vstopila v prvi

polovici 19. stoletja kot do tedaj neznana, četudi prelepa dežela z okrutnimi razbojniki. Na koncu 20. stoletja mora pisatelj še vedno pojasnjevati, kje se ta država nahaja. Poleg kriminala in vojaštva je tuje avtorje zanimala tudi naša literatura, saj se kar dva pisatelja posvečata Prešernovemu mitu. Če je pri Rothu Slovenija pradežela prednikov, ki skoraj ne obstaja več in jo je potrebno ponovno odkriti, pa je pri Šenoi gorski raj, kjer žive lepotice in melanholični pesniki. Prevladujoča podoba je torej povezana z rajskostjo. Končajmo z mislimi, ki jih je ameriško-francoski pisatelj Julien Green zapisal v knjigo gostov Vile Bled: »Da bi ta čudovita dežela ostala to, kar je: raj na zemlji, daleč od svetovnega nemira«.

Viri

BACHMANN, Ingeborg, 1990: *Tri poti k jezeru. Lajež*. Prevedli Lučka Jenčič in Silvija Borovnik. Klagenfurt/Celovec: Wieser.
COELHO, Paulo, 1999: *Veronika se odloči umreti*. Prevedla Barbara Juršič Terseglav. Ljubljana: Vale-Novak.
NODIER, Charles, 1932: *Janez Žbogar*. Poslovenil Fr. Robar. Gorizia: Sigma.
ROTH, Joseph, 1982: *Radetzkyjeva koračnica*. Prevedla Mira Miladinović. Ljubljana: Mladinska knjiga.
ROTH, Joseph, 1984: *Kapuc*inska *grobnica*. Prevedla Mira Miladinović. Ljubljana: Mladinska knjiga.
ŠENOA, August, 1965: *Nagelj s pesnikovega groba*. Prevedel Alojzij Bolhar. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Literatura

BARBARIČ, Štefan, 1981/82: Šenoa in Slovenci. *Jezik in slovstvo* 27. 93–99.
FRANGEŠ, Ivo, 1997: Cvijetnik ljubavi, rodoljublju i čovjekoljublju. V: August Šenoa, *Karamfil sa pjesnikova groba. Nagelj s pesnikovega groba*. Zagreb, Ljubljana: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 99–114.
MARKIČ, Jasmina, 2005: Podobe Slovenije v delih južnoameriških avtorjev. *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti*. Ljubljana: Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 211–216.
MILADINOVIĆ ZALAZNIK, Mira, 2005: »V teh sanjah mi pripovedujejo, da ne smem sanjati«. Kako stopajo Slovenci v besedila Josepha Rotha, Petra Handkeja in Draga Jančarja? Podoba tujega v slovenski književnosti. *Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti*. Ljubljana: Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 164–176.
POGAČNIK, Jože, 2005: Podoba Slovencev v hrvaški književnosti. *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti*. Ur. T. Smolej. Ljubljana: Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 141–154.
SMOLEJ, Tone, 2005: Slovenija v očeh francoske književnosti: raj ali pekel? *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti*. Ur. T. Smolej. Ljubljana: Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 217–222.
SLODNJAK, Anton, 1965: Ob Šenoovi »dijaški zgodbici«. V: August Šenoa, *Nagelj s pesnikovega groba*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 63–71.
ŠEGA, Polona, 1994: Slovenski kostanjarji na Dunaju. *Dunaj in Slovenci*. Ur. D. Mihelič. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, ZRC SAZU. 105–107
VODOPIVEC, Peter, 1982: Joseph Roth in njegov beg v preteklost. V: Joseph Roth, *Radetzkyjeva koračnica*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 362–374.

Ksenija Šabec
Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
UDK 316.72(497.4):316.72(497)

Kdo je čefur za kranjskega Janeza: stereotipi in kulturne razlike v sodobnem evropskem kontekstu

Članek se osredotoča na načine konstrukcije in (re)produkcije stereotipov kot vrednotnih reprezentacij družbenih pojavov in ljudi ter stereotipov kot elementov širših kulturnih praks in procesov, kar pomeni, da skuša združiti socialnopsihološki in kulturološki vidik. Slednji je pomemben zato, ker izpostavlja širši družbeni oziroma kulturni kontekst z obstoječimi, a dinamičnimi odnosi moči in družbene dominacije. Avtorica svoja teoretska izhodišča aplicira na primer hierarhičnega modela kulturnih razlik, kakršen je bil vzpostavljen v evropskem prostoru zlasti v 19. in 20. stoletju, in zaključi z razpravo o stereotipnih podobah Balkana v (zahodno)evropskih in slovenskih imaginacijah.

The paper focuses on the way in which stereotypes as value-laden representations of social phenomena and people are constructed and (re)produced, as well as stereotypes as elements of wider cultural practice and processes; it thus strives to combine a socio-psychological and culturological approach. The latter is important because it contrasts the wider social or cultural context with the existing but dynamic power relations and relations of social dominance. The author applies her initial theoretical premises to the hierarchical model of cultural difference emphasised in 19th and 20th century Europe and concludes with a discussion of the stereotypical images of the Balkans in (Western) European and Slovene imaginations.

1 Uvod. O konstrukciji in (re)produkciji stereotipov

O tem, kako natančno pojasniti pojem stereotipa,[1] še danes ni soglasja. Za namene tega članka bomo združili dve definiciji. Prva izhaja iz socialne psihologije in stereotipe razume kot vrednotne reprezentacije družbenih pojavov in ljudi, ki predstavljajo oblike sodb z negativnimi ali pozitivnimi konotacijami in z bolj ali manj močnimi prepričevalnimi elementi. S stereotipi torej ljudje pripisujejo določene fizične, psihične, družbene, vedenjske lastnosti družbenim skupinam in jih na ta način primerjajo med seboj. Vendar pa se zdi ta definicija, ki stereotipe enači s socialnimi (reprezentativnimi) kategorijami, pomanjkljiva. Nekaterim avtorjem kritične teorije družbe, na primer Michaelu Pickeringu (2001), se namreč zdi to enačenje neproduktivno, zato stereotipe razumejo kot elemente širših kulturnih praks in procesov, ki obenem vsebujejo določene precej jasne ideološke vrednote in stališča in niso nujno integralni del človekove percepcijske in kognitivne organizacije sveta, v katerem živi. Take pripisane sodbe so torej izrazi družbene moči, saj norme, ki jih vsaj implicitno predstavljajo stereotipi, izhajajo iz uveljavljenih struktur družbene dominacije. To obenem pomeni, da v primeru družbene skupine, ki je stereotipizirana kot »po naravi« lena, neumna, primitivna ali nepoštena, tako pripisovanje ne predstavlja samo znamenja lenobe, deviantnosti, primitivnosti itd. kot marginalnih lastnosti v primerjavi s siceršnjim moralnim redom v nekem

1 Izraz »stereotip« je bil prvotno vzet oz. metaforično prevzet iz tiskarskega besednjaka, kjer se je nanašal na besedilo toge oblike z namenom večkratne, ponavljajoče se uporabe.

družbenem kontekstu, ampak prav tako pomeni tudi legitimiranje in potrjevanje nasprotnih, to je zaželenih lastnosti. Stereotipi torej včasih predstavljajo dobro naučene vedenjske strukture o družbenih skupinah, ki so potem v posameznih situacijah aktivirane, včasih pa morajo biti stereotipi šele vzpostavljeni glede na družbeni kontekst in na podlagi razpoložljivih virov. Tako stereotipi nikakor niso vedno že vnaprej in nespremenljivo strukturirani, pač pa so tudi »delo v nastajanju«, torej del dinamičnih družbenih procesov. Po svoji funkciji stereotipi predvsem predstavljajo integrativni družbeni element s tem, da posamezniki ponotranjijo predstave, norme in vzorce, ki obstajajo v nekem družbenem kontekstu, in da stereotipi branijo vrednote te skupnosti ali družbenega konteksta, v katerem se stereotipi vzdržujejo (Walas 1995: 24). Stereotipi služijo tudi pojasnjevanju, opravičevanju in racionaliziranju vedenj, mnenj, odločitev in dejanj tako posameznikov kot družbenih skupin (McGarty 2002: 25–29).

Medtem ko je bilo o socialnopsiholoških vidikih stereotipiziranja napisanega že veliko, pa so bile kulturološke oziroma ožje komunikološke teorije o stereotipih vsaj do pred kratkim manj aktualne, čeprav je njihova prednost prav v tem, da drugače od prvih upoštevajo širše zgodovinske, geografske in politične dejavnike, ki vplivajo na oblikovanje in uporabo stereotipov, obenem pa se skušajo izogniti zlasti dvema pomanjkljivostma socialnopsiholoških teorij: pretiranemu opiranju na eksperimentalne rezultate in ahistoričnemu pristopu k omenjeni problematiki; oboje je opazno predvsem v zapostavljanju specifičnosti kulturnih identitet in reprezentacij. Kaj s tem mislimo?

Izhajajoč sicer iz kognitivne teorije stereotipov, je Teun A. van Dijk[2] eden izmed redkih teoretikov, ki je relativno zgodaj začel kritično analizirati vsakdanji diskurz ljudi, diskurz v množičnih medijih in t. i. diskurz elit. Ne da bi zanemaril pomembne ugotovitve kognitivne teorije, je postal pozoren zlasti na komunikacijski vidik: kako posamezniki (predvsem belci) obravnavajo in govorijo o etničnih manjšinah oziroma o tujcih nasploh in katere prepričevalne tehnike komuniciranja uporabljajo pri prenašanju lastnih etničnih stališč drugim članom lastne skupine ter pri vzpostavljanju pozitivnih samoprezentacij in negativnih prezentacij drugih. Pomembno dejstvo, ki ga van Dijk izpostavi, je naslednje: etnicizma[3] oziroma rasizma ne gre pripisovati samo relativno majhnim ekstremističnim skupinam, ampak mnogim individualnim, skupinskim in institucionalnim praksam v posamezni družbi, tudi elitnim in akademskim. Potemtakem lahko govorimo o vsakdanjem rasizmu in njegovi reprodukciji v splošnih načinih razmišljanja in govora. S tem se izognemo zgolj strukturni, makro ravni preučevanja tega družbenega pojava in rasizem ter uporabo stereotipov v diskurzu preučujemo tudi na mikro ravni medosebnih vsakdanjih komunikacijskih situacij. Etnični stereotipi so torej konstruirani in reproducirani na osebni in medosebni ravni ter na ravni družbenega konteksta. Kot pravi Josep Fontana, je rasizem ostal zakoreninjen v naših družbah, čeprav se mu je z znanstvenim raziskovanjem odvzelo njegovo upravičenost: »Obso-

2 Van Dijkova dela po letu 1980 temeljijo na kritični teoriji diskurzivnega rasizma, novic v tiskanih medijih, ideologije, znanja in konteksta.

3 Etnicizem van Dijk (1987) definira kot »milejšo« obliko rasizma, pri kateri so poudarjene predvsem družbenoekonomske in družbenokulturne kategorije lastnosti, ne pa toliko eksplicitno diskriminirane fiziološke in telesne značilnosti pripadnikov manjšinske skupnosti (npr. barva kože …). Kljub temu van Dijk vztraja pri terminu rasizem v obeh primerih, ker je po njegovem mnenju to samo izogibanju dejanskemu obstoju rasizma in njegovemu problematiziranju v sodobnih evropskih državah.

jamo ga, kadar se razmahne in razodene v vsej svoji surovosti – pri požigih domov za priseljence v Nemčiji, iztrebljanju domorodcev v Braziliji, »etničnem čiščenju« na Balkanu – spregledujemo pa vsakdanjo rasistično stvarnost, polno diskriminacije in predsodkov, in se niti ne zavedamo, kako zelo zaznamuje našo kulturo in z njo naše miselno orodje« (Fontana 2003: 131–132).

Vprašanje medetničnih odnosov v Evropi je potemtakem tudi problem dominantnih (belih) večin in ne samo etničnih manjšin, ki so se v novem okolju bodisi naselile po izselitvi iz lastnih držav ali pa so se tam znašle po spremenjenih državnih mejah. Govor članov večinskih skupin o etničnih manjšinah ne izraža samo njihovih osebnih prepričanj in stališč, ampak obenem reproducira mnenja o etničnih vprašanjih, skupne stereotipe celotne skupine, ki si jih posameznik pridobi na različne načine. Ti procesi komunikativne reprodukcije so zelo kompleksni, saj vključujejo osebne izkušnje in prepričanja, informacije, pridobljene iz medosebnih in javnih diskurzov, in širše, družbeno posredovana stališča o etničnih manjšinah. Tako ne moremo govoriti o posameznikih kot povsem pasivnih reproducentih informacij iz prej navedenih virov. Na reprodukcijo informacij namreč po eni strani pomembno vpliva aktivno preoblikovanje mnenj in stališč, v katerem posamezniki svoje interpretacije tvorno, prilagojeno in prepričljivo prenašajo drugim posameznikom v novih komunikacijskih situacijah. Po drugi strani pa nanjo vpliva tudi pasiven in nespremenjen prenos določenih sporočil in njihovih pomenov, s katerim posamezniki na enak oziroma podoben način kot ostali pripadniki iste skupine reproducirajo dominantna prepričanja in ideologijo skupine, ki ji pripadajo, in jo s tem družbenokulturno obnavljajo in ohranjajo. Na kratko povedano je reprodukcija vedno istočasno tudi produkcija. Stereotipi so torej družbeno reproducirani prav s pomočjo diskurzov na vseh ravneh: od vsakodnevnega sporazumevanja do množičnih tiskanih in elektronskih medijev, vzgojno-izobraževalnega procesa in materiala (šolskega gradiva, učbenikov ...), literature, filma in drugih proizvodov kulturne industrije,[4] političnih in ostalih javnih govorov, zakonov, srečanj, obvestil, oglaševanja, političnih, gospodarskih in socialnih institucij itd. Pri tem je pomembno, da je vsakdanji govor pogosto interpretacija informacij, posredovanih zlasti prek množičnih medijev ali drugih institucionalnih diskurzov na družbeni ravni, množični mediji pa, nasprotno, reproducirajo in rekonstruirajo stališča in govor (o etničnih manjšinah) članov družbenih skupin. Šele ta recipročni odnos uporabljajo množični mediji kot argument, da v svojem posredovanju informacij želijo zadostiti »potrebam in željam« javnosti. Rezultati številnih raziskav (van Dijk 1987) so pokazali, da je reprezentacija tujcev, manjšinskih skupin, imigrantov v diskurzu dominantnih skupin in množičnih medijev (z izjemo nekaterih manjših in manj vplivnih televizijskih, radijskih in časopisnih hiš) v večini primerov pristranska in negativna. Pripadniki manjšinskih etničnih, religioznih idr. skupin so predstavljeni v stereotipnih (običajno negativnih) vlogah in situacijah ali pa sploh niso zastopani.

Rasizem in stereotipiziranje v političnem govoru in v množičnih medijih sta pogosto obravnavana kot naključna in pripisana predvsem majhnim, nevplivnim desničarskim strankam in nižjim slojem brez ekonomske in politične moči, pri čemer te stranke dosegajo najvišje odstotke priljub-

4 Pojem povzemam po »očetih« frankfurtske kritične teorije, Theodorju W. Adornu in Maxu Horkheimerju, ki kulturno industrijo razumeta kot množično proizvedeno kulturo v okviru komercialnih in hegemonističnih imperativov v sistemu blagovne menjave namenjene ponudbi na kapitalističnem tržišču (Adorno 2002).

ljenosti, medtem ko so stereotipi in diskriminacija v diskurzu državne ali lokalnih oblasti, policije, sodišč, izobraževalnih institucij in medijev le redko predmet javno razširjenih analiz in poročil. Vloga množičnih medijev je pri obravnavi rasizma in stereotipov namreč izredno pomembna, saj prav množični mediji predstavljajo glavno »bazo podatkov« in določajo agendo tém, o katerih ljudje razpravljajo v svojih vsakdanjih pogovorih. Pri tem bi bilo seveda napačno trditi, da mediji eksplicitno oblikujejo rasistična in stereotipna stališča. Njihova vloga je veliko bolj subtilna in posredna. Medtem ko je negativno poročanje o manjšinah delno posledica rutinskih razmer vestičarskega dela (negativni, spektakularni dogodki so deležni večje pozornosti), je mnogo teh vsebinskih in slogovnih lastnosti medijskega poročanja pravzaprav izraz stališč in ideologij dominantne skupine glede razredne, etnične idr. pripadnosti. Precej t. i. nevtralnih tem (politična organizacija, kultura, umetnost) v medijih ni obravnavanih, ko se nanašajo na manjšinske skupine, prav tako niso predstavljeni problemi večinske skupnosti (gospodarska recesija, nezaposlenost, pomanjkanje stanovanj, kriminal), ko se nanašajo na manjšine, ali pa so njihovi vzroki pripisani prisotnosti manjšine. Pomemben pa je tudi način, na katerega so pripadniki manjšinskih skupnosti predstavljeni v stereotipnem govoru, saj je mogoče strukturirati nekaj splošnih fizioloških, teritorialnih, razrednih, kulturnih in karakternih kategorij značilnosti: videz, izvor, družbenoekonomske, družbenokulturne in osebnostne značilnosti.[5]

Podobno vlogo lahko imajo pri mlajši populaciji poleg množičnih medijev, predvsem televizije, ki omogočajo definiranje potencialno možnih, predvsem pa zelo verjetnih situacij, ki vodijo v negativne sklepe o vlogi manjšine,[6] tudi otroške in šolske knjige. Učbeniki o zgodovini, geografiji in družbenih vedah dosledno izražajo določeno stopnjo etnocentrizma, stereotipov in rasističnega diskurza, poleg tega pa je, na primer, kolonialna zgodovina v večini šolskih knjig zlasti v nekdanjih kolonialnih državah opisana predvsem v obliki pustolovščin, raziskovanj, pogumnih in junaških dejanj in razširjanja »civiliziranosti« evropskih držav, in le v zelo skromni meri kot izraz izkoriščanja, suženjstva in nasilja, pri čemer so kolonizirana ljudstva še vedno okarakterizirana kot »primitivna«, njihova zgodovina pred in po kolonizaciji pa je običajno zanemarjena. Nenazadnje tovrstni diskurz pogosto implicitno predpostavlja, da je tihi »drugi« nesposoben govoriti zase in se zato govori v njegovem imenu. Take prevladujoče predstave o drugih etničnih skupinah v šolskih učbenikih imajo seveda pomembno vlogo v procesu etnocentrične socializacije in posredovanja znanj in stališč mlajšim generacijam. Prav tako se ustrezno vključujejo v splošni negativni okvir prikazovanja pripadnikov manjšinskih skupin kot nagnjenih h kriminalu in nasilju, revščini, primitivizmu,

---

5 Izpostavljanje vidnih telesnih razlik je pomembno, kadar gre za nebelsko manjšinsko populacijo (stereotipni opisi so na primer: »Povsod jih vidiš.«, »Povsod jih je dosti.«). Z izvorom je izražena zaskrbljenost zaradi domnevne ogroženosti domačega teritorija (»Morali bi zapustiti našo državo.«, »Morali bi se prilagoditi našemu načinu življenja.«). Z družbenoekonomskimi značilnostmi je izražena zaskrbljenost zaradi domnevnega prevzemanja delovnih mest ipd. (»Profitirajo na račun socialnih podpor.«, »Odžirajo nam delovna mesta in imajo boljša stanovanja.«). Z družbenokulturnimi značilnostmi je izražena zaskrbljenost zaradi domnevno ogrožene dominantne kulture, navad in običajev (»Imajo drugačno mentaliteto.«, »Imajo polno otrok.«, »Sploh se ne družijo z drugimi, ampak samo med seboj.«). Osebnostne značilnosti pa naj bi vzpostavljale domnevno nepremostljive razlike med večinskim in manjšinskim skupinskim značajem (»So agresivni, umazani, vsiljivi, glasni, leni, preveč pijejo …«). (Van Dijk 1987: 211–212.)

6 Tako, na primer, medijsko poročanje o nezakonitih ali spornih dogodkih še vedno temelji na omenjanju etnične oziroma nacionalne pripadnosti domnevnega storilca, kadar se ta razlikuje od večinske.

nesposobnosti ali, v najboljšem primeru, k eksotičnosti tako v procesih socializacije in izobraževanja kot tudi množičnih komunikacij. Tovrstna »nenavadna« podobnost med vsebinami stereotipov ali asociacij v vsakdanjem govoru, množičnih medijih, učbenikih in kulturnih proizvodih napeljuje na misel, da sodobna stališča o manjšinskih skupinah niso oblikovana samo na osnovi vsakdanjih izkušenj ali medijskih povzetkov, ampak da obstaja sistematična in historično utemeljena osnova za sodobne kulturne definicije tujcev in tujega.

Verjetnost, da bodo posamezniki kritično zavrnili medijsko ali kako drugače posredovane informacije, je praviloma toliko manjša, čim nižji je njihov obseg znanja in samorefleksije, ki ju množični mediji, zlasti televizija, običajno posredujejo v zelo skopi meri. Za javno nestrinjanje z rasističnimi in stereotipnimi stališči je namreč treba izzivati, oporekati in spodbijati »zdravorazumska« in večinska mnenja, norme in argumente. Pri tem je podpora avtoritet, izobraževalnih procesov in zlasti medijev skoraj nujen, ne pa še zadosten pogoj za antirasistični in antistereotipni diskurz kot opozicijo prevladujoči množični dnevni reprodukciji stereotipnega konsenza. Ta namreč ne more biti zadovoljivo pojasnjena, če ostaja zgolj na ravni upoštevanja vsakodnevnega medsebojnega govora. Njena analiza mora vsebovati družbeni in ideološki kontekst: zgodovinske razmere, politični diskurz, državno upravo in ustanove, novinarstvo, izobraževalne in akademske institucije. Glavni očitek sodobnim demokratičnim družbam bi bil potemtakem to, da premalo spodbujajo protirasistični in protistereotipizirajoči diskurz ter da imajo posamezniki v njih premalo znanja in védenja, ki bi eksplicitno nasprotovalo stereotipnemu in rasističnemu mišljenju in govoru. Zavračanje domneve o »naravnosti« in neizogibnosti stereotipov ter poudarjanje njihovega zgodovinskega in družbenega razvoja in konteksta sta torej bistvena dejavnika za ustrezno pojmovanje stereotipov. Najprej pa je treba poudariti, da pomena stereotipov ne gre pripisovati njihovi pravilnosti ali nepravilnosti, natančnosti ali nenatančnosti, pač pa njihovim vrednotnim interpretacijam, ki posledično vodijo v primerjanje skupine, ki ji posameznik pripada, z drugimi skupinami – primerjanje je največkrat vrednotno, torej hierarhično obremenjeno. Šele celosten, predvsem pa (samo)kritičen vpogled v vzroke, zaradi katerih je prišlo do nastanka, vzdrževanja in ohranjanja prevladujočih stereotipov, ki so vedno stereotipi o drugih, omogoča potencialno reduciranje pomena stereotipov ter njihovo javno problematiziranje.

2 Hierarhični model kulturnih razlik in evropski družbeni kontekst

Razlike v spolu in spolnih usmeritvah, v rasni in etnični pripadnosti, v religiji in družbenem statusu sprožajo najmočnejše stereotipe med ljudmi. Obenem so prav to tiste oblike pripadnosti, ki jim je kljub številnim protestnim gibanjem zlasti od šestdesetih let prejšnjega stoletja dalje uspelo ohraniti t. i. »ideološki model človeka« v sodobnih evropskih družbah. Zdrav heteroseksualni moški, belec, pripadnik zahodne urbane kulture in liberalnega krščanstva ter srednjega ali višjega družbenega razreda še vedno ostaja norma, v skladu s katero nastaja največ stereotipov: do nemoških, ne-heteroseksualcev, ne-belcev, ne-zahodnih kultur, ne-kristjanov, ne-zdravih, ne-bogatih. Pripisovanje določenih stereotipnih potez manjšinskim skupinam je kulturno specifično in v veliki meri odvisno od prevladujočih ideologij in politik v posamezni družbi. V zahodni kulturi, kjer je posamezniku pripisana središčna vloga, prevladujejo tudi individualistični vzorci družbenega pripisovanja (Nastran Ule 1999). Tako so stereotipi zahodnjakov o pripadnikih nezahodnih kultur,

nacij, religij v skladu z ideologijo individualizma in liberalizma,[7] po kateri je merilo posameznikove vrednosti njegov uspeh ali neuspeh v družbi. V skladu s to »implicitno teorijo pravičnega sveta« pride torej posameznik do svojih dosežkov s trdim delom in s čim boljšim položajem v konkurenci z ostalimi. Komur ne uspe, si je sam kriv, očitani pa so mu lenoba, nezanimanje, asocialnost in prepuščanje uživanju, brezdelju in kriminalu.

Procesi stereotipiziranja so v kompleksnem svetu običajno zapletenejši in težje pojasnljivi kot v postopkih psiholoških eksperimentalnih raziskovalnih metod. Tudi zato je bila kognitivna socialna psihologija izpostavljena kritiki,[8] kljub temu pa velja njene izsledke, s potrebno mero opreznosti, upoštevati. Teorije socialne kategorizacije namreč pojasnjujejo predvsem, kako ljudje stereotipizirajo na podlagi posebnih značilnosti (barve kože, verskega prepričanja, invalidnosti), ne pojasnjujejo pa, zakaj se tem značilnostim pripisuje negativne oznake in na kakšen način lahko posameznik preseže stereotipiziranje (Coleman 1999). Vendar pa je treba poudariti, da kategorizacija drugačnih zlasti v Evropi nikoli ni temeljila zgolj na vidnih znakih, ampak tudi na iskanju tujcev in njihove drugačnosti med »podobnimi«. Brez tovrstnega selektivnega upoštevanja znanj namreč zlahka prevlada t. i. teorija gnilega jabolka, po kateri nastopi krčenje povezave posameznik – družba in prevlada domneva, da je družbeni kontekst v bistvu neproblematičen in da je socialni zlom posledica odklonskega in nenormalnega delovanja posameznika (ali skupine posameznikov). Stereotip, ki je tako dojet kot iracionalni odziv, do katerega naj bi prišlo zaradi nevednosti, postane individualiziran, izjemen fenomen, ki razbremenjuje družbo kot celoto. To dejstvo velja še toliko bolj upoštevati pri interpretaciji in kritiki liberalnih načel, ki zagovarjajo racionalen, neafektiven in nepristranski, nemalokrat ignorantski pristop k problemu šovinističnih ali rasističnih oblik vedênj v domnevno enakopravni družbi »enakih«, pri tem pa ta vedênja pogosto definirajo kot izstopajoče izjeme, osamljene primere v sicer neproblematičnem družbenem okolju. Zdravorazumska gesla, npr. »obstaja ena sama, človeška rasa«, ki s svojim zavračanjem pravzaprav priznavajo realnost rasnih razlik, so del takšnega liberalnega ali pa tudi rasističnega radikalnega diskurza. »Zdi se, da obe skupini trpita zaradi podobne želje, da bi dali poseben položaj idealu o neobstoju rasnih razlik, namesto da bi ga dosegli s praktičnimi strategijami.« (Henriques 1999: 98.) Zanikanje obstoječih razlik med skupinami ljudi tako ničesar ne prinese k rešitvi problema etnične in rasne nestrpnosti, pa tudi izogibanje odkritemu diskurzu o obstoju razlik med različnimi družbenimi in kulturnimi skupinami v imenu navideznega izkoreninjenja rasizma in stereotipov zgolj pospešuje in podpira diskriminacijo manjšinskih skupin, saj se s preziranjem posebnih in enkratnih lastnosti manjšinskih skupin ustvarja družbeno ozračje, ki člane manjšinskih skupin sili v neprostovoljno asimilacijo v dominantno kulturo, kar v evropskem prostoru ni (bila) redkost.

Ko govorimo o odvisnosti stereotipov od družbenega konteksta, je pri tem vsaj v ožjem pomenu mišljena zlasti njihova povezava s političnim diskurzom. »Stereotipi vsebujejo politične analize in so politično orožje.« (Oakes, Haslam, Turner 1999: 82.) Potemtakem je razpravljanje o stereotipih skoraj vedno stvar političnega konflikta, s čimer je pogosto povezano argumentiranje ad hominem:

7 Ideologijo liberalizma razumem predvsem kot miselni sistem, ki postavlja v središče posameznika, motiviranega zlasti z zavestnim in razumskim sledenjem svojim lastnim interesom. Potemtakem so bistveni elementi liberalistične ideologije individualizem, racionalizem in »ekonomizem«.

8 Na primer Julian Henriques (1999: 95–125).

posamezniki ali skupine, s katerimi ne soglašamo, se po tem načelu oklepajo svojih stališč zato, ker so iracionalna, nenormalna, neutemeljena. To je še vedno pomemben del politične retorike, s katero se poskuša diskreditirati nasprotnika in brez argumentirane razprave razveljaviti njegova stališča. Treba pa je opozoriti še na eno dejstvo. Stereotipno prikazovanje »drugega« v političnem diskurzu namreč ni nereflektirano, nestrukturirano, nepremišljeno in samoumevno, ampak največkrat povsem zavestno, namerno, strukturirano in premišljeno ideološko sredstvo političnih akterjev. Vendar pa naj še enkrat poudarimo, da so stereotipi v prevladujoči okvir t. i. zdravega razuma (»normalnosti«) sposobni vključevati različna ideološka stališča. Potemtakem ne funkcionirajo v semantičnem okolju, ampak so, kot pravi Močnik (2002), pragmatični diskurzivni mehanizmi potencialne ideološke prevlade tako znotraj določene skupnosti kot v njenih odnosih z okoljem. Tiste dominantne skupine, ki imajo ekonomsko oziroma politično moč, lahko torej same razmeroma arbitrarno določajo, katere človeške razlike so v določenem trenutku zaželene ali nezaželene. Ne manjka zgodovinskih primerov o tem, kako so vodilne strukture v posameznih državah priznale poln človeški potencial prej stigmatiziranim družbenim skupinam. Ko se je v prvi in zlasti v drugi svetovni vojni izkazalo za potrebno, da do takrat »tradicionalno« moške poklice prevzamejo ženske (ker je bila večina moških pač na bojiščih), se za spolne razlike niso več menili. Podobno so se oborožene sile (na primer v ZDA) rasno integrirale, ko je nastopila potreba po večjem številu vojakov za boj v drugi svetovni vojni. Razlike v družbeni moči, bogastvu in privilegijih so tako pomemben izvor stereotipov. Slednji imajo namreč vlogo opravičevanja oziroma racionaliziranja obstoječega stanja v posamezni družbi in s tem privilegijev dominantne skupine. Ker so stereotipi del družbenih odnosov in ne le del človekovega kognitivnega aparata, njihova navidezna stabilnost in nespremenljivost nimata toliko psiholoških, ampak predvsem družbeno-strukturne vzroke.

Vprašanje stereotipov in stereotipiziranja kot procesa konstruiranja stereotipnih predstav je nujno potrebno obravnavati v širšem kontekstu problematiziranja koncepta »drugega«, na katerega smo se že navezovali, v nadaljevanju pa ga bomo nekoliko bolj razdelali. Šele koncept »drugega« namreč razločneje in natančneje pojasnjuje funkcioniranje stereotipov v okolju odnosov moči in oblastnih struktur, v katerem so tako pozitivni kot negativni stereotipi problematizirani zato, ker »drugega« obravnavajo kot objekt. Označevanje posameznika ali skupine kot »drugega« poteka vzporedno s stereotipiziranjem, torej z vrednotno obliko imenovanja ali etiketiranja posameznika, skupine na redukcionističen način ter obenem s strategijo simbolnega izključevanja. Oba procesa imata za cilj predvsem nadzor nad nasprotji in ustvarjanjem meja med legitimnim in nelegitimnim. Proces ustvarjanja »drugega« je s tega vidika mogoče definirati kot distanciranje perifernega, marginalnega in postranskega glede na obstoječe kulturne norme, pri čemer se zanika zgodovino oziroma rehistorizacijo kot nujno sredstvo pri razkrivanju nastanka in ohranjanja stereotipnih predstav. S to represijo zgodovinskega in političnega se približamo delovanju mitov in teži po ohranjanju družbenih izključitev in ekonomskih razlik.

Nemogoče in obenem tudi nepotrebno je določiti obdobje, v katerem naj bi se stereotipi pojavili in uveljavili kot pomemben del človekovih mikroideologij vsakdanjega sveta, gotovo pa je, da so zlasti etnični oziroma nacionalni stereotipi, na katere se na tem mestu najbolj opiramo, postali izrazito navzoči in hkrati tudi nekritično sprejeti zlasti v času formiranja nacionalnih držav v Evropi v 18. in predvsem 19. stoletju ter med evropskim imperialistično-kolonialističnim osva-

janjem drugih celin. Tako je evropski nacionalizem spodbujal diskriminacijo znotraj samih evropskih držav, zgodovinsko pa je sovpadal z evropskim kolonialnim ekspanzionizmom v dežele »ljudstev brez zgodovine«. To je bilo obdobje, ko je bilo stereotipno konstruiranje »drugega« v okviru reprezentacij drugih držav, etničnih skupin in kultur, ukoreninjeno v nacionalizmih in imperialistični ideologiji 19. stoletja ter v psevdoznanstvenih racionalizacijah hierarhičnega modela rasnih in kulturnih razlik, v evropskih državah dojeto kot izraz modernosti in poskus »naprednega« urejevanja sveta.

Vzpostavljanje moderne paradigme v zahodnoevropskih državah je nujno vodilo v zavestno določanje kulturnih razlik in različnih kulturnih identitet zlasti na relaciji konstruktov »moderno« – »primitivno« kot načina upravičevanja poznejše ekspanzivne politike tedanjih evropskih velesil. Konstrukcija »primitivnega« je v Evropi postala pomembna v drugi polovici 19. stoletja, čeprav je bila prisotna že veliko prej, saj ji lahko sledimo od antičnih časov dalje. Vendar pa je šele proti koncu 19. stoletja koncept primitivizma predstavljal produkt progresivne socialne evolucionistične teorije in je pridobil svoje strokovne utemeljitve v številnih znanstvenih disciplinah, zlasti v antropologiji, kot izrazito kolonialni vedi, ki so ji bile »primitivne« družbe glavni predmet raziskovanja. Romantične predstave o »vzvišenem divjaku« in izgubljenih zlatih dobah so bile tedaj nadomeščene z idejami o primitivnem posamezniku kot nasprotju civiliziranosti, kot neustaljenem in nomadskem, spolno promiskuitetnem, na skupnost navezanem, neracionalnem ter magiji, intuiciji in vraževerju podvrženem barbaru, ki je potreben nadzora in vodenja »naprednejših«, »razvitejših« prebivalcev Evrope. Vloga socialnega darvinizma oziroma socialnega evolucionizma je tako postala predvsem opravičevanje in racionaliziranje ekspanzionističnih pohodov in kolonialnih osvajanj ter imperialistične ideologije. Obenem pa je bil zelo učinkovit pri inkorporaciji statičnega hierarhičnega modela kulture (Lewis Henry Morgan) znotraj sicer dinamičnega evolucijskega sistema družbenega razvoja, ki naj bi svoj vrh dosegel na »stopnji razvoja« evropskih nacij, medtem ko so »primitivne« družbe zlasti v Afriki in Avstraliji ostajale na njegovem dnu. Prav táko vlogo opore opravičevanja imperializma, ekonomskih in vojaških interesov je nenazadnje imelo tudi misijonarstvo. V imenu civilizacije, krščanstva in trgovine se je »primitivni drugi« kazal kot živi fosil človeškega razvoja in je zato nudil številne možnosti znanstvenega preučevanja. To pa ni bilo toliko namenjeno raziskovanju drugih, geografsko in tudi simbolno oddaljenih ljudstev, ampak predvsem identificiranju samega sebe, torej evropskega človeka kot utelešenega dokaza o zgodovinskem napredku.

Namen kritične analize stereotipov seveda ne sledi utopičnemu prepričanju, da je možno stereotipe in koncept »drugega« izničiti, ampak problematizira njihov obstoj in jih izpostavlja javni kritiki. Namen stereotipov je namreč paralizirati človekovo razmišljanje o drugih, fosilizirati določene reprezentacije in izključiti alternativne načine dojemanja in razumevanja drugih. Seveda poskus nevtraliziranja stereotipnih pripisovanj in ocen ne more izhajati iz »vrednotno nevtralnega« stališča in neke združene vsepovezovalne teorije, ki naj bi jima bili prav zaradi njunega značaja odvzeta historičnost in vpetost v družbeni kontekst. Ti dve lastnosti predstavljata tista nepogrešljiva dejavnika, ki poskus nevtraliziranja stereotipnih vsebin občutno otežujeta. Bistvena funkcija stereotipov je zanikati razlike oziroma izogniti se soočenju z njimi. Tujstvo pa izziva prav te učinke stereotipiziranja in jih postavlja pod vprašaj, s tem ko izpostavlja navidezno jasnost, očit-

nost in stabilnost stereotipov ter razkriva njihovo dvoumnost, nezanesljivost, manjšo brezpogojnost in »naravnost«. Tako negira binarne delitve na kategoriji »dobrega« in »slabega«, ki jih stereotipi vzpostavljajo, in kaže na njihovo arbitrarnost in konvencionalnost.[9] Stereotipiziranje je najučinkovitejše tedaj, ko je sprejeto kot »zdravorazumsko«, ko torej prepreči drugačen način mišljenja in ravnanja. Res je sicer, da so bivanjska izkustva zlasti v sodobnih metropolah na začetku tretjega tisočletja seveda drugačna in veliko bolj prepletena s kulturnimi interakcijami, izmenjavami, simbolnimi geografijami in hibridnostmi kot v porajajočih se urbanih okoljih fin de siècla. Vendar pa v svetu, ki mu je bil pripisan pridevnik postmoderen, ni prostora za etnično nevtralnost, kot tudi ne za multikulturalistični romanticizem razlik, saj je v njem še vedno glasen jezik nacionalizmov, rasizmov, etničnih čiščenj in pritiskov na manjšine. Pogosta prisotnost stereotipizirane drugosti je le eden izmed pokazateljev živosti nacionalističnega jezika, medtem ko lahko sprejemanje tujstva predstavlja premik od stereotipno zakoreninjenih podob in vrednotnih primerjav h kritični drži ambivalence med lastno zagrešeno vpletenostjo in skeptično distanco. Obravnava stereotipov torej ne sme spregledati zgodovinskega okvira njihovega nastanka, pri čemer te ugotovitve nemalokrat pomenijo kritiko obstoječih vladajočih razmerij moči in distribucije virov in kapitala. Brez take kritike ostajajo nova spoznanja omejena na ozek krog ljudi, ki se s specifičnim problemom ukvarjajo, ne postanejo pa množično odmevna, kar že v izhodišču zmanjšuje možnost njihovih potencialnih, bolj ali manj radikalnih učinkov. Brez teorije konstrukcije socialnih razlik med večinskimi in manjšinskimi skupnostmi je, kot ugotavlja Mirjana Nastran Ule (1999), razlaga predsodkov in stereotipov zelo hitro prepuščena biološkim teorijam. Z njimi pa se v nekem okolju ohranja status quo, ki je podprt tako z odkritimi in pogosto nasilnimi rasističnimi praksami kot z liberalnimi stališči, ki temeljijo na predpostavki, da so predsodki in stereotipi zgolj nakljućne napake v sicer tolerantnem in racionalnem družbenem sistemu. Tak družbeni status quo (zlasti njena dominantna skupina) predpostavlja čim višjo stopnjo posameznikovega konformizma in prilagoditve obstoječim družbenim vrednotam in normam, k čemur posamezniki po načelu spirale molka sami veliko prispevajo. V teh situacijah so tudi družbeno sprejemljivi stereotipi deležni visoke stopnje konformnosti, ki posamezniku zagotavlja precejšnjo varnost v družbi. Perpetuirano obnavljanje stereotipov je posledica procesa prilagajanja posameznika okvirom družbenih norm in sledi psihološkemu konceptu, ki je pridobil oznako »biciklistična mentaliteta«. Označuje vedenjske vzorce ljudi, ki so kot podrejene osebe v določeni situaciji izpostavljeni kritiki, posmehovanju, zaničevanju itd., ko pa v drugi situaciji sami prevzamejo vlogo nadrejenega, ta isti vzorec obnašanja ponovijo v odnosu do sebi podrejene osebe.[10] Udarci, ki so dodeljeni šibkejšemu, so dejansko

9 Kljub temu obstaja v ambivalentnem odnosu do »drugega« tudi določena kulturna privlačnost, t. i. kulturni eksoticizem. Ta se na primer kaže v »črnski kulturi« kot alternativi mainstreamovskim medijskim vsebinam, kot simbolnem viru nečesa razvedrilnega, vznemirljivega in nedostopnega v vsakdanjem potrošniškem svetu prevladujočih belskih navad, življenjskih slogov in vrednot, do česar pa (beli) posameznik pravzaprav ne vzpostavi pravega, poglobljenega, ne zgolj navideznega odnosa. To je najbolj očitno v sodobnih tematskih nakupovalnih središčih, kjer so, kot pravi Zygmunt Bauman (1991), najnovejše invencije s karibskimi vasmi, indijskimi zalogami in polinezijskimi relikviariji, združenimi pod eno streho, pripeljale stare tehnike institucionalnih ločitev do ravni popolnosti, ki so jo včasih predstavljali samo živalski vrtovi in imperialne razstave.

10 Gre za »kljuvalno« vedenje, poimenovano na osnovi opazovanj socialne ureditve pri kokoših: ko neko kokoš okljuva njej nadrejena kokoš, prva takoj zdrvi k naslednji kokoši in jo okljuva, in tako naprej.

namenjeni močnejšemu, ki se ga bodisi ne sme bodisi ne more tepsti. Na tej predpostavki bi lahko napačno sklepali, da stereotipi pomagajo izključno pri vzdrževanju obstoječih družbenih razmerij moči v t. i. sistemskem opravičevalnem pristopu.[11] Vendar v kontekstu, kjer začnejo člani skupin s šibko družbeno močjo dojemati obstoječi položaj in odnose moči kot neenakopravne ali celo nelegitimne, lahko stereotipi delujejo tudi kot izziv obstoječi strukturi vladanja. Še več, lahko so podlaga za artikulacijo interesov po samoopredelitvi članov določene skupine ter za njihovo potencialno mobilizacijo.

Če strnemo nanizane ugotovitve, lahko zaključimo, da stereotipi ne izginjajo iz vsakdanjega diskurza in utečenih družbenih praks, pač pa se le selijo na druga življenjska področja in v drugačne oblike izražanja. Medtem ko so se predsodki in stereotipi do nekaterih tradicionalno stigmatiziranih skupin (istospolno usmerjenih, duševno bolnih, Romov, muslimanov v zahodnem svetu) celo okrepili, so se obenem pojavili tudi novi, na primer do obolelih z aidsom, debelih ljudi, kadilcev, invalidov (Nastran Ule 1999). Z drugačnim načinom izražanja so mišljeni predvsem premiki z javne na zasebno raven izražanja ter njihove kvalitativne spremembe. Le-te pomenijo, da antipatija do določenih družbenih skupin ni več izražena tako neposredno, eksplicitno, ampak bolj prikrito, simbolno, subtilno, zaradi česar se namesto tradicionalnega rasizma uveljavlja termin simbolni ali averzivni, odklonilni rasizem. Nekdaj so bili predsodki in stereotipi izraženi v neposrednih stikih s stigmatiziranimi in so izražali odkrita negativna čustva do njih (na primer nasilen izgon nezaželenih etničnih manjšin), danes pa se kažejo predvsem v izogibanju stikom z njimi, ignoriranju in pasivnem odklanjanju ter v vzdrževanju pozitivnih čustev do njih. Kljub temu se »stari« in »novi« predsodki in stereotipi ujemajo v mnogih značilnostih, le njihovo izražanje se je spremenilo. Ena izmed domnev, zakaj je prišlo do te spremembe, je, da se zdi prikriti, averzivni rasizem bolj kultiviran in da pripadniki srednjega sloja, za katere naj bi bila take vrste rasizma še zlasti značilna, lažje racionalizirajo nezaupanje in odklanjanje stigmatiziranih kot pa odkrito sovraštvo in nasilje. Ker nočejo izdati svojih stereotipnih pogledov, uporabljajo navidezno liberalno govorico, medtem ko šolanje otrok v elitnih šolah in stran od vrstnikov iz marginalnih skupin opravičujejo s sklicevanjem na pravico do svobodne izbire šolanja, naseljevanje v segregiranih elitnih predmestjih pa z večjo varnostjo ...[12] Preprečevanje takšnih oblik diskriminacij je seveda veliko težje kot tradicionalnih, odkritih, neposrednih izražanj sovraštev do marginalnih skupin v družbi. Zato bi bilo treba preoblikovati predvsem zakone in družbene norme ter vrednote, tako da bi ti izboljševali družbeni položaj, izobrazbo, kulturno osveščenost in vključenost manjšinskih, običajno marginaliziranih skupin v procese odločanja in vplivanja. Na ta način obstaja vsaj potencialno večja možnost, da bodo te norme in zakone ponotranjili tudi posamezniki večinskih skupin, predvsem pa da jim bodo sledile tudi konkretne praktične strategije. Poglejmo na konkretnem primeru, kako so sodobni stereotipi konstruirani in s katerimi sredstvi se jih ohranja pri življenju.

---

11 Termin sta skovala J. T. Jost in M. R. Banaji in z njim kot najpomembnejšo in najdolgotrajnejšo vlogo stereotipov označila prav vzdrževanje obstoječih struktur moči in oblasti (Haslam, Turner, Oakes, Reynolds, Doosje 2002: 177).

12 Novejše raziskave (Beauvois 2000) tako dokazujejo, da si ljudje čedalje redkeje izbirajo prijatelje med stanovskimi tovariši in vse pogosteje v krogih tistih z enako visokim dohodkom. Sodobni predsodki in stereotipi torej bolj poudarjajo in opravičujejo večvrednost dominantne skupine kot pa manjvrednost marginalne skupine ter s tem bolj favorizirajo pripadnike svoje skupine kot pa diskriminirajo druge.

3 Od teorije k praksi. Balkan kot evropski »drugi«

Balkan, *mysterium tremendum et fascinans*, je iz pokrajinske oznake v zadnjih dveh stoletjih, zlasti pa po dveh balkanskih vojnah leta 1912 in 1913, postal metafora necivilizirane, divjaške mentalitete Vzhoda in njegove »barbarogenijske« kulture, ki se je še danes otepajo vse tiste nacije, ki mejijo na ta prostor ali so mu nekdaj celo pripadale. Prav zaradi njegove pomanjkljive geografske določenosti je postal simbolna meja med stabilno, urejeno, zdravo družbo in okoljem plemenskega nasilja, kaosa in negotovosti (Debeljak 2004: 92–97). Posebno pozornost je v sredini devetdesetih let prejšnjega stoletja pritegnila bivša Jugoslavija, ki je na Zahodu postala skoraj vzorčni primer etničnih nesoglasij in nacionalističnih izzivov, ki – kot smo pokazali v prejšnjem poglavju – naj bi bili doma prav tu, na Balkanu ali še dlje na Vzhodu. Oznaka Balkan, ki je bila po jugoslovanskih vojnah zaradi negativnega prizvoka zamenjana s »politično korektnim« izrazom jugovzhodna Evropa, seveda vključuje tudi druge države, med njimi Grčijo, Romunijo, Bolgarijo in Albanijo, toda Jugoslavija je spričo vojn ostala najprepoznavnejši balkanski približek. Med jugoslovanskimi vojnami in po njih je nastala velikanska količine literature na temo »balkanskih« etničnih identitet in mentalitet, ugotovitve o »prirojenosti« nasilja in želje po vojskovanju v balkanskih ljudstvih. Ta pojav je nakazoval pogost in neopazen prehod iz strokovnih ali parastrokovnih razprav v stereotipne ideološke diskurze, ki so se zlasti pogosto uporabljali v politiki na mednarodni ravni in na ravni posameznih bivših jugoslovanskih republik pa tudi v množičnih medijih in vsakodnevnih interakcijah. Zgodovinski precedens takšnega načina razmišljanja je vsaj simbolno mogoče najti v izjavi, ki jo je prvi nemški kancler Otto von Bismarck dal tik pred svojo smrtjo leta 1898: »Če bo kdajkoli v Evropi še kakšna vojna, bo do nje prišlo zaradi ›kake prekleto nesmiselne stvari na Balkanu‹.« (Bismarck v L'Estrange 2002: 124.)

Tako zlasti v zahodnoevropskih predstavah ne manjka stereotipov o balkanski naravi in plemenski politiki Slovanov, zlasti Jugoslovanov v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, kot posledici vojn na tamkajšnjem ozemlju. Omenimo samo nekatere. David Anderson, bivši veleposlanik ZDA v Jugoslaviji, je o Jugoslovanih zapisal: »So perverzna skupina ljudstev, po svojem vedenju blizu plemenskosti, sumničavi in nezaupljivi drug do drugega, prijazni na videz, ampak v resnici zelo cinični, v stalni pripravljenosti na boj, ponosni na svojo borbeno zgodovino in popolnoma nesposobni soočiti se z modernim svetom.« (Anderson v Hill 1995: 280.) Mesec dni pred napadom zveze NATO leta 1999 na Srbijo je novinar agencije Associated Press, Jason Fields, na njenih spletnih straneh opisoval situacijo na »Balkanu« oziroma v bivši Jugoslaviji na sledeč način: »Kar je uničevalo Balkan v času vseh teh generacij, je sovraštvo Srbov do Hrvatov. Hrvatov do Slovencev. Slovencev do Črnogorcev. Črnogorcev do Muslimanov. Muslimanov do Makedoncev. Makedoncev do Albancev. Vse te etnične skupine (ki so zunanjemu svetu povsem identične) pa imajo nekaj skupnega: Balkanski polotok. Najti karkoli drugega, kar bi jim bilo skupno, bi bil izziv.« Britanski televizijski novinar Michael Nicholson, ki je pretihotapil in kasneje posvojil deklico iz Sarajeva, o čemer je pisal v knjigi Natasha's Story (London: Pan, 1994), pa je balkanska sovraštva opisal še bolj ekstremno:

> Krutost balkanskih ljudstev je bila na trenutke tako primitivna, da so jih antropologi primerjali z amazonskim Yanamamo, enim od svetovno najbolj brutalnih in primitivnih plemen. Vse do preloma tega stolet-

> ja, ko se je preostala Evropa ukvarjala z družbenim vedenjem in socialnimi reformami, so z Balkana še vedno prihajala poročila o obglavljenih sovražnikih, katerih glave so bile kot trofeje na srebrnih krožnikih prinesene na zmagovalčeve večerje. Prav tako je bilo znano, da so vojni zmagovalci jedli srca in jetra poraženčev ... Zgodovinske knjige Balkan prikazujejo kot območje umorov in maščevanja že pred prihodom Turkov in še dolgo po njihovem odhodu.

Še en britanski novinar, Simon Winchester, je v svoji knjigi *The Fracture Zone: A Return to the Balkans* (London: Viking, 1999) zapisal, da so, tako kot je polotok – »ta nenavaden in divji Balkan« – barbarski in drugačen od preostale Evrope, tudi njegovi prebivalci, »neukročena in razdeljena ljudstva Balkana«, videti kot skoraj druga vrsta. »Lahko bi rekli, da bi vsakdo, ki bi živel na takem prostoru daljši čas, po vsej verjetnosti razvil nekaj, kar se substancialno razlikuje, v dobrem in slabem, od tega, kar imenujemo človeške norme, karkoli že so.«[13]

Tovrstno poročanje zahodnih medijev o konfliktih na Balkanu, polno iracionalnih opisov in stereotipnih predstav, je prispevalo, kot pravi Vesna Goldsworthy (2002), k še vedno živi percepciji polotoka kot dvomljivega območja »ne še« ali »nepopolnega« evropejstva.[14] Omenjeni trije primeri tako nazorno opisujejo, kako naj bi bile etnične vojne povsod drugod v Evropi povsem nezamisljive, čeprav so obenem prav ti, torej zahodni mediji oskrbovali zainteresirane javnosti s krvavimi detajli skoraj sleherne »balkanske klavnice«. To nenehno prisotno hierarhično razumevanje razpada bivših komunističnih vzhodnoevropskih (z izjemo Estonije, Madžarske in Albanije pretežno slovanskih) držav v primerjavi z zahodno Evropo, ki je ostala merilo uspešnosti in razvitosti ter želeni cilj prvih, še vedno temelji na predpostavki o časovni in razvojni zaostalosti vzhodne Evrope za zahodno. Ta »časovna zamuda« zlasti pri oblikovanju modernih nacionalnih identitet za več kot stoletje zahodnjakom pogosto pride prav, ko poskušajo prikladno zanikati ali vsaj prikriti dejstvo, da so mednacionalni boji zahodnoevropske države oblikovali na prav tako krvav in nasilen način v številnih vojnah. Moderna evropska nacionalna identiteta pač temelji na poenostavljeni definiciji nacionalne države kot teritorija, ki naj bi pripadal zgolj eni etnični skupini, in podoben proces teritorializacije etničnih identitet je potekal v jugoslovanskih vojnah v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. In kje s(m)o v tej zgodbi Slovenci, ki s(m)o leta 2004 prestopili magični rubikon med Evropo in Balkanom?

4 Sklep. Slovenci kot ne-več-Balkanci in še-ne-Evropejci

Stereotipi o Slovencih in slovenski stereotipi o Balkancih sta zlasti po razpadu Jugoslavije temi, ki bi bili vredni samostojne obravnave. Prva je bila do zdaj najbolj sistematično obdelana v knjigi Alenke Puhar *Slovenski avtoportret 1918–1991* (1992). Morda velja na tem mestu omeniti, da so bili Slovenci v bivši Jugoslaviji pri prebivalcih drugih republik označeni kot marljivi, pridni, sposobni, civilizirani, toda tudi podrejeni, uklonjeni, pomehkuženi, kot take pa so se pogosto videli tudi Slovenci sami. Povezovali so jih z avstrijsko oziroma nemško disciplino in urejenostjo, od tu tudi številni izrazi, kot so »dunajski kočijaži«, »avstrijski hlapci«, »kranjski Janezi«, »konjušniki«, »služabniki« in drugi. Zlasti »kranjski Janez« je pogosta oznaka za Slovenca še danes. Tako je bil

---

13 Zadnji trije primeri so povzeti po Vesni Goldsworthy (2002).

14 Evropejstvo kot posebna oblika transnacionalne državljanske zavesti.

poimenovan poseben vojaški polk (Polk kranjskih Janezov) v avstrijski vojski med prvo svetovno vojno, ki se je bojeval na soški fronti, ime pa se je očitno ohranilo tudi kasneje. Stereotipi o Slovencih so bili še posebej izpostavljeni javnosti konec osemdesetih in na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja, ko je prišlo do največjih napetosti med Srbi in Slovenci. V očeh Srbov kot pokončnega naroda so bili Slovenci dojeti kot klečeplazni, in množično so se pojavile izjave, kot so: »Kakva sramota! Junački srbski narod ratuje sa slovenačkim gaćicama i frižiderima!«, »Lako ćemo sa Slovencima – počneš da psuješ i već zviznu!«... Na isti način je tednik *Mladina* marca leta 1988 objavil karikaturo, na kateri je ponižna in tarnajoča Slovenka klečala pred svojim srbskim moškim, mu v umivalni skledi umivala noge in velikanski penis ter stokala: »Zakva me ne maraš več, praporščak moj, zakva?« (Puhar 1992.)

Percepcije zahodne dvojice sosedov Slovenije, Italijanov in Avstrijcev, so bile na drugi strani, lahko bi rekli, »tipično« zahodnjaške. Slovenci niso (bili) nič drugega kot eno izmed neidentificiranih slovanskih ljudstev, ki so Italijane in Avstrijce stalno opominjali na nezaželene zgodovinske dogodke. To negativno stereotipizacijo pa so Slovenci po načelu že omenjene biciklistične mentalitete vestno prenašali na pripadnike bivših republik nekdanje Jugoslavije, na »Vzhod«, predvsem na Bosno in Hercegovino. Vsi, ki govorijo srbsko-hrvaško-bošnjaški jezik, so postali *bosanci*, *čapci* in *južnjaki*, diskurz o njih pa izrazito sovražen in nestrpen. In s tem ko se je formiral in vzdrževal stereotip »drugega«, se je obenem podpiralo tudi predstave o »meni«, »klenem Slovencu«, »pridnem«, »marljivem«, »storilnem«, »discipliniranem« (Srednje)Evropejcu(!). Tip vdanega državljana, ki se ravna po predpisih, v odnosu do dela pa je vesten in priden, se je sicer, kot opozarja Anton Trstenjak (1991), razvil že v cesarski Avstriji obdržal, pa se je vse do danes. Na delo, posel, izobraževanje se torej gleda resno in humor vanje ne sodi. Drugače pa je z agresivnostjo. Medtem ko se Slovenci nimajo za agresivne, gre pravzaprav za potlačeno agresijo, ki se navzven kaže v pregovorni slovenski nevoščljivosti in visoki stopnji samomorov, pa tudi v prometni kulturi. Kot ugotavlja Musek (1999), je razlog potlačene agresije treba iskati predvsem v številčni majhnosti nacije, ki preprečuje, da bi svoje večje ambicije uveljavljala med številčno močnejšimi nacijami. Lahko bi rekli, da je prav v ambivalentnosti odnosa Slovencev do »Evrope« na eni strani in »Balkana« na drugi izhodišče protislovnega avtoportretiranja slovenske nacionalne identitete: Slovenci kot ponižen, neagresiven in celo hlapčevski narod ter obenem njihova visoka stopnja agresivnosti, dominantnosti, težnje po manipuliranju z drugimi, dogmatizem in maskulinost.

Bošnjaki so tako v Sloveniji še vedno najpogostejši vir vicev in smešenj, ki iz njih delajo eno od najbolj stereotipiziranih nacij. V Sloveniji so zaradi pomanjkanja lastnega smisla za humor najpogostejši vici o Hasu in Muju (ter Fati kot ženskem liku) kot poosebljeni neumnosti, preprostosti, ruralnosti, neinteligentnosti, neiznajdljivosti. Vendar pa stereotipne predstave ne ostajajo zgolj na ravni humorja. Kažejo se v številnih že omenjenih pejorativnih izrazih: bosanc, čapac, južnjak itd., opisih njihovih tipičnih oblačil, grafitih ter tudi v političnem in medijskem diskurzu. Obenem pa jih je skupaj z elementi etnocentrizma in ksenofobije mogoče zaslediti tudi v pogostem prepričanju v slovenski družbi, da se zaradi priseljencev povečuje število kaznivih dejanj in da so z ekonomskega vidika bolj nekoristni kot koristni (Komac 2002). Na to opozarjajo številni grafiti po Sloveniji (*Južno je kužno*; *Pobij vse cigane – Hrvatone, Bosance, Srbe, Makedonce, Ćrnogorce,*

Šiptarje; *Dost je gnoja na ić* ...), stereotipni govor (*južnjaki*, *bosanci*, *čapci*, *dizelaši*, *boskurji*, *čefurji* ...) ter tudi fizični napadi. V obdobju od osamosvojitve Slovenije so se sovražna dejanja do priseljencev iz bivše Jugoslavije krepila, in bolj ko se je sovraštvo utrjevalo v mentalitetah »nacionalnega telesa«, bolj je postajalo legitimno. Izčrpen prikaz oblik nestrpnosti v Sloveniji do ljudi iz bivše Jugoslavije, pa tudi do Romov, Afričanov in istospolno usmerjenih, je nudila razstava Jara kača nestrpnosti, ki jo je pripravil Slovenski etnografski muzej v Ljubljani v decembru 2004. Razstava je med drugim dokazovala, da so sovražni napadi v Sloveniji očitno legitimni, saj jih večina ostane brez sodnega epiloga, pojavljajo pa se tako v obliki sovražnega govora, fizičnih napadov, institucionalnega nasilja, izgonov, referendumov kot tudi v izraženih primitivizmih. Obenem so bila devetdeseta leta tudi čas, ko so se Slovenci pospešeno ukvarjali z iskanjem lastne identitete. Kot piše Alenka Puhar (1992), so avtoportreti zajemali tako zapečkarskega varčneža, negostoljubnega zadrteža, sramežljivega nevoščljivca, miroljubnega garača, dobrodušnega lenivca kot samomorilca. Slovenija pa je nastopala kot upov polna nevesta, oblečena v narodno nošo, kot mlada ženska, ki se hoče ločiti od brutalnega moža in postati samostojna, kot dete, ki se je odločilo zrasti, kot kranjski Janezek, ki se je rodil ter šibek in zdelan od rdečk komunizma razmišljal o svoji nadaljnji usodi, in ne nazadnje kot zadihana kura, ki po brvi čez prepad teče v Evropo.

Od tu naprej je zgodba znana. Slovenci s(m)o z vstopom v evropski klub še izraziteje prevzeli retoriko, ki bi jo lahko, ko je govor o reprezentacijah Balkana kot oznake za simbolnega drugega, povsem mirno označili kot neokolonialni diskurz o »drugem«, drugačnem, neevropskem, in jo perpetuirano obnavljamo. To nas napeljuje na srhljivo misel, da se iz zgodovine (spet) nismo ničesar naučili. Zahodu, to je starim članicam Evropske unije, nismo posredovali izkušnje, ki smo je skupaj z ostalimi vzhodnoevropskimi državami še vedno deležni zaradi posledice polstoletne komunistične preteklosti, zlasti od simbolnega padca berlinskega zidu, in v kateri evropski Vzhod nastopa v očeh Zahoda kot »drugi«, »nerazvit«, siromašen, ideološko zaveden, neracionalen itd., nismo kritično opozorili na evropocentričen, pogosto diskriminatoren odnos (Zahodne) Evrope do »ne-šepravih« (drugorazrednih?) Evropejcev, s čimer bi prekinili stoletja trajajočo evropsko prakso superiornega in pokroviteljskega odnosa do drugih. Namesto vsega tega smo v kurji maniri potlačili lastne negativne izkušnje iz preteklosti in z evropsko vstopnico vehementno »v paketu« ponotranjili tisto, česar ne bi smeli – že zavoljo *kulturne raznolikosti*, če Evropa z njo resno misli.

Viri in literatura

BAUMAN, Zygmunt, 1991: *Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Polity.

BEAUVOIS, Jean-Léon, 2000: *Razprava o liberalni sužnosti: analiza podrejanja*. Ljubljana: Krtina.

COLEMAN, Lerita M., 1999: Stigma – razkrita enigma. *Predsodki in diskriminacije: izbrane socialno-psihološke študije*. Ur. M. Nastran Ule. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče. 198–216.

DEBELJAK, Aleš, 2004: *Evropa brez Evropejcev*. Ljubljana: Sophia.

FONTANA, Josep, 2003: *Evropa pred zrcalom*. Ljubljana: Založba *cf.

GOLDSWORTHY, Vesna, 2002: Invention and In(ter)vention: The Rhetoric of Balkanization. *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*. Ur. D. I. Bjelić, O. Savić. Massachusetts, London: The MTT Press. 25–38.

HASLAM, S. Alexander, TURNER, John C., OAKES, Penelope J., REYNOLDS, Katherine J., DOOSJE, Bertjan, 2002: From Personal Pictures in the Head to Collective Tools in the World: How Shared Stereotypes Allow Groups to Represent and Change Social Reality. *Stereotypes as Explanations: The Formation of Meaningful Beliefs about Social Groups*. Ur. C. McGarty, V. Y. Yzerbyt, R. Spears. Cambridge: Cambridge University Press. 157–185.

HENRIQUES, Julian, 1999: Socialna psihologija in politika rasizma. *Predsodki in diskriminacije: izbrane socialno-psihološke študije*. Ur. M. Nastran Ule. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče. 95–125.
HILL, Richard, 1995: *We Europeans*. Brussels: Europublications, Division of Europublic SA/NV.
KOMAC, Miran, 2002: *Varstvo manjšin: uvodna pojasnila in dokumenti*. Ljubljana: Društvo Amnesty International Slovenije, Inštitut za narodnostna vprašanja.
L'ESTRANGE, Julian, 2002: *The Big Book of National Insults*. London: Cassell.
MCGARTY, Craig, 2002: Stereotype Formation as Category Formation. *Stereotypes as Explanations: The Formation of Meaningful Beliefs about Social Groups*. Ur. C. McGarty, V. Y. Yzerbyt, R. Spears. Cambridge: Cambridge University Press. 16–37.
MOČNIK, Rastko, 2002: The Balkans as an Element in Ideological Mechanisms. *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*. Ur. D. I. Bjelić, O. Savić. Massachusetts, London: The MTT Press. 79–115.
MUSEK, Janek, 1999: Slovenci v luči mednarodnih in medkulturnih psiholoških primerjav. *35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 181–200.
NASTRAN ULE, Mirjana, 1999: Socialna psihologija predsodkov. *Predsodki in diskriminacije: Izbrane socialno-psihološke študije*. Ur. M. Nastran Ule. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče. 299–342.
OAKES, Penelope J., HASLAM, S. Alexander, TURNER, John C., 1999: Politika, predsodki in mit v preučevanju stereotipov. *Predsodki in diskriminacije: Izbrane socialno-psihološke študije*. Ur. M. Nastran Ule. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče. 62–91.
PICKERING, Michael, 2001: *Stereotyping: The Politics of Representation*. Hampshire, New York: Palgrave.
PUHAR, Alenka, 1992: *Slovenski avtoportret 1918–1991*. Ljubljana: Nova revija.
ŠABEC, Ksenija, 2006: *Homo europeus: nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope*. Ljubljana: FDV.
TRSTENJAK, Anton, 1991: *Misli o slovenskem človeku*. Ljubljana: Založništvo slovenske knjige.
VAN DIJK, Teun A., 1987: *Communicating Racism: Ethnic Prejudice in Thought and Talk*. Newbury Park, London, New Delhi: SAGE Publications.
VELIKONJA, Mitja, 2005: *Evroza: kritika novega evrocentrizma*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
WALAS, Teresa (ur.), 1995: *Stereotypes and Nations*. Cracow: International Cultural Centre.

Jure Gombač
ZRC SAZU, Ljubljana
UDK 314.7:316.65

Migracije in stereotipi

Številne študije, ki se ukvarjajo z migracijami, ugotavljajo, da je prav področje migracij tisto, kjer je proizvodnja posplošitev in stereotipov v zadnjem času najmočnejša in najvztrajnejša. S tem se glede na dogajanja okoli nas lahko strinjamo. Zastavlja pa se vprašanje, zakaj je temu tako. Prispevek skuša na vprašanje odgovoriti ter vsaj delno osvetliti zapletena in s čustvi nabita dogajanja s pomočjo raznih definicij stereotipov, iskanja specifičnih procesov znotraj migracij in preučevanja njihovih posledic na vse vpletene.

Many studies of migration have established that in recent times it is precisely this area where the production of generalisations and stereotypes is at its strongest. Looking at what is happening around us we can only agree with this. But the question arises as to why this is so. An attempt is made to answer this question and to cast some light on complicated and often emotive goings on with the help of various definitions of stereotypes, as well as on the search for specific processes within migration and the exploration of the consequences for all those involved.

Uvod

Raziskovanja stereotipov se loteva kar nekaj znanstvenih ved, njihovi pristopi pa se med seboj lahko tudi razlikujejo. Walter Lippmann je leta 1922 s temeljnim delom *Javno mnenje* o stereotipih povedal, da so urejena in več ali manj konsistentna slika sveta, ki smo se mu prilagodili. Niso celotna slika sveta, predstavljajo pa enega od možnih svetov, na katerega smo navajeni. So torej preprosti, neresnični, se upirajo spremembam in so najpogosteje od nekoga posredovani (Lippman 1922). Pojem je bil tako dan v »uporabo« in dandanes, skoraj 85 let kasneje velja, da so stereotipi posplošitve, pri katerih prevlada čustvena komponenta. Sestavljeni so iz preprostih, lahko zapomnljivih in splošno prepoznavnih lastnosti določenih ljudi ali skupine ljudi. Te lastnosti so pogosto izmišljene, neresnične ali pa popolnoma zgrešene (Kuhar 2003).

V grobem lahko preučevanje stereotipov razdelimo na dva dela. Psihologi, sociologi, komunikologi raziskujejo, zakaj posameznik začne uporabljati stereotipe, kako pri tem nanj vplivajo okolje, starši, šola, mediji, politični sistem itn., ki ga naučijo uporabe stereotipov kot emocionalnih, globoko v podzavest usidranih prepričanj. Lahko pa raziskovalci predpostavljajo, da se morajo določeni pojmi šele razviti v stereotipe. Njihova vsebina, socialna, politična ali ideološka funkcija nastanejo v določenem času, prostoru in okolju ter se tekom let spreminjajo tako po funkciji kot tudi po pomenu (Hahn H. H., Hahn E. 2002).

Stereotipi se pogosto tvorijo v napetih, z dogajanji in čustvi nabitih situacijah. Mednje prav gotovo sodijo tudi migracije. Po besedah Barbare Beznec je prav področje migracij tisto, kjer je proizvodnja posplošitev in stereotipov v zadnjem času najmočnejša in najvztrajnejša (Beznec 2006: 7). Kaj pa v bistvu so migracije ljudi? Pojem migracije ljudi označuje premike ljudi z enega na drug kraj. Pogosto gre za selitev večjih skupin v oddaljene kraje za daljši čas.

Migracije lahko delimo na več načinov, raziskave pa se osredotočajo predvsem na prostor, čas in motivacijo (Boyle, Halfacree, Robinson 1998: 34):

1. Če gre za poskus razlikovanja migracije glede na prostor, potem govorimo o notranjih in mednarodnih migracijah. Pri notranjih migracijah se prestopa določene meje znotraj države. Tokove migrantov, ki prečkajo državne meje, pa označujemo kot mednarodne migracije.

2. Čas je ločnica med migracijo in mobilnostjo, premikanjem, kjer ne gre za preselitev ter naselitev. Migracije delimo na začasne, ko migrant začasno zapusti državo izvora z namenom, da se vrne domov, in stalne, ko se odloči oditi za vedno (Johnston, Gregory, Pratt, Watts 2001: 678).

3. Ob raziskovanju tipov migracij, določenih z motivacijo, lahko ločujemo med prisilno in prostovoljno migracijo, oziroma političnimi in ekonomskimi migracijami. Pojem prisilne migracije se nanaša predvsem na premike beguncev in razseljenih oseb kot tudi ljudi, ki morajo oditi zaradi naravnih ali okoljskih nesreč, kemičnih ali nuklearnih katastrof, lakote ali razvojnih projektov, kot so jezovi, avtoceste, letališča itn. (IASFM, 2007). Pri prostovoljnih migracijah pa se poudarja predvsem ekonomske razloge za selitev. Te pojme je sicer treba uporabljati previdno, saj se le malo ljudi seli izključno zaradi svojih želja, pa tudi v marsikateri prisilni migraciji je prisotna določena stopnja izbire. Meje med ekonomsko in prisilno migracijo so včasih zabrisane, saj obstaja veliko premikov ljudi preko državnih meja in prav vsak se skozi niz različnih procesov lahko spremeni v nekaj drugega (Dobson 2001). V zadnjem času se celo poudarja nesprejemljivost razločevanja med političnimi in ekonomskimi migracijami, ker naj bi to pripeljalo do različnih ravni upravičenosti do zaščite in dodelitve socialnih, političnih in ekonomskih pravic posameznika (Beznec 2006).

Migracije in stereotipi

Migracije so torej področje, kjer se stereotipi še posebej kopičijo, saj gre za napeto čustveno dogajanje, ki vpliva tako na posameznika kot na družino, gospodinjstvo, širše družbene skupine in družbe. Če poenostavimo dogajanje znotraj posameznih migracij in si najdemo nekaj skupnih točk, potem lahko zelo na grobo govorimo o treh glavnih fazah:

– Prva faza je faza odločanja o migraciji. Ljudje preučujejo svojo situacijo, razmišljajo o prihodnosti in iz najrazličnejših virov zbirajo informacije, ki niso nujno resnične – govorimo lahko tudi o mitih (na primer Amerika kot obljubljena dežela, Kanaan) –, in se na osnovi zbranih informacij odločajo za odhod (Drnovšek 2006). Lahko pa se odločijo tudi, da bodo raje ostali doma oziroma da bodo počakali na ugodnejšo priložnost. Tako se homogena skupnost razdeli na dva dela, katerih člani se med seboj razlikujejo glede na odločitev in posledice. Zanimiv primer tega odnosa so recimo esuli in rimasti. Gre za množični odhod Italijanov, Hrvatov in Slovencev iz Jugoslavije v Italijo po drugi svetovni vojni. Tisti, ki so odšli, so se poimenovali esuli, izgnanci, in so s seboj za vedno odnesli svojo kulturo, spomine, nacionalni ponos, tradicionalne vrednote, vero. Glede na to so postali »Istriani e Dalmati di origine controllata« (Ballinger 2003). Tisti, ki so ostali, rimasti, naj bi se prilagodili novemu življenju s tem, da so se vsemu temu odpovedali v prid novi družbeni ureditvi. Zaradi tega je prišlo do nezaupanja in celo sovraštva, prepad med obema skupinama pa se je z leti še poglobil. Oba pojma sta se tako skozi prostor in čas stereotipizirala.

– Druga faza je faza liminalnosti oziroma selitve, potovanja, ko migranti iščejo prostor naselitve. Gre za čas, ko so migranti na poti ali pa začasno ustavljeni na mejnih prehodih, med meja-

mi, v zbirnih taboriščih, azilnih centrih, letališčih itn. Pri tem prevladujejo stereotipi, ki temeljijo na kraju odhoda (Paki – Pakistanec, Polack – Poljak), nacionalnosti (Jerry – Britanec, Kraut – Nemec, Frog – Francoz, Mick – Irec), rasi (Gaijin – belec, Gweilo – beli duh, belec), veri, načinu potovanja (wetbacks – Mehičani, ki naj bi na poti v ZDA preplavali Rio Grande, snowbacks – Kanadčani, ki naj bi v ZDA ilegalno prispeli čez zasnežene gore) itn. (*List of Ethnic Slurs*, 2006). Nekateri stereotipi v tej fazi se v migracije prenašajo iz raznih drugih področij, kot so vojne, naravne katastrofe, medsosedski odnosi, politika itn.

– V tretji fazi gre za začasno ali pa trajno naselitev. Priseljenci pridejo in se začno vključevati v družbo »gostiteljico«, ki pa ima z njimi različne načrte. Claude Levi-Strauss je razmišljal o dveh strategijah za ravnanje s tujci skozi zgodovino. Po antropofagični strategiji je bilo treba tujce pojesti oziroma asimilirati v nacionalno telo in zavreči neprebavljive dele njihove kulture, antropoemična strategija pa je velevala, da je treba tujce zbrati na kup in jih izpljuniti oziroma jih getoizirati ter ekonomsko in kulturno marginalizirati (Kralj 2006). Nekatere teorije raziskovanja migracij govorijo o konfliktnemu odnosu oziroma o izkoriščanju priseljencev, ki naj bi v bistvu stalno služili kot olje za stroj kapitalizma (Castles, Kosack 1972) oziroma naj bi bili nujna posledica rasti in širjenja kapitalizma po zemeljski obli (Wallerstein 1999). Opravljali naj bi predvsem dela 3xD (dirty, dangerous, difficult), ki jih domači delavci nočejo opravljati (Piore 1979). V tej fazi se lahko nadaljuje uporaba stereotipov iz druge faze migracije, le da so tem pripisani še razni novi pomeni. Sčasoma nastanejo tudi novi stereotipi. Zanimivo pa je, da so ti stereotipi dvosmerni oziroma da stereotipizirajo tako priseljenci kot domačini. Tako dobimo povezave skip/wog, cigan/civil, čefur/slovenac idr., kar jasno kaže na to, da se na ta način člani določenih skupin povezujejo in krepijo skupino, ki ji posameznik pripada, in hkrati jasno pokažejo, kdo ne sodi mednje. To se dogaja tako pri procesu asimilacije, integracije kot tudi znotraj multikulturnih družb, kar kaže na trdovratnost tega pojava.

Zaključek

Z migracijami in njihovimi posledicami se srečujemo vsakodnevno. V večini primerov gre za zelo kompleksna dogajanja, polna najrazličnejših pomenov, zato si jih včasih skušamo razložiti s pomočjo posploševanj. To lahko pripelje do pojava ali uporabe stereotipov, kar pa lahko poveča konflikte med vpletenimi skupinami in posledično v družbi. Še posebej se situacija lahko zaostri, če se ne razmišlja več o vzrokih za nastanek določenega stereotipa. Da bi se temu izognili, moramo razumeti, da so stereotipi o naših nasprotnikih ali zaveznikih lahko netočni ali zgrešeni. Vedeti je tudi treba, da neuspeh pri odpravi teh nepravilnosti lahko pripelje do nesporazumov, konfliktov. Pomaga tudi, če se ena od strani odloči za gesto, ki določen stereotip postavi na laž. V takem primeru se pod vprašaj postavi tudi vse druge stereotipe o neki skupini (*Inaccurate and Overly Hostile Stereotypes*, 2007).

Seveda pa se zastavlja vprašanje, v kakšnem svetu bi se zbudili, če bi razrešili vse stereotipe. Bi ga sploh še razumeli?

Literatura

BALLINGER, Pamela, 2003: *History in Exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans*. Princeton: Princeton University Press.

BEZNEC, Barbara, 2006: Brezmejni nadzor. *Časopis za kritiko znanosti* 34/226. 7–10.

BOYLE, Paul, HALFACREE, Keith, ROBINSON, Vaughan, 1998: *Exploring Contemporary Migration*. Harlow: Addison Wesley Longman Limited.

CASTLES, Stephen, KOSACK, Godula, 1972: The Function of Labour Immigration in Western European Capitalism. *New Left Review* 73. 3–21.

DOBSON, Janet, 2001: International Migrations. *The Politics of Migrations and Immigrations in Europe*. Ur. A. Geddes. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.

DRNOVŠEK, Marjan, 2006: Pogledi na »Domovino« in »Tujino« skozi optiko izseljenstva. *Zbornik 33. zborovanja Zveze Zgodovinskih društev Slovenije*. Ur. M. Ferenc, B. Petkovšek. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

HAHN, Hans Henning, HAHN, Eva, 2002: Nationale Stereotypen. Plädoyer für eine historische Stereotypenforschung. *Stereotyp, Identität und Geschichte*. Ur. S. Scholz. Frankfurt/M., Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang.

IASFM. Http://www.forcedmigration.org, 10. 5. 2007.

Inaccurate and Overly Hostile Stereotypes. University of Colorado. Http://www.colorado. edu/conflict/peace/!treating_ overlays.htm# stereobk, 5. 5. 2007.

JOHNSTON, John R., GREGORY, Derek, PRATT, Geraldine, WATTS, Michael, 2001: *Migration, The Dictionary of Human Geography*. Malden: Blackwell Publishers Ltd.

KRALJ, Ana, 2006: Priseljenke in priseljenci v mestu. *Časopis za kritiko znanosti* 34/226. 15–28.

KUHAR, Roman, 2003: *Medijske podobe homoseksualnosti*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

LIPPMAN, Walter, 1922: *Public Opinion*. New York: Pelican books.

List of Ethnic Slurs. Wikipedia. Http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_ethnic_slurs, 5. 9. 2006.

PIORE, Michael, 1979: *Birds of passage*. Cambridge: Cambridge University Press.

WALLERSTEIN, Immanuel, 1999: *Utopistike; Dediščina sociologije*. Ljubljana: Založba /*cf.

Božo Repe
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 94(=163.6):321(497.4):061.2(4)

Mitske predstave pri Slovencih

Miti se proizvajajo sproti in izhajajo iz vsakokratne zgodovinske situacije. Pri Slovencih so najprej pomagali ustvariti (potem pa tudi ukiniti) srednjeevropsko avstro-ogrsko identiteto in obe južnoslovanski, kraljevo in socialistično. Na novo so v zapoznelem valu nastajanja nacionalnih držav podprli nastanek slovenske nacionalne države, ki je bila dvanajst let samozadostna, potem pa se ji je uspelo vključiti v EU. Aktualni politični mit izhaja iz prepričanja, da sedanja generacija Slovencev doživlja vrhunec in najsrečnejši trenutek, da je tako rekoč prišla do »konca zgodovine«.

Myths are created in an ongoing fashion and arise from every kind of historical situation. Among the Slovenes, they first helped to create (and then to erase) the Central European Austro-Hungarian identity as well as both the Yugoslav ones – monarchic and socialistic. More recently, in the new, belated wave of formation of national states, they helped in the emergence of a Slovene state, which was self-sufficient for 12 years before succeeding in joining the EU. The current political myth derives from the conviction that the current generation of Slovenes are experiencing their apogee and moment of greatest happiness, having come, as it were, to »the end of history«.

Slovenci se, kar zadeva mite, ne ločujemo bistveno od drugih sorodnih narodov. Med množico mitov (včasih gre sicer bolj za zgodovinske konstrukte kot klasične mite), ki se občasno med sabo povezujejo ali se nadgrajujejo, včasih pa si tudi nasprotujejo, so od starejših v ospredju mit o izvoru Slovencev, mit o Slovencih kot hlapčevskem in zatiranem narodu, mit o »slovenskem narodnem vzponu« in mit o tem, da je »pravi« Slovenec lahko samo katoličan.[1] Med mlajše mite, ki so nastali z razpadom držav in nastankom novih, pa sodita mita o Avstro-Ogrski in kraljevini Jugoslaviji kot »ječah narodov« in mit o tem, da so Slovenci zaradi socializma (komunizma) gospodarsko zaostali in da po drugi svetovni vojni zaradi komunistične narave oblasti niso dobili vsega slovenskega nacionalnega ozemlja na zahodu (zlasti pristanišče Trst), čeprav bi ga lahko.

Mit o izvoru Slovencev sodi med t. i. avtohtonistične teorije. Izhaja iz prepričanja, da so Slovenci prvotni naseljenci prostora, na katerem živijo danes, in da iz tistega časa izvira tudi slovenski jezik (tudi pismenost). Med različnimi tezami o etruščanskem, ilirskem ali venetskem izvoru se je v javnosti najbolj prijela t. i. venetska teorija. Teorija se je pojavila sredi osemdesetih let 20. stoletja, njeni glavni avtorji so bili »venetologi« Matej Bor, Joško Šavli in Ivan Tomažič, ki so v knjigi *Veneti, naši davni predniki* Slovence proglasili za potomce Venetov, le-ti pa naj bi bili »prvi narod, ki je iz indoevropskega ljudstva nastal v Srednji Evropi« in nato prestal vse kasnejše zasedbe, z rimsko vred. Avtorji skušajo teorijo dokazovati z jezikovno interpretacijo, zlasti razlago izvora imen in z arheološkimi najdbami. Interpretacija (»prevod«) različnih krajevnih, jezerskih in rečnih imen širom po

1 Ob tem tudi, da smo »Marijin narod«, torej narod, ki naj bi mu bila Marija še posebej naklonjena, s čimer se sicer kitijo tudi Poljaki, Hrvati in Madžari.

Evropi poteka nekako takole: Drava (Dravus) pomeni dreti, reko, ki ima hiter tok. Beseda izhaja iz sanskrta, Drava pa ni samo v Sloveniji, ampak tudi na Poljskem in v Švici (Derotchia), kar priča o razširjenosti Venetov, hkrati pa tudi o neposredni povezavi Slovencev z njimi. Po tej logiki (ki med drugim sploh ne upošteva razvoja jezika) naj bi imela slovenski izvor tudi Celeia (selo), Logatec – Longaticus (log, istega izvora naj bi bila tudi Locarno in Lugano), Trst – Tergeste (trg), Oterg – Oderzo (Otržje) itd. Dokazovanje je zelo podobno dokazovanju amerikaniziranega očeta grškega rodu Gusu Portokalosu, ki smo ga videli v komediji Joela Zwicka *My Big Fat Greek Wedding* (*Moja obilna grška poroka*); mož je bil prepričan, da lahko etimološko dokaže, da je vsaka beseda grškega izvora. Tako je poleg vrste drugih zabavnih domislic na primer za kimono (»ki« je v japonščini nositi, »mono« pa predmet, stvar, reč) ugotovil, da prihaja iz grške besede »kimona« (»cheimonas« je grško zima), in zaključil: »What do you wear in the winter? A robe! So there you go!«

Arheološki dokaz za venetsko teorijo naj bi bila t. i. lužiška kultura (po kraju Lužice na Poljskem) žarnih grobišč, ki jo »venetologi« pripisujejo Venetom, čeprav sta zgodovinopisje in arheologija že pred časom ugotovila, da materialna kultura nekega prostora (lahko) ostaja nespremenjena, čeprav se prebivalstvo menja. Veneti (Slovenci) naj bi se kakšnih 1000 let pred našim štetjem iz Poljske razširili po vsej Evropi in preživeli do danes, kar bi pomenilo, kot je ugotovil Peter Štih, ki je v znanstvenih in poljudnih člankih ter časopisnih polemikah argumentirano zavrnil venetsko teorijo (glej Štih 2006 in druge njegove članke), da so Slovenci pred tremi tisočletji obvladovali dve tretjini Evrope in pisali v svojem jeziku, danes pa naj bi jim ostalo le 20.000 kilometrov današnje Slovenije. Ivan Tomažič je nekaj let kasneje v knjigi *Slovenci: kdo smo? Od kdaj in od kod izviramo?* to neprijetno ugotovitev »popravil« s tezo, da imajo v Venetih »svoj izvor tudi drugi narodi v Srednji Evropi: Pomorjanci, Poljaki, Čehi, Slovaki, pretežni del Nemcev in Avstrijcev, italijanski Benečani, Furlani«, vsem pa naj bi venetska teorija v zavest prinesla »nepremostljive probleme«. Venetsko teorijo zavračajo najvidnejši slovenski medievisti (začenši s pokojnim akademikom Bogom Grafenauerjem), prav tako arheologi (Mitja Guštin) in večina jezikoslovcev. O neznanstvenosti teorije je bil izdan zbornik (*Arheo*, št. 10, 1990), polemike so konec osemdesetih in na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja polnile pisma bralcev, »venetologi« pa so na Arheo še isto leto odgovorili s knjigo *Z Veneti v novi čas*. Polemike, razne okrogle mize in predavanja na to temo so aktualne še danes, v zadnjem času gredo prizadevanja »venetologov« v smer genetskega »dokazovanja« avtohtonosti.

Avtohtonistične teorije, povezane s ilirsko-slovansko tradicijo, pa tudi z Veneti, so sicer precej starejše. Kažejo se že pri protestantih, pri Marku Pohlinu, Valentinu Vodniku (*Ilirija oživljena*) in vrsti piscev v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja tja do socialista Henrika Tume. Novodobna venetska teorija pa je padla v čas, ko so se Slovenci začeli trgati od jugoslovanstva, ko je bilo treba dokazati, da z južnimi Slovani nimajo »nobene zgodovinske in etnične zveze« (Ivan Tomažič) in na podlagi te ugotovitve poiskati novo identiteto, zato je razumljivo, da je dosegla višek tik pred osamosvojitvijo, čeprav se, malo po inerciji, malo pa najbrž zaradi večnih slovenskih kompleksov, ohranja tudi po osamosvojitvi, ko je svojo »narodnobuditeljsko« funkcijo izčrpala.

V čas ločevanja od južnega slovanstva v osemdesetih letih prejšnjega stoletja poleg vzpona venetologije sodi tudi ponovno iskanje skupne srednjeevropske identitete (v glavnem povezane s

prostorom nekdanje Avstro-Ogrske), ki je sicer oživelo predvsem na ravni kulturnega povezovanja in morda kakšne politične iluzije (v nekaterih avstrijskih političnih krogih o tem, da lahko v spremenjenih razmerah znova prevzamejo »cesarsko-kraljevo« vlogo), ni pa doživelo mitičnih razsežnosti. Izzvalo je kar nekaj polemik, v Sloveniji zlasti zaradi izjave avstrijskega pisatelja Petra Handkeja, da Srednja Evropa ni nič drugega kot »meteorološki pojem« (Repe 1999), in cinično zavračanje s strani nekaterih politikov – češki predsednik Vaclav Klaus je pred nekaj leti med obiskom v Sloveniji novodobno iskanje srednjeevropske identitete in povezovanje na tej osnovi tako na primer označil za »leporečje«.

Mit o hlapčevski naravi slovenskega naroda se povezuje z mitom o izgubljeni državi, Karantaniji, in nenehnem hrepenenju po njej.[2] Rdeča nit zgodbe je, da so se Slovani (v mitski različici kar Slovenci) kot avarski podložniki na današnje ozemlje naselili konec 6. stoletja, se uspeli osamosvojiti in si ustvariti lastno državo, potem pa so jih zasužnjili Nemci in v nemškem suženjstvu so ostali do prve svetovne vojne (Koroška, »zibelka slovenstva«, pa sploh za vedno). Tovrstna mitologija je sicer značilna za vse srednjeevropske in tudi druge narode, ki so ali naj bi imeli neko obliko državnosti v zgodnjem srednjem veku (čeprav nacionalnost v tistem času ni imela nobene vloge), potem pa so jo izgubili. Hlapčevska percepcija, ki je bila v precejšnji meri tudi sestavni del zgodnjega slovenskega znanstvenega zgodovinopisja, je ustvarila več stereotipov, ki sestavljajo celoto mita, funkcionirajo pa tudi vsak zase.

Prvi del mita tako na primer govori o Nemcih kot najhujših slovenskih sovražnikih; vlekel se je do konca osemdesetih let 20. stoletja in se je izgubil šele, ko so to mesto v slovenski zavesti prevzeli Srbi; Avstrija, še posebej pa Nemčija pa sta v času osamosvajanja postali slovenski zavezniki. Seveda je novodobni strah pred Nemci imel realno podlago najprej v mednacionalnih (tudi fizičnih) spopadih v drugi polovici 19. stoletja, ko so Nemci dominirali v marsikaterem okolju na Kranjskem in v drugih pokrajinah, »nemški trdnjavski trikotnik« (Cvirn 1997) pa je zlasti obvladoval Spodnjo Štajersko,[3] nato v šovinističnem ravnanju avstrijskih Nemcev med prvo svetovno vojno in ob njenem koncu, še posebej pa v nacističnem etnocidu nad Slovenci med drugo svetovno vojno.

Drugi del mita govori o nepretrgani identiteti Slovencev od 6. stoletja dalje, čeprav »so bile identitete prebivalcev takrat drugačne. Prebivalci severno od Karavank so se imeli za Karantance in tako so jih imenovali tudi njihovi bavarski in langobardski sosedi, medtem ko so južno od njih živeli Karniolci«, obe ljudstvi sta bili slovanski, ne pa tudi slovenski (Štih 2006 in druga njegova dela, navedena v prispevku). Po istem avtorju so bili Karantanci za Slovence »narejeni« šele od Linharta dalje (ime Slovenci je prvič omenjeno leta 1550 v Trubarjevem *Katekizmu*, Slovenija pa šele leta 1844 v pesmi Jovana Vesela Koseskega), govoriti o Slovencih v zgodnjem srednjem veku »ne pomeni nič drugega kot nacionalizirati zgodovino za nazaj; pomeni ustvarjati imaginarno sliko nacionalne zgodovine, preden se je ta sploh začela.« Tudi sicer je pri Slovencih vse do konca 19. stoletja prevladujoča regionalna identiteta. Res pa je, da Karantance Slovenci (tudi v jezikovnem smislu) lahko štejemo za svoje prednike, vendar ne edine.

---

2 Del iskanja te povezave je tudi v simbolih – npr. predlogih, da naj bi v slovenski grb prišel karantanski panter, po Jošku Šavliju »vsakega Slovenca simbol«.

3 To je tudi povzročilo razkol v slovenskih vrstah in veliko sovraštvo do t. i. »nemčurjev«, ki brez nemštva za Slovence niso videli modernizacije.

Tretji del mita govori o Slovencih kot tlačenih kmetih brez lastnega višjega sloja, ki so trpeli zaradi nacionalne pripadnosti, čeprav ta niti v fevdalnih odnosih niti pri kolonizaciji nemških kmetov na slovenskem ozemlju ni igrala nobene vloge, saj se lastniki niso ozirali na nacionalnost, ni jim bilo važno, kakšne barve je mačka, pač pa, da lovi miši; fevdalci na sedanjem slovenskem ozemlju pa so bili avtohtoni prav toliko kot Slovenci, integrirani so bili v okolje, živeli so z njim in prispevali k njegovemu razvoju, vsaj deloma so govorili tudi lokalno narečje, kar v svojih delih dokazujejo Štih, Maja Žvanut in Marko Štuhec pa tudi drugi medievisti.

Četrti del mita govori o nepretrganem izgubljanju slovenskega ozemlja, ki je seglo globoko v Avstrijo in ga je treba pridobiti nazaj (v resnici je šlo za slovansko ozemlje, v času med obema vojnama pa so ga označevali za »jugoslovanskega«). Podoba Koroške kot neke vrste izgubljenega Kosova se je v slovenski zavesti utrdila po prvi svetovni vojni, ko so se prebivalci (tudi velik del Slovencev) na plebiscitu odločili za Avstrijo, in ne za Kraljevino SHS. Mit o Karantaniji in izgubljenem »slovenskem« ozemlju se je ohranil v današnji čas. Podpirali so ga tudi najpomembnejši zgodovinarji. Vodilni slovenski medievist po drugi svetovni vojni Bogo Grafenauer je na primer leta 1952 izdal knjigo *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovenc*ev, medtem ko je v nemškem naslovu povzetka namesto Slovencev pravilno napisano karantanski Slovani – »Karantanenslawen« (Grdina 1996, Štih 2006).

Peti del mita govori o domnevni zgodnji (nato do leta 1990 izgubljeni) demokratični tradiciji Slovencev, povezani z ustoličevanjem vojvod – posebnim fevdalnim obredom, ki je izviral iz starejšega ustoličevanja karantanskih knezov in se je v spremenjeni obliki ohranil vse do leta 1414 (zadnji, ki se je zgolj simbolno dal ustoličiti slovenskim kmetom, je bil Ernest Železni). Sprva je oblast knezu podeljeval plemenski ali ljudski zbor, nato so to funkcijo prevzeli kosezi (neke vrste višji, svobodni kmečki sloj). Na koncu je bil to zgolj ritual brez vsebine, kneza je v resnici ustoličil frankovski (germanski) vladar. Obred je potekal na knežjem kamnu, to je delu rimskega stebra, ki je prvotno verjetno stal na Krnskem gradu (avstrijska Koroška). Nacionalno-romantična predstava je knežji kamen naredila za enega kultnih objektov, ki se je ob osamosvojitvi pojavil tudi na denarnih bonih, predhodnikih tolarja, zaradi česar so protestirali nacionalistični koroški politiki z Jörgom Haiderjem na čelu. Ko je Slovenija letos uvedla evro, je na kovanec za dva centa natisnila knežji kamen in zgodba s protesti se je ponovila (nekaj modrosti je bilo morda v predvidevanjih, da bosta kovanca za en in dva centa v EU ukinjena). Haider je spomenik leta 2005 dal premestiti iz deželnega muzeja v Celovcu v koroški deželni parlament – verjetno zato, da bi poudaril, da je tradicija ustoličevanja povezana s Koroško, ne pa s Slovenci in njihovo nedavno nastalo državo. Leta 1990, po prvih večstrankarskih volitvah, se je pojavila tudi do težnja, da bi po vzoru ustoličevanja na Gosposvetskem polju v kraju Vače, ki je geometrično središče Slovenije, inavgurirali slovensko predsedstvo in predsednika, kar pa so štirje člani predsedstva in njegov predsednik Milan Kučan zavrnili. Obred simbolne predaje oblasti karantanskemu knezu in koroškemu vojvodi s strani kmetov naj bi neposredno vplival na ameriškega državnika Thomasa Jeffersona in na nastanek ameriške deklaracije o neodvisnosti, čeprav za to ni nobenih zgodovinskih dokazov. Obred je leta 1580 omenjal francoski pravnik Jean Bodin; v prevodu Bodinove knjige, ki jo je imel Jefferson, je bila ta stran zaznamovana, to pa je pri nekaterih piscih (Joseph Felicijan) zadostovalo za stališče, da je Jefferson v ustoličevanju videl potrdilo za to, da morajo imeti dedne

monarhije pogodbeno naravo. Stališče je kot pretirano že v sedemdesetih letih ovrgel Bogo Grafenauer, mitični vrh pa je doseglo med obiskom Billa Clintona junija 1999 v Sloveniji, ko sta domnevno povezavo kot dejstvo v zdravicah na Brdu omenjala Milan Kučan in Clinton – Kučan z izjavo, da se je že predsednik Thomas Jefferson »pri oblikovanju ameriške deklaracije o neodvisnosti močno oprl tudi na znameniti obred naših slovenskih prednikov, s katerim so tisoč let nazaj demokratično ustoličevali svoje karantanske kneze na Gosposvetskem polju«, Clinton pa z malce ironičnim odgovorom, da prijateljstvo med Slovenijo in ZDA sega še v čas pred nastankom ZDA, ko je Thomas Jefferson, tvorec deklaracije o neodvisnosti, iskal primere demokracije v svetu, to je okolja, kjer vlada ljudstvo, in da mu je bilo (Jeffersonu) všeč, da so karantanski vojvode dobivali klofuto, kar naj bi simboliziralo pravico naroda, da vrže svoje vladarje, in naj bi bilo (po Clintonu) zato všeč tudi vsem prihodnjim generacijam Američanov.

Okrog ogrodja o izgubljeni slovenski državnosti, trpljenju in hlapčevstvu se je spletla še vrsta drugih mitičnih tem, nekatere tudi kot neke vrste kompenzacija za slab zgodovinski položaj Slovencev. V povezavi s turškimi vpadi, kjer naj bi Slovenci (u)branili tuje gospodarje in krščanstvo pred Turki in islamom, seveda pa tudi »nacionalno« ozemlje, posebno mesto zavzema bitka pri Sisku leta 1593. V njej je izpostavljeno (kar vodstveno) vlogo dobil Adam Ravbar, kranjski stotnik deželne konjenice, ki naj bi bil po legendi tudi najbolj zaslužen za zmago. Obletnica bitke se je ves čas svečano slavila; med drugo svetovno vojno se je s krščansko stranjo identificiralo domobranstvo, partizanom pa so pripisali vlogo Turkov. Toda tudi v samostojni Sloveniji je bila ob 400-letnici (leta 1993) bitka slavljena kot »ena izmed zmag na poti k samostojni slovenski državi« (Simoniti 1993). S turškimi vpadi je (po istem piscu) povezan nastanek slovenskih mitičnih junakov Kralja Matjaža, Petra Klepca in Martina Krpana. Srednjeveške kmečke punte so nekateri pisci (tudi zgodovinarji) jemali kot zgodnje oblike razrednega boja in poskusa nacionalne emancipacije, še preden je skrb za socialno in nacionalno vprašanje prevzel delavski razred s svojo »avantgardo«, to je komunistično partijo. Poseben mit je povezan z najmočnejšo fevdalno rodbino, grofi Celjskimi.[4] Celjski naj bi bili po rodu slovenski, celjska kneževina slovenska srednjeveška država, Herman Celjski naj bi z vladanjem tudi nad Bosno in Slavonijo (po Janezu Trdini) »mogočno jugoslovansko državo osnoval«. Če ne bi propadli, bi pod njihovim vodstvom na jugu njihove posesti (po Karlu Verstovšku) bivali izključno Jugoslovani, Vlado Habjan pa je v njihovem izumrtju videl izgubo družbenega povezovalca in možnega uresničevalca (slovenske) države, ki ga v tistem času, pa še dolgo kasneje, nihče ni mogel nadomestiti (Habjan 1998).

Mit o nepretrganem narodnem vzponu izhaja iz prepričanja, da so si Slovenci vedno želeli svojo državo, kar da so najprej zapisali v program Zedinjene Slovenije leta 1848, nato pa to v raznih zgodovinskih situacijah skušali uresničiti, posrečilo pa se jim je šele leta 1991. V resnici so za programom stali redki intelektualci, zahteval pa ni samostojne države, ampak združitev Slovencev v samoupravno enoto z lastnim državnim zborom. Prav tako trialistični program s preloma stoletja ni zahteval samostojne slovenske države (kot so to, npr. terjali Čehi), ampak delitev monarhije na

4 Tri zvezde iz njihovega grba so pristale na grbu Republike Slovenije, uporabljene pa so bile že v »sestavljenem« grbu Kraljevine Jugoslavije.

tri dele, po katerem bi poleg ogrskega in avstrijskega obstajal še južnoslovanski. Izraz slovenske državnosti (celo z elementi mednarodnega priznanja) naj bi bila prehodna enomesečna Država Slovencev, Hrvatov in Srbov leta 1918 s sedežem v Zagrebu, v kateri so Slovenci imeli svojo vlado, niso pa zmogli ustanoviti parlamenta. Državo SHS so kot izraz slovenske državnosti začeli omenjati šele v sedemdesetih letih 20. stoletja, vrh pa je dosegla po osamosvojitvi s tezo o »slovenski osamosvojitvi v letu 1918« (Perovšek 1998). Med obema vojnama politični programi niso segali čez avtonomistične zahteve, med drugo svetovno vojno je bila Zedinjena Slovenija (v federativni Jugoslaviji) programsko vodilo tako partizanske kot protipartizanske strani, efektivno se je zanjo borila le partizanska (in dosegla spremembo zahodne meje), res pa tudi pri emigrantskih politikih beležimo diplomatske poskuse za njeno uresničitev. Do kam naj bi segale meje Zedinjene Slovenije, je ostajalo odprto vprašanje, odvisno je bilo od številnih dejavnikov, zlasti mednarodnih.[5] Kljub temu so tudi v vojnih razmerah nastajali idealizirani programi, ki so meje Zedinjene Slovenije risali na Visokih Turah in pri Tilmentu ter terjali, da se pri razmejitvi upošteva nacionalno stanje, kakršno je bilo na prelomu 20. stoletja, torej pred asimilacijo Slovencev v Avstriji in Italiji. Narodnoosvobodilno gibanje je tudi hotelo iz naroda hlapcev (ta podoba se je izrisavala skozi literarna dela pri vseh pomembnejših literatih od Prešerna do Cankarja), narediti narod junakov in preoblikovati narodni značaj, kar je bila celo programska točka Osvobodilne fronte. Tudi programi v socialistični Jugoslaviji do druge polovice osemdesetih let niso segali čez federativni oziroma konfederativni status, Jugoslavija pa se je zdela varno pribežališče pred najhujšimi nacionalnimi sovražniki, Nemci in Italijani.

Sicer pa so polemike o narodnem vzponu v strokovnih krogih dosegle višek tik po osamosvojitvi leta 1992, ko je izšla knjiga Janka Prunka *Slovenski narodni vzpon*, po zadnjih volitvah, ki jih je dobila desnosredinska koalicija, pa so se znova obnovile. Tu je seveda zaznavna izrazita politična konotacija, saj naj bi »vrh« narodnega vzpona in zgodovine sploh bila osamosvojitev, ta pa še vedno prinaša veliko političnih točk in je nekakšen vrednostni moralnopolitični kriterij za visoke politične funkcije. V resnici je zelo malo sedanjih političnih strank in politikov vezanih na osamosvojitev, vendar vladajoči blok s tezo o t. i. »pomladnih« strankah – to je tistih, ki naj bi bile konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let za osamosvojitev in demokratizacijo – skuša pač s tovrstno nedefinirano mitizacijo svoje (domnevne) vloge črpati nekakšen politični kapital.

Posebne vrste mitični odnos se je oblikoval do vsakokratne državne tvorbe, v kateri so bili Slovenci. Nekdaj slavljena katoliška Avstrija s kultnim cesarjem Francem Jožefom je v kraljevini Jugoslaviji postala »ječa narodov«, čeprav je Slovencem kljub vsemu omogočila obstoj, gospodarski razvoj (resda počasen) in ohranitev nacionalne identitete ter jih naučila modernih političnih manir, vključno s parlamentarizmom. Enaka oznaka je po propadu doletela kraljevino Jugoslavijo, že v času njenega obstoja pa se je zrušila idealizirana predstava o skupnem sožitju »treh plemen enega naroda.« Slovenci so v kraljevini sicer dobili univerzo, možnost za gospodarski razvoj in neformalno kulturno avtonomijo, politične pa ne. Če že ne mit, pa vsaj stereotip, da (po Antonu

5 Pomembno sta npr. vplivali odločitev zaveznikov, da obnovijo Avstrijo v mejah izpred anšlusa, in njihova naklonjenost Italiji, po mnenju nekaterih zgodovinarjev tudi komunistična naravnanost narodnoosvobodilnega gibanja.

Koroščou) »Srbi vladajo, Hrvati razpravljajo, Slovenci plačujejo«, se je v malce drugačni preobleki ponovil s socialistično Jugoslavijo, ki so jo Slovenci zapustili, ker je postala cokla za njihov razvoj, strah pred stoletnimi nemškimi in italijanskimi sovražniki pa je po sedemdesetih letih otopel. Samoupravni socializem kot »najboljši sistem na svetu« je postal »totalitarizem«, ljubljeni tovariš Tito diktator, mit o bratstvu in enotnosti ter socialističnem patriotizmu se je zrušil v prah. Nov mitični, nekritično idealizirani cilj je postala t. i. »Evropa« (Repe 2001 in 2003). Podobno spremenjeno mitično podobo so v posameznih obdobjih doživljale tudi osebnosti, še zlasti literarne, ki so ustvarile slovensko narodno skupnost, politiki naj bi bili (Grdina) tu le »narodova druga liga.« Zato skušajo novodobni ta kompleks danes popraviti. Z osebami je, zlasti v šolski zgodovini, povezano tudi nacionalno prilaščanje ljudi, ki po rodu niso bili Slovenci, so se pa tu rodili ali živeli (npr. glasbenik Jakob Gallus ali kemik Fritz Pregl), ali pa so Slovenci bili, vendar do narodnosti niso čutili posebne afinitete (za Johannesa krščeni Puch je za tovrstne potrebe npr. postal Janez Puh).

Mit o Slovencu katoličanu je povezan s kulturnim bojem, ki se je začel na prelomu stoletja. Jedrnato ga je v devetdesetih letih 19. stoletja izrazil najprej Anton Mahnič s stališčem, da sta si v duhu bližja nemški in slovenski liberalec kot verni in liberalni Slovenec, nato pa še leta 1912 Aleš Ušeničnik z besedami: »Krščanska vera, ki jo imamo Slovenci, je katoliška, torej za vse narode, vendar je kot tisočletna kulturna dediščina z vsem našim mišljenjem in življenjem tako tesno spojena, da nam je Slovenec brezverec docela tuj in mu v ničemer več ne moremo zaupati.« (Podobno tuj je bil seveda tudi Slovenec protestant.) Prelom stoletja je (po Egonu Pelikanu) za slovensko katoliško elito pomenil pretres, saj je porast liberalizma rušil njeno predstavo o tem, da je vera osnovno gibalo družbe in da ima cerkvena elita po integralističnem načelu pravico in moč razsojati o vsem družbenem dogajanju. To prepričanje, ki je temeljilo na narodnobuditeljskem delu duhovščine (tedaj skoraj edine slovenske inteligence) konec 18. in v 19. stoletju ter na dejstvu, da je bila večina Slovencev krščenih po katoliškem običaju, je trčilo na modernizacijske procese, ki jih je katoliški vrh želel obvladovati s starimi obrazci. Na dilemo, kaj je nad čim, narodnost nad vero ali vera nad narodnostjo, je bil odgovor jasen: podrejanje verskih resnic narodnostni ideji[6] je treba – če pride do dileme – obsoditi, sicer pa je temeljno načelo, da je oboje eno in nerazdružljivo.[7] Kljub tako radikalni tezi pa (znova po Pelikanu) katoliški integralizem pred prvo svetovno vojno ni zmagal nad političnim pragmatizmom Krekove zadružne in prosvetne organizacije, se je pa, tudi v kontekstu mednarodnih razmer in usmeritev Vatikana, to zgodilo v tridesetih letih, kar je katoliški tabor tudi razcepilo. Politika katoliške Cerkve v Sloveniji, njena velika in še naraščajoča ekonomska moč, povezana z vrnitvijo fevdalnega in drugega premoženja, poseganje v šolski sistem in javne medije, navezava na vladajočo desno koalicijo, izrekanje moralnih sodb (tam, kjer niso v konfliktu z njenimi neposrednimi interesi) dajejo misliti, da se integralistični mit o Slovencu katoličanu obnavlja. Temu nasproti stojijo modernizacijski procesi, ki so se zgodili vmes, in ustavna ločitev cerkve od države, ki pa se v glavnem interpretira glede na razmerje političnih sil, to pa je v zadnjih letih za cerkev zelo ugodno.

---

6 Tu so bili pač tedaj uspešnejši liberalci, tako kot so bili prej uspešnejši protestanti, ki so narodu prinesli pismenost.

7 S podobnim problemom so se kasneje srečali tudi komunisti.

Med aktualnimi miti (zgodovinskimi konstrukti) večina zadeva vprašanje druge svetovne vojne in socializma (komunizma) in ima tudi močno aktualno politično noto. Temeljna ugotovitev tu je, da je v Sloveniji prišlo do revizije zgodovine (kar je sicer v mnogih pogledih posledica novih raziskovanj in objektivnih znanstvenih odkritij, vendar ta niso predmet te obravnave). Omenjena revizija gre v marsikateri točki do mitizacije, zgodovinarji, ki temu z znanstvenimi argumenti nasprotujejo, pa so označevani kot »anacionalni«, »nepatriotični«, »renegatski« (to je odpadniški do naroda) ipd., pogosto so deležni ostrih političnih diskvalifikacij. V glavnem je to posledica spremenjene ideološke in politične podobe Slovenije po zadnjih volitvah (2004). Medtem ko so se pretežno liberalne vlade v času od osamosvojitve Slovenije z zgodovino ukvarjale bolj obrobno in so jo prepuščale stroki, je sedanja desna koalicija odnos do preteklosti postavila kot eno od prioritet, tako v obvladovanju znanosti kot v šolskih programih, pa tudi pri praznovanjih in javnih manifestacijah. Nova, domnevno patriotična podoba zgodovine v veliki meri temelji na mitih, ki sem jih obravnaval in ki naj bi postali sestavni del zgodovinske zavesti Slovencev. Izrazito sta tu na udaru druga svetovna vojna in socializem (komunizem) s selektivno časovno obravnavo (zanemarjanjem ideoloških sporov pred vojno in kronološko dokazljivega dogajanja: okupacija – kolaboracija – odpor – revolucija), s krčenjem zgodovinske obravnave zgolj na vprašanje revolucije in s poudarjanjem, da sta se slovenski razkol in državljanska vojna začela zaradi komunističnega ravnanja med vojno. Temu se pridružuje teza, da je bila kraljevina Jugoslavija demokratična, parlamentarna država, predstavniki meščanskih strank legalno izvoljeni (in legitimni) predstavniki slovenskega naroda tudi med vojno, čeprav so se vsaj javno svoji stari državi odrekli.[8] Komunistična revolucija med vojno in po njej naj bi pred vojno doseženi ekonomski standard in demokracijo izničila ter Slovence v vsakem pogledu speljala na stransko pot razvoja. Znanstveno zgodovinopisje te teze kljub priznavanju zaslug, ki jih je zlasti za slovensko kulturo in gospodarstvo imela kraljevina Jugoslavija, ne podpirajo in v njenih socialnih in mednacionalnih konfliktih vidijo vzroke za dogajanje tudi med drugo svetovno vojno. Komunisti, majhna zarotniška skupina, naj bi po teh trditvah imeli zgolj revolucionarni značaj, ne pa tudi narodnoosvobodilnega. Ker so odrekali pravico do odpora meščanski strani (pri tem se pozablja, da je bilo izključevanje obojestransko), naj bi ji s tem tudi preprečili (onemogočili) odpor, čeprav je znano, da je v mnogih državah obstajalo več vrst aktivnega oboroženega odpora (Poljska, Francija, Italija, Grčija) in so bili za kaj takega pogoji tudi v Sloveniji, položaj meščanskega tabora pa bi bil ob morebitnem aktivnem odporu tudi v očeh zahodnih zaveznikov bistveno drugačen. »Čista« narodna osvoboditev brez revolucije (in posledično državljanske vojne) naj bi bila za komunistično stranko brez pomena, patriotizem zgolj sredstvo za dosego razrednega cilja. To se med drugim dokazuje tudi s prirejenimi stališči, da »bodo šli komunisti v oborožen odpor proti okupatorju samo, če bodo imeli priložnost za revolucijo«, oziroma (po drugi inačici) da bodo šli v protifašistični boj, če bi ta koristil Sovjetski zvezi. Komunisti so v vojni nedvomno videli priložnost tudi za izvedbo revolucije in so jo v posameznih obdobjih (še zlasti pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo) postavljali v

8 Znano je, da so politiki, npr. dravske banovine, ki so nedavno pred tem prisegli zvestobo jugoslovanskemu regentu po okupaciji – v najblažji, neprirejeni inačici – »sprejeli na znanje« vključitev dela slovenskega ozemlja in se šli poklonit v Rim Mussoliniju, župani so prisegali zvestobo italijanskemu kralju itd.

ospredje, vendar je ne glede na vzporedne revolucionarne cilje šlo predvsem za odporniško dejanje. Temu vrednotenju se dodaja teza, da je komunistična narava odporniškega gibanja in nato povojnega režima preprečila uresničitev ideje o Združeni Sloveniji, še posebej pa naj bi vplivala na izgubo Trsta. Če povzamemo zgodovinarsko razpravo, ta nekako sega do možnosti, da bi dobili Gorico, je kritična do posameznih notranje- in zunanjepolitičnih potez povojnih oblasti, ki so nedvomno vplivale na zaostrovanje položaja z zahodnimi državami, in v primeru, da ne bi bilo partizanskega odpora, hipotetično (»if history«) dopušča delno korekcijo meja po t. i. Wilsonovi črti iz časa prve svetovne vojne (ki Slovencem še vedno ne bi dala izhoda na morje). Politična interpretacija ob obletnici priključitve Primorske pa je bila (tudi v govoru premiera Janeza Janše), da bi, če v Sloveniji tedaj ne bi vladal komunistični režim, dobili tudi Trst in celo Beneško Slovenijo.[9] Ob tem nastaja zadrega tudi zaradi prispevka narodnoosvobodilnega gibanja k slovenski državnosti (status republike v povojni Jugoslaviji, pravica do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, zapisana v vseh povojnih jugoslovanskih ustavah, parlament, vlada, od sedemdesetih let dalje predsedstvo, meje, ki jih je Slovenija dosegla v okviru socialistične Jugoslavije in ki so bile mednarodno potrjene). Tako v domačem kot mednarodnem kontekstu je bila ta zadrega še posebej očitna ob opredeljevanju do Avnoja (Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije) in njegovih sklepov, ki so ga po osamosvojitvi povzročile zahteve iz Avstrije, naj se Slovenija odpove avnojskim sklepom in vrne nacionalizirano premoženje. Domača kritika dela zgodovinarjev in politikov leti na »revolucionarnost« Avnoja (kljub mednarodnemu priznanju), medtem ko na primer potrditev sklepov v zvezi s priključitvijo Primorske seveda pridejo prav.

Med konstrukti o socializmu (komunizmu) in njegovih posledicah je pogosta tudi teza o gospodarskem zaostajanju, ki da ga je socializem povzročil. Če merimo ekonomske procese na daljši rok, se pokaže, da so na slovenskem ozemlju sicer bili zgodnji začetki industrializacije kmalu za najbolj razvitimi v začetku 19. stoletja, potem pa se petdeset let skoraj ni premaknilo. Južna železnica ni prinesla preskoka v višjo kvalitativno fazo, uničila pa je stare obrti. Države, ki so se industrializirale pred prvo svetovno vojno, so še danes v ospredju, slovensko ozemlje pa je za približno dve desetletji zaostajalo celo za počasno Avstro-Ogrsko. Le približno četrtina industrijskih obratov je nastala v času Avstro-Ogrske, v kraljevini – tedaj eni najrevnejših evropskih držav! – se je (ob močnem protekcionizmu in tudi do 50-odstotnih carinah) ta odstotek podvojil, drugo polovico pa je s pospešeno industrializacijo, ki je višek dosegla v sedemdesetih letih, prispeval socializem. Že leta 1918 so slovenski politiki tudi hoteli vzpostaviti nacionalno gospodarstvo, do konca je to izpeljala socialistična garnitura s konceptom državne (družbene), torej nepodjetniške ekonomije. Kavčičev[10] koncept prehoda v postindustrijsko družbo, zastavljen v pravem času, konec šestdesetih let, se ni uresničil. Industrijski boom, ki se je napajal iz lastne akumulacije, se je izčrpal in Jugoslavija ga je nadomestila z zadolževanjem, od tu naprej pa kaže na upravičen (tudi ekonomski) razlog za odhod iz Jugoslavije. V zadnjih 150 letih Slovenija ohranja

9 To je Avstrija izgubila že leta 1866, Italija pa je na spornem ozemlju celo izvedla poizvedovalni plebiscit, ki je pokazal, da so tudi Slovenci – pač zaradi poprejšnje neprijazne avstrijske politike – naklonjeni priključitvi k Italiji.

10 Stane Kavčič, »liberalno« usmerjeni predsednik slovenske vlade s konca šestdesetih in začetka sedemdesetih let 20. stoletja.

korak s sredozemskimi državami (izjema je Italija, ki je ujela modernizacijski val na začetku 20. stoletja), prehitela je vzhodnoevropske države (primerjaj npr. položaj Češke in Slovenije v Avstro-Ogrski!). Do srede sedemdesetih let 20. stoletja je Slovenija zmanjševala zgodovinsko razliko z Avstrijo, potem se je razlika vrnila tja, kjer je bila v drugi polovici 19. stoletja. Danes naj bi bila Slovenija nekje na 60–70 odstotkih avstrijskega BDP (Avstrija je imenitno izkoristila tranzicijo v vzhodnoevropskih državah). Z narodnogospodarskega vidika »izvirni greh« torej ni (le) v socializmu, ki je na specifičen način izvedel nujno industrijsko modernizacijo, potem pa zaspal, ampak je mnogo starejši, zamujenih priložnosti pa več v različnih obdobjih in sistemih.

Negativna (»zločinska«) podoba slovenskega komunizma najbolj izhaja iz povojnega poboja domobrancev in drugih političnih nasprotnikov, iz političnih sodnih procesov in raznih oblik represije ter uvedbe totalitarnega sistema po sovjetskem vzoru. Temu se pridružujejo medvojna uzurpacija osvobodilnega gibanja in proletarski internacionalizem ter navezava na Sovjetsko zvezo (do leta 1948). Védenje o tem je v zavest javnosti prihajalo postopno, že v zadnjem obdobju socializma, od prve polovice osemdesetih let dalje. S tem so povezane tudi ocene o legalnosti in legitimnosti sistema po letu 1945. V luči teh dogodkov se ocenjuje celotna dejavnost komunistov, problematizira njihova družbena vloga: kot predvojna ilegalna organizacija naj ne bi imeli pravice do enakopravne družbene vloge kot drugi politični subjekti, čeprav jih je izven zakona postavil nedemokratični jugoslovanski režim in čeprav je legitimnost meščanskih strank v tridesetih letih vsaj vprašljiva, saj je niso merili na demokratičnih volitvah, jugoslovanski parlament pa po sporazumu Cvetković-Maček, ki je hrvaški dodelil samostojno in združeno banovino z velikimi deli Bosne in Hercegovine, sploh ni deloval, režim je ustanavljal koncentracijska taborišča za nasprotnike, država je v času, ko je bil notranji minister dr. Anton Korošec, sprejemala protižidovsko zakonodajo, med vojno pa meščanske stranke sploh niso bile zmožne odgovoriti na zgodovinski izziv. Organizacija odporniškega gibanja, vloga v odporu in prispevek k določitvi slovenskih meja in državnosti, prelom s Sovjetsko zvezo in stalinizmom, izvedba modernizacijskih procesov, ki so jih na svoj specifičen (tudi represiven) način, s socialnim inženiringom, izvedli po vojni, ker tega niso bile zmožne ali niso hotele prejšnje politične elite,[11] so zasenčeni z negativno platjo njihovega delovanja. Čeprav je z anketami raziskano javno mnenje do obdobja socializma v glavnem prizanesljivo, pretežno pozitivno, je resnično vrednotenje (še zlasti pri mlajših generacijah) težko izmerljivo. Zanimivo pa je, da ankete javnega mnenja kažejo naraščajoč pozitiven odnos do Josipa Broza - Tita, ki je s 67-odstotne pred slabimi desetimi leti prišel na kar 80-odstotno podporo. Celo v najbolj desni katoliški stranki Nova Slovenija je v anketi dobil 52 odstotkov pozitivnih glasov, v vladajoči Slovenski demokratski stranki pa skoraj 60 odstotkov (Tito je pozitivna osebnost, *Mladina* št. 20, 19. 5. 2007, str. 46; anketo je izvedla Ninamedia). Na politološko-sociološki ravni se zadrego z oceno komunistične ideologije, stranke in komunistov kot ljudi skuša reševati z razločitvijo komunistov kot ljudi (z dobrimi nameni) in komunistične politike in ideologije kot negativne, izhajajoče iz logike boljševizma. Seveda to ni zadrega samo pri komunistih: »zasluge za narod«, ki jim vsakokratna vladajoča garnitura zavestno ali podzavestno želi dati mitične raz-

11 Socialno pravičnejša družba, ženska emancipacija, ločitev cerkve od države, industrializacija slovenske družbe, na nacionalnem področju postopna krepitev slovenske državnosti.

sežnosti, mnogokrat pač niso v sozvočju z demokracijo. Čeprav bi tvegal oceno, da se večji del sodobnega slovenskega zgodovinopisja giblje znotraj pretehtanega iskanja dobrih in slabih plati, se v celoviti oceni komunističnega gibanja na Slovenskem in vodilnih komunistov še išče, kar se nenazadnje kaže tudi v tem, da nimamo monografske študije o zgodovini komunističnega gibanja in stranke na Slovenskem, pa tudi ne biografij vodilnih komunistov. Del piscev (tudi zgodovinarjev) izhaja iz ocen o zločinskosti komunistov med vojno in po njej, o petinštiridesetletnem totalitarizmu, o tem, da se slovenski komunizem (socializem) ni nikoli v bistvu razlikoval od sovjetskega. Zdi se, da želi nihalo bolj uravnoteženega zgodovinopisja, ki ga je stroka uspela v zadnjih dvajsetih letih nekako »zaustaviti« na sredini, na vsak način potisniti na drugi skrajni rob. To ne velja zgolj za odnos do druge svetovne vojne in socializma (komunizma), ampak tudi za odnos do vseh tem, ki naj bi skozi mitski pogled dvigoval slovensko samozavest in patriotizem, čeprav ima Slovenija svojo državo in za to sploh ni potrebe.

Ernest Renan, francoski filozof iz 19. stoletja, utemeljitelj (tedaj) modernega tipa nacionalizma, je izhajal iz prepričanja, da morajo ljudje ob izgraditvi skupne (nacionalne) identitete odnos do preteklosti vzpostaviti selektivno: v zavest si morajo vtisniti nekatere stvari iz preteklosti, druge pa temeljito pozabiti. Skozi dirigirano zgodovinopisje, nadzorovane medije, sistem praznovanj, obvladovanje proslavljanj je mogoče doseči marsikaj. Kljub temu pa ni mogoče v celoti prenesti vzorcev iz 19. v 21. stoletje, še zlasti ne tam, kjer gre za kombinacijo nacionalizma in (takšne ali drugačne) ideologije. Različni pogledi in polemike so za demokratično družbo nekaj normalnega, če le ne prevlada skušnjava po uporabi politične moči za uveljavitev svoje »resnice« in svojega pogleda na zgodovino.

V zadnji val mitizacije slovenske zgodovine sodijo samoustvarjene predstave o slovenski osamosvojitvi in tranziciji, na primer o tem, da je bila slovenska privatizacija bolj pravična in manj »taycoonska« od hrvaške in vzhodnoevropskih, ali o izključno demokratičnem in nenacionalističnem ravnanju Slovencev – kar zanikujejo na primer »izbrisani«, to je več kot 18.000 ljudi neslovenskega rodu, ki so jim odvzeli pravico do stalnega bivališča, jih spravili ob eksistenco in prisilili v izjemno nehumane eksistenčne razmere (brez stalnega bivališča si namreč v Sloveniji ni mogoče urediti ne stalne zaposlitve ne socialnega in zdravstvenega zavarovanja). Z vstopom v EU ta nekritična samopodoba, ki deloma sicer res temelji na uspehih Slovenije (prevzem evra, bodoče predsedovanje EU, ki ga je Slovenija dobila kot prva država iz bloka na novo sprejetih držav), postopoma prerašča v politični mit, propagiran s strani vladajoče garniture in provladnih medijev, da gre Slovencem danes bolje, kot jim je šlo kdajkoli v zgodovini. V tem trenutku smo tako razpeti med idealizirano samopodobo na eni strani in stoletne frustracije in strahove na drugi strani, ki sta jih dobro desetletje samostojne države in vključitev v EU sicer potisnili v podzavest, nista pa jih mogli kar odplakniti.

Izbrana literatura

BOR, Matej, ŠAVLI, Joško, TOMAŽIČ Ivan, 1989: *Veneti, naši davni predniki*. Ljubljana, Spodnje Škofije, Wien, Maribor: Večer

CVIRN, Janez 1997: *Trdnjavski trikotnik: politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*. Maribor: Obzorja.

GRDINA, Igor, 1996: Karantanski mit v slovenski kulturi. *Zgodovina za vse* 3/2. 51–65.

GRANDA, Stane, 1999: *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo: dokumenti z uvodno študijo in osnovnimi pojasnili*. Ljubljana: Nova revija.
HABJAN, Vlado, 1998: Za razveljavitev teze o naši nezgodovinskosti: obsimpozijsko vprašanje. *Delo*, 21. maj. 16.
PELIKAN, Egon, 2001: Slovenski politični katolicizem in katoliška cerkev v letih 1918–1945. *Primorska srečanja* 244/245. 533–542.
PEROVŠEK, Jurij, 1998: *Slovenska osamosvojitev v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Modrijan.
PRUNK, Janko, 1992: *Slovenski narodni vzpon*. Ljubljana: DZS.
REPE, Božo, 1999: Slovenci, Balkan in Srednja Evropa. *Anthropos* 31/4–6. 301–312.
REPE, Božo, 2001: Historical Consequences of the Disintegration of Yugoslavia for Slovene Society. *Österreichische Osthefte* 43/1–2. 5–26.
REPE, Božo, 2003: Zapozneli zamah zgodovine. *Delo*, Sobotna priloga, 26. april. 8.
REPE, Božo, 2006: Mit in resničnost komunizma. *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino*. Ur. M. Ferenc, B. Petkovšek. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 285–302.
ROZMAN, Franc, MELIK, Vasilij, REPE, Božo, 1999: *Zastave vihrajo. Spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes*. Ljubljana: Modrijan.
SIMONITI, Vasko, 1993: O pomenu Siska in bitke pri njem pred 400 leti. *Mohorjev koledar*. 58–60.
ŠTIH, Peter, 2006: Miti in stereotipi v podobi starejše slovenske nacionalne zgodovine. *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino*. Ur. M. Ferenc, B. Petkovšek. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 25–47.
TOMAŽIČ, Ivan (ur.), 1990: *Z Veneti v novi čas: odgovori – odmevi – obravnave: zbornik 1985–1990*. Ljubljana, Wien: Editiones Veneti.
TOMAŽIČ, Ivan, ŠAVLI, Joško, 1999: *Slovenci: kdo smo? Od kdaj in od kod izviramo?* Ljubljana, Wien: Editiones Venet.

Božidar Jezernik
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 821.163.6.09-1 Vodnik V.:929 Napoleon I.

Stereotipna podoba »prvega slovenskega pesnika« kot narodni kapital

Namen tega prispevka je prikazati, kako se s spremenjenimi okoliščinami spreminjajo tudi stereotipi, in sicer na primeru percepcije Valentina Vodnika in njegove ode Napoleonu, ki jo je objavil v svoji *Pismenosti* leta 1811. *Ilirija oživljena* ne predstavlja vrhunca Vodnikovega pesnikovanja, po oceni Ivana Prijatelja ni niti »povsem originalna v svoji frazeologiji«, saj so celo sintagmo »oživljena Ilirija« uporabili že drugi pred njim (Prijatelj 1911: 587). Vendar je imela velik odziv in je navdihovala mnoge generacije, ki so jo brale in razumele vsaka po svoje.

The purpose of this contribution is to show how stereotypes change along with circumstances, such as, for example, perceptions of Valentin Vodnik and the Ode to Napoleon that he published in his *Pismenosti* (Literacy) in 1811. *Ilirija oživljena* is not the greatest achievement of Vodnik's poetic writing and according to Ivan Prijatelj it is not even »altogether original in its phraseology« as even the construction »Illyria revived« had been used by others before him (Prijatelj 1911: 587). And yet it evoked a considerable response and inspired many generations, which read it and understood it each in their own way.

»Napraviti iz naših ljudi ... Slovence«

Narodi niso od vekomaj. Nove politične skupine (narodi), ki so se v 19. stoletju začele pojavljati v Evropi, so bile tako brez precedensa v preteklosti, da so morali sodobniki zanje »izumiti celo zgodovinsko kontinuiteto« (Hobsbawm, Ranger 1983: 7). Še v drugi polovici 19. stoletja je bila ideja »naroda« v slovenskih deželah habsburške monarhije novost, za katero sodobniki niso imeli nobene podlage v osebni izkušnji. Zato so si tako imenovani narodni buditelji še konec 19. stoletja prizadevali »napraviti iz naših ljudi ... Slovence« (nepodpisano 1910: 1).

Da se je neka skupnost mogla oblikovati kot narod, je morala imeti določene povezovalne elemente: skupen jezik, preteklost, prihodnost, usodo, ljudsko kulturo, vrednote, okuse in pokrajino (Lowenthal 1996: 63). V 19. stoletju pa so poleg tega potrebovale še svoje heroje. Nemara najbolj značilen predstavnik tega pogleda je bil Thomas Carlyle (Segal 2005: 1). V svoji znameniti knjigi o herojih je Carlyle uvodoma zapisal: »Saj, kakor razumem jaz, je Zgodovina Človeštva zgodovina človekovih dosežkov, v resnici Zgodovina Velikih Mož, ki so tu delovali. Ti velikani so bili so vodniki ljudem, oblikovalci, ideali in v širšem smislu stvarniki ...« (Carlyle 1841: 1.) Ti heroji oziroma »veliki možje« so imeli pomembno vlogo v procesu konstrukcije (slovenskega) naroda. Da je Carlyle imel močan vpliv na razumevanje zgodovine tudi na Slovenskem, spričuje sledeči citat. »Zgodovina naroda je pravzaprav vse njegovo življenje, dejanje in nehanje, radost in trpljenje, delo in boj – zgodovina je njegov življenjepis,« je zapisal Ivan Lah v knjigi o vodnikih in prerokih. »Zato ustvarja vsak narod sam svojo zgodovino. Toda ogrodje zgodovine tvorijo veliki dogodki, v katerih se preskušajo narodne sile, njegova volja in moč, in na čelu velikih dogodkov stopajo junaki, voditelji, glasniki in preroki. ›Zgodovina sveta‹ – pravi veliki mislec Carlyle – ›je življenjska zgodovina velikih mož.‹ Z njimi ustvarja narod svojo zgodovino.« (Lah 1927: 5.)

Vodniki in preroki so torej predstavljali najboljše oz. najbolj želene lastnosti in najbolj imenitne dosežke naroda ter pomagali ljudem oblikovati odnos do preteklosti. Posamezniki, ki jih je skupnost sprejela za »velike može«, so bili tako spremenjeni v podobo naroda, ki jo je mogoče občudovati, se iz nje učiti in se zanjo navsezadnje tudi boriti. Iz narativne podobe velikih mož so se pripadniki določene skupnosti učili solidarnosti in gradili občutek lastne vrednosti tudi v primerjavi z drugimi narodi. S tem pa so prispevali h kulturni homogenizaciji pripadnikov določenega naroda in k zarisovanju ločnic med Nami in Drugimi.

S poudarjanjem veličastnega in izpuščanjem sramotnega, postavljanjem vodnikov in prerokov proti lažnim prerokom in renegatom, iz *narodove preteklosti* so t. i. prebuditelji gradili častno in slavno preteklost naroda. Častna in slavna preteklost naroda, doba *dobrih starih časov*, ko so živeli *heroji*, pa je najtrdnejša opora vsakega nacionalizma. Izbira herojev iz preteklosti, ki se jih je moralo ljudstvo spominjati, da bi lahko gradilo svetlejšo prihodnost, je bila izjemnega strateškega pomena. Četudi narodni buditelji tega niso govorili na glas, so s svojo izbiro propagirali določene politične in svetovnonazorske ideologije, določena družbena, politična in kulturna hotenja. Spomin na pomembne osebnosti in/ali dogodke iz preteklosti so potemtakem ohranjali zato, da bi preteklost olepševali in tako laže manipulirali s sedanjostjo (Lowenthal 1985: 210). Z uporabo selektivnega spomina so narodni buditelji rekonstruirali preteklost in izumljali tradicije, s katerimi so vzpostavljali legitimnost svojega delovanja tudi v primerih, ko je bila tako vzpostavljena podoba preteklosti različna od uradne zgodovine. Najpomembnejša manipulacija je bila že sama izbira osebnosti in/ali dogodkov, katerih spomin so ohranjali, saj so vzporedno z ohranjanjem spomina na ene odrivali v pozabo tiste, ki jih niso izbrali (Smith 1995: 68). »Preteklost«, kakor je bila upodobljena v narativni podobi »velikih mož«, je bila v celoti produkt sedanjosti. Zakaj je temu tako, sta Joan Gero in Dolores Root pojasnili takole: »Ker je preteklost, kakršno konstruiramo v sedanjosti, neposreden produkt sedanjega političnega in ekonomskega sistema ter učinkovito orodje za prenašanje ideoloških sporočil tega sistema.« (Gero, Root 1990: 35.)

T. i. buditelji slovenskega naroda so si prizadevali za radikalen prelom s preteklostjo, da bi na ta način vzpostavili novo, narodno identiteto, ki je presegala razlike, izhajajoče iz starih, deželnih identitet. Poudarjali so: »Do zdaj smo bili le Gorenci, Dolenci, Notrajnci, Pivčani, Krašovci, Berkinci, Istrianci, Čičje, beli Krajnci, Koroški in Štajerski Slovenci, – toda pravi Slovenci nismo bili.« (Dežman 1849: 209.) Ali pa: »Dan danes, hvala Bogu, ne delimo se več ne na ›kranjske‹, ne na ›štajerske‹, ne na ›koroške‹, ne na ›goriške‹ itd. pisatelje; nego sedaj smo vender le s l o v e n s k i ! Ej, bratje Slovenci smo!« (Fekonja 1884: 699.)[1]

»Sadovolne Krajnz«

Valentin Vodnik (1758–1819), ki je veljal za »prvega pesnika slovenskega, učenjaka in probuditelja našega naroda« (odbor za Vodnikov spomenik 1889: 1), »ki je vse svoje življenje možato stal prvi na braniku, dramil in budil iz duševnega spanja svoje rojake« (nepodpisano 1889a: 2), je bil v drugi polovici 19. stoletja najbolj sprejemljiv kandidat za vlogo »velikega moža«, ki naj bi

1 Vendar preseganje teh razlik ni potekalo tako hitro in učinkovito kot so želeli: provincializem in kampanilizem je ostal »eden najhujših sovražnikov razvoju ednotnega naroda« še vsaj pol stoletja po taborski dobi (Vošnjak 1913: 556).

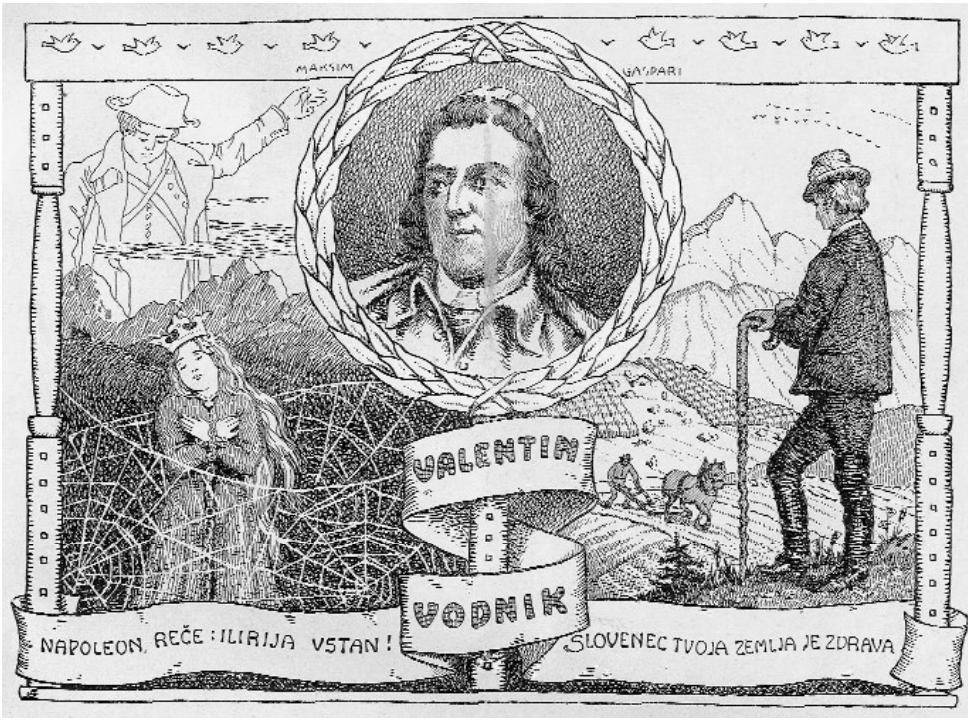
povezoval nekdanje deželane v slovenski narod. Ko so v Ljubljani v njegovo čast odkrili njegov spomenik, ki je predstavljal »prvi narodni spomenik«, je nepodpisani pisec v Slovencu zapisal v proslavo Valentinu Vodniku:

> V zgodovini narodov so imena mož, ki ne pomenjajo posameznikov, temveč označujejo celo dôbo zgodovinsko. To so v e l i k i m o ž j e, v katerih življenji in delih se zrcáli del narodovega bitja in žitja, mejniki v preobrazujočem se človeštvu, možje, ki so vodniki svojim sovrstnikom, vzorni učeniki potomcem, ki narod privajajo na nova pota do vzvišenih idej, plemenitih namenov. Znani so nam ti Soloni, Likurgi, Katoni iz starega veka, učé nas to kralj Samo in sv. blagovestnika Ciril in Metod iz domače zgodovine, to vidimo na Washingtonu in drugih.
>
> Dejanja posameznega odličnega moža javljajo, kar tlí in gorí v tisočerih srcih. Tak mož je zastavonoša v boji in prorok zmage, za njim veselo in srčno korakajo narodni vóji. In tak mož, katerega spomin te dni časti hvaležni narod slovenski, je bil *Valentin Vodnik, prvi pesnik slovenski, duhovnik-učenjak, mučenec slovenske narodnosti, vzor rodoljubja, duševni oče in probuditelj našega naroda*, za katerega je živel in trpel.
>
> Kdo je bil prvi slovenski pesnik?
> Kdo je bil prvi slovenski časnikar?
> Kdo je prvi postavil slovenskemu jeziku stalna slovnična pravila?
> Kdo je prvi spisal v resnici slovensko slovnico?
> Kdo je prvi prevajal na slovenski jezik uradne razglase?
> Kdo je prvi spisal povestnico domače zemlje?
> Kdo nam je prvi pokazal zaklad narodnega blaga?
> Bil je to *Vodnik*, sin kmetskih starišev, duhovnik-učenjak.
>
> Ime *Vodnikovo* pomenja za nas dôbo, katere ni spremljala slava in sreča, temveč prekucije in grom topov, in ta dôba, iz katere narodnega spanja je narodni probuditelj klical svoj rod na dan, dvigal svoj glas in neustrašeno budil v pesmih po slovenskih pokrajinah brate svoje, ta doba je velikega pomena za našo domovino. B i l a j e d ô b a n a š e g a s l o v s t v a l e p a p o m l a d i n b l a g i *Vodnik* p a n j e n o s o l n c e.
>
> Ne proslavljamo Vodnika kot narodnega junaka v zgodovinskem pomenu, ni politika, ni utemeljnika, temveč v njem častimo spomin moža v ê d e, neumornega in marljivega delovanja, ki je kot duhovnik delal tiho in skromno, toda dosledno na onih podlagah, ki so tudi nam dandanes bistvo vsega našega narodnega življenja, ki je vse svoje življenje posvetil v povzdigo svoje rodne zemlje, svojega materinega slovenskega jezika in po vsem svojem delovanji v duševnem oziru gojil idejo, v kateri vidimo i danes svojo blaginjo, moč, tolažbo in bodočnost. (Nepodpisano 1889a: 1.)

Rečemo lahko, da je danes stereotipna podoba Vodnika kot »prvega slovenskega pesnika« gola fraza brez globlje vsebine. Vendar ima ta podoba pisano zgodovino. Pesnikov mentor baron Sigmund/Žiga Zois je Vodnika spodbujal, češ, da bo potem »Kranjcev prvi poet – ali bolje rečeno – Vi ste to že!« (»dann sind Sie der Krainer erster Poët – oder, besser zu sagen – Sie sind es schon!«) (Zois 1859: 50), in mu svetoval, naj poišče »pravi ton«, če hoče postati »prvi kranjsko-

slovanski pesnik« (»der erste Krainerisch-slavische Dichter«) (Zois 1859: 61). Na Vodnikovem nagrobniku pri Sv. Krištofu v Ljubljani je bil latinski napis, da tam počiva »Valentino Vodnik Slavo-Carniolo« (Steska 1928: 58). Januarja 1828 je s tem v zvezi Matija Čop pisal Jerneju Kopitarju: »Nedavno so postavili Vodniku čeden spomenik z abotnim napisom: Valentino Vodnik Slavo-Carniolo (kakor da bi bilo kaj posebnega, da na ljubljanskem pokopališču počiva Kranjec in da bi to bilo pri Vodniku najpomembnejše!« (Čop 1986: 98). Po zapisu Matije Čopa v gradivu za zgodovino slovenskega slovstva je Vodnik od zadnjih devetdesetih let 18. stoletja »slovel kot odličen kranjski pisatelj in človek, od katerega je treba največ ali tako rekoč vse pričakovati za kranjski jezik in književnost« (Čop 1983: 97).

Podoba Vodnika kot »prvega slovenskega pesnika« se je uveljavila sredi 19. stoletja. Lovro Toman, ki je ob stoletnici Vodnikovega rojstva »za to veselo priliko besede zložil«,[2] ga je imenoval »pervi pesnik naš« (Malavašič 1859: 64). Leto dni pozneje pa je Peter Hicinger pojasnil, zakaj: »Vodnik se po pravici imenuje mojster slovenskih pesnikov. Imel je prednike, pa njih imena so pozabljene; imel je verstnike, pa nobenemu pevska žila ni tako močno bila; imel je, in ima še naslednike, pa bolj ali manj obilno je on budil vse, in po njem si povzemajo pesniškega duha« (Hicinger 1859: 23).

Maksim Gaspari: Valentin Vodnik (*Dom in svet*, 1908)

2 Celotna pesem, ki jo je v *Vodnikovem spomeniku/Vodnik-Albumu* priobčil Franc Malavašič (1859: 64) se glasi takole: »Stoji, stoji tam hišica, / Pri hiši miza kamnata; / Pa v hiši Vodnik se rodil, / Ki pervi pesnik naš je bil. / Njegova struna pevala / Je slavo doma, naroda, / Rojake v zmago klicala, / Se kviško k Bogu dvigala. / Zato donel bo njeni glas / V vremenov vsih prihodnih čas, / Zato slavi nadušen rod / Njegov stoletni rojstni god.«

Razvoj Valentina Vodnika iz »prvega poeta Kranjske« v »prvega slovenskega pesnika« se lepo odraža v objavah Vodnikove pesmi, ki jo danes poznamo pod naslovom *Dramilo*.[3] Ob prvi objavi dela pesmi, je bila ta še brez naslova, uvodni verz pa se je glasil: »Krajnz, tvoja deshela je sdrava ...« (Vodnik 1795: 30). V *Pésmah sa pokúshino* jo je pesnik naslovil kot »Pésma Na moje Rojáke«, nekoliko je spremenil tudi uvodni verz: »Krajnz! Toja sémla je sdráva ...« (Vodnik 1806: 3). V izdaji Vodnikovih pesmi, ki sta jo uredila Andrej Smole in France Prešeren, je naslov krajši *Na moje rojake*, vstopni verz pa še vedno nagovarja »Kranjca« (Smole, Prešeren 1840: 1). Pomembnejšo spremembo je prinesla izdaja *Vodnikovih pesmi* v redakciji Frana Levstika. Naslov pesmi je zdaj bolj skladen z novimi (mladoslovenskimi) političnimi ideali in se glasi *Dramilo mojih rojakov*, pesnik pa v uvodu zakliče: »Slovén'c! tvoja zemlja je zdrava ...« (Levstik 1869: 5). Za Levstikom je pesem objavil Fran Wiesthaler (1891: 13),[4] ki je ohranil naslov iz Levstikove izdaje, uvodni nagovor pa je le neznatno popravljen: »Sloven'c! tvoja zemlja je zdráva...« Tak naslov nosi pesem tudi v izdaji Ivana Preglja (1919: 17), ki je prav tako rahlo korigiral prvi verz: »Sloven'c! Tvoja zemlja je zdrava ...« Bibliofilska izdaja Vodnikovih pesmi kaligrafa Stanka Gladnika ohranja novi naslov, medtem ko prvi verz podaja v stari pisavi: »Slovenz tvoja semlja je sdrava ...« (Gladnik 1940: 3). V izdaji ob 200-letnici pesnikovega rojstva je naslov pesmi skrajšan na eno besedo – *Dramilo*, uvodni nagovor pa je bil še enkrat malenkostno popravljen: »Slovenc, tvoja zemlja je zdrava ...« (Gspan 1958: 39).

»Iliria oshivlena«

Leta 1809 je začel cesar Franc, do leta 1804 nemški cesar Franc II., od tedaj dalje pa avstrijski cesar Franc I., novo vojno z Napoleonom. Vojna se je končala s porazom pri Wagramu, zato je moral skleniti z Napoleonom mirovni sporazum. Po sporazumu, podpisanem 14. oktobra 1809 v Schönbrunnu, je Avstrija morala odstopiti Dalmacijo, Hrvaško zahodno od Save do ustja Une pri Jasenovcu, Kranjsko, Goriško, Trst in Istro, zahodno Koroško z beljaškim okrožje. Te pokrajine je Napoleon združil v eno upravno enoto, Ilirske province ali Ilirijo, ki je bila kot posebna dežela združena s francoskim cesarstvom (Melik 1920: 127).

V času Ilirskih provinc je bil Valentin Vodnik profesor in ravnatelj ljubljanske trirazredne gimnazije ter nadzornik ljudskih šol in vodja umetniško-obrtne šole. Poleg tega je učil zgodovino in zemljepis, latinščino in poetiko, francoščino in italijanščino. Prizadeval si je, da bi guverner Ilirskih provinc maršal Marmont dopustil poučevanje pisanja in čitanja v deželnem jeziku, prav tako katekizma in osnov računstva. Tistikrat uvedba deželnega jezika v šolo ni bila preprosta, saj ni bilo ne učnih knjig, niti slovenščine veščih učiteljev. Zato se je Vodnik sam močno angažiral in v kratkem času spisal abecednik (1811a), krščanski nauk (1811b), slovensko slovnico (1811c), francosko vadnico (1811d) in trijezični abecednik (1812). Vodnika so uspehi z uveljavljanjem maternega jezika v šolstvu privedli do vznesenega navdušenja za Francoze. Poročilo avstrijskega

---

3 Po Ivanu Grafenauerju (1918b: 137) naj bi Vodnik v rokopisu nagovor popravil v »Slovenc tvoja zemla je zdrava«, a to ni verjetno.

4 Wiesthaler sicer zatrjuje, da jezika pesnikovega ni nikjer popravljal; »kar torej trdita Smole in Prešeren o svoji izdaji, to velja tudi o tej, namreč: ›de so Vodnikove pesmi ino druge pisarije tukaj ravno tako natisnjene, kakor jih je on zapisal. Nič se ni prenaredilo, nič popravilo. To se ljudém opomni, ki bi jim morebiti kakšina čerka, kakšin udar pogoltal, kakšina beséda se prav ne zdela.‹« (Wiesthaler 1891: 5.)

špijona iz leta 1814 navaja, da je še v zadnjem času francoske oblasti pred dijaki izjavljal: »Prej bo Ljubljanica tekla nazaj proti Vrhniki, kakor Avstrijci prišli spet v Ljubljano.« (Koruza 1970: 111.) Vzneseni prosvetitelj je svoje navdušenje izrazil z odo Napoleonu, o katerem je pred tem v *Lublanskih Novizah* nekajkrat pisal zelo kritično.[5]

Maršal Marmont je s šolskimi reformami znal spodbuditi Vodnika in tudi pridobiti njegove simpatije za francosko okupacijsko oblast. Omogočil mu je znaten socialni vzpon, saj je postal ravnatelj gimnazije, šole za umetno obrt in rokodelstvo ter ljudskošolski nadzornik, on pa se mu je oddolžil z odo. Oda se začenja slovesno z Napoleonovim klicem: »Ilirija vstan'!«, podaja »ilirsko« zgodovino, in sicer povsem v Napoleonovem duhu, ki je to staro ime izbral zaradi imperialistične analogije s starorimskim cesarstvom, ter v zaključku izraža pesnikovo hvaležno zaupanje v Napoleona in pesnikovo prepričanje, da njegova domovina v okviru Napoleonovega imperija ne bo pozabljena, temveč povzdignjena (»zveličana«), to je, da bo dosegla v kulturi ostalo Evropo in postala njen »prstan« (Vodnik 1811c).

Ilirija oživljena (iz knjižice *Napoleon in Ilirija*, 1929)

5 Tako je, denimo, 15. junija 1799 zapisal: »Ludęm na svęti se permęri, de na en zhas oslepę. Kaki smikavt jih premôti, oni mu verjámejo, menio per njemu dobiti vso srężho. Tako se je godílo Laham, inu Piemontejzam; ti so na en čas franzosam verjęli, jih sa odresheníke shtęli, mislili skus franzose dobiti nebęsa na semli. Slęparía en zhas velà, pride luzh, pride pamet nasaj, takrat míne vse sapelanje. Zhlovek ni stvarjen, de bi se s' pametjo kręgal, dar pámeti se zhasi enmalo skalí, pa se spęt verne. Ljudję, katiri so pod teshkim jarmam poshręshnih generalov inu franzoskih komisarjov sdihvali, so se sbrihtali, prejemljeo sdaj nashe zesarske vojshake, kakor svoje prave odresheníke, vedôzh, kako srężhni so bili pod starmi njih dobrotlivmi gospodarji. – Pamet se je med ljudstva poverníla, niso vezh franzosam perjasni, ti jih nemôreo vezh slepiti, satorej grę franzosam vse narôbe.« (Vodnik 1799: 1–2.)

»Ilirija svelizhana«

Konec Napoleona in njegovega cesarstva je pomenil tudi konec Ilirskih provinc. Ko se je leta 1813 Avstrija priključila protifrancoski koaliciji, je prišlo do hudih bojev ob ilirski meji. Poleti tistega leta so avstrijske čete že prodirale na francosko ozemlje, 31. avgusta je guverner premestil sedež ilirske vlade iz Ljubljane v Trst. Ljubljana je ponovno padla v avstrijske roke 3. oktobra, pri čemer je avstrijskim četam izdatno pomagalo tudi domače prebivalstvo, ki ni maralo Francozov (Melik 1920: 131) in je »zanikernimu« pokazalo, »kakošna je bila slavna moč Slovencov, ki je na cesarjevo povelje prevzetniga Francoza v njegovo gnjezdo zavernit hitela« (Bučar 1848: 60).

Dan po tem, ko so avstrijske čete ponovno zasedle Ljubljano, je bila v stolnici zahvalna maša, na kateri so peli »te Deum« (Lah 1928: 13). Čeprav je poseben člen pariškega miru določal, da ne bo nobena država preganjala svojih podložnikov, ki so ob času tuje okupacije podpirali ali bili naklonjeni tujemu režimu, se je vendar avstrijska oblast takoj z vso sovražnostjo vrgla nad vse tiste »Ilirce«, ki so jim očitali frankofilijo (Mal 1929: 4). Žrtev lustracije je bil tudi Vodnik. Dvorni komisar grof Franz Joseph Saurau je 19. julija 1814 cesarju predlagal, naj se ga odstavi zaradi njegovega Francozom prijaznega mišljenja. Kot dokaz je priložil njegovo Ilirijo oživljeno, ki jo je opisal kot slavospev Napoleonu, zloženo »v duhu francoske vseosvajalne obsedenosti«; poleg tega je bilo Vodnikovo ime na seznamu članov nove framasonske lože »Prijateljev kralja rimskega in Napoleona« (Levec 1908: 632, Prijatelj 1911a: 587–588, Kidrič 1930: 103, glej Kos 1990: 24). Leta 1814 so ga upokojili s tretjino plače, tako da se je do konca življenja otepal z revščino (Wiesthaler 1891: 10, Aljaž 1919: 6, Budal 1939: 13, Kos 1990: 25).

Dunajski kongres je dežele Ilirskih provinc prisodil Avstriji. Te so bile leta 1816 urejene kot kraljestvo Ilirija z dvema gubernijima, Ljubljano in Trstom. Ta tvorba pa se je izkazala kot prevelika napota določenim geostrateškim ciljem, zato je bilo 1848 od nje ločeno koroško vojvodstvo. Naslednje leto je Ilirijo zadela še »hujši nesreča«: iz nje sta bili izločeni še tudi Goriška pokrajina in Trst z Istro. Če si je tedaj cesar Franc I. »v veči čast« v novo krono uvrstil »novi biser, ›perstan Evropini‹ Ilirijo«, je novi cesar Franc Jožef »ta svitli biser« zopet vzel iz nje. Odcepitev knežje grofije Gorice in Gradiške ter mejne grofije Istre in mesta Trsta od Ilirskega kraljestva so dojemali kot »okončanje Ilirije«, češ, potem »Ilirije bi več ne bilo, marveč bi imeli pet samostalnih, iz materniga mertviga telesa izrezanih hčer«. Takšno »novo raztergane« pa bi bilo tudi »novo žaljenje naroda nar zvestejšiga« (»y« 1849: 221). Zato so si tedanji politični voditelji prizadevali za to, »de se z ilirsko kronovino koroška, goriška in gradiškanska, istrijanska z mestam Terstam ter krajnska dežela nerazločljivo zedinijo« (Srenjski odbor 1849: 257).

V času Metternichovega absolutizma, ki je na silo zaviral emancipacijo avstrijskih narodov, je postala francoska imperialistična tvorba oblastem tako nevšečna, da so prepovedovali celo uporabo imena Ilirija.[6] *Ilirijo oživljeno* so iztrgali iz šolskih knjig, oda pa zaradi cenzure tudi ni mogla

6 Nastopanje cenzure zoper uporabo imena Ilirije navaja Matija Majar celo kot enega od razlogov, da so narodni prebuditelji po marčni revoluciji začeli govoriti o Sloveniji: »Zadnič nam za zlo imajo, da od nekake dežele Slovenie govorimo. – V tem smo pa popolnoma nedolžni. Naše dežele so se že od naj starejših časov imenovale: Iliria, tudi Slovenia ali Slavenia, regio Slavorum … Mi sami od nekake nove dežele nič ne vemo, mi želimo, da bi se dva gubernia naše Ilirie v jeden sjedinila in se še štajerski Slovenci pridružili. To je vse. Naše dežele smo imenovali ›Slovenia‹, ker so se že od nekdaj, že blizo tavžent let tako imenovale, posebno pa zato, ker so nam pod nesrečnim Meterniham ime ›Iliria‹ vselej v cenzuri izbrisali, nismo mogli biti drugačni kakor pisati in govoriti ›Slovenia‹.« (Majer 1848: 1.)

biti uvrščena v zbirko Vodnikovih pesmi, ki sta jo pripravila Smole in Prešeren. Ponovno je smela iziti šele po marčni revoluciji, ko je bila cenzura odpravljena (Vodnik 1848a: 20, 1848b: 3–6; Grafenauer 1918a: 189). Zanimanje za *Ilirijo oživljeno* je bilo povezano z veseljem nad novo ustavo: »Eno, kar je nas pri podeljeni ustavi veselilo, je bilo, de smo mislili: Ilirsko kraljestvo bo za se ena kronska dežela pod enim cesarjevim namestnikam in z enim deželnim zboram; in že smo bili za čeli na Vodnikovo pesem: Iliria vstaja, in na prihodno okrepčanje Slovencov misliti; tode kratko je veselje bilo.« (Nepodpisano 1849: 91.)

Iz revolucionarnega leta 1848 pa je ohranjena tudi anekdota, ki pripoveduje, kako je neki prijatelj obiskal Vodnika, ko je bil ta že na smrtni postelji. Ob slovesu mu je prijatelj rekel: »Bog daj, de bi se kmalo ozdravili, de bi nam spet kaj od ›oživljene Ilirije‹ zapeli.« Na te besede se je Vodnik obrnil in izdihnil rekoč: »Ne od oživljene ne, ampak od ožuljene, ožuljene.« (Pintar 1848: 136.)

V resnici je Vodnik, »da bi hudo mačeho potolažil« (Budal 1939: 13), spesnil nov visoki spev, *Ilirijo zveličano*. V dvojezičnem Vodnikovem spomeniku iz leta 1859 je Peter Hicinger ocenil, da je pesnik z njo »stopil zadosti visoko« in v njej »odkril tako dobro svojo ljubav do naroda, kakor do habsburške cesarske hiše« (Hicinger 1859: 28). *Ilirija zveličana* slavi avstrijskega cesarja Franca I., ker je dal ustanoviti stolico slovenskega jezika na liceju v Ljubljani (1817). V njej Vodnik omenja slovenski izvor Habsburžanov in izraža razočaranje nad Napoleonom, ki »Razmeta, razgraja / Vse tare pod pest«, in zaradi pohlepa po osvajanju ni uresničil pesnikovega upanja, da bo Ilirija »prstan Evrope« (Grafenauer 1918b: 155). V drugi varianti je pesnik Napoleonu pripisoval še raznarodovalne namene, zato je v njegovih časih Ilirija vzdihovala po »starem očetu« (Grafenauer 1918b: 168). Toda »mačeha mu ni prav verjela in mu ni odpustila; preveč je tudi sama čutila, kako pristen pesniški izliv je Vodniku izvabil Napoleon in kako votlo ponarejenega ona sama« (Budal 1939: 13).

Po Ivanu Grafenauerju je bil povod za nastanek *Ilirije zveličane* oziroma *Ilirije poveličane*, kakor se glasi njen naslov v zadnjem zapisu, podoben motivu *Ilirije oživljene*, ki je prav tako nastala »vsled reforme šolstva v slovenskem zmislu, seveda le v prav majhnem obsegu« (Grafenauer 1918b: 153–154). V pristnost navdiha pesnika *Ilirije zveličane* pa ni dvomila le avstrijska oblast, temveč je pustila povsem hladne tudi buditelje slovenskega naroda in literarne kritike. Levstik je v svoji izdaji Vodnikovih pesmi ravnal z njo »tako samovoljno, kot menda z nobeno drugo«. Iz vseh prepisov, ki so mu bili na razpolago, je »kakor sraka gnezdo« (Grafenauer 1918a: 191) natrpal v pesem vse kitice, ki jih je Vodnik kdaj napisal v katerikoli varianti. »Vsled tega v tej monstrozni 43 kitic obsegajoči kompilaciji nihče ni mogel zaslediti pametne razporedbe, vse polno je bilo skokov in vse polno ponavljanja: skratka, to je bila kompozicionalno najslabša in najbolj nepregledna pesnitev Vodnikova.« (Grafenauer 1918b: 154.)[7]

Literarna zgodovina je ocenila *Ilirijo zveličano* kot predolgo, preveč mehanično in ne dovolj domiselno ponovitev *Ilirije oživljene* (Kos 1990: 120). Bržkone je bil to poglavitni razlog, da ji literarni kritiki niso posvečali veliko pozornosti. Dr. Franc Kogoj jo je v govoru na Jesenicah 16. februarja

---

7 »Duševno lastnino, zlasti mrtvih, nam je spoštovati,« je sicer menil Fran Levstik (cit. Gspan 1958: 150). Res pa je bilo njegovo spoštovanje duševne lastnine podrejeno višjim ciljem, za katere so številni imeli veliko razumevanja. Tako se je, denimo, Alfonzu Gspanu zapisalo: »Resnica je, da je Levstik Vodnika temeljito popravljal. Njegov namen pa je bil čist, saj mu je šlo za to, da napravi časovno že odmaknjeni Vodnikov jezik čim bolj dostopen bralcem.« (Gspan 1958: 149.)

1919 hudomušno interpretiral takole: »Da bi potolažil policijske duhove, pravijo, da je zato zložil Vodnik drugo Ilirijo, Ilirijo zveličano. Bodisi kakor hoče. Svoji drugi Iliriji je dal Vodnik pravo ime: ›zveličano‹. Vemo, da je bil tudi hudomušen. Kdor hoče biti zveličan, mora poleg drugih lastnosti imeti tudi to, da umrje. In prava Ilirija je bila mrtva in – zveličana.« (Aljaž 1919: 6.)

Ocene o pomenu Napoleonove dobe za razvoj Ilirskih provinc so se tekom let močno spreminjale. Po ocenah iz sredine in konca 19. stoletja je v kratkem času štirih let sicer prišlo do določenih sprememb, a te niso bile posebej velike glede na prejšnje stanje. Po Josipu Apihu je Napoleon v Ilirskih provincah »dvignil na ščit francoščino, poleg nje je zanikal nemščini veljavo ›deželnega jezika‹ in prepustil samo narodnemu jeziku skromen kotiček; saj se kar mahoma francoščina ni mogla vliti v slovenske glave«. Razlika med francosko dobo in jožefinsko je bila potemtakem »jedino v tem, da je Napoleon v male šole uvel slovenščino kot učni jezik, v srednje šole pa kot učni predmet« (Apih 1888: 10).

Na Napoleona pa so se sklicevali celo nekateri nemškutarski uradniki, ki so menili, da za slovenščino ni prostora v državnih uradih: »Čemu slovenske urade, čimu bi se cesarski uradnik slovenskega jezika učil, kir on je gospodar, narod pak podložni. Po mojimu bi se tako moglo goditi, kot je pod Francozam bilo na Ilirskim. On je ukazal: Urada je francoska, kdor pri nje kaj imá, naj se francosko uči govoriti, alj prestavljavca s seboj pripelje.« (A. E. 1849: 321.)

Bolj ustrezno je vlogo Napoleona z večje časovne distance v svojem predavanju o političnih idejah ocenil zgodovinar Josip Mal. Po Malu so Napoleonova osvajanja imela dolgotrajne posledice za razvoj v Evropi. V prvi polovici 19. stoletja so namreč univerzalne težnje Napoleonovega cesarstva – podjarmiti vse države ne glede na njihovo narodnost – v podjarmljenih ljudstvih rodile odpor. »Tujo vlado so čutili kot pritisk, vzbudila se je v njih nacionalna zavest. (Napoleon kliče – ›Ilirija vstan'!‹)« V tem boju se je zbudila narodna zavest, »narodi so se začeli zavedati svoje individualnosti, počeli proučavati svojo preteklost« (Mal 1910: 2).

»Bodi svitloba vsim narodom«

Marčna revolucija na Dunaju je odpravila fevdalni družbeni red in z ustavo priznala pravice avstrijskim narodom do uporabe narodnih jezikov v šolah in uradih. Navdušenje slovenskih narodnih buditeljev je v svojem nagovoru velikemu zboru »slovenskiga družtva« izrazil njegov vodja, dr. Janez Bleiweis, rekoč:

> »Bodi svitloba vsim narodom avstrijanskim« – so mili cesar Ferdinand 15. dan sušca tega leta rekli – in svitloba je bila! – sonce nove sreče, sonce svobode je zasijalo narodom vsim. Zdej, zdej so dobile besede rajnciga Vodnika še le svoj pravi pomen – ne Napoljonu, našimu Ferdinandu veljajo besede:
>
> Ferdinand reče:
> Ilirija vstan!
> Vstaja – izdiha:
> Kdo kliče na dan?
>
> Ferdinand te kliče, Ferdinand, naš mili Cesar!« (Nepodpisano 1848: 165.)

Narodnobuditeljska gibanja 19. stoletja so kmalu odkrila državotvorno moč narodov. Na političnem zemljevidu Evrope so se začele pojavljati nacionalne države, med katerimi je bila najpomembnejša Nemčija. Strategi velikonemške države so si prizadevali, da bi segala od Baltskega do Jadranskega morja in bi torej vključevala tudi avstrijske dežele. Narodno ozaveščeni Slovenci so s strahom gledali na to možnost, zato so vneto nastopali proti vključitvi Avstrije v nemško zvezno državo. Dr. Martinak, denimo, je zapisal tole: »Ako veličansko zidovje slavovite Austrie razpade, more z njo tudi slovenska narodnost pasti. Zakaj, če si nar hujši primerlej mislimo, bi mogla k nemški zvezi pristopiti, in tu bi bla ne tlačena, ampak vničena ...« Zato je bil prepričan, da »vsak pameten lahko sprevidi, de je nam Slovencam nar bolj potrébno, Austrie se z celo močjó okleniti; ker le v nji se nam pravo čisto naravno blaženstvo razcvéta« (Martinak 1848: 50).

V novih okoliščinah so začeli tudi »zgodovinsko in veličastno pesem« *Ilirijo oživljeno* brati na novo. Pesem je postala stalni del repertoarja na narodnih svečanostih, tako da ob stoletnici Vodnikovega rojstva domala ni bilo »Slovenca med izobraženimi, kteremu bi ta neprecenjena pesem ne bila že večkrat ogrela serca« (Metelko 1859: 22). Sodelavci *Vodnikovega spomenika* so pesnika *Ilirije oživljene* skušali oprati sumov glede njegovega patriotizma, češ: »Že naslov tiste pesmi razodeva nar bolj občutke vnetega rodoljuba, kteri za dragi svoj narod upa novo duhovno življenje, ko se mu je obudilo staro ilirsko ime. Ali, če bi kdo le hotel terditi, da je pesnik preveč pozabil brambovske ›Prisege‹, bo vender mogel v zadnje le spoznati, da je samo rodoljubje pesnikovo oko obernilo na posiljenega gospodovavca.« (Hicinger 1859: 26.) Podobno je menil tudi Janez Bleiweis: »Res da ne vém, kako se mu je môgla ›Ilirija oživljena‹ tako za zlo vzéti, ako se bere, kako je o Francozu mislil, in ako se ne prezrejo njegove ›brambovske‹.« (Bleiweis 1859: 33.)

»Dovolj je spomina, me pesmi pojo«

Slovesnosti ob stoletnici Vodnikovega rojstva so bile »živ dokument one naše dobe«. Govorniki so poudarjali pesnikov kranjski patriotizem, godba je zaigrala cesarsko pesem in Radeckega koračnico. Leto pozneje je izšel dvojezični *Vodnikov spomenik-Vodnikov album*, ki je »pozno, pa vendar ne še prepozno« rehabilitiral »očeta slovenskega pesništva« (Malavašič 1859: 63). Vodnikova rehabilitacija v drugi polovici 19. stoletja pa je bila tudi njegova reinterpretacija: pesnik *Ilirije oživljene* je bil razglašen za avstrijskega patriota:

> Živečemu v burnih časih francoskih nemirov in vojskâ zarezali so svetovni dogodjaji in človeška bêda najglobočje vtise v čuteče njegovo srce; videl je domovino svojo krvaveti iz tisoč ran, videl je ponižanega avstrijskega orla, teptan svoj rod – a videl je tudi, kako je vstal, junaško se branil, in kot z v e s t e m u A v s t r i j c u je vsplamtela iskra ljubezni do nesrečne in v bojih neustrašljive Avstrije. In te domovinske ljubezni ni mogla omajati niti upogniti nobena bridka usoda, nobena grenka prevara in skušnja, tudi ne v letih, ko je zapel ›Ilirijo oživljeno‹. Svobodna, prosta, celotna, mogočna Avstrija je bila *Vodniku* načelo, kajti vzlic vsem sumničenjem je bil tedaj malokdo tako avstrijski misleč in čuteč. *Vodnik* je dobro razumil gibanje, ki je prešinjalo narode. Z vzletnimi, vzvišenimi besedami, v navdušenih pesmih je pozdravljal novo dôbo. A užaljen je gledal, ko je Napoleon kos za kosom trgal od telesa Avstrije in je domovina naša zdihovala pod tujim jarmom. (Nepodpisano 1889a: 2.)

Marčna revolucija leta 1848 je avstrijskim državljanom dokončno prinesla osebno svobodo, poznejši razvoj pa je avstrijskim narodom in med njimi tudi slovenskemu prinesel narodno emancipacijo. Štirideset let po velikem prevratu je Josip Apih objavil zgodovinsko študijo o Slovencih v letu 1848, v kateri je ocenil, da bo tedanje dosežke slovenskega naroda na polju narodnega kulturnega napredovanja »bodoči zgodovinopisec naše dobe moral dasi v skromnem predalčku omenjati«. Ker pa je bil doseženi napredek povezan z zaslugami prvega ustavnega cesarja Franca Jožefa,

> bode zgodovinopisec moral priznati, da je tudi mali narod slovenski pomagal plesti venec slave cesarju, čegar očetovsko mila roka je gojila in varovala nježne kali našega narodnega života. Ta list v vencu slave cesarjeve bode pa ostal tako nevenljiv in bleščeč, kakor vernost in hvaležnost najmlajšega med udanimi otroci ljubljenega očeta: Slovenec je dokazal že dozdaj, da ume gojiti narodnostno idejo kot kulturno silo, a da mu je sreča in bodočnost lastnega naroda identična, neločljivo spojena s srečo in silo Avstrije. To je dokazal Slovenec že 1848. leta, in kdor bi hotel skruniti naše štiridesetletje, dolžeč nas nelojalnosti, moral bi izbrisati leto 1848. iz zgodovine, ali pa skrpati novo zgodovino od onega leta sem iz samih lažij. Sleharni list zgodovine nove Avstrije potrjuje našo vernost ... (Apih 1888: v.)

Kot ugotavlja David Lowenthal (1990: 303) je paradoks reprezentacije zgodovine v tem, da se zdi tem bolj avtentična, bolj ko odseva sedanjost. Tako je tudi podoba Vodnika kot avstrijskega patriota veljala za avtentično vse do konca prve svetovne vojne. Ivan Grafenauer je, denimo v članku v *Ljubljanskem zvonu* o Vodnikovi *Iliriji oživljeni* kot »slavospevu na slovensko zgodovino«, menil: »V kolikor je ›Ilirija oživljena‹ proslavljala tudi Napoleona, jo je Vodnik preklical, ko je pozneje spoznal, da Napoleonu ni za miren razvoj narodov, ampak v prvi vrsti le za to, da vse podvrže svoji oblasti; njeno pozitivno idejo pa je porabil v novi odi ›Ilirija zveličana‹ ter je v proslavo domače zgodovine vpletel tudi zgodovino domače vladarske rodbine Habsburžanov, ki jo spravlja po naivni etimologiji v zvezo z dozdevnimi slovanskimi predniki.« (Grafenauer 1917: 87.)

Na tako gledanje se je ostro odzval Ivan Lah, ki je že v prvi številki *Ljubljanskega zvona* iz leta 1919 odločno ugotavljal:

> Pokrili so pesnika s kranjskim patriotizmom, da bi bili zakrili njegovo pošteno ilirsko srce. In tudi v šoli so ga kazali mladini v svitu avstrijske pokorščine: pesem njegovega življenja so opravičevali kot greh, ki ga je zahteval čas. Dvomili so o njegovi značajnosti in opozarjali na neprevidnost, ker se je dal zapeljati svojemu srcu. To je bila vzgoja – naše preteklosti! Ko smo mu postavili v Ljubljani spomenik, nismo mogli o njem povedati jasne in odkrite resnice. A zdi se mi, da se je takrat kiparju Ganglu izredno posrečilo izraziti v onem prijaznem nasmehu pesnikovem vse to, kar smo hote ali nehote prikrivali v svojih srcih. Ali ne govori tisti smeh o skrivnosti, ki je nismo razumeli do najnovejših dni? Ali ni postalo nam zdaj jasno, kaj je hotel reči dobri pater Valentin? Ali nismo čitali tam? (Lah 1919: 56.)

»En zarod poganja, ves nov«

Nepodpisani pisec v *Domu in svetu* ugotavlja, da so se Vodniku v čast prirejale »zadnji čas leto na leto mnogotere slovesnosti, njegovo ime je izmed pesnikov naših skoro najpopularnejše«. Pisec se sprašuje o vzroku Vodnikove popularnosti in odgovarja:

> Od kod pač to? Vodnik je res delal in storil za narod slovenski veliko, veliko. Trud njegov pa je prišel kot dobro seme na dobra tla. Pesništvo, jezikoslovje, zgodovino – vse je znal porabljati Vodnik, da je vzbujal narod in ga dvigal do samostojnosti. Vse to pa na zdravi podlagi narodovega značaja: trdne vernosti in ljubezni do Boga, močne ter žive ljubezni do naroda. Tako je deloval Vodnik-duhovnik, a vsestransko le z zmernostjo; resnobo je zavijal v prijazno obleko prav narodnega humorja. Zato je res Vodnik mož našega naroda, kakor nihče drugi v naši slovstveni zgodovini. (Nepodpisano 1889c: 131.)

Častilci Vodnikovega dela so v Ljubljani konec junija 1889 na tedanjem Valvasorjevem in poznejšem Vodnikovem trgu pesniku postavili bronasti spomenik. Slovesnosti ob odkritju so trajale tri dni in so predstavljale narodni kulturno-politični dogodek izrednega pomena. Čas slavnostnega odkritja »prvega narodnega spomenika« so sodobniki doživeli kot narodni praznik, ki »bode ostal zapisan z zlatimi črkami v naši kulturni, v naši slovstveni zgodovini« (Lampe 1889: 162).

Zvečer 28. junija 1889 je bil v čitalnici koncert, naslednjega dne je sledil obisk Deželnega muzeja, sprehod na Grad ali pod Turn, sledilo je polaganje vencev na Vodnikovem grobu, organizirane so bile gledališke predstave v čitalnici,[8] tretji dan pa so točno opoldne po maši v Šentjakobski cerkvi odkrili umetnino, ki »razslavlja« »zajedno slovensko ime« s slavnostnim govorom gimnazijskega ravnatelja Frana Wiesthalerja. Slavnostni govornik je med drugim rekel:

> Uverjen o resničnosti reka, da ljudstvo duševnih velikanov svojih vredno ni, ako jih ne umeje čislati, štel si je vender slovenski národ v sveto dolžnost, postaviti v i d n o znamenje hvaležne udanosti prezaslužnemu domorodcu, ki je do zadnjega izdihljeja zánj delal, napósled celó trpel in stradal. (Wiesthaler 1889: 391.)

Za Vodnikov spomenik so izbrali prostor pred portalom velikega poslopja liceja na takratnem Valvasorjevem in poznejšem Vodnikovem trgu pred poslopjem starega liceja, s čimer so nakazali Vodnikov pomen tudi za razvoj slovenskega šolstva (Lampe 1889: 162–163). Po poročilu *Slovenca* z dne 28. junija 1889 so »prvi narodni spomenik« postavili »pred istim poslopjem, v katerem je učil mladino slovensko in iz katerega je pošlo toliko za domovino našo zaslužnih mož, bodi večen svetilnik duhovnika-učenjaka, jeklenega značaja, dičnega pesnika in rodoljuba, ki ni nikoli zgrešil poti svojih idejalov ter imel vedno zvesto srce domovini, ki ga je porodila, in trdno udanost svojemu vladarju« (nepodpisano 1889a: 2).

---

8 Kot je poročal *Slovenec*, so 29. junija popoldne pisateljsko društvo in druga narodna društva položili vence na Vodnikov grob, »gospoda Ivan Hribar in Srečko Stegnar pa sta na tem za vsakega Slovenca in Slovana svetem kraji proslavljala spomin ranjkega našega Vodníka v takó pretresljivih besedah, da je v marsikaterem očesu zaigrala svetla solzica«. Zvečer je bila gledališka predstava *Svoji k svojim*, ki jo je za to priložnost napisal Josip Vošnjak. »Vsebina je ob kratkem ta: Upokojeni sodnik in veleposestnik Pilkovič, mož stare korenine, navdušen častilec Vodnikov, hoče svojo hčer Zoro omožiti z daljnim svojim sorodnikom, mladim juristom Teodorijem Plevelom. Zaradi značaja in drugih vrlin pa je Zori bolj všeč mladi zdravnik dr. Slavec, ki zahaja v Pilkovičevo hišo. Teodor se dela na videz Slovenca, da bi dobil Zoro in Pilkovičevo premoženje, a v srcu je strasten nasprotnik slovenski in pristaš kranjske ›Germanije‹. Ko Pilkovič spozná oba snubca, nevoljen odslovi Teodorja in zaroči Zoro z značajnim dr. Slavcem. Ker je Pilkovič dobil ravno povabilo k Vodnikovi slavnosti, gredó on in mlada zaročenca v Ljubljano. Igra je imela lep vspeh, osobito ker se završuje z Vodnikovo apoteozo, katero je priredil g. Jos. Kocélj. Pred Vodnikovo okrašeno doprsno podobo zapeli so namreč člani ›Sokola‹ in oddelek čitalničnih pevcev ›Ilirijo oživljeno‹. To je bil ginljiv prizor, ki je moral vsacega navdušiti ter marsikateremu izvabiti solze.« (Nepodpisano 1889b: 1.)

Vodnikov spomenik na Vodnikovem trgu (razglednica)

Veliki potres leta 1895 je močno razrahljal poslopje starega liceja, zato so ga jeseni 1902 začeli podirati. Mnogi so tedaj mislili, da bo na njegovem mestu zraslo poslopje gimnazije, vendar se to ni zgodilo in je tam nastala tržnica. Nad tržnico za Vodnikovim hrbtom se je močno razburil neznani pisec v *Slovencu*, češ:

> Če kdo, sme se pač Vodnik pritoževati, da so rojaki zahrbtno rovali proti njemu; za njim so naredili praznoto, katere niti pogledati neče, ampak jej trdovratno obrača hrbet. Sploh ne vé, kam bi se obrnil. Odkar so podrli staro gimnazijo, mu je postalo vse strašno nerodno in neznosno. Njegovi prijatelji premišljujejo, kako bi mu bilo mogoče pomagati. Zdaj mu bodo zopet zahrbtno naredili tržnico. Profesor Vodnik, ki je gladil včasih slovenske in francoske verze, bo moral poslušati, po čem je zelje in krompir, kar ga jako malo zanima. (Nepodpisano 1903: 5.)

Viktor Steska pa je zadevo zgolj lakonično komentiral: »Čudno: Kjer je prej žuborel vir modrosti, tu se bodo poslej prodajale zeljnate glave! Vodnik pa si bo misli, kažoč hrbet onemu mestu, ›kjer delal je za narod svoj‹: Sic transit gloria mundi!« (Steska 1903: 59).

»En narod poganja, ves nov«[9]

Kratka doba francoskega medvladja v nekaterih slovenskih deželah je bila deležna ponovnega vrednotenja šele v letih tik pred prvo svetovno vojno. Ivan Prijatelj je v goriški Vedi leta 1911 podal tehtno in svežo oceno te dobe. Po Prijatelju je bila ta doba, čeprav kratkotrajna »ogromnega pomena v narodnokulturnem življenju Slovencev«, saj naj bi bila prinesla »naravnost prebuditev

9 Tako navaja *Ilirijo oživljeno* Andrej Budal (1939: 13).

slovenskega naroda /.../ iz dolgotrajnega spanja. – Napoleon reče: / Ilirija vstan! / Vstaja, izdiha: / Kdo kliče na dan?« (Prijatelj 1911: 599.)

V vojni muze počivajo, tako je bilo tudi s spominom na Vodnika: »Obhajali smo stoletnico Vodnikove smrti tiho in skromno; nade in skrbi, radost in bolečine porajajoče se bodočnosti so potisnile skromni jubilej popolnoma na stran.« (Grafenauer 1918a: 179.) Vendar je jubilej očitno vzpodbudil Ivana Grafenauerja k premisleku o pesniku Valentinu Vodniku in njegovi *Iliriji oživljeni*, »odi na slovensko zgodovino«, kakor jo imenuje Grafenauer (1918b: 131–132). Po njegovi oceni je šele takrat, ko je Napoleon ustanovil Ilirijo in v njej združil velik del Slovencev, Hrvatov in Srbov, »dobila slovenščina večje veljave v šolah in v javnosti«. Zato je pesnik začel upati »na veselejši razcvit slovenskega jezika in naroda«, zato je spesnil odo »na staro slovensko slavo in na slovensko bodočnost (Ilirija oživljena)« (Grafenauer 1918b: 122–123).

Pesnikov spomin so spet javno počastili 8. januarja 1919. To praznovanje pa ni bilo več tako množično, kot je bilo praznovanje stoletnice pesnikovega rojstva. Pojavili pa so se tudi drugačni pogledi na Vodnika kot primernega heroja za nove čase, kar lahko zaslutimo iz razlik med oceno Mestnega arhivarja in poročevalca *Slovenca*. Če je prvi zabeležil, da so obletnico »slovesno praznovali« (Mestni arhivar 1934: 74), so po navedbah poročevalca *Slovenca* Vodnikov spomin obhajali »tiho, tako tiho, da pač mnogi niti ne vedo o tem.« Kot je še dodal omenjeni poročevalec, je Krščansko-socialna zveza na Vodnikov spomenik položila venec s posvetilom »Prvemu slovenskemu pesniku in socialnemu delavcu ob stoletnici njegove smrti«. Kot je zapisal pisec v *Slovencu*: »Da tega ni, bronast kip bi ostal tudi danes bronast kip, nem in osamljen. Ponoven dokaz, da Ljubljana pač ne zna ceniti velike može svojega naroda ... Slava taki Ljubljani ...« (Nepodpisano 1919a: 6.)

Na začetku prvega leta po koncu prve svetovne vojne je bila v Rokodelskem domu proslava Vodnikovega dne. O dogodku je Slovenec poročal takole:

> Prav sedaj, ko smo s Srbi in Hrvati združeni v eni državi, je primerno, da slavimo Valentina Vodnika. V svoji najveličastnejši pesmi, v »Iliriji oživljeni«, poveličuje našo domovino in v preroškem duhu pravi: »Ilirija prstan – Evropini naj bo.« Pač so pozneje razne deželne meje razdrobile »prstan Evropin« – Ilirijo – v osem kosčkov, a sedaj so meje padle, Ilirija je združena, in ko so v nedeljo zapeli pevci Katoliškega društva v Rokodelskem domu dr. Ipavčevo kompozicijo »Ilirija oživljena«, se nam je zdela kot himna Jugoslaviji. (Nepodpisano 1919b: 6.)

Pokol, ki ga je sprožila prva svetovna vojna, je povzročil množico mrtvih in ranjenih. Reka krvi je zarisala ogromne spremembe na političnem zemljevidu Evrope, med katerimi je bil najvidnejši propad avstro-ogrske monarhije. Velike politične spremembe pa so omogočile sodobnikom tudi nov pogled na Vodnikovo veličino: »Ko bi Valentin Vodnik ne bil storil za svoj narod nič drugega, nego spesnil samo to odo, je zaslužil, da zavzame njegova podoba v galeriji slik naših mislecev odlično mesto. V tej odi pokaže se on čist in pristen Jugoslovan, brez nobenega pridržka.« (Aljaž 1919: 6.) Zato je dr. Kogoj dejal:

> Bolj kakor bi mogla hči in sin proslaviti Vodnika, proslavljajo ga njegova dela. Danes umevamo šele povsem ta dela. Pred in med svetovno vojsko so nam bile marsikatere misli Vodnikove nekako zastrte.

> Danes sto let po svoji smrti pa stoji Vodnik pred nami v vsej mogočnosti v Iliriji oživljeni – v ujedinjenem kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev – kot popoln in navdušen Jugoslovan.
>
> Valentinu Vodniku, našemu buditelju, preganjencu in preroku bodi večna slava in čast! (Aljaž 1919: 6.)

Potem ko je nastala »nova Ilirija – Jugoslavija« (Bevk 1919: 2), se je dokončno uveljavilo prepričanje, da je bila »kratka doba francoske okupacije v knjigi naše zgodovine odločno na strani pozitivnih pridobitev« (Mal 1929: 4). Nastanek nove narodne države je njenim državljanom odprl povsem nove, prej neznane perspektive:

> Tudi pomen Ilirije stopa nam jasno pred oči šele danes, ko je uresničena v Jugoslaviji. Prej smo nekako nerodno hodili mimo nje, v zgodovini smo jo smatrali kot brezpomemben dogodek in v šoli smo skušali celo Vodnika nekako opravičevati zaradi njegove »Ilirije oživljene«, nismo pa skušali globlje pronikniti v idejo Napoleonove Ilirije ... (Rus 1929: 7.)

V prvem letu obstoja nove države so novo izdajo doživele tudi Vodnikove pesmi. Urednik zbirke pa je tedaj v spremni besedi zapisal:

> In če bi imeli samo »Ilirijo oživljeno«, ki jo je natisnil l. 1811. v svoji »Pismenosti za perve šole«, ne smeli bi Vodnika smatrati zgolj za pesnika Kranjske, temveč za pesnika, ki je z genijalnostjo velikih umetnikov-prorokov zapel eno najlepših in najbolj nacijonalnih slovenskih prigodnic. Pesnika »Ilirije oživljene« v prvi vrsti slavimo in se spominjamo v teh dneh nove svobode, ob stoletnici njegove smrti. (Pregelj 1919: 9–10.)

Vodnik, Ilirija in Napoleon ob otvoritvi Ilirskega stebra v Ljubljani, 13. 10. 1929 (fotografija v MNZ)

Sklep

Slovarska definicija stereotipa, po kateri je to »ustaljena ali pogosto ponavljajoča se oblika česa« (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*), je lahko zavajujoča. Stereotipi so za vedno, dokler se ne spremenijo. To pa se dogaja pogosto, tudi pri tistih, ki imajo avreolo velike starosti in nespremenljivosti. Ljudje namreč nenehno vrednotimo, kaj je v nekem obdobju (še) pomembno in kaj ne, tudi v primeru stereotipov. To vrednotenje vedno odraža ideološke, politične, etične in druge koncepcije, v luči katerih se interpretira in vrednoti, kaj je še aktualno in kaj je že preteklost, kaj je pomembno in kaj nepomembno (Jezernik 1979: 239, 2006: 171), v skladu s tem pa se spreminjajo naši pogledi na svet, tudi stereotipi. V resnici imajo nekateri stereotipi bogato zgodovino prilagajanja spremenjenim okoliščinam, zato so neke vrste kulturni kapital družbene skupnosti, v kateri se pojavljajo.

Vsaka generacija po svoje tehta in meri po sodobnih nazorih preteklost, da bi oblikovala prihodnost. Pogled na preteklost in na prihodnost se stalno spreminja, iz roda v rod popravlja, dopolnjuje in prilagaja. Zato je neizbežno, da prevzemajo vloge vodnikov in prerokov vedno nove in nove osebnosti in da njihova imena ves čas menjavajo svoj sij, da tonejo in spet vstajajo, se vzpenjajo zdaj više proti zenitu in se spuščajo zdaj niže proti horizontu (prim. Gspan 1958: 146). Tako se je v zadnjih dveh stoletjih temeljito spreminjala tudi Vodnikova podoba, pač v skladu z narodno-političnimi potrebami.

Viri in literatura

A. E., 1849: Slovenska dežela. *Slovenija*, 9. kozoperska. 321–22.

ALJAŽ, Jakob, 1919: V spomin Valentina Vodnika (Govoril dr. Fr. Kogoj dne 16. febr. 1919 na Jesenicah). *Slovenec*, 4. marca. 6.

APIH, Josip, 1888: *Slovenci in 1848. leto*. Ljubljana: Matica Slovenska.

BEVK, France, 1919: »Naša kri«. *Slovenec*, 17. septembra. 1–2.

BLEIWEIS, Janez, 1859: Vodnikove Novice. Čertica k življenjopisu Vodnikovemu. *Vodnikov spomenik/Vodnik-Album*. 31–36.

BUČAR, Janez, 1848: Možje! (načert nagovora g. Bučarja na Kranjsko narodno stražo). *Slovenija*, 22. velkiserpana. 60.

BUDAL, Andrej, 1939: *Osemnajst velikih*. Gorizia: Unione editoriale goriziana.

CARLYLE, Thomas, 1841: *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History*. London: James Fraser.

COSTA, Etbin Henrik (ur.), 1859: *Vodnikov spomenik/Vodnik-Album*. Ljubljana: Ignac žl. Kleimayr in Fedor Bamberg.

ČOP, Matija, 1983: *Pisma in spisi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

D. (= Dragotin Dežman), 1849: Slava Slavjanam! *Slovenija*, 2. prosenca. 209.

FEKONJA, Andrej, 1884: Književna poročila. *Ljubljanski zvon*. 694–700.

GERO, Joan, DOLORES, Root, 1990: Public Presentations and Private Concerns: Archaeology in the Pages of National Geographic. *The Politics of the Past*. Ur. P. Gathercole, D. Lowenthal. London: Unwin Hyman. 19–37.

GLADNIK, Stanko (ur.), 1940: *Valentin Vodnik, Pesmi*. Ljubljana: S. Gladnik.

GLONAR, Jož. A. (Joža), 1912: Iz slovenskega slovstva. *Veda*. 403–409.

GRAFENAUER, Ivan, 1917: Vodnikova »Ilirija oživljena« slavospev na slov. zgodovino. *Ljubljanski zvon*. 84–87.

GRAFENAUER, Ivan, 1918a: O Vodnikovi pesniški zapuščini in o dosedanjih izdajah njegovih pesmi. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*. 179–199.

GRAFENAUER, Ivan, 1918b: *Valentin Vodnik – pesnik*. Ljubljana: Matica Slovenska. 104–169.

GSPAN, Alfonz, 1958: *Izbrane pesmi Valentina Vodnika*. Ljubljana: Slovenska matica.

GUSTIN, Jožef, 1889: Ganglov »Vodnik«. *Ljubljanski zvon*. 57–59.

HICINGER, Peter, 1859: Pregled Vodnikovih pesmi. *Vodnikov spomenik/Vodnik-Album*. 23–30.

HOBSBAWM, Eric, TERENCE, Ranger (ur.), 1984: *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

JEZERNIK, Božidar, 1979. Zgodovina v zgodbah ustne tradicije. *Časopis za kritiko znanosti* 33–34. 239–277.

JEZERNIK, Božidar, 2006. »Vedno zvesta Slovenija«. Javni spomeniki ljubljanski in družbeni spomin. *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 42. seminar slovenskega jezika in kulture: zbornik predavanj*. Ur. I. Novak Popov. 159–172.
KIDRIČ, Francè, 1930: *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe*. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani.
KORUZA, Jože (ur.), 1970: *Valentin Vodnik: izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
KOS, Janko, 1990: *Valentin Vodnik*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
LAH, Ivan, 1919: Valentin Vodnik. *Ljubljanski zvon*. 49–56.
LAH, Ivan, 1927: *Vodniki in preroki*. Ljubljana: Vodnikova družba.
LAMPE, Frančišek, 1889: Raznoterosti. Vodnikova slavnost. *Dom in svet*. 162.
LEVEC, Fr., 1908: V. Vodnik und die nachillyrischen Periode in Krain. *Jagić-Festschrift/Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung. 630–635.
LEVSTIK, France (ur.), 1869: *Vodníkove Pesni*. Ljubljana: Matica Slovenska.
LOWENTHAL, David, 1985: *The Past Is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
LOWENTHAL, David, 1990: Conclusion: Archaeologists and Others. *The Politics of the Past*. Ur. P. Gathercole, D. Lowenthal. London: Unwin Hyman. 302–314.
LOWENTHAL, David, 1996: *Possessed by the Past. The Heritage Crusade and the Spoils of History*. New York, London: The Free Press.
MAJER, Matija, 1848: Slaveni in Nemci. *Slovenija*, 18. maliserpana. 1.
MAL, Josip, 1910: O političnih idejah. *Slovenec*, 17. marca. 1–2.
MALAVAŠIČ, Franc, 1859: Slovésnosti, obhajane v spomin stoletnega rojstnega dneva Valentina Vodnika, očeta slovenskega pesništva. *Vodnikov spomenik/Vodnik-Album*. 63–68.
MARTINAK, 1848: Austria in Slovenci. *Slovenija*, 15. velkiserpana. 50.
MELIK, Anton, 1920: *Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev* 2. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
MESTNI ARHIVAR, 1934: Ljubljanska kronika. *Kronika slovenskih mest*. 61–76.
METELKO, Franc, 1859: Valentin Vodnik, slovenski pisatelj. *Vodnikov spomenik/Vodnik-Album*. 21–22.
NEPODPISANO, 1848: Nagovor. *Slovenija*, 24. listopada. 165.
NEPODPISANO, 1849: Slovenska dežela. *Slovenija*, 20. sušca. 90–91.
NEPODPISANO, 1889a: V proslavo Valentinu Vodniku. *Slovenec*, 28. junija. 1–2.
NEPODPISANO, 1889b: Vodníkova slavnost. Dné 29. julija. *Slo*venec, 3. julija. 1–2.
NEPODPISANO, 1889c: Raznoterosti. *Dom in svet*. 131.
NEPODPISANO, 1903: Vodnikov spomenik v Ljubljani in drugo. *Slovenec*, 9. maja. 5.
NEPODPISANO, 1910: Misli in besede brez ovinkov. *Slovenec*, 12. februarja. 1–2.
NEPODPISANO, 1919a: Stoletni spomin smrti Valentina Vodnika. *Slovenec*, 8. januarja. 6.
NEPODPISANO, 1919b: Valentin Vodnikova slavnost v Rokodelskem domu. *Slovenec*, 5. februarja. 6.
ODBOR ZA VODNIKOV SPOMENIK, 1889: Slovenci! *Slovenec*, 15. junija. 1.
PINTAR, L., 1848: Smes. *Slovenija*, 27. kozoperska. 136.
PLATON, 1929: Napoleonov spomenik v Ljubljani. *Slovenski narod*, 21. junija. 2.
PREGELJ, Ivan, 1919: *Valentin Vodnik. Prvi slovenski pesnik svojemu narodu!* Ljubljana: Osrednja pisarna S. Krščanske Zveze.
PRIJATELJ, Ivan, 1911: Slovenščina pod Napoleonom. K stoletnici »Ilirije oživljene«. *Veda*. 27–42, 125–137, 223–237, 320–336, 417–435, 584–600.
SEGAL, Robert A. (ur.), 2005: *Hero Myths*. Oxford: Blackwell Publishers.
SLODNJAK, Anton (ur.), 1986: Pisma Matija Čopa 1. Ljubljana: SAZU.
SMITH, Anthony D., 1999: *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press.
SMOLÈ, Andrej, PREŠEREN, France (ur.), 1840: *Pésme Valentina Vodnika*. Ljubljana: Jožef Blaznik.
SRENJSKI ODBOR, 1849: Vaše c. k. Veličanstvo! *Slovenija*, 14. velkiga serpana. 257–258.
STESKA, Viktor, 1903: Licejsko posloplje v Ljubljani. *Dom in svet*. 58–59.
STESKA, Viktor, 1928: Naši spomeniki iz empirske dobe. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 1–2. 48–59.
TOMAN, Lovro, 1862: O Vodnikovem spominku. Novice, 12. februarja. 50.
TRSTENJAK, Davorin, 1858: Novoletnica. *Novice*, 6. januarja. 1–2.
VODNIK, Valentin, 1799: Lublana. *Lublanske Novize*, 8. roshnizvęta. 1–2.
VODNIK, Valentin, 1806: *Pésme sa pokúshino*. Lublana: Joanes Rezer.
VODNIK, Valentin, 1811a: *Abezeda sa Perve shole*. Lublana: Leopold Eger.
VODNIK, Valentin, 1811b: *Kershanski navuk sa Ilirske deshele vsét is Katehisma sa vse zerkve Franzoskiga Zesarstva*. Lublana: H. W. Korn Bukveprodajavz.

VODNIK, Valentin, 1811c: *Pismenost ali Gramatika sa Perve Shole*. Lublana: Leopold Eger.
VODNIK, Valentin, 1811d: *Pozhetki Gramatike to je Pismenosti Franzoske Gospoda Lhomonda Isslusheniga vuzhenika per visokih sholah v Parisu Sa Latinske Franzoske Shole v Illirii Prestavil Vodnik*. Lublana: Janes Retzer Natiskavz.
VODNIK, Valentin, 1812: *Abezéda ali Asbuka, Das ABC-Buch, L'Abécé*. Lublana: Vilhelm Korn.
VODNIK, Valentin, 1848a: Iliria oživlena. *Slovenija*, 24. maliserpana. 20.
VODNIK, Valentin, 1848b: Ilirija oživljena. *Kranjska Čbelica*. 3–6.
VODNIK, Bogumil, 1913: Študije k problemu jugoslovanske narodne misli. *Veda*. 524–572.
VODNIK, Fran, 1889: Slavnostni govor ob odkritji Vodníkovega spomeníka v Ljubljani dné 30. junija 1889. *Ljubljanski zvon*. 386–392.
VODNIK, Fran (ur.), 1891: *Pesni Valentina Vodnika*. Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda.
»y«, 1849: Slovenska dežela. *Slovenija*, 13. maliga serpana. 221.
ZOIS, Sigmund, 1859: Briefe des Freih. Sigm. Zois an Vodnik. *Vodnikov spomenik/Vodnik-Album*. 45–62.

Damir Globočnik
Gorenjski muzej, Kranj
UDK 741.5(497.4):070.487"18"

»Gosposka škrijcasta suknja in slovenstvo«: izbor stereotipnih upodobitev v slovenski karikaturi

Prispevek obravnava nekaj zgodnejših primerov stereotipnih vzorcev v slovenski karikaturi. V prvih satiričnih listih *Brencelj* (1869–1875, 1877–1886) in *Pavliha* (1870) so bile objavljene karikature narodnih odpadnikov (nemškutarjev) v fraku in s cilindrom na glavi, ki so se razvili iz nekoliko starejše satirične podobe meščana. Zgodaj se pojavijo tudi slovenski avtostereotipi (kranjski Janez in Slovenka, slednja postane sčasoma osrednja oblika predstavitve slovenske narodne skupnosti v karikaturi). Pogosto prihaja do uporabe podobnih, zlasti negativnih stereotipov pri opredeljevanju različnih družbenih in socialnih skupin.

The paper considers some early examples of stereotypical patterns in Slovene cartoons. In the first satirical publications *Brencelj* (1869–1875, 1877–1886) and *Pavliha* (1870) there appeared caricatures of national turncoats (*nemškutarji*) in tailcoats and top hats, that developed out of somewhat older satirical images of the bourgeoisie. There also appeared at quite an early stage self-directed stereotypes (Carniolan Janez and a Slovene woman, the latter gradually becoming the central figure in the presentation of the Slovene nation in cartoons). Often, similar stereotypes, especially negative ones, were used to categorise different social types.

Karikature spadajo med pomožne, neredko samo delno izrabljene zgodovinske vire. Za politično zgodovino so zlasti zanimive časopisne karikature, ki praviloma niso veljale za umetniško zvrst, temveč za politično-propagandni pripomoček. Zato njihovo preučevanje zahteva umetnostnozgodovinski in zgodovinski pristop. Umetnostne zgodovinarje poleg motivne podstati zanimata slogovni izraz ter estetski domet, medtem ko je za zgodovinarje pomembnejša vsebina oziroma tendenca karikature kot ilustracije in kritično zaostrenega pogleda na nek dogodek ali vidno osebnost.

Védenje in nazori tistih, ki so jim bile karikature namenjene, se razlikujejo od naših. Medtem ko so bile sodobnikom zlahka razumljive analogije, namigi, primerjave in motivni vzorci, s katerimi so si pomagali karikaturisti, moramo danes karikature marsikdaj ponovno dešifrirati, pojasniti in povezati z gostobesednimi opisi. Upoštevati je potrebno tudi namen nastanka časopisnih karikatur, ki odražajo pobude in interese določene politične skupine, in odkriti povezavo karikatur s politično publicistiko. Kljub temu je prednost karikature pred časopisnimi članki njena zgoščena, povzemajoča, jasna izjava.

Politične karikature so se v 19. stoletju uveljavile v satiričnih listih, v 20. stoletju so postale nepogrešljive tudi v dnevnem tisku. V slovenskih satiričnih listih jih prvič srečamo konec šestdesetih let 19. stoletja. Poleg liberalizacije političnega življenja in zgledov pri drugih narodih sta na izid prvih satiričnih listov vplivala časnikarska tradicija in pomen, ki so ga slovenski časniki pridobili v javnem življenju. Časniki so bili v drugi polovici 19. stoletja osrednja možnost širjenja novic, literarnega delovanja (podlistki ipd.), pretoka idej, razpravljanja o političnih vprašanjih, krepitve zavesti o jezikovni, gospodarski, kulturni in politični povezanosti Slovencev. Vedno bolj očiten je

postajal vpliv časnikarstva na vsakodnevno politiko. Politik in publicist Valentin Zarnik (1837–1888) je leta 1861 (ob utemeljevanju potrebe po slovenskem političnem časniku) zapisal naslednjo misel: »V sedanjih časih so res časopisi silno imenitni postali. Oni so, tako reči, duša naroda. Iz njih se povzame obče mnenje, ktero cesar Napoleon ›šesto veliko silo‹ imenuje.«[1]

Globlja vsebinska in motivna opredelitev karikatur je brez vpogleda v »slovar« stereotipnih predstav malone nemogoča. Marsikdaj se niti ne zavedamo njihove prisotnosti. Karikaturisti so uporabljali alegorije, personifikacije abstraktnih pojmov, metafore, simbole, tipiziranje in tudi stereotipe, ki so se izoblikovali v ustnem izročilu in pisani besedi. Pri tvorbi stereotipov so črpali iz kolektivnega spomina in nezavednega, skupnih vrednot, predstav in hotenj. Na oblikovanje stereotipov vplivajo tudi trenutne potrebe. Karikaturisti so posamezne stereotipne vzorce opuščali ali prilagajali novim okoliščinam, prevzemali in oblikovali so nove stereotipe. Z uporabo stereotipnih predstav so pomagali sooblikovati javno mnenje.

Ena prvih (in najbrž izvirnih) stereotipnih predstav v slovenski karikaturi je karikirana upodobitev nemškutarja (nemčurja, nem. der Deutschthümler) oziroma renegata (narodnega odpadnika).

Pesnik, pisatelj, jezikoslovec, urednik in politični publicist Fran Levstik (1831–1887) je leta 1870 na naslovnicah dveh izmed sedmih številk *Pavlihe* (tretjega satiričnega slovenskega lista po vrsti) objavil karikaturi dveh najbolj znanih slovenskih narodnih odpadnikov. Karikaturi je narisal Karel Václav Klíč (1841–1926), glavni risar in urednik vodilnega dunajskega humorističnega časopisa *Der Floh* (1869–1881, 1883–1919).

Na naslovnici prve številke *Pavlihe* je bila objavljena karikatura trebušastega c. kr. dvornega svetnika dr. Vincenca Ferrerija Kluna (1823–1875) Karikatura sodi v zvrst t. i. »glavonožcev«, pri kateri so bili karikiranci prikazani z veliko glavo in malim telesom; nesorazmerje telesnih delov je krepilo satirični učinek. Na debelo glavo Vinka Ferrerija Kljuna sta karikaturist in Levstik (Klíč je karikature risal po Levstikovih navodilih) posadila visok »nemški« oziroma »nemškutarski« cilinder. Klun je oblečen v frak, ki je poleg cilindra v drugi polovici 19. stoletja veljal za »znamenje kapitala in inteligencije« (gre za prevod nemškoliberalnega gesla »Besitz und Bildung«). Ljudje, ki so premogli eno ali obe vrednoti, so bili glavna opora nemške stranke.

Karel Klíč, »Vincenc Ferreri Klun«, *Pavliha*, 1870, št. 1

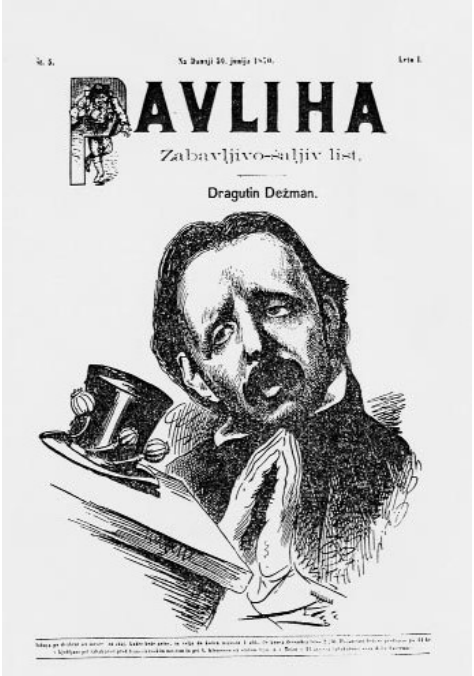
Klunovo publicistično in javno delovanje v petdesetih letih 19. stoletja je imelo znake narodne oziroma deželne zavednosti. Leta 1867 je bil na podlagi federalističnega programa kot kandidat slovenske stranke izvoljen v kranjski deželni zbor. Junija 1867 se je v dunajskem državnem zboru zaradi vprašanja o konkordatu ločil od slovenskih poslancev. Nepremostljive razlike med Klunom in slovenskim

1 Valentin Zarnik, Slovenci, Nemci pa Avstrija, *Novice*, 1861, št. 6.

taborom so nastale, ko je Klun, zvest svojemu liberalnemu prepričanju, glasoval za decembrsko ustavo (1867) in naslednje leto za ločitev šolstva od cerkve. Karikature dr. Ceneta Kluna je objavil tudi *Brencelj* (Klun kot ptič »kljunač«, 1869, št. 17).

Na karikaturi na naslovnici 5. številke *Pavlihe* je predstavljen Dragotin Dežman, ki *»v molitvi kleči«* (moli) pred simbolom nemštva in nemškutarstva – svobodoljubnim cilindrom, brez katerega je »svobodoljubnik« (svobodomislec) »podoben devici brez nedolžnosti«.[2] Okrog cilindra je nanizan »omótni mak« (makove glavice): Dežmana je omamilo germanstvo oziroma nemštvo.

Cilinder je imel tedaj sloves »švabskega« pokrivala. Nosili naj bi ga ljubljanski dopisniki v dunajska »Presse« in »Triesterico« (*Die Presse*, 1848–1896, ali *Neue Freie Presse*, 1868–1939, *Triester Zeitung*), »češ, da ›inteligencija‹ biva samo – pod visoko štulo«.[3]

PAVLIHA
Zabavljivo-šaljiv list.
Dragutin Dežman.

Karel Klič, »Dragotin Dežman«, *Pavliha*, 1870, št. 5

Dragotin Dežman oziroma Karel Deschmann (1821–1889) je bil ena najpomembnejših osebnosti tedanjega političnega in kulturnega življenja na Kranjskem. Leta 1852 je postal kustos deželnega muzeja, ki ga je vodil do smrti. Sprva je spadal med zavedne Slovence. Pisal je slovenske in nemške pesmi. Leta 1861 je bil v Idriji izvoljen za poslanca v kranjski deželni zbor, ki ga je poslal v dunajski državni zbor. 8. junija 1861 ni podpisal Tomanove interpelacije glede slovenskega učnega jezika v višjih razredih gimnazije. 27. junija je v dunajskem državnem zboru zavrnil izjavi goriškega poslanca Černeta o zatiranju Slovencev in češkega poslanca dr. Zelena o vplivu češke književnosti na južne Slovane. Pridružil se je nemški ustavoverni stranki (nem. Verfassungstreue Partei: stranka na strani decembrske ustave oziroma februarskega patenta), postal je voditelj ljubljanskih liberalnih Nemcev, glasnik nemške kulture in eden najnevarnejših slovenskih narodnih nasprotnikov. Zastopal je naprednejša liberalna stališča kot slovenska stranka, na primer glede vpliva duhovščine na javno življenje in vprašanja razveljavljenja zakonskega dovoljenja. Nasprotoval je slovenski univerzi in uveljavitvi slovenščine v ljudskih in srednjih šolah, državni upravi in gledališču. Kot ustavoverec je pri debati o adresi, oktobrski diplomi in drugih priložnostih nastopal proti federalizmu in zahtevi po Zedinjeni Sloveniji ter Slovencem očital panslavizem.[4]

Prosluli Dežman je v slovenskih očeh postal »prototip grdega renegata«.[5] Med vsemi narodnimi izdajalci, nemškutarji, nemčurji, kranjskimi Nemci, liberaluhi so ga Slovenci najbolj sovražili in zaničevali. Na mladostno narodnozavedno prepričanje so ga opozarjali s pomočjo humoristične pripovedne pesmi (verzificirane pripovedke) *Proklete grablje*, ki jo je Dežman objavil v Bleiwei-

2 Fran Levstik, Dragutin Dežman, *Pavliha*, 1870, št. 5.
3 Od kod visoki klobuk, ki se imenuje cilinder? Zgodovinska črtica, *Novice*, 1868, št. 10.
4 Avgust Pirjevec, Dežman Karel, *Slovenski biografski leksikon 1*, Ljubljana 1925, 133.
5 Josip Vošnjak, V Ljubljani 1861. l. / 1. Moj prihod, *Spomini*, Ljubljana 1982, 75.

sovem *Koledarčku slovenskem za leto 1855*. Zamisel za pesem, v kateri je Dežman »očitno razodel ljubezen do slovenščine in domovine slovenske«,[6] izvira iz Majarjevih koroških pripovedk. Dežmanova prepesnitev anekdote o »prokletih grabljah« govori o domišljavem abiturientu ljubljanske gimnazije Anžetu iz Rovt, ki po opravljeni maturi ni več hotel znati slovenščine. Ko je ponevedoma stopil na grablje, ki so ga lopnile po ustih, je pozabil na pridobljeno znanje polomljene nemščine in zaklel v slovenskem jeziku: »Preklete grablje!«

Po zaslugi Dežmanove »zelo srečne in dotipne satire na slovenske renegate, ki se izprevržejo v zaničevalce materinega jezika«,[7] so grablje po letu 1861 postale Dežmanov grb[8] oziroma satirični atribut ter razpoznavni znak renegatstva in nemškutarstva na Kranjskem. Drobcene grablje so prisotne tudi na karikaturi na naslovnici *Pavlihe*. Karel Klič jih je skril v prvo črko svojega podpisa.

V prvem slovenskem satiričnem listu *Brencelj* (1869–1875, 1877–1886) je Dežman veljal za »naj bolj interesantno osebo«,[9] tj. za največkrat karikirano osebo, saj se njegova karikirana figura pojavlja v vseh letnikih, vselej z grabljami v rokah. Dežman je prvi stalni junak slovenske karikature. »Za ošabne tvoje žnable / So nalašč proklete grablje,« je zapisal urednik *Brenclja*, časnikar, dramatik, pripovednik in satirik Jakob Alešovec (1842–1901) v persiflaži Dežmanove pesmi.[10] Alešovec je za Dežmana uvedel vrsto posmehljivih vzdevkov, na primer »Oča Grabljan«, »Dežman il. Grabljevič«, »vitez srebernih grabelj« idr.

Na karikaturi »Prazno delo« (*Brencelj*, 1871, št. 23) je Dežman grablje za trenutek odložil, da je lahko očrnil slovenske kandidate. »Pred volitvami vselej počrnim te-le može, pa jih ljudstvo vendar-le voli. Le po mestih se jih še tu in tam vstrašijo, da prodam nekaj svoje robe. Na kmetih pa ta barva nikogar več ne straši. Ali je morda črnilo slabo?« zatrjuje Dežman, ki slovenske poslance maže s črno barvo (črniti: slabo govoriti o nekom, tožiti koga).

Za nemškutarja je veljal tudi liberalec Karl Wurzbach pl. Tannenberg (1809–1886), državni in deželni poslanec, ki je bil od leta 1866 kranjski deželni glavar in v letih 1871–1872 deželni predsednik. Na karikaturi »Deželni predsednik Wurzbach sprejema svoje prijatelje« (*Brencelj*, 1871, št. 11) Wurzbach drži v roki »proklete grablje«. Nemškutarji, med njimi je tudi Karel Dežman, mu vzklikajo z dvignjenimi cilindri.

Na karikaturi »Dežman ima red« (Brencelj, 1873, št. 5–6) Dežman ponosno, v pravcati napoleonovski drži, pozira z grabljami, velikim metuljčkom in podeljenim »redom« (visokim odlikovanjem kot znamenjem za zasluge). Okrog njega jokajo Nemci in nemškutarji, ki odlikovanja niso prejeli (Pisker – najbrž profesor na ljubljanski realki Rajmund Pirker, »Dolfi« – pravnik dr. Adolf Schaffer, »Frice« – zdravnik dr. Fritz Keesbacher). Kvalitetne karikature so na Dunaju po Alešovčevih navodilih narisali neznani risarji.

Zanimivo je, da je karikirana predstavitev Dežmana kot renegata prevladala nad drugimi portretnimi upodobitvami (Dežmanov slikani portret, fotografije in spomenik v Narodnem muzeju).

---

6 »y«, Na Dunaji 9. junija, *Novice*, 1861, št. 24.
7 Ivan Hribar, *Moji spomini* 1, Ljubljana 1983, 488–489.
8 Anton Slodnjak, Opombe k: Fran Levstik, *Zbrano delo, Četrta knjiga, Pripovedni in satirični spis/Mladinski spisi/ Prevodi/Dodatek*, Ljubljana 1954, 523.
9 Shod nemškutarjev v Celji, *Slovenski narod*, 1869, št. 93.
10 Jakob Alešovec, Proklete grablje (Stara pesem, po D. Dežmanu ponarejena), *Brencelj*, 1871, št. 3.

Stereotipna predstavitev nemškutarja je najbrž nastala iz »škrica« (škric: vsak od obeh močno podaljšanih delov na hrbtni strani fraka). »Škric« je bil gosposki človek oziroma meščan, oblečen v frak (slavnostni moški suknjič). Iz ustnega izročila je »škric« prešel v časnikarski in literarni jezik. V 19. stoletju je med Slovenci za normo veljal kmet, meščanski in kasneje nemškutarski škric pa je bil deležen posmeha. V podobnem položaju so se znašli tudi podeželski sloji, ki so se preživljali z nekmečkim delom (na primer šaljive upodobitve krojačev na panjskih končnicah).

Publicist in pripovednik Ferdo Kočevar - Žavčanin (1834–1878) je v podlistku *Narodopisne slike iz našega naroda* opisal škrica-nemškutarja z naslednjimi besedami:

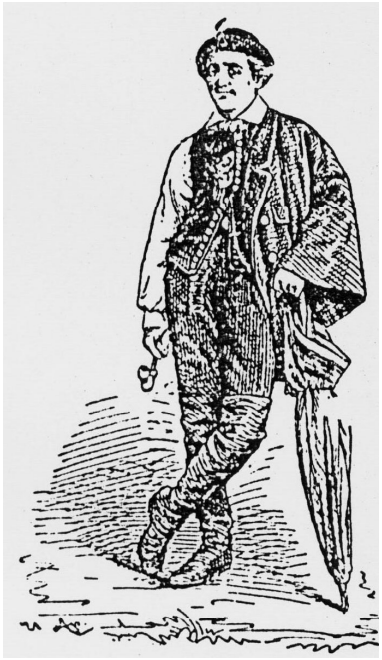
> Kdor je pred letom 48. bil le malko višji od kmeta tlačana, kdor je n. pr. pri vojnikih bil frajt, z eno platneno zvezdo na vsakem podbradku, ta že ni bil več Slovenec! Prtnene hlače in pa kratek kamižolec, to sta bila pred letom 48. edina karakteristikona, in edina kriterija slovenstva. Gosposka škrijcasta suknja in slovenstvo, ta dva nista mogla na enem ter istem stolu sedeti, ta dva sta se drug drugega izključevala. Kdor je hotel gosposko suknjo obleči, ta je moral popreje Slovenca sleči, kajti Slovenec v gosposkej suknji, to je bilo rahlo rečeno šema za pustni vtorek. Za Slovenca gospoda, svet pred letom 1848. ni pojma imel. Če je slovenski kmet svojega sina v škole dal, dal ga je s tem glavnim namenom, da sin v školah Slovenca raz sebe sleče, tistega Slovenca namreč, ki je bil povsod zaničevan, povsod za bedaka, za neumneža in zarobljenca pitan, ki je povsod moral zadi stati, ki je bil povsod globljen, goljufan in tepen; mesto tega Slovenca pa škrijca na sebe obleči, kajti kot taki bo lahko, bo lepo živel, bo spoštovan in časten! In tako se je po školah slovenska mladina lévila svoje narodnosti. Taki kmečki sinovi so se pozneje sramovali svojega stanu, svojega očeta in svoje matere, in postali najhujši škrijci.
>
> Psihologična prikazen je, da zaničevanje rodi protizaničevanje. Naš kmet vidé, da ga mestjan in gospôda za malo imata, vidé da ga zaničujeta, je začel tudi od svoje strani mestjana in gospôdo čez ramo gledati. S prva je bil njima, posebno gospôdi nasproti, zadržljiv, neočiten, nezaupen, in zato je stopil pred gospôdo potuhnjen, podmulen in šobast, in nazadnje je njegovo zaničevanje zdivjalo v črno črtenje. Ime škrijc je bilo v njegovih ustih psovka za mestjana in gospôdo. Samo duhovne je izvzemal. Duhovni so bili zanj gospôdje, vsak drugi pa, ki je dolgo suknjo nosil, bil je škrijc. Škrijc – pri Murki: der zipfel [nemško-slovenski in slovensko-nemški slovar, ki ga je 1832 oz. 1833 izdal Anton Murko, op. D. G.] – pomeni prav za prav tisto od estetično izobraženega evropskega naroda iznajdeno obleko, ki jej Francozje in Nemci ›frak‹ pravijo, v daljnem pomenu pa vsako dolgokrilno suknjo. Človek v fraku je podoben bolj črni kavki, nego božjemu obličju! in ta obleka za salone, za sijajne predstave, za dvorsko življenje![11]
>
> Pa so se res škrijci in gospôda tačas čmerno držali, kakor maček kader grmi. Leto 1848. je škrijca pokopalo. Za njegovo smrtjo ni nobeden žaloval, veliko pa se jih je veselilo, nadejaje se, od sih dob boljših časov. Škrijc je za naš narod denes le še historična oseba. Mesto njega se je pa v isti čas porodil nemškutar. /.../
>
> Škrijc je naš narod na žive mehe drl, nemškutar je pa še huji, on naš narod vbija. Škrijcu je bil naš narod zopern, zato ker je bil kmečki in hlapčevski narod; nemškutarju je pa zopern zato, ker je slovenski narod. Nemškutar je v nekem obziru le škrijc redivisus, in tedaj postaven dedič njegove naloge. /.../

---

11 Ferdo Kočevar - Žavčanin, Narodopisne slike iz našega naroda/VI. Škrijc nemškutar, *Slovenski narod*, 1869, št. 149.

> Ker je bil Slovenec kmet škrijcu podložen, zahteva tudi nemškutar, škrijcev naslednik, da mu je slovenska gospôda, slovenska inteligencija pokorna, pa se strašno repenči, če ni. Tarča, v ktero nemškutar svoje puščice strelja, je slovenstvo, zato nam še tega imena ne privošči. »A kaj, mi smo Kranjci in ostanemo Kranjci, pojdite k vsim hudičem z vašim izmišljenim slovenstvom!« Na takih in enakih besedah se nemškutar pozna.[12]

V času, ko je Ferdo Kočevar - Žavčanin v *Slovenskem narodu* objavil opis nemškutarskega škrica, se je v karikaturi začel oblikovati slovenski avtostereotip (stereotipna predstava tipičnega Slovenca). Figura, ki jo danes najpogosteje poznamo pod imenom kranjski Janez, ima predhodnika v Pavlihi (personifikaciji Levstikovega satiričnega lista *Pavliha*) in naslovnem junaku *Pavlihove rubrike* »Gregor Potrebnik«. Oba je po Levstikovih navodilih narisal češki karikaturist Gustav Jaroslav Schulz (1846–1903). Oblečena sta v narodna, kmečka oblačila, Gregor Potrebnik ima marelo in palico, Pavliha fajfo.

»Pavliha«, naslovni junak stalne rubrike v *Brenclju*

Avtostereotipi so se podobno kot stereotipno označevanje drugih narodov in narodnih skupnosti (nacionalni stereotipi) začeli oblikovati v prvi polovici 19. stoletja. V karikaturi so najpogostejši nacionalni stereotipi tipične figuralne upodobitve. V njih naj bi bile – kot *pars pro toto* – zajete izbrane značajske, etnične, folklorne in druge lastnosti celotnega naroda. Zaznamujejo jih telesne značilnosti, poteze obraza, oblačila, pokrivalo in drugi atributi. Da so karikaturisti lahko oblikovali tovrstne figure, so marsikdaj morali poseči po skrajnostih. Tipizirane figure morajo biti prepoznavne, zato nastopa njihovo ponavljanje. Najbolj znane so: francoska Marianne (izpeljava alegorije Svobode, razgaljena ženska z jakobinsko oziroma frigijsko čepico, prvič se pojavi med francosko revolucijo), angleški John Bull (slovensko ime Janez Bik se ni nikoli prijelo), nemški Michel (der deutsche Michel, od 1843 dalje), češki Václav oziroma Wenzel in ameriški Uncle Sam.

Osnovna matrica za oblikovanje satiričnega avtostereotipa in nacionalnih heterostereotipov je bila uvožena (zgledovanje po sorodnih figurah v tujih satiričnih listih). Slovenskega kranjskega Janeza (suh možak, ki je najpogosteje oblečen v gorenjsko narodno nošo) si prav tako kot soroden, nekoliko poznejši alegorični lik v vlogi personifikacije narodne skupnosti (Slovenka v narodni noši) lahko razložimo s kmečko strukturo slovenskega prebivalstva. Nemško opredeljeno prebivalstvo je večinoma živelo v mestih in trgih.

Satirični listi so bili sicer namenjeni predvsem meščanski publiki, zastopali so liberalna oziroma svobodomiselna načela. Konec 19. stoletja najdlje izhajajoči slovenski satirični list Alešovčev *Brencelj* je bil v tem pogledu ena izmed izjem. Sledil je pogledom konservativnih in zmernih Bleiweisovih *Novic*. Veliko bralcev je našel med podeželskim oziroma kmečkim prebivalstvom. V

12 Ferdo Kočevar - Žavčanin, Narodopisne slike iz našega naroda/VI. Škrijc nemškutar, *Slovenski narod*, 1869, št. 150.

19. stoletju razlika med meščani in podeželjem na Slovenskem ni bila tako izrazita, saj je del kmečkega razreda postopoma prehajal v meščanskega. Socialno diferenciacijo je spremljala tudi narodnostna.

Slikar samouk in študent bogoslovja Franc Zorec (1854–1930), ki je po letu 1877 risal karikature za satirični list *Brencelj*, je pogosto uporabljal simbolne in druge tipizirane figure, (personifikacije Slovenije in Slovenca, nemški Michel, idr.). Zorec je po posvetitvi v mašnika leta 1879 služboval kot kaplan v raznih krajih, od leta 1900 je bil župnik v Novi Oselici pri Sovodnjem. Na karikaturi »Narobe svet« (*Brencelj*, 1881, št. 9) srečamo personifikacijo Slovenije in Pavliho (tokrat z marelo v roki).

Franc Zorec, »Narobe svet«, *Brencelj*, 1881, št. 9

Proces oblikovanja samopodobe, zavesti o pripadnosti slovenski narodni skupnosti, je povezan tudi z razlikovanjem od drugih, zlasti sosednjih skupnosti – nemškutarje (in pri tržaških in goriških Slovencih »lahone«) bi lahko označili za »notranje sosede«.

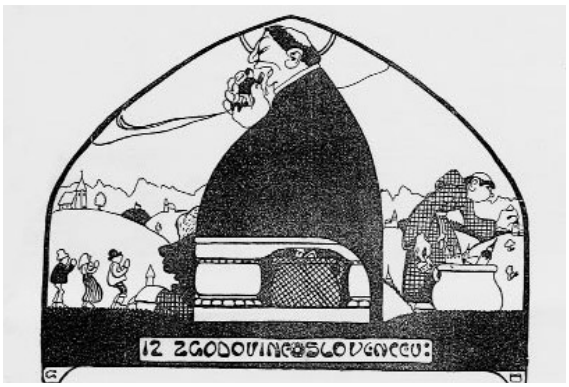
Stereotipi (zlasti negativni stereotipi) vselej govorijo o dvostranskem odnosu. Avtostereotip in heterostereotip (poenostavljena predstava o tujih narodih in skupinah) se medsebojno krepita, kajti nasprotniku so pripisane negativne lastnosti, ki naj bi jih sami ne imeli. Tvorci negativnega stereotipa se v njem ugledajo kot v zrcalu. Negativni stereotip nemškutarja (meščanskega škrica, po prepričanju nemškega liberalca) je zrcalna podoba kmečkega kranjskega Janeza. Medtem je v nasprotnem, nemškem taboru zaradi velikega vpliva duhovščine na slovensko javno življenje in politiko veljalo stereotipno prepričanje, da so vsi Slovenci klerikalni in nazadnjaški.

Negativni stereotipi se lahko spremenijo v znamenja animoznosti, šovinizma in difamacije. Na eni strani dobro, na drugi zlo, lepo in grdo, veliko in majhno, superiorno in inferiorno, bogato in revno, svetloba in tema, belo in črno, polarizacija pozna mnogo oblik – to so univerzalne metafore, po katerih pogosto posegajo karikaturisti. Nasprotniki so na karikaturah narisani z grobimi, izostrenimi, kontrastnimi linijami.

Slovenski liberalci, zbrani v Narodno napredni stranki, so v boj proti političnemu delovanju duhovščine vključili tudi satirični list *Osa* (1905/06). *Osa* je bila del politične kampanje, naperjene zoper klerikalne in katoliške nasprotnike. Njena satirična besedila in pesmi so se norčevala iz domačih klerikalcev, katoliških organizacij in njihovih vodilnih ali značilnih predstavnikov. T. i. »farške gonje« s konca 19. in začetka 20. stoletja so se pogosto spremenile v napadanje vodilnih mož katoliškega tabora, katoliške stranke, njenih društev in duhovnikov kar vsepovprek. Tudi karikature v *Osi* so se polotile užitkarskih župnikov, podjetnih kaplanov, farovških kuharic, strogega, moralističnega nadškofa Jegliča, Marijinih devic, tercijalk in drugih pobožnjakarjev, črnih klerikalcev in pohlevnih ovčic. Zaradi izvrstne risbe vesnanov Gvidona Birolle, Maksima Gasparija in Hinka Smrekarja ter Frana Tratnika, ki na vsebinsko podstat karikatur skorajda niso imeli vpliva (H. Smrekar: »Slednjič je ›Osa‹ repek liberalne stranke; kakor hoče glava, repek miga. Mi risarji

dobivamo ideje kar do malega gotove; treba je samo s tušem izvleči.«[13]), *Osa* predstavlja enega izmed vrhov domače karikature in satirične ilustracije.

V *Osi* se med negativno osvetljenimi predstavniki katoliške Cerkve in političnega tabora pogosto pojavlja tipiziran lik debelega župnika, npr. karikaturi »Kotel ponvi saje očita« (župnika »Testamentar« in »Pomarančar«), št. 51, H. Smrekar, »Pomarančar in Trdoglav«, št. 52. Na karikaturi (verjetno) Maksima Gasparija (1883–1980) z naslovom »Iz zgodovine Slovencev« (št. 11) župnik požira vernika, v kahli pod župnikovim sedežem se je znašla cerkvica, v ozadju je pater na vsak slovenski hribček postavil eno cerkvico. Motiv nas nekoliko spominja na karikaturo »Gargantua«, ki jo je francoski karikaturist Honoré Daumier (1808–1879) objavil leta 1831. Na tridelni karikaturi »Posledice požrešnosti« (št. 20) se je župnik tako zredil, da je njegovo obilno telo porušilo župnišče.

Maksim Gaspari (?), »Iz zgodovine Slovencev«, *Osa*, 1905, št. 11

Fran Tratnik (1881–1957) je prikazal sprejem novega župnika v neki s klerikalizmom zastrupljeni vasi na Kranjskem (št. 28). Na karikaturi je nanizal množico grotesknih likov, od žena, ki so se zbrale pod tablo »Marijine hčerke«, do mož, združenih pod tablo »Alojzijevi bratje«, od stare mamice in starikavih otrok do pretirano servilnega župana, ki med izrekanjem dobrodošlice liže župnikovo roko: »Gospod fajmošter, strašno nas veseli, da ste prišli k nam tako okrogli! Zakaj ker ste se zredili že drugod tako lepo, se vam pri nas ne bo treba!« Sorodne karikature s protiklerikalno tendenco srečamo tudi v liberalnih dnevnikih *Dan* (1912–1914) in *Jutro* (1912–1914, 1920–1945) ter satiričnem listu *Bodeča neža* (1912–1914).

Ko so proti koncu prve svetovne vojne začeli razpadati represivni mehanizmi habsburške monarhije, med katerimi je bila tudi stroga vojna cenzura, je Hinko Smrekar (1883–1942), vodilni slovenski karikaturist prve polovice 20. stoletja, v *Kurentovem albumu* (1918) in satiričnem listu *Kurent* (1918/19) lahko objavil nekaj karikatur, na katerih so medvojne razmere prikazane na zgoščen način, nacionalni stereotipi pa v zaostreni obliki.

Med njimi je tudi karikatura »Zgodnja dunajska birma«. Birmanci so češki, slovenski in hrvaški deček, botri pa naduti Nemci v vojaški uniformi, ki imajo na glavi pruske pika-

Hinko Smrekar, »Zgodnja dunajska birma«, *Kurentov album*, 1918

13 Iz Smrekarjevega pisma Janku Rozmanu z dne 27. december 1905 (pismo hrani Narodna galerija v Ljubljani).

če, okrašene s hrastovim listjem in želodi, brkati Nemci in Madžari so preoblečeni v nemške in madžarske matere. Čelade s konico na vrhu (nem. »Pickelhaube«) na karikaturah označujejo militantne Nemce. Tudi hrast je veljal za znamenje nemštva (turnarji so na klobuku nosili hrastova želoda). Smrekar je ministranta, ki pomaga »dunajskemu škofu« (zunanjemu ministru, grofu Ottokarju Czerninu, ta je na veliko noč 1918 češkim in jugoslovanskim »pacifistom« očital veleizdajo), narisal kot Žida, vojnega dobičkarja, ki si je krepko opomogel po zaslugi prekupčevanja z moko in petrolejem.

Antisemitizem, ki je naraščal v zadnjih desetletjih obstoja habsburške monarhije, je bil značilen tudi za vrsto slovenskih politikov. Antisemitske tendence so pogoste tudi v karikaturi. Tržaški satirični list *Brivec* (1891, 1896–1901) je ponatisnil več antisemitskih karikatur, ki jih je za mladočeški satirični list *Humoristické Listy* (1858–1914) narisal Karel Krejčík (1857–1901), na primer karikatura »Židovski očenaš« (1899, št. 11) z židovskimi velekapitalisti. Tudi na Krejčíkovi karikaturi »Prodajalci svobode, bratoljubja in enakopravnosti pri ›Piccolo‹ na potu v slovensko tržaško okolico!!« (1897, št. 5) so poleg Italijanov in prostozidarjev prikazani Židi. Napis pod karikaturo: »Tržaški Slovenci bi lahko že davno uživali z veseljem ustajenje svoje; a kolikokrat hočejo vstati, tolikrat je Židovska svojat združena z framazonskimi elementi potlači, kričé: ›Križajmo jih, križajmo!‹«

Na karikaturi »Jeremijada« (*Kurent*, 1918, št. 6) je Hinko Smrekar kot tipične Žide prikazal pristaše vsenemštva, med katerimi sta tudi personifikaciji nemških časnikov *Grazer Tagespost* in *Neue Freie Presse*, ki naj bi ju po splošnem prepričanju obvladoval židovski kapital. Vsenemci opravljajo brevir s pomočjo dunajskega satiričnega lista *Die Muskette* (1905–1941), ki je med vojno izpričeval protislovanska, zlasti protisrbska stališča. Karikaturisti so tipičnega Žida upodabljali z značilnim nosom, ustnicami, frizuro in postavo. V prepričanju, da je vsa buržoazija nemško-judovskega porekla, so židovsko fiziognomijo nadeli tudi kapitalistom in bogatašem (npr. debeluh s cilindrom in frakom).

Leta 1918 je nastala tudi Smrekarjeva karikatura »Samoodločba«: triumfalni voz z alegorijo Demokracije potiskajo navkreber personifikacije slovanskih narodov Čeh, Hrvat Poljak, Rus, Slovak in Slovenec, sovražniki so na njihovo pot zvalili hlode in skale, tri kronane glave poskušajo zaustaviti voz, ki ga v nasprotno smer vlečejo rak (znamenje za reakcionarstvo), birokrat, duhovnik, nemška marka, nemški socialdemokrat, pangerman (pristaš gibanja za politično združitev vseh Slovencev), turnar in »Nebodigatreba« (hudič). Avstrijskim Slovanom grozijo avstrijski Nemci. Ob strani stojijo predstavniki velesil: Uncle Sam, John Bull, Francoz, Italijan idr.

Po razpadu habsburške monarhije je Smrekar objavil karikaturo »Stara babura je žalostno poginila, a je še po smrti z jezikom migala« (*Kurent*, 1919, št. 4): ob truplu črvive in gnijoče monarhije žalujeta feldmaršal Svetozar Boroević in mrhovinasti avstrijski orel (heraldični simbol habsburške monarhije).

Po koncu prve svetovne vojne so se Slovenci z drugimi habsburškimi Jugoslovani povezali v Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki ni uspela doseči mednarodnega priznanja. Avstrijci in Italijani so zasedli del slovenskega ozemlja. Smrekar je v *Kurentu* prikazal Kranjskega Janeza, privezanega ob križ in opijanjenega s slivovko, trije vojaki mu režejo ude Koroško, Štajersko, Kranjsko in Primorsko (*Kurent*, 1919, št. 2). Najbolj uspešen je Italijan, ki si je prilastil primorski kos.

Smrekar je narisal tudi italijanskega »Atilo III.«, ki vodi za nos (karikatura temelji na vizualizaciji fraze »voditi koga za nos«: varati ga) ameriškega predsednika Wilsona, Johna Bulla, Francoza, Japonca, pohabljenega Turka in Nemca ter mimogrede povozi Wilsonove točke, ki so jamčile pravico narodov do samoodločbe. »Laha je napadla hunska blaznost.« Lah je svojo žrtev Kraljevino SHS zabodel v srce in jo vrgel hijenam, ki so vprežene v »kvadrigo«.

Na karikaturi Maksima Gasparija »Zibelka Slovenstva« (*Kurent*, 1919, št. 2) nemočna in drobna Slovenija prosi bojevitega strica Srbina, naj iz njene zibke (Korotana oziroma Koroške – dežele domnevnega slovenskega zgodovinskega začetka) spodi Avstrijca. Podobno kot Smrekar je tudi Gaspari upodabljal Avstrijce in Nemce z velikimi golšami (»krofi«).

Personifikacija Slovenije je najpogosteje dekle ali žena, opravljena v narodno nošo, na glavi ima avbo. Alenka Puhar, ki je preučevala nezavedno govorico karikatur (knjiga *Slovenski avtoportret 1918–1991*, Ljubljana 1992), meni, da se je v obravnavanem obdobju slovenska narodna skupnost najpogosteje predstavljala kot ženska figura.[14]

Po drugi svetovni vojni se politična karikatura ni smela lotevati notranjepolitičnih tem, karikiranje domačih voditeljev ni bilo dovoljeno. Kritični pogled satiričnega lista Pavliha (1944–1991) je bil sprva usmerjen v kritiko zahodnih kapitalističnih držav (vprašanje meja z Italijo in Avstrijo) in notranjih sovražnikov. Na karikaturah pogosto naletimo na fašiste, naciste, kapitaliste, imperialiste, vojne zločince, izdajalce, reakcionarje, emigrante ... Na političnih karikaturah so se vrstili John Bull, Uncle Sam, bog vojne Mars, angel miru, debeli malomeščani in župniki, špekulanti, verižniki in dobičkarji, lenuhi, buržuji in saboterji, vendar karikatur s portretnimi potezami domačih politikov ni bilo. Ker domača politična karikatura in opozarjanje na nacionalne posebnosti nista bila dovoljena, sta Kranjski Janez in Slovenka postala redka. Ne srečamo domačih voditeljev, ki jih je predvojna karikatura prikazovala v narodnih nošah. Karikaturisti so le redko narisali konkretno osebnost (npr. karikature kulturnikov). Dovoljeno je bilo napadati tuje – zahodne, po sporu z informbirojem tudi vzhodnoevropske – državnike. Tabu teme so bile: bratstvo in enotnost, jugoslovanska ljudska vojska, načela socialistične ureditve. Resna družbena kritika se je omejila na medvrstično sporočanje.

Pozitivno vlogo so imeli partizani, delavci, kmetovalci-zadružniki (»Ob volitvah...«, *Pavliha*, 1950, št. 5). Na karikaturi »Prvomajsko vezilo« (1950, št. 8, avtor karikature je najbrž M. Gaspari) se delavec rokuje z zadružnikom (kranjskim Janezom z marelo in fajfo).

Maksim Gaspari (?), »Prvomajsko vezilo«, *Pavliha*, 1950, št. 8

14 Alenka Puhar, Avtoportretiranje, *Slovenski avtoportret 1918–1991*, Ljubljana 1992, 10–11.

Karikaturisti so prikazovali konflikte med delavci in birokrati, ki vselej nastopajo v anonimni in tipizirani obliki (France Uršič, »Vsi za enega – eden za vse«, *Pavliha*, 1950, št. 7). Birokrati so pogosto predstavljeni z narokavniki. Delavec in birokrat sta postala prikrita nasprotnika.

Karikatura Marijana Amaliettija (1923–1988), objavljena ob desetletnici osvoboditve (*Pavliha*, 1955, št. 19), je ena izmed izjem konsenza, naj se v politični karikaturi ne pojavljajo domači politični voditelji. Na karikaturi srečamo v prvih letih po koncu vojne nadvse redko personifikacijo slovenske narodne skupnosti. Ljudska republika Slovenija je mladenka v narodni noši z zastavico v roki, ob njej sta jugoslovanski maršal Josip Broz Tito in Miha Marinko (predsednik Zveze komunistov Slovenije). Zgovorno je razmerje med velikostjo oseb. Slovenka je deležna Marinkove pohvale: »Luštna je in pridna, samo malo jezična je včasih.«

Marijan Amalietti, »10 let«, *Pavliha*, 1955, št. 19

V prispevku je nanizanih nekaj primerov stereotipnih vzorcev v slovenski karikaturi. Kontinuirana prisotnost satiričnih avtostereotipov (kranjski Janez, Slovenija) in uporaba podobnih stereotipov za opredeljevanje različnih političnih, družbenih in socialnih skupin (nemškutar, Žid, kapitalist) pričata o univerzalnosti in prilagodljivosti stereotipnih obrazcev.

Gorazd Trušnovec
samostojni kulturni ustvarjalec, Ljubljana
UDK 791.44(497.4)"1997/2003":159.922.1-055.1

Princip žrtve: vloga moškega v sodobnem slovenskem filmu

Obdobje med letoma 1997 in 2003 danes velja za »pomlad slovenskega filma«, za čas po državljanski osamosvojitvi, ko je do prvencev, publike in mednarodne uveljavitve prišla mlada in odločna generacija slovenskih avtorjev. Toda analiza vloge protagonista – praviloma moškega – znotraj fabule teh filmov kaže, da so ti liki v večini, že kar stereotipno, vse prej kot samostojni, odločni in odgovorni in da praviloma nastopajo kot pasivne žrtve okolja namesto kot aktivni znanilci sprememb.

The period between 1997 and 2003 is now seen as a »New Spring of Slovene film«, following the winning of independence, when a young, decisive generation of filmmakers made their first features, winning public attention and international recognition. But an analysis of the roles of the (usually male) protagonists in the plots of these films shows the characters to be pretty stereotyped – anything but independent, decisive and responsible – and that they appear more as passive victims of their environments rather than active harbingers of change.

Slovenska filmska samozavest se je po družbeni in državljanski samostojnosti krepila z manjšim zaostankom, čeprav so že kmalu po letu 1991 začeli nastajati filmi, ki so želeli komunicirati s publiko, hkrati pa so bili tudi avtorsko ambiciozni.[1] Ta filmski preboj je dal prve zares odmevne rezultate šele sredi devetdesetih let, ko je do svojih večjih samostojnih projektov prišla tedaj najmlajša generacija filmskih ustvarjalcev – Igor Šterk, Damjan Kozole (ta je sicer v neodvisni produkciji snemal že prej), Metod Pevec, Sašo Podgoršek, Andrej Košak – ter v drugem valu nekaj let za njimi, tik ob koncu desetletja Janez Burger, Jan Cvitkovič, Miha Hočevar in drugi. Danes, sredi leta 2007, velja to obdobje za nekakšno »slovensko filmsko pomlad«.[2] In ta serija filmov nas bo še posebej zanimala v zvezi z morebitnimi stereotipi,[3] ki se v njej pojavljajo in/ali utrjujejo.

V prispevku se ne nameravam osredotočati na kritično in estetsko vrednotenje posameznih filmov, temveč na osrednji lik – praviloma moškega protagonista, na njegovo ravnanje, vzpostavlja-

1 Recimo *Babica gre na jug* (režija Vinci Vogue Anžlovar, 1991), *Ko zaprem oči* (režija Franci Slak, 1993) ali *Morana* (režija Aleš Verbič, 1993).

2 Publicist Samo Rugelj (2007: 339) definira to obdobje kot »pomlad, katero je po predhodnici leta 1997 (Outsider in Ekspres, ekspres) nekaj let kasneje nasledila nepozabna serija filmov V leru – Jebiga – Porno film – Zadnja večerja – Kruh in mleko – Šelestenje, ki se je potem zaključila pozimi leta 2003 s filmoma Kajmak in marmelada ter Pod njenim oknom. Takrat je bil slovenski film geslo dneva in ›nekaj zgodbe, nekaj humorja in ščepec emocij‹ je v kinodvorane privabilo trume gledalcev.«

3 Nemara bi veljalo izpostaviti socialnopedagoško definicijo oznake: »Stereotip je ustaljeno prepričanje ali razmišljanje celote relativno stabilnih, prekomernih generalizacij o skupini ljudi […] Stereotip poudarja le tipične in nam pomembne poteze neke skupine […] Stereotipi nastanejo z oblikovanjem sklepov na podlagi omejenih informacij ter zaradi potrebe po poenostavljanju kompleksnosti pojavov. Vzroki uporabe so: obrambni mehanizmi, izražanje pripadnosti neki skupini, samovrednotenje, identiteta, strukturiranje, hitrejša orientacija. So predhodniki stališč in so, za razliko od predsodkov in prepričanj, vsaj delno povezani z realnostjo.« (Http://www.socped.org/uploads/files/Predsodki_in_stereotipi.ppt.)

nje odnosov, akcije in reakcije ter predvsem na razplet in posledice njegovih dejanj ali odsotnost le-teh skozi fabulo. Pri analizi ne gre za opiranje na strukturo moralično polariziranega sveta protagonistov in antagonistov oziroma »pozitivcev« in »negativcev«, vendar pa se tudi v teh, tako imenovanih avtorskih filmih (torej filmih, v katerih ne gre le za režiserja, ki vtisne svoj osebni pečat filmu v okviru nekega sistema, ampak za delo cineastov, ki povsem obvladujejo svoje delo, torej niso le režiserji, ampak tudi scenaristi in producenti)[4] junaki zavedno ali nezavedno opredeljujejo do posameznih norm in vrednot ter tradicionalne humanistične vizije sveta.

Slovenska filmska pomlad se je torej začela leta 1997 s trojico filmov, ki so že sami po sebi dovolj »simptomatični«, da bi lahko z njihovimi permutacijami in kombinacijami opredelili kar celo naslednje desetletje: *Ekspres, ekspres* (režija Igor Šterk) kot film potovanja, *Outsider* (režija Andrej Košak) kot socialna tragikomedija in *Stereotip* (režija Damjan Kozole) kot karikirana rezina življenja.

Glavni junak filma **Ekspres, ekspres** je morda od vseh značajsko še najmanj »patološki«, čeprav so vsaj vprašljive nekatere njegove osebne karakteristike: je negotov, plašen, do skrajnosti introvertiran popotnik, ki se usede na vlak in se vozi od postaje do postaje, dokler ne sreča dekleta svojega življenja. Besed ne potrebuje – ne ve, kaj bi z njimi. Dovolj je gibanje, duhovita glasbena podlaga, dovolj so pogledi in intimna, nostalgična perspektiva v tonih pozlačene pozabe. Tako on (Gregor Baković) kot njegov objekt poželenja, sopotnica na vlaku (Barbara Cerar), živita v neki pred-seksualni varni sobi, kot v posmeh Hitchcockovi (in še koga drugega) prispodobi in tradiciji, v kateri je prav vlak sinonim za poželenje. V filmu *Ekspres, ekspres* gre prej za zatekanje v nedolžne fantazije, v tisti raj, iz katerega (prosto po Slavku Grumu) ne moreš biti izgnan, zunaj vsake zgodovinske ali aktualne realnosti, zunaj telesnosti in snovnih bremen, čeprav prav ta bremena botrujejo marsikateremu spretno zastavljenemu vizualnemu gagu in zastranitvam na potovanju, ki je tako ali tako brez pravega cilja – prej kot avtonomna odločitev ga na potovanje spravi šele neka smrt.

Za razliko od filma *Ekspres, ekspres* je **Outsider**, ki je rahlo nostalgično združil rojstvo slovenskega punka in smrt maršala Tita leta 1980, v hipu postal domača uspešnica, ki si jo je ogledalo 95.000 gledalcev, nepojmljivo število vsaj do filma *Kajmak in marmelada*, ki je dosegel rekord s 150.000 prodanimi vstopnicami. Protagonista obeh filmov sta priseljenca iz bivših jugoslovanskih republik, naslovni »outsider« je Sead Mulahasanović (Davor Janjić), sin odločnega bosanskega podoficirja ter mile slovenske matere. Sead ima težave z okoljem: njegov oče skuša vzgojiti pravega moškega, šovinistični sošolci skušajo iz njega narediti Slovenca, strogi ravnatelj, ki ga strašijo nastajajoča civilno družbena gibanja, skuša iz njega narediti vzornega učenca. Vse to je podlaga za odlično dramo junaka v konfliktu z okoljem. Sead se temu okolju upre in postane punker, obenem pa uspešno osvoji srednješolsko lepotico Nino, ki z njim zanosi. A tu se začnejo tudi njegovi problemi in problemi filma: Ninini starši pričakujejo splav, Seadovi pa njegovo »resocializacijo«. Outsider Sead se, raje kot da bi se aktivno spoprijel s tiranskim očetom in diskriminatorno družbo, na koncu sam ustreli. Andrej Košak je s tem brutalnim zaključkom iz protagonista sicer naredil tragičnega junaka, ki pa je v prvi vrsti žrtev družbe in okolja. Sead, »upornik z razlogom«, v svojem uporu ni vztrajal in uspel, in čeprav je izbira samomora morda ena od legitimnih, a najbolj radikalnih oblik upora, je hkrati tudi priznanje poraza in vdaje.

---

4 Po definiciji iz Kavčič, Vrdlovec 1999.

Nepričakovana in neželena nosečnost je leta 1997 ponudila »vrh« dramaturškega zapleta v še enem celovečercu, in sicer v **Breznu** Igorja Šmida. V tem filmu pride prekmurski sezonski delavec Štef (Bojan Emeršič) v malo, zakotno vasico, kjer vladajo askeza in božje zapovedi, ter se speča s privlačno mladenko. Ker punca zanosi, zahteva njena družina od njega poroko, toda namesto da bi protagonist sprejel odgovornost za svoja dejanja, se da raje zapreti v klet in sprejme pasivno vlogo žrtve. Glavni moški lik, nosilec zgodbe, izgine po polovici filma v breznu. S kom naj se med preostalimi liki, ki napolnjujejo upodobljeno zakotje, identificira gledalec? Z eno žensko, ki trpi zaradi neplodnosti, ali drugo, ki trpi, ker je zanosila? Ali z zagrenjeno materjo, ki ne počne drugega, kot da uživa v umiranju? Vse je ena sama neizbežna zamorjenost groteskno poslovenjene fantastike, v kateri ljudje postanejo žrtve okolja v hipu, ko se vanj rodijo ali priselijo.

Problem identifikacije z liki slovenskega filma sicer ni »od včeraj«, temveč se vleče že »od nekdaj«. Namreč, kljub puntarski zgodovini v slovenskem filmu nismo nikoli videli pravih upornikov.[5] Recimo: glavni junak **Stereotipa** je Maks, ljubljanski slikarček, sicer »poln nekih talentov«,[6] a večno brez denarja, neuspešen kvaziumetniški blefer, ki ga sestavljajo predvsem citati drugih in ga preživlja partnerka, ki pa ji ne zmore biti niti zvest. Je narcistično čvekač in bahač, ki se ima v vsaki situaciji za žrtev: za žrtev galeristov, ki ne prepoznajo njegovega talenta, ustvarjalne blokade, umetnostne zgodovine, ki mu je pobrala že vse najboljše ideje in lastnega dekleta, ki ga – hkrati ko ga preživlja – tudi omejuje. Na koncu, ko postane njena dejanska žrtev (in njena odrešitev), lahko samo dahne: »Nisem se realiziral.«

Svojevrstno vsebinsko in vizualno nadaljevanje *Stereotipa* je tudi **Oda Prešernu** (2000), avtorsko delo Martina Srebotnjaka, ki je v celovečernem prvencu odigral tudi glavno vlogo.[7] Srebotnjak uporablja vse registre humorja in s svojo satirično ostjo švrka na vse strani, na udaru so tako posamezniki kot institucije. Se pa film ulovi v postmodernistični zanki, ki je presenetila celo pri mojstrovinah tipa *Trumanov šov* (režija Peter Weir, 1998), ki je parodiral solzave TV-nadaljevanke, sam pa ohranil iste dramaturške značilnosti. *Oda Prešernu* pač na slovenski način parodira slovenske kulturne stereotipe, oziroma, v filmu ostanejo vse tipične lastnosti slovenskega filma – glavni moški junak je šibek in cagav, impotenten kvaziumetnik, odvisen od državne pomoči, ne zna obdržati ženske, se ubraniti izsiljevalcev itd. Po vsem povedanem lahko sklepamo, da je film z jezikom komedije, skozi karikaturo, ponovno potrdil stereotip moškega protagonista kot žrtve neizbežnosti okolja, nesposobnega preseči te omejitve.

Tako kot nudi *Stereotip* že z naslovom samoironično opravičilo, je tudi **V leru** (režija Janez Burger, 1998) skoraj dobesedno v prostem teku: njegov glavni junak Dizi (Jan Cvitkovič) je večni

---

5 Marcel Štefančič jr. (2005: 267) to definira takole: »Slovenci so se, predvsem po Kekcu, vse težje identificirali s svojimi junaki. Kar nas pripelje do vprašanja: kaj je narobe s slovenskimi filmskimi uporniki, da se z njimi tako težko identificiramo? Za začetek, narobe je predvsem to, da so zelo čudne sorte uporniki. Upornik in slovenski film se nista nikoli zares rimala. Nista pač bila rojena drug za drugega. Problem: slovenski uporniki se običajno borijo za oblast. Za mainstream. En konformizem hočejo zamenjat z drugim. In en režim z drugim. To je vse. V resnici niso pravi uporniki, ampak le dvorni norci mainstreama, ustaljenega reda, statusa quo, boja za oblast. Le koristni idioti. Mnogi slovenski uporniki pa so bili še bolj čudni.«

6 S to izjavo se »samoopredeljuje« tudi protagonist filma *Babica gre na jug*.

7 To je šele drugi tak projekt v slovenski filmski zgodovini. Prvi film, v katerem je avtor odigral tudi glavno vlogo, je bil celovečerec *Jara gospoda* (1953) Bojana Stupice.

študent, ki mu je od študija ostala samo soba v študentskem naselju. Iz absolutne letargije, neodločnosti in varnega zavetja študentske sobe ga spravi šele sostanovalec, ki se naseli v sobi, kmalu za njim pa pride še njegovo noseče dekle.[8] Dizi je popolno nasprotje revolucionarnih študentov, ki so trideset let pred njim zahtevali spremembe – še več, težko sprejme tudi novo generacijo, ki prihaja v Ljubljano pridno študirat, iskat zaposlitev in družino. Je ciničen, apatičen in distanciran do vsega in vsakršne akcije, pasivno opazovanje okolja je njegov edini modus vivendi. Je v nekakšni partnerski zvezi, vendar ga je Marina, ki je seveda končala študij, se odselila in zaposlila, že tako rekoč odpisala. Šele ko mu propadejo vsi poskusi vzpostavitve odnosov, se odpravi ven iz svoje sobe, na pot, in prepusti prostor drugim. Ta njegov umik je precej ambivalenten in meji na beg. Kam se na koncu filma odpravi protagonist? Nazaj domov, k mami? Tudi Dizi je svojevrstna žrtev, ne akter, »žrtvuje« se namreč za cimra, ki bo potreboval prostor za svojo punco in novorojenčka. A kljub tej njegovi prostovoljni odstranitvi iz študentskega doma bosta ostala v kuhinji za seme dva njemu podobna lika in dolgo v noč zabijala čas: prazni tek se bo nadaljeval.

Recimo v filmu **Jebiga** (režija Miha Hočevar, 2000), kjer urbani frajerji (Kozoletovi kvaziumetniški Stereotipi), zgolj sedijo, pijejo pivo, tu pa tam kaj zaslužijo, čvekajo, nekaterim od njih se ne ljubi niti to. Nimajo idej, ne vedo, kaj bi počeli, so žrtve poletja in vročine in lastne lenobe, še erotični angažma jim je tuj, kljub temu, da se jim dekleta tako rekoč ponujajo. In kako pride moški protagonist[9] do objekta svojega poželenja? Po naključju. Glavni moški lik se »konfrontaciji« izogne; tekmeca, partnerja ženske, v katero je rahlo zaljubljen, mu tik pred »dvobojem« ubije razjarjeni kmet, ki je prišel v mesto poravnat račune. Akcija je torej mogoča le kot ironija.[10]

Kot pri Damjanu Kozoletu, ki se je v **Porno filmu** (2000) vsega skupaj lotil v tradiciji slovenskega literarno-žanrskega ustvarjanja, se pravi s perspektive parodiranja, še preden se v okolju nek žanr sploh konstituira. Zgodba filma sledi melanholiku Čarliju, ki se je zataknil v brezperspektivni službi. Med izterjavo dolga dobi idejo, da bi režiral prvi slovenski porno film. Čarli se na avdiciji med prostitutkami nemudoma zaljubi v Rusinjo Kalinko in po začetni evforiji ga začnejo obhajati dvomi, istočasno pa pobegne iz zapora skupina mafijcev, ki ima z Johnom neporavnane račune ... Čarlijev problem je v tem, da je funkcionalno impotenten oziroma da mu ne uspe konzumirati intimnega razmerja – dokler Kalinka ne pride na idejo seksa pred kamero. Čarli lahko seksa le tako, da gleda samega sebe, kako seksa; njegov užitek je v imaginarnem. Ta njegova narcisistična sreča pa je kratkotrajna; brž zatem pridrvi tolpa južnjaških gangsterjev, ki mu to srečo, kot porednemu otroku igračo, nemudoma odvzamejo. »Prepusti« jim jo praktično brez protesta, v strahu pred kaznijo, brez upora, s solzami v očeh. Čarliju, ki je že prej vdano pristajal na promiskuiteto svoje ženske, osamosvojitev znova spodleti in postane priročna žrtev intervencije črnogorskih mačotov. Spet se bo lahko prepustil varnemu, toplemu zavetju svojih fantazij ... *Porno film* je

---

8 Če odmislimo eliptičen prizor pod tušem, se očitno v slovenskem filmu seksa le na podeželju, torej nekje daleč stran.

9 V tem filmu imamo namesto izrazitejšega osrednjega lika pravzaprav skupino kot junaka, kar ni prvi tak primer: glej tudi Podgorškove *Temne angele usode* (1999).

10 Podoben vzorec obnašanja je bilo zaslediti že v *Srčni dami* (režija Boris Jurjaševič, 1991), kjer glavni lik, kvazi upornik, ki prevara prijatelje, hazarder, ki zaigra svojo ženo, in bivši zapornik, ves čas beži, predvsem pred upniki, a ko se mora soočiti s posledicami oziroma zasledovalci, prepusti maščevanje (streljanje) bolj kompetentnim: korziški mafiji. Naključje?

pravzaprav inverzija Kozoletovega *Stereotipa*, kjer je Maks nihal med ljubicami in žensko, ki ga je preživljala in ki je naposled vzela v eno roko pištolo, v drugo pa njegovo usodo, česar sam nikoli ni bil sposoben. V *Porno filmu* bo taisti Maks (v vlogi črnogorskega mafijca) s pištolo v roki Čarliju prav tako onemogočil »samorealizacijo«. Čarli je tako večkratna žrtev, žrtev lastne impotence, spodletelih ambicij, nerealiziranih fantazij in, kako prikladno, zunanjega sovražnika, ki ga dokončno spravi na kolena in spokori.

Še najbolj očitno uveljavlja princip žrtve film **Kruh in mleko** (2001), režijski prvenec Jana Cvitkoviča, posvetilo sredobežni sili provincialnega mesteca. Ivan (Peter Musevski) je alkoholik v srednjih letih, ki prvi dan po prihodu z zdravljenja na poti v trgovino sreča bivšega sošolca; med pogovorom se izkaže, da je le-ta pred leti, še pred njim, preživel noč z njegovo sedanjo ženo. Ivan spije prvo travarico in majhna, intimna zgodba dobi veličastne dimenzije klasične tragedije, v katere se zamešajo osamljenost, strah, toplina in grenkoba. Kruh in mleko je v celovečerec oblikovana carverjevska kratka zgodba, ki se odvrti z neizbežno počasnostjo in ki črno usodnost zaključi z bolečo svetlobo.[11] A po drugi strani Kruh in mleko dosledno uveljavlja princip žrtve: vse skupaj je samo pot navzdol, gibanje po spirali, padanje iz kroga v nižji krog, da bi na koncu zopet pristal v bolnišnici, kamor pa je njegov recidiv spravil še njegove najdražje: ženo in sina. Ivan je najprej žrtev zdravniške stavke, nerazumevanja okolice, naključnega srečanja, ženine preteklosti, domnevnih prijateljev... In še huje, žrtev bo v naturalistično-deterministični maniri tudi njegov sin, kar je precej natančno definiral znani psihiater dr. Janez Rugelj:

> Zgodba filma Kruh in mleko je res tipično slovenska in lepo ponazarja bistvo propadanja visokega odstotka slovenskih družin. Film razkriva tudi tragične posledice naivnosti in neznanja slovenskih žensk, ki pobirajo in gojijo alkoholike. [...] Skrivna poanta filma, ki bo gledalca pretresla in streznila: Film prepričljivo razodene, da sta alkoholik in njegova žena zapravila prejšnje, sedanje in bodoče življenje. Tragika razodetja bistva alkoholizma v filmu pa je v tem, da sin ne samo da sledi očetu na poti osebnega propadanja, pač pa je ubral še bližnjico: narkomanijo. (*Premiera* 28, 21. november 2001.)

Avtorji sami se teh stereotipov še kako zavedajo in torej še zdaleč niso »žrtve« nevednosti ali naključja. Jan Cvitkovič je na več mestih izjavil, da je hotel narediti »najbolj ortodoksen slovenski film«, Branko Đurić je v zvezi s *Kajmakom in marmelado* trdil, da je stlačil v svoje like »kar je najbolj značilno ›slabega‹ tako pri Bosancih kot pri Slovencih«, Damjan Kozole je svojemu filmu dal kar naslov *Stereotip*.

Poseben fenomen, če že ne kar stereotip »novega« slovenskega filma je tudi v tem, da so njegovi protagonisti pretežno marginalci oziroma liki, porinjeni na družbeni rob. Kot o protagonistih sodobnega slovenskega filma ugotavlja Zdenko Vrdlovec (2005: 162), so to klošarska in narko-

---

11 Ali kot opredeljuje konec Andrej Šprah (2004: 65): »Nedefiniranost finala je namreč po eni plati dovolj sugestivna, po drugi pa hkrati popolnoma zavajajoča. Tukaj se namreč Cvitkovič znova tesno približa zaključku »Dizijeve epizode« iz filma V leru, s tem pa obujanju sorodnosti navezave z Burgerjem. V svoji odprtosti in »ljubeči« gesti protagonista sklepni prizor Kruha in mleka zagotovo sugerira možnost novega začetka, četudi nas je film vseskozi prepričeval o povsem nasprotnem: o neizbežni determiniranosti z dejstvom dokončno izčrpanih življenjskih možnosti. Zdi se, da se odločitev, ki je prepuščena gledalcu, naslavlja na njegov temeljni odnos do sveta, v katerem pa so, seveda, tudi najbolj optimistične zasnove podvržene »treznjenju« ob vsakdanjih dejstvih neprizanesljive stvarnosti.«

manska Carmen (*Carmen*), bosanski Sead in njegovi punkerski prijatelji (*Outsider*), mladi par, ki je »doma« na vlaku (*Ekspres, ekspres*), staroselec v študentskem domu (*V leru*), alkoholik in njegov narkomanski sin (*Kruh in mleko*), brezdelni postopači (*Jebiga*), prostitutka in norček (*Zadnja večerja*), »čefur« in njegov roparski kompanjon (*Amir*), narkoman in njegova požrtvovalna sestra (*Slepa pega*) ter bosanski brezposelnež na robu kriminala (*Kajmak in marmelada*). Marginalni junaki pa niso le v prvencih, marveč tudi v drugih filmih: v *Halgatu* Romi, v *Porno filmu* majhni kriminalci in ruske prostitutke, v *Pokru* hazarderji in kriminalci, v *Barabah* mladinski delinkventi, v *Ljubljani* študent, ki zamenja medicinske knjige z rejvom in »tabletkami«, v *Zvenenju v glavi* zaporniki in v *Rezervnih delih* tihotapca beguncev.

Kljub tej marginalnosti pa kakšnega resnejšega družbenega angažmaja ni zaslediti. Protagonisti so večinoma pohlevne žrtve, ki stanje stvari sprejemajo, ali pa ga hočejo drobnjakarsko preobrniti v svojo korist. Pri tem jim še največkrat spodleti. Da pa bi kdo zastavil svoj angažma širše? Smo bržkone edina tranzicijska država, ki je s filmom povsem obšla sodobne (razredne) probleme; kot da bi se ustvarjalci bali, da bi kdo po pomoti enačil socialo s socializmom. Ali kot pravi Vrdlovec (2005: 162): »Kar zadeva slovenski film in njegove avtorje, se ti niso nikoli izkazali kot politični aktivisti (razen kot nekdanji partijski sekretarji), njihovi filmi pa se niso niti približali kritični ostrini kakega Kena Loacha. Kar velja tako za filme iz slovenskega ancien régime kot za t. i. poosamosvojitvene.«

Isti princip zasledimo tudi pri filmih Damjana Kozoleta **Rezervni deli** (2002), ki veljajo za še najbolj angažiran in družbeno aktualen film, ter **Delo osvobaja** (2005). V prvem filmu, ki prikazuje ilegalne transporte ljudi čez Slovenijo, je avtor iz obeh glavnih junakov naredil žrtev: tako iz Ludvika (Peter Musevski[12]), ki boleha za rakom, kot Rudija (Aljoša Kovačič), njegovega vajenca in hkrati njegove žrtve. S to krivdno dinamiko se Kozole spretno izogne problematiziranju – gledalčeve simpatije so avtomatično na strani Ludvika in Rudija. Oba imata nad sabo še mnogo bolj brutalne sodelavce iz »ljubljanske naveze«, s čimer avtor spretno relativizira njuno početje in odgovornost. Avtor iz Ludvika naredi žrtev bolezni in abstraktne »nove dobe«, tranzicije, z njim lahko sočustvujemo in ga celo pomilujemo. Ludvik in Rudi sta le predstavnika proletariata, ki se trudita preživeti – seveda nista kriva za nič in tudi se ne trudita ničesar spremeniti, vse skupaj je le malce smešno in malce tragično. In Rudi bo mirno nadaljeval njegovo tradicijo ... V filmu *Delo osvobaja* je Peter (kajpak Peter Musevski) ponovno žrtev tranzicije, ki po valu odpuščanj in prestrukturiranj sredi devetdesetih let postane tehnološki višek in se znajde na uradu za zaposlovanje. Ni le brezposeln, ampak tudi brezvoljen in apatičen. Žena zanosi z drugim in Peter poskusi celo narediti samomor.[13] Sledi *deux ex machina*, tehnološka napaka v plinski napeljavi bloka, ki Petra umetno vrne v življenje. Peter, še bolj »petrificiran« lik od tistih, ki jih je utelešal dotlej, je v skladu s trendi tu žrtev neke abstraktne Evrope, ki je postala prikladen izgovor za vse sodobne tegobe.[14]

---

12 Nekakšna ikona sodobnega slovenskega filma, rojen za vloge večne žrtve.
13 Še en ponavljajoč se motiv sodobnega slovenskega filma.
14 Tegobam pa se slovenski filmski liki raje vdajajo, kot da bi se z njimi aktivno spopadali.

V luči žrtve in žrtvovanja je treba osvetliti vsaj še film **Zadnja večerja** (2001, režija Vojko Anzeljc), ki že z biblijskim naslovom evocira Jezusov govor o največji ljubezni kot stanju pripravljenosti, da za drugega žrtvuješ svoje življenje, pri čemer v filmu avtorji svetopisemske motive hkrati ironizirajo in potrjujejo. Glavno vlogo ima blebetavi norček Tinček, ki s prijateljem Hugom pobegne iz psihiatrične ustanove. Na ulici zalezuje dekleta in med njimi naleti na prostitutko Magdaleno, ki je žrtev zlorab svojega zvodnika, tako da si želi umreti. Tinček in Hugo skleneta, da ji bosta pri tem pomagala, s čimer pa ji rešita življenje. Tinček, ki je bil zanjo dobesedno pripravljen storiti vse, že s to svojo pripravljenostjo reši Magdaleni življenje, v čemer bo postal eden od izstopajočih likov. Za razliko od, recimo, veliko bolj razvpitega filma **Ljubljana** (2002, režija Igor Šterk), v katerem bi med moškimi zaman iskali like, sposobne kakršnekoli odločitve oziroma pozitivne akcije – mozaik dvajset in nekaj letnikov med študijem in zaposlitvijo je prava apologija apatije in pozabe, v kateri so vsi pomilovanja vredne žrtve časa.[15] Glavni »junak« Mare se odpravi na teren, kjer honorarno opravlja ankete, kar je bilo tudi eno od priložnostnih opravil oziroma kar edina aktivnost glavnega junaka v filmu Francija Slaka **Krizno obdobje** (1981). Pavle Komel je v filmu brezvoljni primorski študent, ki ne najde smisla v študiju psihologije, »je le nerealizirani, pasivni, resentimenta polni intelektualec, tak pa je tudi film« (Štefančič 2005: 128). Pavle Komel je nesposoben za služenje vojaškega roka, ni mu do vzdrževanja odnosa z dekletom, na koncu se vrne domov in obsedi pred praznim TV-ekranom. *Krizno obdobje* je precej nepričakovano pustilo izjemno sled v slovenski kinematografiji, ali, povedano drugače, »stereotip« slovenskega filmskega junaka je zadel tako natančno, da ga vsaka generacija posname na novo:

> Slakovo Krizno obdobje v stilu improvizacije in obenem skoraj bressonovske »askeze« uvaja eratično, apatično, pasivno in indiferentno, dobesedno »odštekano« figuro, ki se ne more vključiti v noben »program« t. i. realnosti; ta nima nič proti njemu in on, študent, ki je opustil študij in ne ve, kaj bi počel, nima nič proti njej – torej povsem nekonflikten pa tudi povsem nezainteresiran, »ravnodušen« odnos; ta popolni »antijunak« ni zaman prikazan skozi zamegljeno šipo, saj se potika okoli, kot da bi med njim in svetom obstajal nek nevidni zid, ali kot da bi bil le gledalec, ki pa ga nobena podoba dovolj ne pritegne, nobena mu ne daje opore za kakšno njegovo emocionalno ali »pomensko« zasedbo, tako da nazadnje sam ostane brez podob in besed, kot tisti televizijski ekran z migetajočo belo površino. V Kriznem obdobju se pravzaprav »nič ne zgodi«, tu ni nobene zgodbe, ki bi govorila o velikih ali majhnih, uspelih ali spodletelih spopadih s svetom, tu gre le za posameznika, ki sam ugasne, ker na začetku 80. let ničesar ne najde. (Vrdlovec 2005: 384.)

Osrednji lik **Ruševin** (režija Janez Burger, 2004) je Herman, režiser, ki pripravlja spektakularno predstavo na novo odkritega skandinavskega dramatika. Herman je inteligenten, karizmatičen, tudi nekoliko prezirljiv in egocentričen manipulator, zdolgočasen v odnosu z ženo oziroma bodočo glavno igralko v predstavi Žano. Herman se v imenu večje prepričljivosti, umetniškega vtisa in lastne naslade poigrava z igralci in njihovimi čustvi, dokler se mu na eni od vaj ne zazdi, da vidi iz garderobe po nedvoumnem vzdihovanju prihajati Žano in glavnega igralca Gregorja, ki

---

15 Eden od njih tarna, kako brez pravih zvez na svojem področju ne more narediti ničesar, drugi trdi, da so anarhijo zamenjali amfetamini, itd.

ga ima za edinega prijatelja. Takrat se Hermanov svet zamaje, na dan pridejo laži in prevare in seveda postane drama tega štirikotnika zanimivejša od klišejske predstave. Zgodba izvira iz značajev posameznih likov in boleče zareže v njihovo zasebnost, napet pa je pretežno zaradi odnosov med liki, ne zaradi dramaturgije. A koga pravzaprav tangirajo problemi dobro situiranih egomaničnih umetnikov, ki si jih povzročajo sami? Kljub njihovemu uspehu gre v osnovi za skupino slabičev, ki živijo v iluzijah, ko pa se soočijo z realnostjo, postanejo vsi obupani, tako da ne preseneča, da se celo Herman skuša na koncu defetistično vzpostaviti kot žrtev, ne kot akter.

Ali se vsi ti pomisleki nanašajo samo na sodobni slovenski film? Če pogledamo, kaj se je pisalo o filmu *Ples v dežju* (Boštjan Hladnik, 1961), ki je bil ob stoletnici proglašen za najboljši slovenski film vseh časov in velja za kanonsko delo, lahko ugotovimo, da se pomisleki samo reinkarnirajo z vsako novo generacijo in novimi vali filmov. »V tem je glavni vzrok slabosti slovenskega filma s sodobno tematiko,« je leta 1966 v *Ekranu* zapisal Taras Kermauner in nadaljeval:

> Ta film je povečini brez pravega družbenega pomena in predstavlja zaenkrat šele stopnjo zgodovine slovenskega filma. [...] Ples v dežju je edini kolikor toliko zares dosleden slovenski film na sodobno temo, čeprav je ta doslednost izrazito enosmerna. Pozornost je s socialnega področja popolnoma preusmeril na obliko, na stil, na izraz – in s tem je našel tisto področje, kjer mu ni bilo treba skleniti tisoč kompromisov med svojo avtentično vizijo in stvarnostjo, ki omogoča realizacijo nekega filma. [...] Duhovni svet Plesa je navsezadnje manj važen: ta film ni usmerjal v družbeno akcijo, ampak v svet forme: močne prvine sentimentalizma itn. tega avtonomnega sveta forme vendarle niso toliko deformirale, da bi ga onemogočile v standardno neizrazitost in bledico v socialno sodobnost usmerjenega slovenskega filma.

Zaključiti velja z nemara najuspešnejšim filmom samostojne Slovenije, **Odgrobadogroba** (2005) Jana Cvitkoviča. Njegov osrednji junak je Pero (Gregor Baković), profesionalni govorec na pogrebih, ki skuša pridobiti srce lokalne lepotice Renate in preprečiti očetove ponavljajoče se, a neuspešne poskuse samomora. Njegov sosed in prijatelj Šuki, ki se spogleduje z »vaško posebnico« Ido, mu je podoben v tem, da sta oba nagnjena k ležernosti, lagodju in počasnosti, vzporednico med njima pa najdemo še v nečem: obe njuni dekleti sta žrtvi. Cvitkovič, ki se v filmu ukvarja tako z vsemi do sedaj omenjenimi stereotipi slovenskega filma kot globalnimi simboli, je to doslej »stereotipno« dinamiko pasivnega statusa žrtve nekoliko preobrnil. V filmu *Odgrobadogroba* niso moški tisti, ki so primarno žrtve stanja stvari ali lastne neučinkovitosti, ampak ženske: medtem ko sta Renata in Perova sestra bolj ali manj prostovoljni žrtvi, prva očetovih zlorab in druga moževega neodgovornega obnašanja, pa je Ida tisto bitje, ki najbolj teži k simbolu nedolžnosti in je zato tudi na simbolen način, a obenem najbolj brutalno »žrtvovana«. Z združitvijo Ide in Šukija, ki se jo odpravi maščevat, torej ženske, ki je žrtvovana, in moškega, ki se zanjo aktivno žrtvuje, pa je Cvitkovič ustvaril enega najbolj impresivnih prizorov sodobnega filma nasploh.[16] Šuki je pravzaprav edini izrazitejši moški lik slovenskega filma, ki je presegel pasivnost žrtve in je bil sposoben »žrtvovati se« za nekoga, s tem pa se je, kar je povsem v skladu z mistično drugo

16 Stojan Pelko je v *Ekranu* (2005) o njem zapisal: »Z objemom križane in maščevalca se stakneta dva registra, ki dobesedno zaobideta, preskočita zemeljsko površino: objameta se ona, ki je bila simbolno že križana in poteptana globoko v zemljo, ter on, ki je bil z vnaprejšnjo vizijo lastnega pogreba že visoko nad tlemi. Zdaj sta oba tam doli, a hkrati kar najbolj daleč proč od pritlehne površnosti, ki jima ni pustila dihati na zemeljski površini.«

polovico filma, približal stanju mučeništva. Ni naključje, da v angleščini beseda »sacrifice«, žrtvovanje, etimološko izhaja iz latinske besede sacrificium, kar pomeni »narediti sveto«, torej v svobodnem prevodu, po-svetiti. Medtem ko sodoben slovenski film tradicionalno napolnjujejo in vodijo moški, ki dojemajo sami sebe kot žrtev, gre tu torej za enega redkih likov, ki je pripravljen posvetiti svoje življenje Drugemu oziroma je sposoben krvavega mučeništva v smislu najvišje izpolnitve krščanske žrtveniške miselnosti. Če vzamemo v obzir še »bogoiskateljsko« naravo filma,[17] potem lahko ugotovimo, da se je Cvitkovič z izrazito katoliško simboliko in motiviko v času lepo prilagajal določenim težnjam po spremembi družbenih paradigem in se kot tak ponovno vzpostavil kot »avantgardist«.

Glede na dosedanje ugotovitve ter vsa bremena preteklosti (oziroma prevladujočo mentaliteto in strukturo »najvidnejših« izdelkov slovenske kinematografije zadnjega desetletja) je iluzorno pričakovati, da bi se v bližnji prihodnosti opazneje spremenila stereotipna vloga (moških) protagonistov v slovenskem filmu, še posebej, ker je igranje na karto žrtve najbolj lagodna in priljubljena izmed vseh dramaturških rešitev. Navsezadnje pa je film zgolj projekcija, ki izpostavlja in utrjuje določene stereotipe.

Literatura

FURLAN, Silvan et al. (ur.), 1994: *Filmografija slovenskih celovečernih filmov 1931–1993*. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej.

KAVČIČ, Bojan, VRDLOVEC, Zdenko, 1999: *Filmski leksikon*. Ljubljana: Modrijan.

RUGELJ, Samo, 2007: *Stranpota slovenskega filma: zapisi o kinematografiji 2000–2007*. Ljubljana: UMco.

ŠPRAH, Andrej, 2004: *Osvobajanje pogleda. eseji o sodobnem slovenskem filmu*. Ljubljana: Slovenska kinoteka.

ŠTEFANČIČ, Marcel jr., 2005: *Na svoji zemlji: zgodovina slovenskega filma*. Ljubljana: UMco.

VRDLOVEC, Zdenko (ur.), 1988: *40 udarcev: slovenska filmska publicistika o slovenskem in jugoslovanskem filmu v obdobju 1949–1988*. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej.

VRDLOVEC, Zdenko et al. (ur.), 2005: *Filmografija slovenskih celovečernih filmov 1994–2003*. Ljubljana: Slovenska kinoteka.

17 Kot se je v intervjuju za *Ekran* (2005) o filmu izrazil sam avtor: »V teh prizorih dejansko nekaj seva iz narave, tudi za moje oči. To, kar se čuti, če se, je zame prisotnost boga oziroma skupne zavesti. To je tisto, kar bi rad dosegel, kadar delam film. Nič drugega se mi ne zdi smiselno.«

Izbirni tečaji

Gorjanc

Zupan Sosič

Slovenščina kot drugi/tuji jezik

Ferbežar

Parada mladih

Nikolovski

Michelizza

Perenič

Kodrič

Melinc

Preglau

Vojko Gorjanc
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 811.163.6'42-055.1-055.2

Kontekstualizacija oseb ženskega in moškega spola v slovenskih tiskanih medijih

Izhajamo iz predpostavke, da je kontekstualizacija moških in ženskih oseb v slovenskih besedilih tiskanih medijev različna, v delu tiskanih medijev v veliki meri tudi stereotipna. S korpusno analizo bomo ugotavljali, kakšne so tipične sopojavitve besed ob poimenovanjih za osebe moškega in ženskega spola. Ugotovitve bomo soočili s podatki v jezikovnih priročnikih. Ker ti nastajajo na podlagi podatkov o jezikovni realnosti, se tipične kontekstualizacije prenašajo tudi v jezikovne priročnike; in krog stereotipnih opisov je tako sklenjen. Na jutranjem tečaju bomo predstavili slovenske jezikovne vire in postopke njihove analize, pri čemer se bomo osredotočili prav na kontekstualizacijo oseb moškega in ženskega spola v različnih tiskanih medijih.

We start from the premise that the contextualisation of male and female individuals in the Slovene print media varies and in some parts of the media is stereotyped. We shall identify through corpus analysis the characteristic co-occurrence features of words specifying male or female persons. The findings will be compared with data from linguistic guides. As these are based on data about language reality characteristic contextualisations are transferred to them, and so the circle of stereotyped description is complete. On the morning course we shall present Slovene language resources and ways of analysing them, focusing precisely on contextualisation of male and female in different print media.

1 Uvod

Pričujoče besedilo ni celovita korpusna študija kontekstualizacije moških in ženskih oseb s pomočjo besedilnih podatkov, zbranih v korpusih slovenskega jezika, ampak zgolj eden od prvih poskusov uporabe korpusa na področju tovrstnih sociolingvističnih raziskav in raziskav družbenega spola v slovenščini. S tega vidika predvsem odpira vprašanja in le nakazuje poti, po katerih bi sčasoma lahko prišli do celovitejših odgovorov nanje.

V prispevku bomo kontekstualizacijo oseb moškega in ženskega spola najprej ugotavljali s pomočjo besedilnih podatkov v korpusih slovenskega jezika, potem pa v slovarju preverili, na kakšen način so osebe ženskega in moškega spola opisane. Zanimal nas bo predvsem tisti segment slovarja, ki prinaša zglede rabe, torej predstavlja leksikografski izbor, ki naj ponazori rabo določenega pomena besede predvsem z vidika slovnice in pomena. Ob tem se zavedamo, da podatki niso zares primerljivi, saj gre pri slovarju za starejši jezikovni vir; prav gotovo bi bila zanimivejša raziskava kakšnega novejšega slovenskega slovarja, a tega ni in ga, kot kaže, na žalost vsaj še nekaj časa ne bo na voljo.

2 Korpusni in slovarski jezikovni viri

Osrednji jezikovni viri za vsak jezik so danes besedilni korpusi. Za slovenščino jih imamo kar nekaj, večinoma nastalih v zadnjih desetih letih, med njimi so največji in najpomembnejši enojezični. 100-milijonski *Korpus slovenskega jezika FIDA* je referenčni korpus, ki je nastal v drugi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja kot rezultat sodelovanja dveh raziskovalno-pedagoških in

dveh industrijskih partnerjev, Filozofske fakultete UL, Instituta Jožef Stefan, založbe DZS in podjetja Amebis d. o. o.; dostopen je na spletnem naslovu http://www.fida.net, podjetje Amebis pa je za analizo korpusa razvilo tudi spletni konkordančnih ASP32 http://www.amebis.si. Za razliko od referenčnega korpusa *FIDA* je *Nova beseda* korpus, velikosti nekaj nad 160 milijonov besed, na Inštitutu za slovenski jezik ZRC SAZU, ki nima ambicije referenčnosti; največji del korpusa namreč predstavljajo besedila časopisa Delo http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html. Največji korpusni projekt v Sloveniji pa je bil projekt nadgradnje korpusa *FIDA* v korpus *FidaPLUS*, ki je najnovejši, največji in najkvalitetnejši vir za slovenščino danes http://www.fidaplus.net.

Korpus *FidaPLUS* je tako kot korpus *FIDA* referenčni korpus slovenskega jezika. Obsega nekaj nad 620.000.000 besed iz različnih virov jezika, predvsem časopisov, revij, strokovne ter leposlovne literature, interneta ter besedil krajšega formata, ki jih srečujemo vsakodnevno (vstopnice, vozovnice, oglasi itd.). Oblikovan je bil na Filozofski fakulteti v Ljubljani, projektnim partnerjem korpusa *FIDA* pa se je pridružila še Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. Financirala ga je Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (projekt L6-5409 »Jezikovni viri za slovenščino«, vodja projekta dr. Marko Stabej, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta), sofinancirali pa založba DZS in podjetje Amebis d. o. o.[1]

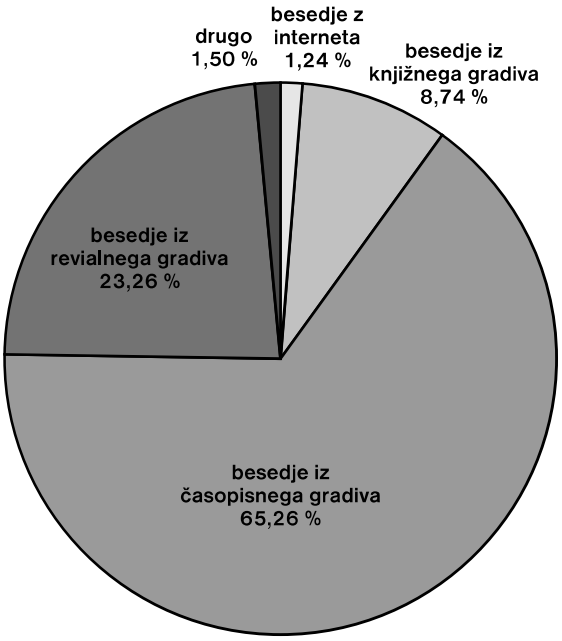
Ker je tudi korpus *FidaPLUS* zasnovan kot referenčni korpus slovenskega jezika, ki naj skuša čim bolj celovito predstaviti slovenski diskurzni univerzum, je bila pred začetkom zbiranja besedil oblikovana mreža kriterijev za zajem raznoterih besedil glede na vrsto predvsem besediloslovnih in sociolingvističnih parametrov, tako da so se besedila za vključitev v korpus od samega začetka zbirala ciljno. Zaradi svoje velikosti in raznoterosti besedil, ki so vključena v korpus, je ta razdeljen na podkorpuse, za katere so bili prav tako oblikovani parametri za zajem besedil vanje (Arhar, Gorjanc 2007). Prav taka sestava korpusa in zapis korpusnih dokumentov v njem nam omogoča, da iščemo po celotnem korpusu ali samo po določenem segmentu, kar bomo izkoristili tudi pri korpusni analizi na jutranjem tečaju.[2]

Med jezikovnimi viri za slovenščino imamo na voljo vrsto slovarjev, in sicer tako splošnih kot specializiranih, eno- in večjezičnih (Krek 2003: 30–34). Pri večini gre za prenos starih slovarskih podatkovnih zbirk v sodobno okolje, ki daje tovrstnim podatkom ob zavedanju njihove pomanjkljivosti zaradi časovne neaktualnosti vendarle novo kvaliteto zaradi sodobnosti orodij, s katerimi po slovarju iščemo kot po strukturirani leksikalni podatkovni zbirki. Osrednji slovarski priročnik za slovenščino, tj. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), je danes na voljo tako s programskim vmesnikom ASP32, ki je neke vrste klasični slovarski vmesnik in omogoča vrsto enostavnih in tudi kompleksnejših iskanj po slovarski podatkovni zbirki, kot tudi na spletu, s sicer manj zmogljivim iskalnikom, a prostim dostopom in z dodanim izgovorom posamezne slovarske iztočnice http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html. Med slovarskimi viri bomo analizirali prav SSKJ, različico z vmesnikom ASP32, ki omogoča enostavnejše iskanje po celotni slovarski podatkovni zbirki.

---

1 Več o projektu je na voljo na spletni strani http://www.fidaplus.net.

2 Več o sestavi korpusa tudi glede na druge parametre zajema besedil je na voljo na spletni strani http://www. fidaplus.net.

Graf: Sestava korpusa *FidaPLUS* glede na zajetje različnega tipa besedil (vir: http://www.fida.net)

3 Korpusni in slovarski podatki

Kot rečeno, smo se naše krajše raziskave lotili tako, da smo izhajali iz korpusnih podatkov, potem pa pregledali še SSKJ. Korpusi so z vidika besedilne analize kontekstualizacije posameznih leksikalnih enot zanimivi, ker lahko s postopki korpusne analize iz velike količine besedilnih podatkov s statističnimi metodami sorazmerno hitro pridobimo podatke o tipičnem sobesedilu in izračunamo verjetnost pojavitve ene besede ob drugi, kar nam odkriva verjetne tipične sopojavitve leksikalnih enot v jeziku (Gorjanc 2005b). Po drugi strani so tudi kontekstualizacije, kakršne prinašajo slovarji, z vidika tipičnosti zanimive. Slovarji sicer v zgledih rabe ne prinašajo nujno najbolj tipičnih besedilnih zgledov, torej najbolj tipičnih kontekstualizacij, saj se želi z zgledi rabe predvsem ponazoriti rabo v določenem pomenu na eni strani in tipično skladenjsko zgradbo, v kateri se taka leksikalna enota pojavi, na drugi. Tako so leksikografi pri izbiri zgledov rabe sorazmerno svobodni glede izbora konteksta, zaradi tovrstne svobode pa skozi izbor zgledov rabe toliko bolj pride do izraza ideologija leksikografov oz. leksikografskega kolektiva (Béjoint 2000).

3.1 Sopojavitve v korpusu

Kot zgled, na kakšen način bomo na jutranjem tečaju pristopali h korpusni analizi, predstavljamo analizo besed *ženska* in *moški* v korpusu *FIDA*; pri prvi pa tudi spremembe v kontekstualizaciji, kot jih lahko zasledimo s pomočjo besedilnih podatkov v korpusu *FidaPLUS*.

V korpusu smo poiskali besedi *ženska* in *moški* ter v okviru +/– 2 besedi (torej dve besedi pred iskano besedo in dve besedi za njo) izračunali statistično verjetnost sopojavitve besed v tem besedilnem okviru. Primerjalno si najprej oglejmo sopojavitve pridevnikov.

ženska	moški
mlada	mlad
stara	neznan
poročena	star
noseča	odrasel
samska	samski
slovenska	poročen
zaposlena	homoseksualen
fatalna	slovenski
dobra	neporočen
plečata	šovinističen

Primerjava sopojavitev pridevnikov kaže, da se pri obeh v kontekstih kot najznačilnejša sopojavnica pojavljata tista, ki označujeta starost (*mlad/mlada*, *star/stara*), hkrati pa se ob obeh značilno sopojavljajo besede, povezane z zakonskim statusom (*poročen/poročena*, *neporočen*, *samski/samska*), kar kaže, kako močno družbeno razlikovalno vlogo ta v slovenski družbi še vedno ima. Kontekstualizacija s pridevnikom *slovenski* pri obeh tudi nakazuje ubesediljenje z razlikovalnimi lastnostmi oziroma posebnostmi slovenskih moških in žensk do vseh drugih. Zanimivo je, da med razlikovalnimi lastnostmi ni izpostavljen videz, razen pri ženski *plečata*, ampak prej moralne lastnosti, kjer pa dobimo diametralno nasprotno sliko, in sicer pozitivnih pri ženskah (*dobra*) in negativnih pri moških (*šovonističen*). Prav tako med najznačilnejšimi sopojavnicami ni tistih, ki moške in ženske izrazito definirajo kot seksualna bitja, razen izpostavitve homoseksualnosti pri moških, le deloma bi v ta okvir lahko umestili tudi *fatalno žensko*. Opazna razlika je korpusno relevantna sopojavnica *zaposlen* pri ženski, ki kaže na to, da je zaposlenost ženske še vedno družbeno razpoznavna kategorija za razliko od moških, kjer se ta ne izpostavlja, kar kaže na pričakovanost te kategorije pri moških.

V nadaljevanju poglejmo, kakšno je stanje dobrih pet let po tem (ob predpostavki zajetja največje količine besedil v korpus *FIDA* iz časa med letoma 1997 in 1999 ter v korpus *FidaPLUS* med letoma 2001 in 2004). Analizirali smo besedo *ženska* na podoben način, hkrati pa dodali še primerjavo glagolskih sopojavnic.

FidaPLUS	ženska	FIDA	ženska
mlada		mlada	
sanjska[3]		stara	
noseča		poročena	
poročena		noseča	
kmečka		samska	
fatalna		slovenska	

3 Gre za korpusni šum, ki ga so ga v korpusu povzročila besedila (predvsem televizijski sporedi) o televizijski oddaji Sanjska ženska.

pridobitna	zaposlena
neporočena	fatalna
neplodna	dobra
emancipirana	plečata
plodna	nesrečna
podeželska	odrasla
trpinčena	neporočena
posiljena	neznana
privlačna	privlačna

FidaPLUS	**ženska**	**FIDA**	**ženska**
zanositi		zanositi	
zaupati		ljubiti	
ljubiti		roditi	
posiliti		ukrasti	
vzburjati		postati	
zapeljevati		nositi	
obolevati		zaposliti	
prevladovati		posiliti	
diskriminirati		hoteti	

S pomočjo sicer zelo omejene leksikalne analize lahko ugotovimo vsaj naslednje:

1. Kontekstualizacija ženske izraziteje kot prej izpostavlja njeno reproduktivno funkcijo s pridevniškimi sopojavnicami, kot so *noseča*, *neplodna*, *plodna*, in samostalniškimi *oploditev*, *oplojevanje*, kar potrjujejo tudi raziskave za nekatere druge jezike, npr. angleščino (Goddard, Patterson Meân 2000). Za moške pa taka kontekstualizacija ni značilna in družbeno funkcionirajo kot bitja, katerih primarna funkcija ni reproduktivna, kar kažejo tudi podatki v korpusu *FidaPLUS*: ob besedi *moški* so bistveno bolj značilne sopojavitve, ki moškega opredeljuje kot seksualno bitje (*potenten*, *impotenten*) kot z vidika reproduktivne vloge (*neploden*), torej ravno obratno kot pri ženskah.

2. Izrazito se poveča kontekstualizacija, povezana z nasiljem nad ženskami. Slovenski tiskani mediji so torej v zadnjih nekaj letih glede na stanje v devetdesetih očitno odprli prostor družbene diskusije o nasilju nad ženskami, kar kažejo tako pridevniške sopojavnice *trpinčena*, *posiljena*, glagolske *posiliti*, med samostalniškimi pa je z izjemno visoko verjetnostjo sopojavitve prav samostalnik *nasilje*.

3. Jezikovno lahko opazujemo hkrati s konteksti nasilja nad ženskami tudi kontakstualizacijo, povezano z emancipacijo in enakopravnostjo ženski, na kar kažejo sopojavnice *emancipirana* in *diskriminirati*, z visoko verjetnostjo sopojavitve pa sta tudi samostalnika *emancipacija* in *enakopravnost*. Na vprašanje, v kolikšni meri sta pojava medsebojno povezana, seveda ne moremo odgovoriti z našo analizo, so pa podatki vsekakor zanimivi.

3.2 Opisi v slovarju

Kot izhodišče smo tudi tu vzeli besedi *ženska* in *moški* in najprej pregledali, kateri pridevniki ju opredeljujejo v obeh geselskih člankih.

ženska	**moški**
majhna	bradat
mlada	lep
modrooka	mlad
temnolasa	
vitka	
mirna	
prijazna	
noseča	
poročena	

Predvsem lahko opazimo večji nabor določil v geselskem članku *ženska*, pri čemer je nekoliko nenavadno, da se pri obeh npr. ne izpostavi tiste lastnosti, ki jo tudi korpus izpostavi, tj. zakonski status. Če bi izhajali iz predpostavke, da so leksikografi želeli izpostaviti tipične ženske/moške lastnosti, sta taki samo dve določili *noseča ženska* in *bradat moški*, vsi drugi namreč zelo enostavno preživijo test prenosa iz enega geselskega članka v drugega, kar govori o njihovi distribucijski neomejenosti le na enega ali drugega.

Kot zgled, kako je pri nekaterih drugih poimenovanjih za ženske in moške osebe v SSKJ, si oglejmo pridevnike v zgledih rabe ob besedah *učitelj* in *učiteljica* ter *športnik* in *športnica* (v celem slovarju).

učiteljica	**učitelj**
stroga	zaveden
mlada	
prijazna	
najboljša	

športnica	**športnik**
mlada	mlad
znana	znan
dobra	dober
najboljša	najboljši
	odličen
	vrhunski
	vsestranski
	navdušen
	elitni
	vase zaupajoč

Kljub temu da se zavedamo dejstva, da SSKJ ženske osebe definira prek moških s tipično razlago *ženska oblika od* (npr. *športnica – ženska oblika od športnik*) in možne generičnosti poimenovanj oblike moškega spola, zgleda razkrivata zanimivo razliko. Pri *učitelju* v slovarju praktično ne najdemo pridevniških določil, medtem ko je drugače pri *učiteljici*, kar je z vidika prej povedanega o strukturi slovarja nenavadno, po drugi strani pa lahko odseva realnost komunikacije, a o tem lahko na tem mestu le špekuliramo. Obratno je v razmerju *športnik – športnica*, kjer se ob obliki za moški spol naniza vrsta dopolnil, ki govorijo o presežnih lastnostih *športnika* (*odličen*, *vrhunski*, *vsestranski*, *elitni*), ne pa tudi *športnice*.

Veliko bolj zanimiva je analiza pojavljanja besed *fant* in *dekle* ter kontekstov, v katerih se v slovarju pojavljata. V SSKJ imata namreč izjemno veliko raznolikih pridevniških dopolnil, *fant* nekaj nad 110 različnih, dekle celo nekaj nad 140. Ugotovitve, katere lastnosti lahko opazimo dokaj dosledno pripisane enim ali drugim, lahko strnemo v nekaj točk:

1. Največkrat se *dekle* pojavlja v kontekstih s pridevniškimi dopolnili, ki jo določajo glede na fizične lastnosti, v glavnem povezane z lasmi in očmi, npr. *bujnolaso*, *črnolaso*, *gladkolaso*, *drobnooko*, *okroglooko*, *srnjeoko* itd.

2. Glede pripisovanja negativnih lastnosti lahko opazimo, da se dekletom pripisujejo večkrat glede na fizične lastnosti, npr. *bledično*, *mozoljavo*, *prebohotno*, fantom glede na njihove vedenjske lastnosti, npr. *nemiren*, *neolikan*, *objesten* itd., ko pa gre za pripisovanje fizičnih lastnosti, te večkrat izpostavljajo fizično moč oz. pozitivne karakteristike, npr. *krepak*, *mišičav*, *plečat*, *stasit* ipd.

– To je opazno tudi npr. pri tvorjenkah z istim obrazilom. Tako se z obrazilom *ne-* pri dekletih pojavljajo pridevniška določila *nemikavno*, *neprikupno*, *neprivlačno* ter vedenjske lastnosti npr. *neizprideno*, *neizprijeno*, *neodnehljivo*, *neprijazno*, *nesramežljivo* ipd.; pri fantih ta nikoli niso povezana s fizičnimi lastnostmi, npr. *nedorasel*, *neolikan*, *neotesan*, *neprijazen*.

– Pri fantih tudi nikoli ne najdemo negativnih seksualnih karakteristik, pravzaprav nobenih seksualnih karakteristik, pri dekletih pač: *čisto* 'nedolžno', *nedolžno*, *nedotaknjeno* 'nedolžno', *razdevičeno*.

3. Tesno so s temi lastnostmi povezane tudi moralne karakteristike *deklet*, npr. *lahkomiselno*, *lahkoživo*.

Ob tem ne moremo mimo že na prvi pogled popolnoma drugačnih zgledov rabe, ki se pojavljajo sorazmerno pogosto in imajo besedilni vzorec *Dekle/fant se je x*, pri čemer je zanimiva prav zapolnitev dela x. Ta kaže na izrazito negativno kontekstualizacijo deklet, povezano predvsem z njihovo seksualno vlogo, kjer pa je očitna njihova moralna diskreditacija.

dekle se je	fant se je
že zgodaj prostituiralo	izučil
skurbalo	napravil
sprostituiralo	naredil
zlajdralo	priučil
zvlačugalo	razvil v moža
dušilo v solzah	streznil in začel študirat
	z leti zbrihtal

teplo z jokom	razjaril
kot mačkica privila k fantu	razšopiril
nosilo mimo gruče fantov	
zatrapalo vanj	
lepo razraslo	
branilo pred vsiljivci	

Seveda se samo po sebi postavi vprašanje, s kom vstopajo dekleta v slovenskem prostoru v seksualne odnose, ki jih družbeno diskreditirajo, če imamo fante slovarsko predstavljene krepostno in glede seksualnosti kot praktično neseksualna bitja. Tudi tu v zgledu rabe odgovor ponuja sam slovar: *dekle se je zonegavilo s tujcem*.

4 Sklep

Na kratko smo skušali predstaviti možnosti uporabe korpusa in opazovanja slovarskih opisov, ko gre za kontekstualizacijo moških in ženskih oseb. Izhajali smo iz besedil, zbranih v korpusih, kjer lahko opazimo, kako se ob besedah *moški* in *ženska* pojavljajo tipični konteksti, ki razkrivajo družbeno vlogo moških in žensk, hkrati pa tudi, kako se s tem v zvezi tematizira družbena diskusija v slovenskih medijih. Prav tako analiza slovarskih opisov razkriva, kako drugače so, predvsem ko gre za pripisovanje lastnosti moškim in ženskim osebam, strukturirani slovarski opisi v zgledih rabe. V nekaterih segmentih taka analiza razkriva tudi slovarske postopke, ki so z vidika sodobne slovarske teorije in prakse nedopustni. Četudi se zavedamo, da je SSKJ nastajal v času, ko tudi tujejezična leksikografija o tovrstnih vprašanjih ni prav veliko razpravljala, pa za rešitve v slovarju lahko rečemo vsaj to, da so izjemno nenavadne.

Pričujoče besedilo je zgolj eden od prvih poskusov uporabe korpusa tudi za študije družbenega spola; rezultati so toliko spodbudni, da bi s tovrstnimi analizami vsekakor veljalo nadaljevati.

Literatura

ARHAR, Špela, GORJANC, Vojko, v tisku: Korpus FidaPLUS: nova generacija slovenskega referenčnega korpusa. *Jezik in slovstvo* 2.

BÉJOINT, Henri, 2000: *Modern Lexicography. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

GODDARD, Angela, PATTERSON MEÂN, Lindsey, 2000: *Language and Gender*. London, New York: Routledge.

GORJANC, Vojko, 2005a: Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurs slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave* 48. 197–209.

GORJANC, Vojko, 2005b: *Uvod v korpusno jezikoslovje*. Domžale: Izolit.

HOLMES, Janet, 2001: *An Introduction to Sociolinguistics*. London: Longman.

JACKSON, Howard, 2002: *Lexicography. An Introduction*. London, New York: Routledge.

KREK, Simon, 2003: Jezikovni priročniki in novi mediji. *Jezik in slovstvo* 3-4. 29–46.

MESCHONNIC, Henri, 1991: *Des mots et des mondes: dictionnaires, encyclopédies, grammaires, nomenclatures*. Paris: Hatier.

Alojzija Zupan Sosič
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 821.163.6-31"1990/2007":159.922.1

Moški je glava in ženska srce – spolni stereotipi

Globalni spolni stereotip moški je glava in ženska srce je pogosta posplošitev v sodobnem slovenskem romanu (1990–2007), ki zaznamuje stereotipizacijo z binarnimi opozicijami po načelu skrajnostnih razlik med moškim in žensko. Rahljanje in preoblikovanje globalnega spolnega stereotipa v smeri androginosti in prepoznavanja spolne fantazme je odvisno od pripovedne razdalje (humorja, ironije, groteske) ali posebne (npr. otroške) perspektive. Prevrednotenje spolnih stereotipov z ukinitvijo moškosrediščnosti zanaša v romane postmoderno čustvenost spolnih premikov, t. i. novo emocionalnost.

The global sexual stereotype of man as head and woman as heart is often generalised in the contemporary Slovene novel (1990–2007), which is marked by a stereotypicalised binary opposition based on the most extreme differences between men and women. The loosening and reshaping of this global sexual stereotype towards androgeneity and the recognition of sexual phantasms is dependent on narrative distance (humour, irony, the grotesque) or a special (e.g. child's) perspective. The transformation of sexual stereotypes by ending the male focus brings to the novel a postmodern sensibility of sexual shifts which can be referred to as new emotionalism.

Ko poistovetimo moškega z glavo, žensko pa s srcem, se verjetno ne zavedamo, da smo ponovili najpogostejši stereotip najstarejše delitve ljudi na skupine in kategorije, tj. delitve na moški in ženski spol. Ob izrekanju te posplošitve se le redkokdaj vprašamo, zakaj je ta stereotip še danes tako zakoreninjen, če pa škoduje obema spoloma, in kako kot globalni[1] skupinski stereotip vpliva na oblikovanje ostalih, večinoma negativnih spolnih stereotipov. Da bi lažje razumeli dinamiko nastajanja in delovanja spolnih stereotipov, bom v prvem delu razprave poskušala razložiti splošne zakonitosti stereotipov in stereotipizacije, te v drugem delu projicirati na problematiko spolnih stereotipov, osnovna teoretična spoznanja pa v tretjem delu usmeriti v sistematično »orodje« za raziskavo spolnih stereotipov sodobnega slovenskega romana. Ob tem bom upoštevala najnovejša znanstvena spoznanja literarne vede, (kognitivne) psihologije, sociologije, sociologije kulture, kulturne antropologije, post/feminizma in drugih sodobnih znanosti.

Odklonilno stališče do stereotipov je bilo v znanosti prevladujoče do sedemdesetih let 20. stoletja, ko sta se izoblikovali »dve skupini« znanstvenikov. Prva je trdila, da se stereotipi nanašajo na nepravilna posploševanja o določenih skupinah, medtem ko je bila druga prepričana, da imajo stereotipi podoben kognitivni status kot vsakršno posploševanje. Predstavniki druge skupine so

1 Spolni stereotip moški je glava in ženska srce sem poimenovala globalni spolni stereotip, saj s svojo preprosto in ohlapno binarnostjo zaobseže celotno problematiko spolne stereotipizacije, hkrati pa je temelj ostalim spolnim stereotipom: moška objektivnost-ženska subjektivnost, moška logika-ženska intuicija, moška aktivnost-ženska pasivnost, moška trdost-ženska mehkost, moška hladnost-ženska toplina … Globalni spolni stereotip je tudi skupinski stereotip, saj je rezultat civilizacije določene sredine in njen sooblikovalec.

svoj pozitivni pogled na stereotipe črpali iz socialno kognitivnega pristopa; sedemdeseta leta so bila namreč tudi čas izjemnega napredka v kognitivni psihologiji. Socialno kognitivna tradicija, ki razume stereotipe kot preproste posplošitve oziroma kot običajni del »kognitivne družine«, je povzročila spremembe v raziskovanju stereotipov: pozornost se je z analize stereotipov (vsebine) preusmerila na stereotipizacijo, torej na sam proces nastajanja stereotipov. Prednosti tovrstnih premikov sta predvsem dve. Prva se nanaša na profil kognitivne psihologije, ki je razvila mnogo vpogledov v načine našega posploševanja, druga pa je poudarjanje kontinuitete med običajnimi procesi posploševanja in stereotipizacijo, kar prejšnje obtoževanje stereotipov spreobrača v nevtralnejše preučevanje (Schneider 2004: 11–13). Ravno nevtralnost pa lahko razumemo dvojno: ne samo kot prednost, ampak tudi kot pomanjkljivost, saj socialna kognicija ne prinaša vednosti o tem, ali so stereotipi npr. resnični ali neresnični, pozitivni ali negativni, skupni ali individualni. Modernejši pristopi se tako vzdržijo predpostavk o kulturni dediščini stereotipov – ne usmerijo se na to, kako stereotipi delujejo, pač pa na to, kako oblikujejo informacijo o nečem. Tovrstna nevtralnost deluje rahlo naivno, saj zanemarja možnost vrednotenja učinkov stereotipizacije oz. zdrsa stereotipov v predsodke.

Strpnejše življenje s stereotipi nam omogoča prav poznavanje njihove klasifikacije, ki se že v osnovi loči na (že omenjeno) raziskovanje stereotipov (rezultatov stereotipizacije) in stereotipizacije (procesa nastajanja stereotipov). Medtem ko je prvo znatno bolj povezano z vrednotenjem, pa je raziskovanje stereotipizacije nevtralnejše zaradi teze kognitivne psihologije o stereotipizaciji kot običajni generalizaciji. Prav vrednostni sistem pa nam odstrne enega izmed najpogostejših vzrokov očitnega nelagodja ob stiku s stereotipi. Ker prevladujejo negativni stereotipi, se je izoblikovala zavest, da so stereotipi negativni, zaradi svoje negativnosti pa so celo nekoristni in škodljivi. Vplivi[2] negativnih stereotipov so najpogosteje dolgotrajni ali stalni, čeprav lahko (paradoksalno) tudi nevtralni ali celo pozitivni stereotipi prinašajo negativne posledice. Pasti stereotipov in stereotipizacije je še več. Tako lahko stereotipe razumemo preveč »stereotipno«, če ne upoštevamo delitve na stereotip – stereotipizacijo, negativni – pozitivni stereotip; v podobni nevarnosti pa smo tudi, ko zanemarimo delitev[3] na osebni (individualni) in skupinski (kulturni oz. družbeni) stereotip ter triado avtostereotip-heterostereotip-metastereotip.

Če kognitivna psihologija stereotipe razume kot posplošitve oz. del kognitivnega procesa, se lahko utemeljeno vprašamo, ali niso že zaradi svoje ohlapnosti (tipične značilnosti generalizacije) nenatančni, togi in nepravilni. Velikokrat so kot preproste posplošitve res nepravilni, nenatančni,

---

2 Najmanj zaželeni so vplivi negativnih stereotipov, čeprav lahko škodujejo tudi nevtralni ali pozitivni stereotipi. Stereotip *Žid je ambiciozen* npr. sam po sebi ni negativen, pač pa bliže nevtralnosti. A če vemo, da ambicioznost vključuje agresivnost in vrsto lakomnosti, potem je že negativno konotiran. Podobno se dogaja tudi s pozitivnim stereotipom *Azijec (Kitajec, Japonec) je marljiv delavec*. Ker od njega pričakujemo, da bo zaradi tovrstne oznake Azijec resnejši, lahko to vključuje tudi njegovo pomanjkanje značajskih lastnosti, kot so veselje, sproščenost, radoživost itn.

3 Individualni stereotip je stereotip, ki si ga izoblikujejo posamezniki in se lahko popolnoma razlikuje od stereotipov njihovih sovrstnikov, medtem ko je skupinski, poimenovan tudi kulturni ali družbeni stereotip, rezultat civilizacije določene družbene sredine. Ker upravlja z družbeno močjo in se nagiba k avtomatizaciji, je znatno nevarnejši. Skupinski stereotipi se nanašajo na pripadnike lastne socialne skupine (avtostereotipi) in na pripadnike drugih socialnih skupin (heterostereotipi). Posebna vrsta stereotipov so metastereotipi, predstave o tem, kakšno predstavo imajo drugi o meni/nas (Musek 1994: 27).

togi, a to ne velja za vse stereotipe. Kljub tem pomanjkljivostim so zaželeni prav zaradi pomoči pri znajdenju v različnih situacijah. Življenje brez posplošitev (kar so tudi stereotipi) bi bilo namreč kaotično, popolnoma nepredvidljivo in neobvladljivo. Zakaj pa vendarle stereotipom pripisujemo več negativnih značilnosti kot posplošitvam? Vzrok je verjetno specifika stereotipov, ki jih ločuje od običajnih posplošitev – če se navezujejo na skupine ljudi, so kompleksnejši in manj objektivni. Ker so globlje vtkani v naša mentalna življenja in kulturo, sprožajo usodnejše politične in socialne posledice kot pa ostale posplošitve. Najpomembnejša razlika med stereotipi in posplošitvami pa je razplasteno razmerje med prepričanji, stališči in predsodki, ki je implicitno vsakemu stereotipu, ne pa vsem posplošitvam.

Medtem ko so prepričanja skupki povezanih misli, pojmov in sodb, osnovanih kot prečiščene in utrjene domneve, pa so stališča razmeroma trajni sistemi pozitivnega ali negativnega presojanja in občutenja sveta ter teženj k spremembam določenih stvari, ljudi in dogodkov. Predsodki so vrsta stališč, ki jih lahko definiramo kot niz čustvenih reakcij ali stališč do skupine ali kategorije (Schneider 2004: 27–29), tesno povezanih s predsodbo. Čeprav so predsodki sestavni del »normalnega« in osnovnega mentalnega orodja, so zaradi diskriminacije oz. neupravičene rabe določenih kategorij informacij negativno zaznamovani. Musek (1994: 27) jih razlaga podobno, kot »vnaprejšnje in nekritično prevzete vrednostne sodbe, ki ne temeljijo na logično in empirično utemeljenih presojah, ampak na nekritično stereotipnih, posplošenih predstavah, ki so skrajno poenostavljene in kategorične (›črnci so neumni‹; ›vsi kapitalisti so izkoriščevalci‹).«

Za nastanek stereotipa je odločilno prav večsmerno razmerje med prepričanji, stališči in predsodki, na katere pa znatno vplivajo izkušnje. Ker so stereotipi kompleksni nizi prepričanj in stališč, zlepljeni s »kulturnim lepilom« ali predsodkom, zrcalijo povezavo izkušnje in kulturnega ozadja. Ko se prepričanja skozi številne procese utrdijo v stališča, se ta povežejo v stališčne mreže, ki se redko spreminjajo. Na spremembe pa so še bolj odporni predsodki, vrsta stališč, ki temeljijo na nepopolnih ali neresničnih informacijah, medtem ko je njihov odnos do objekta negativen, omalovažujoč ali podcenjujoč (Svetina 2002: 35–37). Ni čudno, da se predsodki še težje spreminjajo (kot stališča), saj so povezani z močnim čustvovanjem, kar je značilno tudi za večino stereotipov. Predvsem za negativne stereotipe velja, da so osnovani na predsodkih in se zaradi nepropustnosti novih informacij težje spreminjajo.

Da so stereotipi družbeno pomembne kognitivne sheme, ne dokazujejo samo posodobitve njihovih definicij, pač pa tudi vedno živo zanimanje zanje. Čeprav to večkrat niha, se spreminja večinoma samo smer zanimanja: enkrat je bolj obrnjena k stereotipom, drugič k stereotipizaciji; glede na družbene spremembe pa kroži tudi usmerjenost v etnične ali spolne stereotipe. Popolnoma samoumevno pa se zdi, da je raziskovalna pozornost že od sedemdesetih let 20. stoletja naprej neprekinjeno uprta v spolne stereotipe, saj je »spol prečni prerez za skoraj vsako socialno kategorijo« (Schneider 2004: 447–452). Ker je spolni stereotip kot podtip vsrkal vase stalnice širše opredelitve stereotipa, bom (za lažji prehod k problematiki spolnih stereotipov) najprej zaokrožila svoje razmišljanje v sklenjeno opredelitev stereotipa:

Stereotipi so posplošitve o skupinah in kategorijah, ki jih je potrebno razumeti kot kompleksne kognitivne sheme, neveljavne za vse predstavnike. So del mentalne matrice, ki jih od običajnih posplošitev ločuje razplasteno razmerje med prepričanji, stališči in predsodki, povezano z izkušnjami. Stereotipi so pogosto negativni, togi in nepravični, vendar jih zaradi teh prevladujočih lastnosti ne smemo vrednotiti stereotipno: preučevanje stereotipov kot kognitivnih shem mora upoštevati njihovo pestrost (stereotip-stereotipizacija, negativni-pozitivni stereotip, individualni-skupinski stereotip, avtostereotip-heterostereotip-metastereotip) in nove perspektive.

Spolni stereotipi

Spolni stereotipi so pogosti v vseh obdobjih in družbenih sistemih. Zaradi obilice podatkov in njihove pomembnosti se imenujejo prototipski stereotipni magneti, prištevajo pa k Velikim trem – najpogostejši stereotipi so namreč stereotipi spola, rase/nacionalnosti in starosti (Schneider 2004: 437). V primerjavi z etničnimi in starostnimi stereotipi so spolni stereotipi bolj predpisujoči kot opisujoči, glede vsebine pa so pravzaprav stereotipi o spolnih vlogah, ne pa o spolih. Pri določanju spolnih vlog bolj upoštevajo biološki,[4] manj družbeni spol, zato jih lahko razumemo kot trditve, ki pretirano poudarjajo spolne razlike ter postavljajo v ospredje bolj biološko, manj pa družbeno vlogo (Jarić 2002: 41). Vsebinska analiza spolnih stereotipov pokaže, da poznajo stereotipi še vedno (predvsem) dva spola, med katera uvrščajo tudi homoseksualce, medtem ko je njihova dihotomija odsev biologizma, v katerem so ženske lastnosti diametralno nasprotne moškim in obratno. Te binarne opozicije so tesno vpete v patriarhalni vrednostni sistem, v katerem velja »ženstvena« plat pretežno za negativno, nemočno stopnjo, medtem ko je moškost že tradicionalno vezana na pozitivnost in moč. Nadaljnje razmišljanje bo poskušalo odgovoriti, zakaj spolni stereotipi v naši kulturi kljub družbeno-ekonomskim in političnim spremembam še vedno vztrajajo, ter kako se stereotipi maskulinosti (racionalnost, uspešnost, pogum, agresivnost, borbenost, discipliniranost) in femininosti (emocionalnost, nežnost, empatija, dobrota in altruizem) negujejo in vgrajujejo v tradicijo vsake družbe.

Nedvomno je za ohranitev stereotipnosti spolne razlike, vezane na status naše kulture, zaslužna spolna socializacija – tj. učenje novih članov, kako naj postanejo predstavniki določene spolne skupine. Po eni strani se od njih zahteva, da ponotranjijo norme in vrednote, značilne za določeno skupino, in prevzamejo njihovo spolno identiteto, po drugi strani pa, da se usposobijo za uspešen spolni performans vlog, izpeljanih iz konstruirane spolne identitete (Jarić 2002: 14). Spolna socializacija poteka skozi učenje spolnih shem, na podlagi katerih otrok razvršča in poenostavljeno ovrednoti nove informacije kot ustrezne ali neustrezne njegovemu biološkemu spolu. Kobalova

---

4 Pojem biološki spol se nanaša izključno na biološke razlike, na podlagi katerih človeško bitje označujemo kot žensko ali moškega. Danes se je vprašanje o enem, dveh ali treh spolih razširilo v razmišljanje o petih (»nesporni« moški, »nesporna« ženska, hermafrodit, moški, operativno spremenjen v žensko, ženska, operativno spremenjena v moškega) ali desetih spolih (»prava« ženska, »pravi« moški, lezbična ženska, gejevski moški, biseksualna ženska, biseksualni moški, transvestitska ženska, transvestitski moški, transseksualna ženska, transseksualni moški), ki krepko načenja heteroseksualno matrico in heteronormative (več o spolni identiteti v Zupan Sosič 2006: 268–334). Strinjam se z mislijo Luce Irigaray (1995: 13–15), da se spolna identiteta ukvarja tudi s prevpraševanjem spolne ekonomije, ki se je oblikovala skozi stoletja, a je v večini odrezana od kakršnekoli estetske, refleksivne in etične osnovanosti, tako da v naši civilizaciji spolna kultura sploh ni razvita.

(2000: 143) je prepričana, da pretirano poudarjanje razlik med spoloma vodi spolno socializacijo v še močnejše stereotipno mišljenje, v globlje utrjevanje maskulinih in femininih spolnih shem in tako še bolj postavlja ženske in spolne manjšine v podrejeni položaj.

Analiza spolne socializacije, ki je hkrati tudi analiza spolne stereotipizacije, razkriva moškosrediščnost kot urejevalni princip androcentrične kulture, v kateri je domestifikacija žensk poudarjena kot naravni in logični odsev tradicije. Ravno na tej točki se je potrebno vprašati o vzvodih in perspektivah spolnega režima, ki določa družbeni položaj in obveznosti posameznika, izvirajočih iz njegove spolne vloge. Tu je potrebno raziskati globljo strukturo možatosti oz. globalni arhetip moškosti in ugotoviti, zakaj je kult možatosti tako odporen. Ni čudno, da ga nekatera plemena (npr. Fox Tribe – Gilmore 1990: 15) imenujejo kar »Veliko Nemogoče«, ekskluzivni status, ki ga skozi iniciacijo[5] lahko doseže le peščica. Prehod iz fantovske v moško dobo v njihovem miroljubnem plemenu ni tako težak kot npr. v Etiopiji in New Mexicu, kjer se morajo fantje v »akciji ohrabritve« celo bičati, a ga kljub temu razumejo kot ekskluzivni status, nekaj, kar lahko zaradi težkih pogojev doseže le peščica pripadnikov. Ritualni obredi za doseganje možatosti so prisotni tudi v sodobni družbi in dokazujejo, da se možatost razlikuje od preproste »anatomske« moškosti.

Prav nasilna iniciacija fantov zbuja dvome v možatost kot naravni pogoj, dosežen skozi biološko zrelost, in jo opredeljuje kot kulturni konstrukt in proizvod spolnih stereotipov, ki mora za ohranitev kulta možatosti vzpostaviti dramatične mehanizme oblikovanja in negovanja. Da postane moški »pravi« moški, se mu mora v vseh družbah izoblikovati nasilna in ukazovalna narava, ki najbolj ustreza militantnemu in tekmovalnemu značaju človeške družbe. Agresivni mehanizmi spolne socializacije moških kažejo na to, da je kult moškosti oz. možatosti pravzaprav kult vojskovanja in vladanja skozi nasilje – vojna civilizacija,[6] v kateri še vedno živimo, se trudi povečati pomembnost nekaterih vrednost borbenega poslanstva, ki ustrezajo človeški težnji po ekspanziji in dominaciji. Že Platon je učil, da je pogum bistvena (moška) vrlina. Kasneje so mu pritrdili številni filozofi, medtem ko se je v srednjem veku ta »moška« lastnost povzdigovala v apoteozi srčnosti in moči moškega-borca. Skozi celotno zgodovino se neguje in poveličuje kult vojskovanja, ki nagovarja posameznika k tekmovanju, borbi, ubijanju in hrabremu žrtvovanju. V tem smislu je še danes potrebno moške prepričati, da je tekmovalnost najpomembnejše od vseh poslanstev, ženske pa zadržati na nivoju drugorazrednosti, kar se je najbolj posrečilo z institucionalizacijo mizoginije.

Mizoginija[7] je namreč neracionalen in nerazložljiv strah moškega pred žensko, ki si ga delijo moški med seboj kot simbolni kapital, ponujajoč razlago in opravičilo za svoj superiorni položaj v

---

5 Skozi iniciacijo oz. represivne obrede konstrukcije možatosti (ločitev fantov od družine, njihovo težko delo, fizične preizkušnje, mučenje telesa …) pa ne »nastajajo« samo »pravi« moški v plemenskih družbah, pač pa tudi v zahodni civilizaciji. Podobne izkušnje so doživljali/doživljajo tudi fantje v »razvitem svetu«: rani odhod od doma v mesto šolanja ter preizkušnje zavodskega življenja, vojaška obveznost, zahteve po potrjevanju v športnih ali borilnih veščinah … Da je moška doba rezultat številnih preizkušenj, dokazuje tudi literatura, npr. Bildungs (razvojni), potopisni in vojni romani …

6 Vojna je predstavljena tudi kot pustolovščina, ki jo morajo moški okusiti kot preizkus njihove možatosti. V zvezi s celotno vojno filozofijo se zastavljajo logična vprašanja. Zakaj se moderna družba ne more razvijati brez agresivne moške vloge? Zakaj bi družba sploh morala biti tekmovalna? Ali je torej obstoj možatosti pogojen z bitkami, vojnami in lastništvom?

7 Pandemija mizoginije je izbruhnila v srednjeveški Evropi, ko so zažgali na tisoče žensk z izgovorom, da so čarovnice. Zastavlja se vprašanje, ali bi bilo to možno, če ne bi bila mizoginija v katoliški veri že potrjena in če ne bi ravno takrat

patriarhalni družbi. Mizoginija je kompleksnejša od stereotipov. Medtem ko stereotipe izoblikujejo razmerja med prepričanji, stališči in predsodki, je mizoginija mreža predsodkov, stereotipov ali vzorcev obnašanja (Blagojević 2002: 21–39). Potrjuje se skozi naslednje negativne in pozitivne stereotipe: zajedljiva žena, hudobna tašča, hudobna mačeha, neiskrena prijateljica, fatalna ženska; požrtvovalna žena (ki se žrtvuje tudi za ceno lastne smrti), zvesta žena (ki čaka svojega moža do konca življenja) in žrtvujoča se mati.

Največja pomanjkljivost spolne socializacije, obremenjene z mizoginijo, je konstrukcija moške in ženske identitete kot opozicij, ki naj se med seboj drastično razlikujeta. Simbolizira ju stereotip moški je glava, ženska pa srce, iz katerega sta izpeljana stereotipna atributa moška racionalnost in ženska emotivnost. Možatost je namreč vzpostavljena kot diametralno drugačna lega od ženstvenosti, saj ji moškosrediščni princip dodaja pozitivne atribute, medtem ko ženstvenosti prilepi (pretežno) negativne lastnosti. Binarnost pa ni problem samo spolne socializacije – Jacques Derrida (Moi 1999: 112–116) se je pritoževal, da sta zahodna filozofija in literarna misel od nekdaj ujeti v neskončno zaporedje hierarhičnih binarnih opozicij, ki se na koncu vedno vrnejo k »temeljnemu paru« moško-žensko. Ti primeri kažejo, da je vseeno, kateri par izpostavimo. Vedno znova bomo ugotovili, da je izhodiščna paradigma skrita opozicija moško-žensko s svojim neogibnim pozitivnim in negativnim vrednotenjem. Tudi Toril Moi (1999: 112–114) meni, da sta tradicionalna zahodna filozofija in literarna znanost ujeti v binarne opozicije, ki izhajajo iz temeljnega para moško-žensko, npr. zgodovina-narava, umetnost-narava, akcija-strast, pri čemer je opaziti pozitivno in negativno vrednotenje, saj v vseh kulturah »narava« pomeni »nižjo raven obstoja«. Pri tej umetno ustvarjeni binarnosti je najbolj moteče vrednotenje, ki je že od Sokratovega racionalizma[8] dalje uvrstilo razum na prvo mesto, čustvom pa odmerilo znatno nižji položaj.

Največji problem spolne socializacije ni le umetno in nasilno vzdrževana polarnost, pač pa vrednotenje, ki postavlja razum znatno višje od čustev in s tem avtomatično ženske lastnosti, ki izvirajo iz »srca«, zadržuje na stopnji drugorazrednosti. Škodljivost ločevanja čustev in razuma najbolj ilustrira misel Nietzscheja o razcepu osebnosti, na kateri se je razvila evropska kultura. Nemški filozof je namreč menil, da je odcepitev čustev od razuma razkrojila ustvarjalno-emocionalno spontanost in da je prevlada apoliničnega principa nad dionizijskim uničila (umetniško) enotnost življenja (Kandido Jakšić 2002: 43–45). Globalna stereotipna razdelitev na racionalne moške in emotivne ženske poškoduje oba spola, saj moški nepopolno razvijejo svoje emocionalne, ženske pa kognitivne sposobnosti, zato bi morali Descartovi glorifikaciji razuma (»Mislim, torej sem«) dodati še eno: »Čutim, torej sem«.

---

obstajala konkurenca med moško in žensko prakso zdravljenja (največ iztrebljenih žrtev je bilo zeliščark oz. zdravilk …). Mizoginija kraljuje tudi v kolonialni imaginaciji, v kateri se je Drugost Orienta ali Afrike konstruirala kot ženskost, uporabljajoč pri tem iste ali podobne mizogine atribute (Blagojević 2002: 28–31).

8 Grški filozof Sokrat je trdil, da je znanje najpomembnejša vrlina, tako da je z njegovim racionalizmom odstopila narava (v predsokratski kulturi so Grki slavili »naravo«: življenje, v katerem so harmonično prepletene emocije, strast in razum) mesto čistemu razumu, umetnost pa svoje mesto filozofiji. Tudi Descartes, evropsko najvplivnejši racionalist, je menil, da so strast, emocija in domišljija nebistvene za bistvo človeka; koristne pa le takrat, če služijo razumu. Evropski racionalizem je povzročil omalovaževanje čustev, izhajajoče iz prepričanja, da ta le ohromijo razum ali pa povzročijo nenadzorovano obnašanje. Kultu moške racionalnosti so nasprotovali mnogi veliki misleci, npr. Pascal in Rousseau (Kandido Jakšić 2002: 39–44).

Ker so spolni stereotipi večobrazni in kompleksni, je težko določene poteze pripisati le enemu spolu, hkrati pa še ne obstajajo preverjeni dokazi, kaj te poteze sploh pomenijo. Lažje je ugotoviti, kako sta bila oba spola zaznana oz. razumljena v preteklosti: pri moških naj bi preučevalci zaznali več t. i. »delujočih« oz. »posredovalnih« potez (»agentic qualities«), pri ženskah pa »skupnostno usmeritev« (»communal orientation« – Schneider 2004: 438). Ne samo da so moški zaznani kot nosilci agentskih potez, vezanih na delovanje v družbi, ampak tudi sami te poteze (svoboda, moč, samospoštovanje) bolj cenijo, medtem ko so ženskam bližje skupnostne poteze, vezane na delovanje v domačem krogu (enakost, prijateljstvo in sreča). V okviru delujočih in skupnostnih potez se bohotijo stereotipi, kot so ženska požrtvovalnost, ženski posluh za skupino, njene negovalne spretnosti, empatija in emotivnost, na drugi strani pa moški pogum, vodstvene zmogljivosti in moška moč. Novejše raziskave[9] kažejo, da se polarizirano pripisovanje agentskih in komunih lastnosti rahlja, kar je zaznala že klasična kognitivna psihologija, ki je razlike med spoloma raziskovala v okviru spoznavnih prvin: matematičnih, spacialnih in verbalnih sposobnosti. Stereotipno prepričanje, da imajo moški bolj razviti prvi dve, ženske pa zadnjo, je napačno: moški naj bi bili malenkostno boljši le pri nekaterih spacialnih sposobnostih (Kobal 2000: 140). Če primerjamo spolnostereotipne poteze, nas začudi, zakaj so v družbi bolj zaželene »moške« poteze, saj so dejansko pozitivnejše »ženske« lastnosti. To se zgodi najbrž zato, ker se značilnosti spolov bolj povezujejo s splošnim statusom in razmerji moči kot pa s kulturnimi pogoji.

Ena izmed možnosti posodobitve[10] spolne socializacije v smeri uravnavanja (ne pa poglabljanja) spolnih razlik je »androginost« kot nov model osebnosti, ki se razvija neodvisno od spolne identitete. Koncept androginije ni nov, saj ga je razložil že Platon v Simpoziju, ko je bitje z moškimi in ženskimi lastnostmi poimenoval androgin.[11] To je hkrati splošna oznaka dvospolnosti v enem samem bitju ter izraz generativnih in produktivnih moči in sil narave, pa tudi simbol njene harmonije (mnoga ljudstva pradavnine niso poznala ločitve na spole – Bellinger 1997: 333). Sodobne razprave o psihološki androginosti[12] sta prispevala Freud in Jung. Medtem ko se je Freud ukvarjal z

---

9 Novejše raziskave tudi bolj upoštevajo kriterij izobrazbe, starosti in nacionalnosti, tako da je stereotipna polarizacija dokazana le pri povprečnih, manj razgledanih in pretežno patriarhalno vzgojenih ljudeh.

10 Za posodobitev spolne socializacije bi se morale zavzemati institucije, ki opravljajo vzgojno-izobraževalno vlogo: vrtec, šola, cerkev, klubi oz. društva. Spolna vzgoja se začne že ob rojstvu, ko so punčke oblečene v roza, fantki pa v modre obleke, nadaljuje pa z izbiro spolno razlikovalnih igrač ter iger. Primer za razbijanje stereotipov v vrtcu je naslednji: vzgojiteljica ponudi žogo in večji igralni prostor tudi deklicam (ne samo fantom), fantom pa še elastiko in punčke. Zgleden primer posodobitve je npr. predmet Neseksistična vzgoja, ki ga poslušajo bodoči vzgojitelji v Španiji, medtem ko se je v smislu posodabljanja spolne socializacije v Sloveniji zgodil **nedopustni** korak nazaj. Sprožil ga je Igor Saksida, ki je najprej uredil tovrstno berilo za četrti razred devetletne in tretji razred osemletne osnovne šole z naslovom *Babica, ti loviš* (MK, več izdaj), v katerem je prva polovica posvečena dečkom (Za Andreje: Hrabri vitez na obisku), druga pa deklicam (Za Mojce: Danes bom princeska postala). Založba Rokus pa je izdala še zvezka za ustvarjalno branje za prvi, drugi in tretji razred *Jaz pa berem* Igorja Saksida in Metke Kordigel: *Delovni zvezek za ustvarjalno branje za deklice* (roza barve!); *Delovni zvezek za ustvarjalno branje za dečke* (modre barve!), ki bralcev ne mamita s pedagoškim prijemom, pač pa s trikom potrošniške bralne kulture: z darilom, priloženim delovnemu zvezku.

11 Platon je v *Simpoziju* predstavil mitološko podobo androgina, dvospolnika, ki je zaradi samozadostnosti in samozavesti postajal čedalje bolj neubogljiv. Ko ga bog kaznuje in razcepi na moški in ženski del, vzpostavi osnovni princip erotike: hrepenenje po izgubljeni enotnosti in iskanje svoje polovice.

12 Tudi slovenski psihologi pišejo o androginosti, npr. Musek (1989: 137) o psihološki androginiji kot »vzorcu obnašanja, ki ga ne smemo mešati z neizrazitostjo spolne vloge: psihološko androgine osebe niso tiste, ki so spolno vlogovno indiferentne, temveč tiste, ki so prevzele nekatere značilnosti tradicionalno ženske in moške vloge.«

raziskavo homoseksualnosti, je Jung psihološko androginost razumel kot temelj zdrave človekove osebnosti. Ljudje smo namreč biseksualni, saj »čista« ženska in »čisti« moški ne obstajata niti v psihološkem niti v biološkem smislu, zato moramo težiti k vključevanju, ne pa izključevanju spolno drugačnega. Lacana je bolj kot biseksualnost zanimala igra spolnih vlog. Tako je izoblikovanje moške in ženske identitete pojasnil s fantazmo oz. maškarado seksualnosti, v kateri oba spola igrata določeno vlogo in pri tem uporabljata maske. Posodobljena različica igranja spolnih vlog je najbolj uveljavljena teza Judith Butler o družbenem spolu kot performansu: vsi oponašamo ženski ali moški spol v prepričanju, da se zgledujemo po pravem in izvirnem idealu, čeprav je sam izvirnik pravzaprav parodija na idejo o naravnem in izvirnem (Zupan Sosič 2006: 282–284).

Posodobitev spolne socializacije bo uspešna, če bo ozaveščanje androginije, fantazme in spolnega performansa potekalo vzporedno z razvijanjem zmožnosti prepoznavanja spolnih stereotipov in večje kritičnosti do njih. Če sem na koncu prvega poglavja tvegala definicijo o stereotipih, naj ob zaključku drugega poskušam povzeti svoje ugotovitve še v določitev spolnega stereotipa:

> Spolni stereotipi so posplošitve o spolih oz. spolnih vlogah, ki temeljijo na uzakonjeni spolni binarnosti. Ker spolno socializacijo usmerja heteroseksualna matrica, je največ negativnih spolnih stereotipov uperjenih proti »drugorazrednim« spolom: ženskam, homoseksualcem, transvestitom, transseksualcem … Moški in ženski spol se v prevladujočih negativnih stereotipih ne obravnavata kot drseča označevalca, pač pa kot trdni kategoriji in tako ne upoštevata ugotovitev o spolu kot družbeno-kulturnem konstruktu. Globalni spolni stereotip (moški je glava, ženska je srce) je usoden za številne druge stereotipe: moška objektivnost, ženska subjektivnost, moška logika, ženska intuicija, moška aktivnost, ženska pasivnost, moška trdost, ženska mehkost, moška hladnost, ženska toplina, ki jih je institucionalizirana mizoginija izbrusila v naslednje stereotipe: zajedljiva žena, hudobna tašča, hudobna mačeha, neiskrena prijateljica, fatalna ženska, požrtvovalna žena, žrtvujoča se mati itn.

Spolni stereotipi v najnovejšem slovenskem romanu

Od vseh stereotipov so v literaturi[13] stalno prisotni prav spolni stereotipi; njihova raziskava ne omogoča le vpogleda v identitetna vprašanja literarnih oseb, ampak tudi v duhovno, politično in kulturno ozračje izbranega obdobja. Še posebej utemeljena in smiselna se zdi raziskava spolnih stereotipov v sodobnem slovenskem romanu (1990–2007), saj mu bistvene poteze določa prav tematizacija spolne identitete. V prevladujoči intimni zgodbi se literarni lik ukvarja predvsem z osebno identiteto, ki jo bistveno določa spolna identiteta; konstrukcija možatosti, ženstvenosti, biseksualnosti ali homoseksualnosti (ostalih spolnih identitet, razen »zabrisanega« transvestitstva v romanu *Ime mi je Damjan* v sodobnem slovenskem romanu ni opaziti) je odvisna od spolne stereotipizacije. Ta se trivializira, če pripoved do spolnih stereotipov ni vzpostavila humorne,

---

13 Za razvoj spolnih stereotipov v literaturi so odločilne slikanice. Raziskava tega najzgodnejšega berila za otroke (Koren Valenčič 1999: 125–129) je pokazala, da je izvirna sodobna slovenska slikanica prepojena z negativnimi, seksisičnimi spolnimi stereotipi, v katerih starodavni stereotipni vzorci siromašijo podobe obeh spolov. Za rahljanje okorelih spolnih stereotipov oz. njihovo prevrednotenje najbolj učinkovito poskrbi načrtna književno-bralna vzgoja.

cinične, groteskne in parodične razdalje, ali če pripovedi posebna perspektiva ni potujila. Spolno stereotipizacijo je najlažje opazovati na ravni karakterizacije; glavni liki so stereotipizirani v celoti ali pa le zaznamovani s stereotipnimi potezami. Če spolni stereotipi niso potujeni, se spolna stereotipizacija običajno prenese tudi na druge pripovedne ravnine, npr. na dogajalni tok ali zgodbeno strukturo in perspektivo.

Stereotipi v sodobnem slovenskem romanu, tako kot v svetovni literaturi, so še vedno prepojeni z globalnim spolnim stereotipom moški je glava, ženska srce, zato lahko v njih zasledimo tipične binarne opozicije, ki delujejo po načelu skrajnostnih razlik med moškim in žensko. Ker je spolnih stereotipov zelo veliko, sem si zaradi preglednosti za natančno analizo[14] izbrala globalni spolni stereotip. Ta razkriva moškega kot racionalno, objektivno in logično bitje, žensko pa kot emocionalno, subjektivno in intuitivno. K skrivnostnosti ženske ne prispeva le romaneskni status junaka, ki je običajno sam sebi uganka, saj je iskanje identitete in razreševanje bivanjskih vprašanj njegovo osnovno poslanstvo. Ženski lik je moškemu zagoneten predvsem zaradi spolnega režima, ki v skrbi za ohranitev moškosrediščnosti sistematično neguje spolno razdaljo, svojo nelagodnost pred »neznanim« spolom pa zamaskira v privlačno podobo ženske-uganke, v njeno mističnost, abstraktnost ali eteričnost. Priznanje, da je ženska skrivnost, v kateri sta znani le njena čustvenost in nagonskost, popolnoma različni od moške racionalnosti in intelektualnosti, žensko izmika »učlovečenju« oz. pravi, tj. večplastni podobi. Globalni spolni stereotip polarizira moške značajske poteze v delujoče-posredovalne (agentske) in ženske skupnostne (komune), hkrati pa uvaja še druge (v razpravi že večkrat omenjene) stereotipne dihotomije. V sodobnem slovenskem romanu (1990–2007) je globalni spolni stereotip pokazatelj tradicionalnih razmerij med literarnimi osebami in konvencionalnih, pogosto konservativnih miselnih jeder oz. filozofskih perspektiv. Ker so se na prelomu tisočletja razmerja[15] med spoloma začela bistveno spreminjati, me bo v nadaljevanju zanimalo predvsem, koliko je globalni spolni stereotip v romanih še prisoten in kako se posodablja.

Njegova dihotomnost je najbolj usodna v romanu **Filio ni doma** (1990) Berte Bojetu (1946–1997), saj je povezana še z žanrsko determiniranostjo. Antiutopična zamisel – z razosebljanjem ljudi odtujiti – je drastično izpeljana v spolno razlikovalnem prostoru, saj morajo ženske stanovati v Gornjem, moški pa v Spodnjem mestu. Prisilno ločeno življenje povečuje spolne pregrade, hkrati pa ženskam dodeljuje le »skupnostne«, moškim pa »delujoče-posredovalne« naloge. Globalnemu spolnemu stereotipu se upirajo vsi glavni literarni liki, razjedata pa ga še paraboličnost in grotesknost celotne pripovedi. Groteskna razdalja do globalnega stereotipa je vzpostavljena tudi v romanu **Satanova krona** (1993) Miha Mazzinija (1961), ki je prav tako antiutopična vizija

---

14 Različnim spolnim stereotipom sem se že posvetila v študijah *Spolna identiteta in sodobni slovenski roman* in *Homoerotika v najnovejšem slovenskem romanu* (obe v *Robovi mreže, robovi jaza*, 2006, 268–334) ter *Spolni stereotipi in sodobni slovenski roman* (*Primerjalna književnost* 1, 2007, 69–79). V nadaljevanju se bom torej sistematično posvetila globalnemu stereotipu moški je glava, ženska srce, ki je prisoten skoraj v vsakem romanu. Ker je v analizo nemogoče vključiti vse sodobne slovenske romane, sem jih po ključu literarne kvalitete in zanimivih predelav stereotipov izbrala le nekaj, ki jih bom predstavila v nadaljevanju.

15 K spremenjeni romaneskni podobi spolov je na prelomu tisočletja prispeval (poleg nekaterih družbenih sprememb) tudi večji delež ustvarjalk. Njihov vpliv najbrž ni izmerljiv samo v večjem številu ženskih literarnih likov, pač pa tudi v nekaterih tematskih in oblikovnih novostih (Zupan Sosič 2006: 288).

ukinjanja individualnosti v korist manipulacije. Glavni junak, kolorist D, je čistun, deloholik, mizantrop in mizogin, zato ne more navezati trdnih stikov niti v okviru lastnega, kaj šele ženskega spola. Ko se po naključju zaljubi, ga bolj kot hišni angel obseda stereotip temni kontinent, ki ga hkrati tudi »ščiti« pred aktivno željo po spoznavanju in priznavanju ženskega spola. Spolni stereotip temni kontinent je pravzaprav zgostitev antiutopične grožnje razpada individualnosti in zmage odtujenosti – žanr ljubezenskega romana ga prenavlja s humorjem, ironijo in sarkazmom. Romana si nista podobna le po antiutopičnem determinizmu, pač pa tudi po brezizhodnosti spolne odtujenosti, saj v obeh prav ta nevarno ogroža psihično zdravje in svobodo posameznikov. Globalni spolni stereotip je v *Satanovi kroni* prerahljan tudi s humorno-ironično razdaljo, ki je najbolj pogosto sredstvo njegove potujitve v večini romanov: *Tek za rdečo hudičevko* Vinka Möderndorferja, *Šolen z Brega* Zorana Hočevarja, *Grenki med* Andreja E. Skubica, *Cimre* Maje Novak, *Vladarka* Andreja Moroviča in *Boštjanov let* Florjana Lupuša.

V romanih s prvoosebnim pripovedovalcem zaznamuje globalni spolni stereotip poleg humorja, ironije, sarkazma ali parodije še posebna spolna avtoironija, raziskujoč spolne avtostereotipe. Tako se prvoosebni pripovedovalec v romanu **Tek za rdečo hudičevko** (1996) Vinka Möderndorferja (1958) posmehuje lastnim (moškim) fantazmam o moških, ženskah in homoseksualcih. Ena izmed osrednjih je naslednja: lepa in strastna ženska, v samostojnosti predrzna, a v ljubljenju poslušno razuzdana, dojemljiva za umetnost, poželena od vseh moških, vendar navezana le na enega ljubimca (Zupan Sosič 2003: 142). Moški ideal – izkušena nedolžna ženska – mora biti »srce«, torej izvor čustev in čutnosti, saj takšna ne ogroža intelektualističnega moškega. Ker je moški »glava«, postane režiser ljubezenskega življenja; njegov scenarij dokazuje, da je tekmovalec oz. bojevnik tudi v erotiki: panično se boji ženske prevlade in lastnega poraza (impotence).

Globalni spolni stereotip se v romanu **Šolen z Brega** (1997) Zorana Hočevarja (1944) razrahlja šele na koncu romana, ko glavni lik Žani sreča individualistično in nekonservativno žensko, da bi mu ta pomagala preseči spolno stereotipnost. V mladosti se je namreč bal samozavestnih »prvorazrednih« žensk, zato je tudi izgubil edino primerno ljubezensko priložnost; odrešilna se mu ponudi šele ob koncu romana, ko že kot upokojenec spozna svetovljanko Kiko. Z globalnim spolnim stereotipom se srečujejo tudi mlajši protagonisti v romanu *Grenki med*, *Cimre* in *Vladarka*. Čeprav so študentje in manj obremenjeni s stereotipnimi vzorci obnašanja in razmišljanja, se tudi spopadajo z dihotomno razdelitvijo spolov. V **Grenkem medu** (1999) Andreja E. Skubica (1967) so predvsem moški tisti, ki se panično oklepajo mita možatosti, saj želijo delovati hladno, objektivno, racionalno, zato se sramujejo topline, subjektivnosti in emocionalnosti, torej »ženskih« lastnosti. Ženske lažje sprejmejo spreminjanje ženstvenosti, a morajo v poskusih premostitev spolnih pregrad spoznati, da si jih moški še vedno želijo kot radikalno nasprotni spol in jih v tem smislu mistificirajo v usodna in skrivnostna ali pa jih zreducirajo v banalno čutna bitja.

Da se je globalni spolni stereotip globoko zakoreninil v mentalno življenje romanesknih oseb in zato potrebuje močnejšo (ne samo humorno-ironično), cinično subverzivnost, dokazujeta romana *Cimre* in *Vladarka*. V obeh je glavna oseba ženska, ki pa ni cinična samo do avtostereotipov, pač pa tudi do heterostereotipov. Nasilno si prisvaja moške agentske vloge, ženske komune pa večkrat zavrača. Medtem ko mora Rebeka v romanu **Cimre** (1995) Maje Novak (1960) skrivno raziskovati umor, saj je uradni preiskovalec lahko le moški, pa **Vladarka** (1997) Andreja Moroviča

(1960) ne občuti posledic globalnega spolnega stereotipa. Underground scena in narkomansko-intelektualistična identiteta ji nudita spolno enakopravne vzpone in padce, čeprav je v času spremenjenih spolnih vlog postala Sabijn, glavni literarni lik, ujetnica lastne svobode in (še vedno klasične) predstave o moškem (Zupan Sosič 2006: 301).

V obravnavanih romanih literarne osebe lažje spregledajo globalni spolni stereotip, težje pa ga presežejo. To se je posrečilo le Boštjanu v **Boštjanovem letu** (2003) Florjana Lipuša (1937), ki je iz brezizhodnosti vaške patologije ušel z adolescentnim uporništvom. Posodobitev globalnega spolnega stereotipa je najbolj intenzivna v preobrazbi klišeja o moški neobčutljivosti in trdosti (Zupan Sosič 2006: 263) ter prerazporeditvi »moških« vrednot – najvišjo etično vrednoto in bivanjsko kategorijo presežnega predstavlja Boštjanu ljubezen, ki ga odpira svobodi in sreči. V Lipuševem romanu se je spolna stereotipizacija popolnoma izognila trivializaciji, saj je različne pripovedne razdalje prepletla z otroško perspektivo, ki prav tako pomeni poseben odmik od pripovedovanja. Če je v njegovem romanu otroška perspektiva tudi družbenokritična, pa je v romanu **Angeli in volkovi** (2004) Jasne Blažič (1956) zgolj nostalgično reminiscenčna. Globalni spolni stereotip je zanikan skozi sodobno podobo staršev, saj je očetova vloga v družini osrednja, prav tako je nosilec skupnostnih potez in androginosti. Zaradi višje stopnje empatije, tradicionalno »ženske« lastnosti, je oče s hčerjo vzpostavil globlji odnos, kar otroška pripovedovalka zelo odobrava, matere pa zaradi manj čustvene narave ne obsoja. Kljub spremenjenim spolnim vlogam, ki so posledica razbitja globalnega spolnega stereotipa, vlada v družini harmonija, družinska tradicionalnost pa je osvetljena skozi inovativno otroško iskrenost.

Medtem ko so se obravnavani romani zaradi inovativnosti predelave globalnega spolnega stereotipa izognili trivializaciji, je ta v romanih *Muriša* in *Camera obscura* zaobsegla različne pripovedne ravnine. Tako je Feri Lainšček (1959) v romanu **Muriša** (2006) glavna junaka spolno tipiziral; intelektualno hladni Julian se zaljubi v emocionalno toplo Zinaido. Ta je kot dvakratna glasnica narave (že tradicionalno je ženska poistovetena z naravo; ker pa je še zrasla v ciganskem okolju, je torej še bolj prvinsko čutna) le »srce«, medij ljubezni in nagona, medtem ko ima moški kot graditelj tudi pomembno družbeno vlogo. Patetično poglabljanje spolnih razlik skozi stereotipe temni kontinent, femme fatale in femme fragile je roman trivializiralo, kar se je zgodilo tudi v romanu **Camera obscura** (2006) Nejca Gazvode (1985). V njem prevladujejo stereotipne podobe ženske; ker jih glavni lik, neimenovani študent, ne reflektira, je v odnosu do žensk razdvojen – njegovi opisi in nagovori nihajo od himničnega obževanja do banalnega podcenjevanja. V romanu »najmlajše generacije« ženske niso motivirane samo kot emocionalna in intuitivna bitja; a ko jim je podeljena spolno nediferencirana vloga, se v pripovedovalcu oglasijo odpor, posmeh in celo gnus. Spolni stereotipizaciji se zoperstavlja le pripovedovalčeva avtoironija, ki zareže pod povrhnjico subtilne možatosti in pod njo najdeva tipični postmoderni spleen.

Sklep

Globalni spolni stereotip moški je glava, ženska je srce, je pogosta posplošitev spolnega razlikovanja in je kot večina stereotipov, ki se nanašajo na različne skupine oz. kategorije ljudi, negativen. Določa ga binarna opozicija, tesno vpeta v patriarhalni vrednostni sistem, v katerem »ženstvenost« velja pretežno za negativno in šibko, »možatost« pa je že tradicionalno vezana na pozi-

tivnost in moč. Oba spola se v stereotipih ne obravnavata kot drseča označevalca, ampak kot trdni kategoriji – konstrukcija moške in ženske identitete poteka kot vzpostavljanje opozicij, ki naj se med seboj drastično razlikujeta. Globalni spolni stereotip je temelj ostalim spolnim stereotipom: moška objektivnost-ženska subjektivnost, moška logika-ženska intuicija, moška aktivnost-ženska pasivnost, moška trdost-ženska mehkost, moška hladnost-ženska toplina itn.

Na oblikovanje spolnih stereotipov v sodobnem slovenskem romanu (1990–2007) vpliva globalni spolni stereotip, ki motivira moške like kot racionalna, objektivna in logična bitja, ženske pa kot emocionalna, subjektivna in intuitivna, tako da vsem spolno diferencira značajske poteze. Prepoznavanje nevarnosti globalnega spolnega stereotipa je ena od osrednjih identitetnih nalog literarnih oseb, ki se zavedajo konservativnosti tradicionalnih obrazcev. V romanu *Filio ni doma* jo prepoznajo kot antiutopično sredstvo razosebljanja ljudi, v *Satanovi kroni* pa je spolna razlikovalnost kritika sodobnih medosebnih odnosov na persuasiven način. Da je bipolarnost globalnega spolnega stereotipa družbeni konstrukt, dokazujejo tudi romani *Tek za rdečo hudičevko*, *Šolen z Brega*, *Grenki med* in *Cimre*, katere konvencionalnost se najbolj uspešno razgrajuje v romanih *Boštjanov let* in *Angeli in volkovi*. V obeh romanih je spolna stereotipizacija netrivialna, saj so osrednji literarni junaki zmogli reflektirati spolne stereotipe, medtem ko se je na ravni karakterizacije, zgodbene strukture ali perspektive vzpostavila tudi pripovedna (humorna, ironična, ciničnа, groteskna ali parodična) razdalja.

Ko se moškosrediščnost rahlja s prevrednotenjem osrednjih stereotipov, preoblikovanih v smeri androginosti in prepoznavanja fantazme, razpada tudi globalni spolni stereotip, ki prinaša moškemu negovalne spretnosti, čustvenost, empatijo in altruizem, ženski pa vodstveno zmožnost, racionalnost, pogum in moč. Medtem ko so se obravnavani romani zaradi inovativnosti predelave globalnega stereotipa izognili trivializaciji, je ta v romanih *Muriša* in *Camera obscura* zaobsegla različne pripovedne ravni; v obeh romanih namreč prevladujejo nepredelani spolni stereotipi, ki pogrešajo subverzivnost modifikacije. Spremenjene spolne vloge zanašajo v vsa besedila novo emocionalnost, čustvenost spolnih premikov, ki v smislu post-postmodernistične emocionalnosti vznika med novo za/resnostjo in humorno-ironično ozaveščenostjo.

Literatura

BAUTISTA VALEJO, José M., BIJOL, Tatjana, 2001: *Seksistični stereotipi v vzgoji*. Sevilla: Libros Editores.

BLAGOJEVIĆ, Marina, 2002: Mizoginija: kontekstualna i/ili univerzalna? *Polni stereotipi*. Nova srpska politička misao (posebno izdanje). Beograd: Časopis za političku teoriju i društvena iztraživanja. 21–39.

BLAŽIČ, Jasna, 2004: *Angeli in volkovi* (*Metamorfoze neke ulice v devetih slikah iz otroštva*). Ljubljana: CZ.

BOJETU, Berta, 1990: *Filio ni doma*. Celovec-Salzburg: Založba Wieser.

CANKAR, Franc, SLIVAR, Branko, MILEKŠIČ, Vlado, 2004: Vloga in pomen spolnih stereotipov v samopodobi učencev in učenk. *Anthropos* 35/1–4. 315–326.

CASTILLO DURANTE, Daniel, 1994: *Du stéréotype à la litterature*. Québec: XYZ éditeur.

GAZVODA, Nejc, 2006: *Camera obscura*. Novo mesto: Založba Goga.

GILMORE D., David, 1990: *Manhood in the Making Cultural Concepts of Masculinity*. London: Yale University Press.

HARK, Helmut, 1998: *Leksikon osnovnih jungovskih pojmova*. Beograd: Dereta.

HOČEVAR, Zoran, 1997: *Šolen z Brega*. Ljubljana: Založba/* cf.

IRIGARAY, Luce, 1995: *Jaz, ti, me, mi. Za kulturo različnosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

JARIĆ, Isidora, 2002: Rodni stereotipi. *Polni stereotipi*. Nova srpska politička misao (posebno izdanje). Beograd: Časopis za političku teoriju i društvena iztraživanja. 5–21.

JOGAN, Maca, 1990: *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana: FSPN.
KANDIDO JAKŠIĆ, Maja, 2002: Socialno-psihološki i politički kontekst polnih stereotipa. *Polni stereotipi*. Nova srpska politička misao (posebno izdanje). Beograd: Časopis za političku teoriju i društvena iztraživanja. 39–63.
KANDIDO JAKŠIĆ, Maja, 2002: Polni stereotipi i homoseksualnost. *Polni stereotipi*. Nova srpska politička misao (posebno izdanje). Beograd: Časopis za političku teoriju i društvena iztraživanja. 63–90.
KOBAL, Darja, 2000: *Temeljni vidiki samopodobe*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
KOREN VALENČIČ, Katja, 1999: *Stereotipi in seksizem v izvirni slovenski slikanici (in ilustraciji) (1990–1997)*. Diplomska naloga. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.
LAINŠČEK, Feri, 2006: *Muriša*. Ljubljana: Študentska založba.
LIPUŠ, Florjan, 2003: *Boštjanov let*. Maribor: Študentska založba Litera.
MIHURKO PONIŽ, Katja, 2003: *Drzno drugačna: Zofka Kveder in podobe ženskosti*. Ljubljana: Delta.
MOI, Toril, 1999: *Politika spola/teksta: feministična literarna teorija*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
MOSSE L., George, ²1998: *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*. Oxford: Oxford University Press.
MÖDERNDORFER, Vinko, 2006: *Nespečnost. Pripovedovanje v 31 spominjanjih*. Ljubljana: CZ.
MUSEK, Janek, 1994: *Psihološki portret Slovencev*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
MUSEK, Janek, 1989: Spol, spolne vloge in vrednote. *Anthropos* 30/3–4. 124–137.
PLESNIČAR, Andreja, 1995: Ženske in »ženski« romani. *Knjižnica* 4. 85–113.
SCHNEIDER J., David, 2004: *The Psychology of Stereotyping*. New York: The Guilford Press.
SKUBIC, Andrej, 1999: *Grenki med*. Ljubljana: DZS:
SVETINA, Matija, 2002: Stališča, predsodki in stereotipi. *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti*. Imagološko berilo. Ur. T. Smolej. Ljubljana: Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete. 30–38.
SZAJBÉLY, Mihály, 2006: Stereotipi kao strukturni elementi u riječkome romanu Igrač koji dobiva (1882) Maurusa Jókaija. *Kulturni stereotipi. Koncepti identiteta u srednjoevropskim književnostima*. Ur. D. Oraić Tolić, E. Kulcsar Szabó. Zagreb: FF press. 181–193.
ŠLIBAR, Neva, 2006: Zakaj in kako preko književnosti vzgajati za strpnost, sprejemanje drugačnosti in tujosti? *Barve strpnosti, besede drugačnosti, podobe tujosti: vzgoja za strpnost in sprejemanje drugačnosti preko mladinske književnosti*. Ur. N. Šlibar. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 13–47.
ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2006: Gender Identities in the Contemporary Slovene Novel. Http://clcwebjournal.lib.purdue.edu/clcweb06-3/contents06-3.html.
ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2006: *Robovi mreže, robovi jaza: sodobni slovenski roman*. Maribor: Litera.
ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2006: Sodobna slovenska proza. *Svetovni dnevi slovenske literature*. Ur. A. Zupan Sosič, M. Nidorfer Šiškovič. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 13–17.
ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2006: The Contemporary Slovene Novel and Gender Identity. *Slovene Studies. Journal of the Society for Slovene Studies* 1/2. 31–53.

Ina Ferbežar
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 811.163.6'243:81'271.14

Nekaj vmes

V procesu učenja tujega jezika govorci uporabljajo različne jezikovne sisteme, ki niso niti sistemi njihovega prvega niti ciljnega jezika. Gre za neke povsem samosvoje sisteme z lastnimi slovničnimi pravili, besediščem itd. V različnih fazah učenja zato govorimo o t. i. vmesnih jezikih, ki jim bomo namenili pozornost na letošnjem izbirnem jutranjem tečaju. Pogovarjali se bomo o različnih oblikah slovenščine kot vmesnega jezika, in to z dveh vidikov. Po eni strani bomo vmesni jezik opazovali od zunaj, kot raziskovalci: skušali ga bomo opredeliti, na primerih bomo ugotavljali njegove morebitne značilnosti, razmišljali o prepoznavnih znamenjih t. i. tujega govora in podobno. Po drugi strani pa nam bo dejstvo, da udeleženci Seminarja kot tuji govorci slovenščine po vsej verjetnosti sami uporabljajo eno od oblik »vmesne« slovenščine, omogočilo takšen objektivni pogled nadgraditi – z introspekcijo.

In the process of learning a foreign language learners use different language systems that are part of neither their first nor the target language, but are separate systems with their own grammatical rules, vocabularies, etc. In different phases of learning we can thus talk about interlanguages, to which we shall devote attention on this year's optional morning course. We shall discuss different forms of Slovene as interlanguage from two points of view. On the one hand we shall look at the interlanguage from outside, as researchers, trying to define it and discern from examples some of its possible characteristics, such as recognisable signs of foreign speech and so on. On the other hand, the fact that the seminar participants as foreign speakers most likely make use of one of the "intermediate" forms of Slovene will make it possible for us supplement this objective viewpoint with introspection.

1 Samoumevna, skoraj banalna se zdi trditev, da je cilj učenja tujega jezika **jezikovna zmožnost** v tem jeziku. Poenostavljeno rečeno: gre za zmožnost jezikovno, tj. besedno se sporazumeti v najrazličnejših situacijah. Vsak, ki se je kdajkoli učil kakega tujega jezika, dobro ve, da je jezikovna zmožnost proces, ne stanje: da se jo učiti in s tem izboljšati. Pa tudi nasprotno: če se jezika ne učimo in ga ne uporabljamo, ga pozabljamo in nazadnje – pozabimo. V različnih fazah procesa učenja tujega jezika učeči se uporabljajo najrazličnejše oblike ciljnega jezika. V tem primeru govorimo o t. i. **vmesnih jezikih**. Vmesni jezik ali vmesne jezike (angl. *interlanguage*, nem. *Interimsprache*) je mogoče pojmovati na dva načina: kot faze v procesu učenja, ki imajo kot manj obstojni jezikovni sistemi več možnosti razvoja (Pogorelec 1989, Lewandowski 1994, O'Grady et al. 1996), ali kot razmeroma stabilne oblike jezikovne zmožnosti z značilnostmi prvega, ciljnega ali katerega drugega jezika (Laufer 1995). Zdi se, da razlike v pogledih med drugim zaznamuje način učenja jezika: sistematično učenje omogoča zavestno organiziranje podatkov o jeziku in s tem njihovo nenehno nadgradnjo (pod pogojem, da se proces učenja nadaljuje). Usvajanje jezika (izključno) iz okolja, ki ga, podobno kot usvajanje prvega jezika, večinoma usmerjajo nezavedni procesi, pa povečuje in predvsem pospešuje možnost t. i. fosilizacije napak. Pojmovanje vmesnega jezika kot razmeroma obstojnega sistema sloni prav na konceptu **fosilizacije**. Fosilizacija je metafora za, poenostavljeno, »zakoreninjene« napake, ki jih je sila težko ali celo nemogoče odpravljati. Vendar pa je nikakor ne gre omejevati izključno na nesistematično usvajanje jezika iz

okolja; o njej lahko govorimo tudi v trenutku, ko sistematično učenje ne prinaša več napredka (Hornberger et al. 1997) oziroma ko se vmesni jezik neha spreminjati (O'Grady et al. 1996). Fosilizacijo je mogoče identificirati ob primerjanju govorčevega vmesnega jezika z normo ciljnega jezika. Vmesni jezik kaže odstop od te norme. Lahko rečemo, da je vmesni jezik – ne glede na to, ali ga razumemo kot kontinuum ali kot končno obliko jezikovne zmožnosti v ciljnem jeziku – poseben jezikovni sistem, ki ni niti sistem prvega niti ciljnega jezika. Gre za povsem samosvoj sistem z lastnimi slovničnimi pravili (govorimo o slovnici vmesnega jezika), besediščem itd.

In kako tuji govorci oblikujejo svoj vmesni jezik oz. vmesne jezike? Ob stiku dveh (ali več) jezikov le-ti tako ali drugače vplivajo drug na drugega: v procesu učenja tujega jezika, ko ciljni jezik še ni ciljni jezik, se, kot rečeno, oblikuje(jo) vmesni jezik(i), prepreden(i) s prvinami prvega in katerega drugega že naučenega jezika ter s povsem samosvojimi prvinami, ki jih vanj(e) vnaša učeči se. Ena od strategij, ki jih uporabljajo učeči se pri učenju tujega jezika, je tako **jezikovni prenos**, transfer, pri katerem se v ciljni jezik vnašajo prvine prvega ali katerega drugega naučenega jezika. Takšen prenos je lahko pozitiven: zlasti v primeru sorodnih jezikov podobni jezikovni sistemi omogočajo prenašanje sistemskih prvin po analogiji iz prvega jezika.[1] Negativni prenos pa, nasprotno, izvira iz razlik v jezikovnih sistemih jezikov v stiku in povzroča t. i. interference oz. medjezikovne napake. Poleg jezikovnega prenosa so znane tudi druge strategije, ki vplivajo na oblikovanje vmesnega jezika: to so **posploševanje** (učeči se posploši pravilo ciljnega jezika tudi v primerih, ko domači govorec tega ne bi storil), **poenostavljanje** (uporaba zelo enostavnih struktur, ki spominjajo na otroški govor), **izogibanje** itd. in se pojavljajo na različnih jezikovnih ravninah.

Na jutranjem tečaju bomo na konkretnih primerih skušali analizirati različne pojavne oblike slovenščine, ugotavljali bomo, katere so njihove značilnosti oz. tista znamenja, ki omogočajo prepoznati t. i. tujo pisno in govorno produkcijo. Ugotavljali bomo tudi, ali jezikovno zmožnost govorcev istega prvega jezika zaznamujejo kakšne posebej prepoznavne prvine, ki so skupne vsem in so s tem predvidljive, ali tuji govorci svoje »vmesne« slovenščine razvijajo povsem individualno in zato nepredvidljivo. Odgovor na to vprašanje bo morda nakazal poti, ki lahko usmerjajo delo v tujejezičnem razredu.

2 Slovensko jezikovno situacijo zaznamujejo različne oblike vmesnih jezikov; nenazadnje sta v zadnjem popisu prebivalstva leta 2002 kar 240.602 osebi kot svoj prvi jezik navedli jezik, ki ni slovenski. Domnevamo lahko, da večina med njimi – zaradi socializacijskih ali katerih drugih potreb – uporablja neko obliko slovenščine, ki domači govorci slovenščine prepoznajo po različnih lastnostih oz. odstopanjih od (knjižne) norme; če je govorjena, zlasti po naglasu.[2] Glede na svoja pričakovanja o jezikovni zmožnosti tujih govorcev v slovenščini pa jo tudi različno sprejemajo in tolerirajo. Pojavne oblike slovenščine namreč lahko segajo od malih, tako rekoč »kozmetičnih« odstopanj od norme do produkcije, ki je na meji razumljivosti. Uspešnost komunikacije seveda ni odvisna zgolj od jezikovne zmožnosti tujega govorca, temveč tudi od njegovega

1 Sorodnost jezikov npr. omogoča njihovim uporabnikom razmeroma visoko receptivno zmožnost v ciljnem jeziku že v zgodnjih fazah učenja.

2 T. i. tuji naglas je ena najbolj očitnih značilnosti odraslih tujih govorcev in je posledica fonološkega in fonetičnega prenosa iz prvega jezika.

sogovorca, točneje od njegove pripravljenosti razumeti in sprejeti »tujo« produkcijo. Ta pripravljenost je gotovo povezana tudi s pričakovanji domačih govorcev o znanju slovenščine, ki naj bi ga izkazovali tuji govorci. Naj v tem okviru navedemo rezultate javnomnenjske ankete, izvedene aprila 2002 na Inštitutu za družbene vede – Centru za raziskovanje javnega mnenja v Ljubljani: skoraj polovica vprašanih v anketi je menila, da za življenje in delo v Sloveniji znanje slovenščine za potrebe vsakdanjega sporazumevanja ne zadostuje, temveč da bi se morali tujci[3] slovenščino naučiti (in znati) do te mere, da bi se lahko pogovarjali in pisali tudi o zahtevnejših temah. Pričakovanja so torej zelo visoka in nekako korelirajo z rezultati dveh pilotnih raziskav: v eni smo skušali ugotoviti, kako domači govorci slovenščine razumejo in sprejemajo pisno produkcijo tujih govorcev slovenščine (Pirih Svetina, Ferbežar 2005), druga pa je ugotavljala stopnjo (ne)tolerantnosti do tujih govorcev slovenščine, katerih prvi jezik je hrvaščina (Požgaj Hadži, Balažic Bulc 2005). Obe raziskavi sta pokazali razmeroma nizko stopnjo tolerantnosti domačih govorcev do tujih govorcev slovenščine: čeprav so domači govorci besedila tujih govorcev razumeli, so v njih označevali in popravljali napake oz. mesta, ki so bila zanje tako ali drugače »moteča« – pogosto tudi povsem neupravičeno. Kaj domače govorce pri »tuji« produkciji moti in predvsem zakaj, je seveda kompleksno vprašanje, ki nima enoznačnega odgovora. Zanj bi bila potrebna širša in globlja raziskava, ki bi vprašanje tolerance zanesljivo povezala s predsodki in stereotipi, ki se rojevajo iz njih (prim. tudi op. 3). Tipično je zato elektronsko kroženje podobnih besedil, kot je naslednje:

3 Iz odgovorov žal ni mogoče sklepati, kdo so za vprašane tujci (tu mislim zlasti na njihov izvor); prepričana sem namreč, da bi natančna opredelitev tujega govorca v tem primeru odkrila marsikateri predsodek, če ne že kar stereotip (prim. Požgaj Hadži, Balažic Bulc 2005).

Besedilo odslikuje eno od morda res tipičnih pojavnih oblik slovenščine kot vmesnega jezika, po drugi strani pa gre za stereotip in nakazuje tudi odnos domačih govorcev slovenščine do njihovih tujih sogovorcev. Morda na tem mestu velja omeniti, da večina tujih govorcev – zlasti mislim na tisti njihov del, zajet v popisu prebivalstva – slovenščino usvaja iz okolja, nesistematično, kar zagotovo vpliva na oblikovanje njihove slovenščine. Razlogi za to so različni: ne le zasebni (in v tem okviru deloma tudi finančni), ampak tudi zgodovinski, socialni, politični. Motivacija za učenje je lahko, celo mora biti načrtno spodbujana in usmerjana, kar pa ni več le zasebna zadeva, temveč stvar celotne družbe in je predvsem naloga jezikovnih načrtovalcev (prim. Stabej 2004). Ob tem pa se odpira še eno vprašanje: ali sistematično učenje (sploh) lahko vpliva na odnos domačih govorcev do govorcev slovenščine kot tujega jezika in ali ne gre vzporedno razmišljati tudi o načrtnem spodbujanju in usmerjanju tolerance do drugega in drugačnega.

Ob analizi primerov »vmesnih« slovenščin bomo na jutranjem tečaju skušali ugotavljati, kaj v tej slovenščini je (še) sprejemljivo in za koga, spraševali se bomo po razlogih za (ne)sprejemljivost ipd. Glede na to, da so udeleženci seminarja po vsej verjetnosti sami govorci takšne vmesne slovenščine, bomo premišljevanje o vmesnem jeziku lahko nadgradili tudi z nadvse dragoceno nasprotno perspektivo – in z njo skušali širiti meje tolerantnosti.

Literatura za radovedne

FERBEŽAR, Ina, 1999: Merjenje in merljivost v jeziku. Na stičišču jezikoslovja in psihologije: nekaj razmislekov. *Slavistična revija* 47/4. 417–436.

HORNBERGER, Nancy et al. (ur.), 1997: *Encyclopedia of Language and Education*. New York: Springer-Verlag.

LEWANDOWSKI, Theodor, 61994: *Linguistisches Wörterbuch* 1–3. Heidelberg, Wiesbaden: Quelle in Meyer.

MASON, Timothy, 2005. *Interlanguage*. Http://www.timothyjpmason.com.

O'GRADY, William et al. (ur.), 1997: *Contemporary Linguistics. An Introduction*. New York: Longman.

PIRIH SVETINA, Nataša, FERBEŽAR, Ina, 2005: Slovenščine tujejezičnih govorcev. *Jezik in slovstvo* 50/6. 3–15.

PIRIH, Nataša, 2003: Napaka v ogledalu procesa učenja tujega jezika. *Jezik in slovstvo* 48/2. 17–26.

POGORELEC, Breda, 1989: Sociolingvistični problemi slovenske etnične skupnosti v Italiji. *Aspetti metodologici e teoretici nello studio del plurilingvismo nei territori dell' Alpe Adria. Atti del Convegno Internazionale. 12.–14. oktober 1989*. Ur. L. Sponozzi Monai. Udine.

POŽGAJ HADŽI, Vesna, FERBEŽAR, Ina, 2001: Tudi to je slovenščina. *37. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ur. I. Orel. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 57–68.

POŽGAJ HADŽI, Vesna, BALAŽIC BULC, Tanja, 2005: Meje (ne)tolerantnosti do govorcev slovenščine kot tujega jezika. *Slovenščina in njeni uporabniki v luči evropske integracije*. Ur. V. Mikolič, K. Marc Bratina. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales. 245–253.

SELINKER, Larry, 1992: *Rediscovering Interlanguage*. London: Longman.

STABEJ, Marko, 2004: Slovenščina kot drugi/tuji jezik in slovensko jezikovno načrtovanje. *Jezik in slovstvo* 49/3–4. 5–16.

Gjoko Nikolovski
Skopje
UDK 811.163.3'366.582.5:811.163.6

Opozicija kategorij pripovedovanje in neposredno govorjenje v makedonskem perfektu kot kulturno-jezikovna specifika makedonskega jezika in njena refleksija v slovenskem jeziku

Kategorija »prekažanost« je ena od najpomembnejših kategorij v makedonskem glagolskem sistemu, prisotna v vseh treh časovnih ravneh (preteklost, sedanjost, prihodnost). Neko dejanje lahko predstavimo kot neposredno opaženo ali kot »prekažano«, torej pripovedovano. Pri tem govorec ni priča dejanju, ampak le pripovedovalec, s čimer se lahko distancira od (ne)resničnosti informacije, ki jo sporoča. Glavna naloga tega referata kontrastivne narave je iskanje prave odslikave makedonskega perfekta v slovenskem jeziku, s tem pa tudi iskanje kategorije »prekažanosti« in ugotavljanje primernosti oz. neprimernosti njegovega ustreznika v slovenskem jeziku. Perfekt v makedonskem in slovenskem jeziku je podedovan iz praslovanščine, toda prisotnost/odsotnost njegove kategorije »prekažanost« je samo kulturno-jezikovni stereotip – posebnost, ki se je razvila oz. izgubila kot posledica kulturno-jezikovnih interferenc. Praktični cilj referata je razkriti vsaj del težav, ki se pojavijo pri prevajanju iz makedonskega v slovenski jezik, ob tem pa s pomočjo prikaza skupne dediščine omenjeni makedonski kulturno-jezikovni stereotip tudi približati slovenski kulturi.

The category of »reportedness« (*prekažanost*) is one of the most important in the Macedonian verb system, present in all three tenses (past, present, future). An action can either be presented as directly observed or as reported. In the latter, the speaker is not a witness to the action but only a narrator or reporter and can thus maintain a distance from the truth or falsehood of the reported information. The main aim of this contrastive paper is to try to identify a reflection in Slovene of the Macedonian Perfect and, while doing so, to search for the category of »reportedness« and determine whether the corresponding term in Slovene is appropriate or not. The Perfect in both Macedonian and Slovene is inherited from Old Slavonic but the presence or not of the category of »reportedness« is only a cultural-linguistic stereotype – a particularity that developed or was lost as a result of cultural-linguistic interference. The practical goal here is to cast light on at least some of the problems that arise in translation from Macedonian into Slovene, while at the same time, through showing the shared heritage, to bring this Macedonian cultural-linguistic stereotype closer to Slovene culture.

0 Makedonski in slovenski jezik spadata med slovanske jezike, natančneje, med južnoslovanske jezike. Poleg vseh podobnosti je med njima razlika, ki jo pojasnjujemo z opozicijo sintetičnega jezika (slov.) proti analitičnemu jeziku (mak.). Jasno je, na kaj se nanašajo podobnosti: osnova zanje sta skupno slovansko poreklo in »rodbinska« vez v južnoslovanski skupini slovanskih jezikov. Razlike so posledica »imunitete« na balkanizacijo oziroma na balkansko analitičnost. Sintetičnost in analitičnost sta glavna dejavnika, ki sta povzročila razlike v kategoriji časa glagolskega sistema v obeh jezikih. Sintetičnost je glavni razlog za poenostavitev glagolskega sistema, če gledamo z zornega kota kategorije časa v slovenskem jeziku, medtem ko analitičnost vodi h kompleksnejšemu sistemu kategorije časa v makedonskem jeziku. To lahko vidimo tudi v sodobni sestavi obeh jezikov. Po eni strani ima makedonski jezik celo paleto glagolskih časov, po drugi strani slovenski jezik pozna samo štiri (sedanji, pretekli, predpretekli in prihodnji čas). V makedonskem jeziku srečujemo naslednje pretekle čase: pretekli določno-dovršni (aorist), pretekli določno-nedovršni (imperfekt), pretekli nedoločno-dovršni in nedoločno-nedovršni (perfekt) in predpretekli

čas (pluskvamperfekt). Zadržali se bomo samo pri perfektu obeh jezikov, izhodišče bo makedonski jezik. Predmet našega raziskovanja bodo primeri perfekta v makedonščini in iskanje njihovih ustreznikov v slovenščini.

Uporaba perfekta v makedonskem jeziku je najnatančneje razložena v delu *Граматика на македонскиот литературен јазик* (Gramatika makedonskega knjižnega jezika) Blažeta Koneskega, zato bodo to delo in iz njega vzeti primeri osnovno izhodišče referata.

1 Perfekt obvešča o dejanju, ki je bilo izvršeno v preteklosti, ne da bi se nanašal na točno določen trenutek, ko se je to dejanje odvijalo, za razliko od preteklega določnega časa (Koneski 1967: 461). Resnični pomen tega časa lahko vidimo v stavkih, v katerih ni konkretnih pokazateljev za čas in odvijanje dejanja: *Сум ти кажал и пак ќе ти кажам*. Če postavimo ta stavek v pretekli določni čas, se bo glasil tako: *Ти кажав и пак ќе ти кажам*. Slovenski prevod obeh je enak: *Rekel sem ti in spet ti bom (rekel)*. Če gledamo z vidika določnosti oziroma nedoločnosti, v makedonskih stavkih takoj opazimo razliko, medtem ko v slovenskem s tega vidika razlike ni. O določnejši različici lahko govorimo samo, če dodamo prislov, ki bo predstavljal časovno določitev: *Rekel sem ti takrat in spet ti bom (rekel)*. To lahko dosežemo samo z dodajanjem odgovarjajočih prislovnih določil časa, ki dejanje časovno določijo. Kategorija »neposredno govorjenje« (prisostvovanje, biti priča nečemu) je jasna. Osebek je priča, saj govori o dejanju, pri katerem je imel tudi sam neko vlogo.

2 Osnovna razlika med preteklim določnim časom in preteklim nedoločnim časom je v tem, da nedoločni pretekli čas rabimo pri opisovanju dejanj, ki jim nismo bili priča, ampak nam je o njih pripovedoval nekdo drug (Koneski 1967: 463). Poglejmo naslednja primera: *Тој падна* in *Тој паднал*. V prvem primeru gre za pretekli določno-dovršni čas (aorist), kar pomeni, da je bilo dejanje dokončano v preteklosti, da je bil nekdo neposredno priča dogodku in je znan čas, v katerem se je dogodek odvil. V drugem primeru gre za pretekli nedoločno-dovršni čas (perfekt), kar pomeni, da je bilo dejanje dokončano v preteklosti, ne ve pa se, ali je bilo neposredno videno in kdaj se je zgodilo. Sporoča samo, kaj se je zgodilo, mi o njem samo pripovedujemo. Prevod obeh stavkov je v slovenščini: *On je pade*l. Iz tega sledi, da v slovenskem jeziku ni razlike med neposrednim govorjenjem in pripovedovanjem. Čeprav določnosti v pomenu glagola ni, se ta lahko prikaže z dodajanjem prislovnih določil časa: *On je takrat padel*. Iz stavka ni razvidno, ali je bil kdo priča dogodku ali ne. To se pokaže, če/ko osebek doda informacijo, da je dogodek videl: *Ko sem se ozrl, je padel*. Dogodek časovno opredeljujemo s prvim delom stavka, da je bil nekdo priča dogodku, pa z osebno glagolsko obliko. Glede na načine opredeljevanja lahko v slovenščini uvedemo termin »sekundarna določnost«, iz katerega izhajata termina »prislovna določnost« (nanaša se na del stavka, ki poved umešča v čas, oziroma na prislovno določilo časa) in »osebkova določnost« (nanaša se na osebek v stavku ali na vrinjeni stavek, ki obvešča o prisotnosti osebka pri dejanju). Z osebkovo določnostjo pridobimo pričo dogodka.

3 V makedonskem jeziku se pretekli nedoločni čas uporablja tudi za neposredno govorjenje (Koneski 1967: 465).

3.1 Ko je osebek v prvi osebi (Koneski 1967: 465): *Сум ти кажал стопати, нели ти здодеало да слушаш?* V slovenščini (s preteklim časom): *Rekel sem ti stokrat, mar ti ni presedlo poslušati?* Kakšna je razlika med naslednjima dvema primeroma: *Ова што го претргавме не сум го ни сонувал оти може да стане* in *Ова што го претргавме не го ни сонував оти може да стане*? Oblika *не сонував* se nanaša na neke sanje v določenem trenutku v preteklosti, medtem ko stavek z obliko *не сум сонувал* govori o sanjah, ki se niso odvile samo enkrat v preteklosti, ampak o sanjah na splošno, ki se lahko pojavljajo kadarkoli, brez konkretne časovne določnosti. Pri prevajanju teh dveh primerov, zanimivo, pridemo do zaključka, da je v slovenščini mogoče ujeti pomen, ki ga imamo v makedonskem originalu. Prevod drugega primera z obliko *не сонував* se glasi: *Še sanjal nisem, da bi lahko kaj takega pretrpeli*. Samo dejstvo, da gre za pripovedovalca, lahko usmerja na obstajanje »sekundarne« določnosti (ki izhaja iz drugega dela stavka, ne od glagola), saj lahko pripovedovalec dejanje poveže z določenim trenutkom v preteklosti, ki je del njegove izkušnje. Prevod stavka z obliko *не сум сонувал* v slovenščino se glasi: *Še sanjalo se mi ni, da bi lahko kaj takega pretrpeli*. Z uporabo trpnika (pasiva) v prevodu se abstraktno oddaljimo od pripovedovalca in s tem od njegove povezanosti z določenim trenutkom v preteklosti. Vemo, da je dejanje izvršeno in da je bil nekdo neposredno priča dejanju, vendar ostaja trenutek izvrševanja dejanja nejasen. Ali lahko temu rečemo »sekundarna nedoločnost«?

3.2 Neposredno govorjenje z oblikami za prvo osebo množine (Koneski 1967: 467): *Не тоа не е Милан со кого сме работеле*; *Нека знаат колку сме се мачеле*. Ta dva stavka se v preteklem določnem času glasita: *Не ... тоа не е Милан со кого работевме*; *Нека знаат колку се мачевме*. Z oblikama *работевме* in *мачевме* mislimo na določeno obdobje, medtem ko se z oblikama *сме се мачеле* in *сме работеле* daje nek zaključek o določeni stvari, ki se ne bo nadaljevala vse življenje. V slovenščini se stavki glasijo: *Ne ..., to ni Milan, s katerim smo delali*; *Naj vedo, koliko smo se mučili*. Prevod je za oba časa enak, kar spet pomeni odsotnost določnosti v pomenu glagola. Vendar določnost kot značilnost glagola v slovenskem jeziku manjka. Z vidika osebka v stavku (mi) določnost (čas, v katerem se je zgodilo dejanje) obstaja v okviru njegove izkušnje. Tej določnosti lahko rečemo »osebkova določnost«. Drugi način, kako priti do določnosti, je spet ta, da je določnost zunanja, ne pa notranja, torej izhajajoča iz glagola. Kot zunajglagolski element se poleg osebka, ki pripelje do določnosti, lahko pojavi tudi prislovno določilo: *Ne ..., to ni Milan, s katerim smo delali pred dvema letoma*; *Naj vedo, koliko smo se mučili celo življenje*. Da je bil nekdo priča časa, je lahko povedano v okviru tega, kar je osebek doživel.

3.3 Neposredno govorjenje v drugi in tretji osebi. Ti primeri so zelo redki in vedno potrebujejo natančnejšo določitev pogojev, v katerih se pojavljajo. A v takih primerih izgine povezava s prvo osebo (Koneski 1967: 467): *Не си бил одамна кај мене*; *Не си бил одамна кај нив*; *Не си бил одамна кај нив – јас лично знам*. V prvem primeru gre za neposredno govorjenje, ker je deja-

nju priča osebek v prvi osebi in se njega dejanje tudi tiče. V drugem primeru pa je možno, da smo za dejanje izvedeli od nekoga drugega. Če želimo razširiti naše vedenje o tem dejanju, ki je povezano z drugimi osebami, se bomo izrazili, kot kaže tretji primer. V slovenščini se vsi trije primeri glasijo tako: *(Že) dolgo nisi bil pri meni*; *(Že) dolgo nisi bil pri njih*; *(Že) dolgo nisi bil pri njih – to vem*. V prvem primeru v slovenščini lahko govorimo o približnem neposrednem govorjenju, povzročenem od zunaj, in v drugem primeru o približnem pripovedovanju, tudi povzročenem od zunaj, ne pa izhajajočem iz glagola, ker je zelo verjetno, da nam je bilo dejstvo povedano. Če želimo poudariti, da smo bili priča dogodku, se bomo izrazili, kot kaže tretji primer.

3.4 Neposredno govorjenje v drugi in tretji osebi, uporabljeno v splošnejšem pomenu, ki vključuje tudi prvo osebo (Koneski 1967: 469): ***Човек си легнал да спие, а вие сте се развикале.*** V prevodu: *Človek je šel spat, vi pa ste se začeli dreti*. Vidimo, da je v tem primeru mogoče govoriti o neposrednem govorjenju, ker je jasno, da pripovedovalec govori sam zase, čeprav za to uporablja tretjo osebo. Enako lahko ugotovimo za pripovedovalca v slovenskem primeru – ovir, da v slovenščini pripovedovalec o sebi ne bi govoril v tretji osebi, ni.

3.5 Ko govorimo sami zase v drugi osebi (Koneski 1967: 468): ***Ти само здрав да си бил, па се друго ќе се среди.*** Slovenski ustreznik dobimo s pomočjo velelnika: *Ti samo zdrav bodi in vse drugo se bo uredilo*.

3.6 Pripovedovanje ali govorjenje? To je pogosto vprašanje v makedonskem jeziku. Vse je odvisno od tega, ali prva oseba obvešča o nečem, čemur je bila sama priča (Koneski 1967: 470): ***Ни кога била малечка ... не се радувала толку.*** (Govorita Doce in Donka o Lenče v drami ***Бегалка***. Donka je odraščala z Lenče.) Ta primer lahko dojamemo kot neposredno govorjenje samo ob predpostavki, da pripovedovalec osebo pozna, da je ta, o katerem govori, odraščal z njim. V slovenščini: *Niti ko je bila majhna ... se ni toliko veselila*. Tudi v slovenščini lahko opazujemo razmerje neposrednega govorjenja proti pripovedovanju. Če pripovedovalec, kot v našem primeru, obvešča o nečem in je bil temu priča, potem je to neposredno govorjenje.

3.7 Meja med govorjenjem in pripovedovanjem ni povsem jasna. Neposredno govorjenje ne pomeni vedno, da je bil nekdo neposredno priča dogodku. So primeri, ko govorimo v preteklem nedoločnem času, vendar samo, če je logično, da se je dejanje zgodilo in lahko o njem govorimo kot priče (Koneski 1967: 471): ***Ти си го скршил шишето – никој друг!*** V slovenščini bi temu ustrezala poved: *Ti si razbil steklenico, nihče drug!* Slovenski pripovedovalec ni bil sam priča dogodku, niti mu ni nihče pripovedoval o njem, vendar pa nekako pride do zaključka, kdo je razbil steklenico. Obstaja še ena slovenska različica, ki še potencira ta zaključek: *Ti si moral razbiti steklenico, nihče drug!* Mogoč pa je še en prevod: *Baje si ti razbil steklenico, nihče drug!*

3.8 Ugotovitev v trenutku obveščanja, ne da bi sledili dejanju, o katerem se govori. Tukaj gre za večje presenečenje oziroma začudenje nad samim dejanjem in njegovim rezultatom (Koneski 1967: 472): ***А ти не си дома! Си излегла без прашање!*** V slovenščini so vzporednice naslednje:

A, ti nisi doma! Si odšla ven brez vprašanja! in *Ni te doma! Odšla si ven, ne da bi kaj vprašala!* Niti v makedonski niti v slovenski različici pripovedovalec ne prisostvuje dogodku, podaja le svoje vtise o nečem, kar se je odvijalo v preteklosti, a je rezultat viden v sedanjosti. Zato neposredno sklepa o dogodku, kot da je bil njegova priča.

3.9 Ugotovitev v trenutku, ko se osebek zave dejanja, ki ga ni opazil; čeprav je del dogodka, se ga zave šele, ko ga sporoči (Koneski 1967: 473): ***Така, така, сум заспал***. Slovenski ustreznik *Na kratko sem zaspal* prevajamo s preteklim časom (perfektom).

3.10 Za izvenčasovna dejanja, najpogosteje v pregovorih (Koneski 1967: 474): ***Се мажила мома, да не седи дома; Будала дал, итар јал***. V slovenščini izvenčasovno dejstvo lahko izrazimo le s sedanjikom: *Dekle se moži, da ne ostane doma*; *Norec da, prekaljenec jé*.

3.11 Pretekli nedoločni čas namesto sedanjega časa v zapovedih (Koneski 1967: 474). V teh primerih dejanje pripada prihodnosti: ***Дури да дојдам да си го зготвила ручекот!*** Ustrezni pomen v slovenščini lahko dobimo samo z velelnikom ali s prihodnjikom: *Do takrat, ko pridem, skuhaj kosilo*; *Do takrat, ko pridem, naj bo kosilo gotovo*.

3.12 Pretekli nedoločni čas s pomenom prihodnjika, kot zamenjava za sedanji čas (Koneski 1967: 475): ***Земи си ги нозете и бегај додека не сум зел дрво да те испудам***. Slovenski pripovedovalec se bo v tem primeru izrazil takole: *Zasukaj pete in beži, preden vzamem palico, da te odpodim*. V slovenščini lahko enak pomen dosežemo samo s sedanjikom.

3.13 Izražanje nepomembnosti (vseenosti) posledic izvršitev nekih dejanj na splošno (Koneski 1967: 475): ***Трчал не трчал, моето се виде брату***. Tudi v slovenščini se to prevaja s preteklikom: *Tekel ali ne tekel, moje se je končalo, brat*. Uporaba preteklega časa je torej v slovenščini enaka kot v makedonščini.

3.14 Uporaba vprašalnih stavkov (Koneski 1967: 475). Če vprašamo takole: ***Што си дошол овде?*** ali ***Што сум дошол, велиш?***, gre za pripovedovanje s (ponovnim) spraševanjem, saj vprašanje, ki nam ga nekdo postavi, ponovimo, le da na drugačen način. Prav tako uporabimo vprašalni stavek tudi v primeru ***Девојка веќе станала ... – Како станала? Мала е таа уште***, ko odgovarjamo na vprašanje takoj po tistem, ko nam je bilo postavljeno. Vse to v slovenskem jeziku zveni takole: *Zakaj si prišel sem? – Praviš, zakaj sem prišel?*; *Postala je dekle. – Kako to? Pa saj je še majhna*. Tudi tu gre torej za podobno uporabo vprašalnih stavkov v pripovedi, vendar pa je pri tem bistvena intonacija in ne pomen glagolov. V primeru ***Дали си ја видел Панда? Кажувај нешто, што си занемел!*** se vprašanje izgubi, ker želimo dobiti odgovor. V slovenščini je podobno: *Ali si videl Pando? Reci kaj, zakaj si onemel!*

3.15 Pretekli nedoločni čas v dobrih željah in preklinjanju (Koneski 1967: 477): ***Дал ти бог добро! Вода те однесла!*** Ti primeri se v slovenščino prevajajo kot velelniki: *Bog ti daj dobro! Naj*

te voda odnese! Če bi jih prevajali s preteklikom, ne bi imeli več istega pomena: *Bog ti je dal dobro! Voda te je odnesla!*

4 Pripovedovanje v preteklem nedoločnem času

4.1 Dejstvo je, da pripovedovanje v preteklem nedoločnem času ne teče v prvi osebi, ker je samo po sebi umevno, da je pripovedovalec vršilca dejanja. Vendar tudi tako lahko najdemo pravi pomen, če povzamemo, kar so drugi rekli o nas. Poglejmo dva primera.

4.1.1 V prvem primeru to, kar je o nas povedano, sprejemamo kot pravilno in to posredujemo naprej, tako kot je bilo povedano, ker nimamo kriterija, po katerem bi presojali, ali je resnično ali ne (Koneski 1967: 477): ***Ми кажувала мајка ми – кога сум бил мал, сум паднал еднаш од тераса.*** Slovenska različica je v preteklem času – *Mama mi je pripovedovala: ko sem bil majhen, sem enkrat padel z balkona* – in ima popolnoma isti pomen.

4.1.2 V drugem primeru to, kar je nekdo rekel o nas, dojemamo ironično (Koneski 1967: 478): ***Јас сум му ги зел парите! Ние сме трчале по него, како не!*** Takšen primer je mogoč tudi za drugo in tretjo osebo, ne samo prvo: ***Ти не си му помагал! Тие не му помагале! Ме сакате! – Арни луѓе не се сакале.*** V slovenščini se to glasi: *Jaz da sem vzel njegov denar? Mi da smo tekli za njim! Ti da mu nisi pomagal? Oni da mu niso pomagali!* in *Ali me ljubite? – Dobri ljudje niso ljubljeni!* Členek *da* v prvih štirih primerih v slovenščini povečuje ironično distanco do tega, kar je rečeno o nas. Pri vseh navedenih primerih pa lahko na koncu dodamo »pa kaj še«, s čimer pomenu stavka dodamo še odtenek presenečenja.

4.2 Najpogosteje se za pripovedovanje uporabljajo oblike za tretjo osebo (Koneski 1967: 478): ***Знаеш што сториле во Битола? Лебец нема, некакви купони давале, но, лебец слабо. Ами не ти се насобрале жени сосе деца и трап праву пред комисарството. Леб та леб! Сакате леб! – викале.*** Da bi dosegli učinek pripovedovanja tudi v slovenščini, bomo uporabili členek *baje*: *Veš kaj se je zgodilo v Bitoli? Baje ni bilo kruha, nekakšne bone so dajali, ampak kruha malo. Ampak žene so se zbrale z otroki in naravnost v komisarijat. Kruh, kruh! Hočemo kruh! To so vpile.* Učinek pripovedovanja dosežemo z zunajglagolskim elementom, v tem primeru s členkom *baje*, ki kaže na to, da pripovedovalec ni bil priča dogodku. Brez tega v stavku ne bi bilo jasno, ali je pripovedovalec bil priča dejanju ali ne.

4.3 Pripovedovanje je najpogostejše v ljudskih pripovedkah. Te se najpogosteje začnejo s frazo: ***си бил еден ...*** (*bil je...*) (Koneski 1967: 479): ***Си биле двајца браќа, едниот женет, а другиот неженет. Работеле како трговци. Постариот брат посакал да оди на некој панаѓур ...*** Slovenski ustreznik v preteklem času se glasi: *Nekoč sta bila/Bila sta dva brata, eden je bil poročen, drugi pa ne. Delala sta kot trgovca. Starejši brat je hotel iti na neki sejem ...* Z uvodnim delom *nekoč sta bila* oziroma *bila sta* se časovno oddaljujemo od dejanja in možnosti, da smo mu bili priča, s čimer dosežemo učinek pripovedovanja.

4.3.1 V makedonskem jeziku pogosto prihaja do mešanja oblik med preteklim določnim in nedoločnim časom, s čimer se tudi menja pogled pripovedovalca na dogodek, za katerega enkrat govori, kot da mu je bil priča, drugič, kot da mu ni bil priča (Koneski 1967: 479): ***Кога видоа девојките, станаа и сред река застанале и фатиле да се молат на овчарот.*** Zaradi neobstoječe opozicije neposrednega govorjenja proti pripovedovanju bo slovenski ustreznik nevtralen oziroma bo kazal na dejanje, ki se je zgodilo v preteklosti, ne da bi ob tem razkril, ali je bil pripovedovalec priča dejanju ali ne: *Ko so deklice to videle, so vstale in se sredi reke ustavile ter začele prositi ovčarja*.

4.4 Oblike za pripovedovanje preteklega nedoločnega časa se razlikujejo od oblik za neposredno govorjenje, ki jih srečujemo v sedanjem času (Koneski 1967: 480): ***Тој вели, не јадел сега : Нејќе да јаде сега/Нема да јаде сега***; ***Тебе ќе те слуша, бидејќи си бил постар: Тебе ќе те слуша, бидејќи си постар.*** V slovenščini ima prvi primer nekaj izpeljav: *On pravi, da ne bo jedel* (prihodnjik); *On pravi, da zdaj ne želi jesti* (sedanjik); *On pravi, da zdaj ne bi jedel* (kondicional); *Zdaj noče jesti* (sedanjik). Najbližji po pomenu so primeri v sedanjiku. Drugi primer spet vpeljuje pripovedovanje s členkom *baje*: *Tebe bo poslušal, ker si baje starejši*.

4.4.1 Za pripovedovanje je najustreznejši sedanji čas, ker ima izvenčasovni pomen (Koneski 1967: 481): ***На коњ да јаваш на сон, покажува добивка.*** Nasproti temu stoji vzporednica v preteklem nedoločnem času: ***На коњ да јаваш на сон, покажувало добивка.*** V makedonskem jeziku s prvim stavkom v sedanjem času izražamo svoje trditve, medtem ko z drugim izražamo mišljenje nekoga drugega, od katerega se lahko distanciramo, ga obravnavamo ironično ali zelo negativno. Isto opozicijo lahko dosežemo tudi v slovenskem jeziku, vendar samo s sedanjim časom: *Če v snu jezdiš konja, to pomeni dobiček* (naše osebno mnenje) proti *Če v snu jezdiš konja, to baje pomeni dobiček* (tuja trditev).

4.4.2 Zamenjava sedanjega časa z oblikami preteklega nedoločnega časa za označevanje pripovedovanja (Koneski 1967: 480): ***Дали сте чуле едно име на едно село ... Кушкундалео? – Не сме чуле такво име ... – Како немало такво име?*** Oblika ***немало*** je uporabljena namesto oblike ***нема***, ker kaže na to, da je dejstvo jasno drugim. Slovensko: *Ali ste slišali za ime vasi ... Kuškundaleo? Nismo slišali za takšno ime ... – Kako da ni takega imena?* V slovenski različici je uporabljen sedanji čas.

5 Zaključek

5.1 Za makedonske govorce je razlika med neposrednim govorjenjem in pripovedovanjem večja kot razlika med določnostjo in nedoločnostjo, ki v bistvu predstavlja razliko v časovnem pomenu. Zato je treba na določnost in nedoločnost gledati kot na časovno oznako v preteklih časih. Tako bo perfekt nedoločen, ker kaže samo na odvijanje dejanja v preteklosti brez izpostavljanja trenutka ali obdobja, v katerem se je odvijalo. Aorist in imperfekt kot določna pa sta rabljena, ker označujeta trenutek odvijanja dejanja.

Neposrednega govorjenja in pripovedovanja vseeno ni treba povezovati samo s preteklimi časi. Iz zgoraj povedanega je jasno, da se pretekli nedoločni čas v makedonskem jeziku ne pojavlja samo kot vzporednica preteklemu času, ampak tudi sedanjiku in prihodnjiku. Neposredno govorjenje in pripovedovanje sta posebnost makedonskega glagolskega sistema.

5.2 Doživetje dejanja nekateri jezikoslovci razlagajo kot zelo pomembno. Doživetje ima veliko vlogo v aoristu in imperfektu, medtem ko pri perfektu nima pomena (Spasov 1989/90: 535–544). Povezanost doživetega z izkušnjo pripovedovalca ali osebka v slovenskem jeziku (ne glede na to, ali ta govori o sebi v prvi ali katerikoli drugi osebi) lahko pripelje do sekundarne določnosti in do podatka, ali je bil nekdo priča dogodku. In kaj se zgodi v primerih, kot je *On je padel*, v katerih ni pokazatelja za (ne)določnost niti za to, ali je bil kdo priča dogodku ali ne? Usoda takšnih primerov je, da so nekje med obema že omenjenima opozicijama v makedonskem jeziku.

5.3 Aristotelova metafora *dogodek za čas*

Aristotel je zapisal, da se vsako dejstvo nahaja v času in da čas predstavlja dele vsakega dejstva. V svojem delu *Philosophy in the Flash* G. Lakoff in M. Johnson predstavljata metaforo *event for time* (dogodek za čas). Kot primer navajata stavek: *Harry had a heart attack during the rock concert*. V makedonščini: ***Хари преживеа инфаркт за време на рок концертот***. V slovenščini: *Harry je doživel srčni infarkt med rock koncertom*. Tukaj je metafora *event for time* izražena s pomočjo prislovnega določila med rock koncertom – dogodek koncert je uporabljen kot pokazatelj časovnega intervala. Vendar je omenjena metafora najkoristnejša, ko v vlogi prislovnega določila uporabimo glagol: *Harry je doživel srčni infarkt, ko je potekal rock koncert/ko je igral rock band*. S tem neposredno vzpostavljamo metaforo dogodek/dejstvo za čas, ki se nanaša na naše dojemanje časa. Z dejstvom, dogajanjem ali stanjem izrazimo časovni interval. To je zelo pomembno za slovenski jezik, v katerem je določnost glagolskega dejstva motivirana od zunaj in ne iz samega glagola. S tem se v slovenskem jeziku do neke mere rešuje vprašanje določnosti.

Literatura

БОЈКОВСКА, Стојка, ПАНДЕВ, Димитар, МИНОВА-ҐУРКОВА, Лилјана, ЦВЕТКОВСКИ, Живко, 1988: *Македонски јазик за средно образование*. Скопје: Просветно дело.

КОНЕСКИ, Блаже, 1967: *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.

КОНЕСКИ, Блаже, 1982: *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.

СПАСОВ, Људмил, 1989/1990: Проба за семантичка интерпретација на опозицијата аналитички vs синтетички претерит во македонскиот и ви српско-хрватскиот стандарден јазик. *Македонски јазик 6061 (посветен на акад. Б. Видоески)*. Скопје: Институт за македонски јазик. 535–544.

УГРИНОВА СКАЛОВСКА, Радмила, 1994: *Споредбена граматика на словенските јазици*. Скопје: Универзитет »Св. Кирил и Методиј«

DOLGAN, Milan, 1998: *Pravilni in nepravilni glagoli v slovenščini*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

GRČIČ, Mateja, ŽAGAR, Igor, 2004: *Čas in dejanje v jeziku*. Ljubljana: Založba/*cf.

LENČEK, Rado, 1966. *The Verb Pattern of Contemporary Standard Slovene*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Mija Michelizza
ZRC SAZU, Ljubljana
UDK 811.163.6'271:004.738.5

Splèt stereotipov o spletni slovenščini

V prispevku je obravnavan stereotip ogroženosti slovenščine, in sicer predvsem z vidika novosti, ki jih prinaša splet. Predstavljene so nekatere zvrsti in interesne govorice spletne slovenščine ter navedeni primeri, kako se skrbi za jezik na spletu. Na koncu so dodane še spletne strani, ki na področju jezika in jezikoslovja prinašajo posebne pridobitve, ter nekateri jezikoslovni izzivi.

The stereotype of the threatened status of the Slovene language is discussed, primarily with regard to the changes brought by the Internet. Certain functional varieties and the language of specific interest groups are presented and examples are given of concern relating to online language. Finally, websites are considered that bring particular gains to language and linguistics, as well as facing linguistic with some new challenges.

1 Splèt stereotipov o spletni slovenščini

Slovenščino na spletu marsikdo asociira z močnim vplivom tujih jezikov (predvsem angleščine), z najrazličnejšimi neologizmi, ki so pogosto v »sloglishu«, ter s slogovno slabimi, slovnično nepravilnimi spletnimi besedili in posledično ogroženostjo slovenščine. Stereotipno je tudi mnenje, da avtorjev spletnih besedil jezikovna pravilnost in slog objavljenega prispevka ne zanimata.

2 Ogroženost slovenščine

Če stereotip ogroženosti slovenščine preverimo kar na spletu in v iskalnik *Google.com* zapišemo besedi »ogrožena« in »slovenščina«, dobimo mnoge relevantne zadetke, ki stereotip potrjujejo.[1] V ponazoritev navajamo zgolj nekaj primerov iz zadetkov iskalnika:[2]

> Kadar nimajo reči kaj drugega, Angleži govorijo o vremenu. Slovenci v podobni situaciji govorijo o ogroženosti slovenščine. (Http://friends.s5.net/mazzini/clanki/internet0043.html, 16. 5. 2007.)

> Pač pa si mnogi mislijo, da če bomo prevzeli npr. internet, multimedia, drive-in restavracija, lizing, roaming, monitor, CD, DVD, e-mail, virtualna realnost, server, skener, kurzor, ikona ... bo slovenščina res ogrožena. (Http://www2.arnes.si/~lmarus/suss/arhiv/suss-arhiv-000329.html, 16. 5. 2007.)

> Če kaj ogroža slovenščino, sta to naša tehnološka nevednost in nebogljenost. (Http://www.ijs.si/lit/racunal.html-l2, 16. 5. 2007.)

1 Iskanje na http://www.google.com/ je bilo izvedeno 16. 5. 2007.
2 Primeri so iztrgani iz konteksta in navedeni zgolj v ponazoritev obstoja stereotipa, nikakor pa ne z namenom, da bi spodbijali oziroma potrjevali avtorjevo mnenje o (ne)ogroženosti slovenščine.

> Ni se mogoče povsem strinjati z razmišljanji, da slovenščina ni ogrožena, še posebej pa ne s tem, da je ni treba zaščititi z zakonom. (Http://www.zdruzenje-sim.si/default4.asp?cnt=2&menuID=1639, 16. 5. 2007.)
>
> Predpostavlja namreč, da sta vitalnost slovenskega jezika in slovenska identiteta soodvisni, ponuja hipotezo/tezo, da mešani zakoni ogrožajo vitalnost slovenskega jezika in slovensko identiteto, in spodbuja k ukrepanju. (Http://www.slo.at/zso/wissenschaft_sl_more.php?id=683_0_37_0_M, 16. 5. 2007.)

3 Spletna slovenščina, besedila in besedišče

V spletni jezik prinašajo vrsto novosti besedila, ki temeljijo na razširjenem konceptu jezika. Pisne in govorne oblike se povezujejo in prilagajajo novemu mediju, pogoste so krajšave, uporaba emocionalne ikonografije, nastajajo spletni neologizmi, neobičajna je raba ločil in simbolov, zasledimo igriva ponavljanja in grafološke inovacije, stavki so enostavni in zgoščeno oblikovani, pojavlja se slogovna heterogenost in jezikovna inovativnost (Strehovec 2003: 31–32). V povezavi z ogroženostjo slovenščine je ta razmeroma nova vrsta besedil pogosto stereotipno pojmovana kot prispevek na spletu, v katerem avtor ne upošteva ločil in velikih začetnic, nepravilno zapisuje besede (njihov zapis pogosto spominja na govor), vključuje prvine tujega jezika, najpogosteje angleščine, ter je pogosto predvsem za starejše uporabnike spleta lahko nerazumljiv.[3]

> Ok...katta...to bo use..ki neuem kj ueč pisatt...
> 1. ostani takšna kot sy...samo...mogoče..bi meni osebno nehala težit...
> kr se ne učim in take bale...kr zahajam u slabo družbo(kaooooo)...da bi ona uedla da se usak uečer fiksam...bi mi sčupala use lase in me poslala u 3 PM...XDD..
> 2. boj še naprej dorRa u sql...
> 3. in prepusti se toooku življenja...kj te brigga sql dy!!!!! U lajfu treba užiuat...ne pa se piflat cele dneue (ma sy itaq ty tega ne delaš)...XD
> alle.....
> ******rtmččč*****
> (Http://obala.net/index.php?show=user&user=narkomanka_, 17. 5. 2007.)

Razmišljanje o stereotipnem pojmovanju spletnih besedil in posledično spletne slovenščine nas privede do vprašanja, »ali sploh lahko govorimo na splošno o jeziku Interneta ali moramo ob opredelitvi nujno upoštevati različna ozadja, potrebe, namene in vedenja njegovih uporabnikov. V tem primeru bi namreč lahko govorili o različnih jezikih Interneta, tako kot poznamo različne naravne človeške jezike, s katerimi se sporazumevamo.« (Kranjc 2004: 68.)

Na spletu poleg različnih jezikov zasledimo tudi različne zvrsti jezika, še posebej opazne pa so, kot smo že nakazali, interesne govorice, v katerih pomembno vlogo igra vpliv angleščine. »Lingua franca« (danes je ta izraz sinonim za angleščino) na zelo podoben način vpliva na slovenščino kot pred množično razširitvijo spleta, le »moda v jeziku« je drugačna. Pomembna razli-

---

3 Pomembna je tudi ugotovitev, »da so razlike med besedili pogojene predvsem s posameznikovo jezikovno kultiviranostjo, manj pa z okoliščinami pojavljanja besedila (formalnost : neformalnost govornega položaja, javnost ter prenosnik« (Kranjc 2005: 395).

ka med »nekoč« in »danes« je ta, da so s spletom razne popačenke postale bolj dostopne širši publiki, pa tudi potreb po poimenovanju novih predmetnosti (recimo s področja informatike) je več. Vpliv angleščine je pogosto opazen tudi v žargonskih besedilih, med katera bi lahko uvrstili naslednji citirani odstavek s spletne strani o igri kart *Magic*:

> Pol pa on gre, majza in nemarno potopdecka removal, naredi alpha stirke, prisiljen sem chumpblockati in na mizi je še vedno en njegov threat, ki mi zdila dovolj damagea, da sem prisiljen concedati. Nato drop-outam in grem domov. (Http://www.irts.si/magic/html/pravila/slovarcek.htm, 17. 5. 2007.)

Opozoriti je treba tudi na dejstvo, da sta področji javnega in zasebnega komuniciranja na spletu že skoraj identični, česar se predvsem mlajši uporabniki spleta ali ne zavedajo dovolj ali pa se tega dejstva povsem zavedajo in je njihov način pisanja zgolj neke vrste kriptiranje jezika.

V nadaljevanju navajamo primer besedila s spletne strani, ki je v veliki večini napisana v cerkljanskem narečju in s katero želimo opozoriti, da ni vsak knjižno nepravilen zapis besed, ki jih sicer pogosto vidimo na spletu, nujno pogojen z brezbrižnostjo odnosa avtorja do slovenščine.

> Stáu sn na uo'rhu Kacinajga griča n uideu uakúl sebe cíla Crklajnska: griče, uasi, daline, grápe, snežet, meje, ... Pamislu sn na ldi, ka žuije tam n se zdo'rznu: »Kulk anga uídejne, znajne n skušn boje ta starejš uadnesl s sába, ka boje za zmíeri šli.« Zaki na bi medruj tú má zapisál, duko'r je še cajt? (Http://www.pef.uni-lj.si/markor/dialect.htm, 17. 5. 2007.)

Besedišče je področje, v katerem so nagle spremembe najbolj očitne in je zato, stereotipno gledano, področje, ki najbolj ogroža slovenščino. Poleg besedil, v katerih lahko ne nujno vedno novodobne besedne tvorbe opazimo, so se na spletu pojavili tudi najrazličnejši slovarji, glosarji ipd. neknjižnega jezika. Na že omenjeni spletni strani o igri kart *Magic*[4] je poleg drugih besedil tudi slovarček žargonskih besed v povezavi z igro. Slovar narečnih besed iz Cerkna in okolice lahko najdemo na *Crkljanskem naričnem spletišu*,[5] v okvir bolje opisanih narečij na spletu spadata še govorici Koroške[6] in Prekmurja.[7] Na spletu nastaja tudi slovar *Razvezani jezik*,[8] ki je bil najprej mišljen kot frazeološki slovar, danes pa predstavlja »prosti slovar žive slovenščine«, v katerega lahko gesla prispeva vsakdo. Priznati je treba, da je novo besedišče v veliki meri pokazatelj avtorjeve inovativnosti v jeziku, ki jo slovenščina kot živi jezik potrebuje, vprašanje kakovosti in ustreznosti teh novih tvorb pa je, v kolikšni meri se bodo v jeziku (torej, v katerikoli izmed zvrsti ali interesnih govoric jezika) dejansko uveljavile.

---

4 Naslov spletne strani je http://www.irts.si/magic/index.htm, 17. 5. 2007.
5 Naslov spletne strani je http://www.pef.uni-lj.si/markor/zbirkacb.htm, 17. 5. 2007. Poleg zelo obsežnega slovarja narečnih besed je potrebno omeniti še zbirko raznovrstnih besedil v cerkljanskem narečju, slovnične opise narečja, glasovno in slikovno gradivo ter posebnost – sudoku v cerkljanščini.
6 Naslov spletne strani je http://koroska.svinja.si/index.php/WikiSvinja:Koro%C5%A1ka, 17. 5. 2007.
7 Naslov spletne strani je http://www.sobotainfo.com/?mode=slovar, 18. 5. 2007.
8 Naslov spletne strani je http://www.razvezanijezik.org/, 17. 5. 2007. Zbrana gesla med letoma 2004 in 2006 so izšla v elektronski knjigi.

4 Skrb za jezik na spletu

Pomembna lastnost spleta je interaktivnost, kar pomeni, da imajo uporabniki spleta možnost soustvarjanja besedil. Že kar stereotipno je mnenje, da uporabnikov skrb za jezik ne zanima. Večina spletnih forumov ima interna pravila, ki priporočajo, nekateri pa celo zahtevajo rabo knjižne slovenščine, v nasprotnem primeru moderator uporabnika foruma lahko cenzurira ali mu onemogoči nadaljnje sodelovanje. Poglejmo si primera pravil o jezikovni rabi z dveh različnih forumov:

> Uporabljaj kolikor se da pravilno slovenščino; pretirano narečna/pogovorna vsebina besedila bo izbrisana, prav tako bo izbrisan uporabnik. (Http://www.infopeka.org/phpBB2/viewtopic.php?t=9, 17. 5. 2007.)

> Pisati je potrebno v vsem razumljivem jeziku. Popačene internet verzije slovenščine se ne tolerira več (piše se v slovenščini, ki bo razumljiva vsem, ki bodo brali vaš tekst – po prvem branju)! (Http://www.elektro-n.com/forum2/viewtopic.php?t=2045, 17. 5. 2007.)

Jezikovno ozaveščenost kažejo tudi uporabniki spleta, kar dokazujejo komentarji, ki se izpisujejo pod člankom v spletnem časopisu, pod prispevkom spletnega dnevnika, v forumih in nenazadnje tudi z možnostjo enega od spletnih časopisnih portalov,[9] da uporabnik napako v članku popravi, in sicer s sporočilom uredništvu preko elektronske pošte. Poglejmo si dva komentarja, prvi opozarja pisca predhodnega komentarja, drugi pa pisca spletnega dnevnika:

> Prvo Borec, slovenski jezik se piše z malo, pred ne ti manjka vejica, zaimek ti z veliko pa je arhaičen. Če že od drugih zahtevaš, še ti piši v slovenščini. Je zabavno, boš videl! (Http://24ur.com/bin/article.php?article_id=3096137, 16. 5. 2007.)

> Samo en popravek. Z otroKi, ne otroCi. (Http://crnkovic.blog.siol.net/2007/05/10/komot-z-otroci-ali-brez/#comments, 17. 5. 2007.)

Na spletu najdemo mnoge kakovostne prispevke, ki po vsej verjetnosti brez spleta ne bi nastali, jezikovno šibkejši pa so pogosto zaradi možnosti interaktivnega sodelovanja obiskovalcev spletnih strani deležni komentarjev na pomanjkljivo oziroma celo nesprejemljivo jezikovno izražanje, kar avtor kasneje lahko popravi oziroma izbriše. Primer kaže, kako je komentar vzpodbudil avtorja članka, da je popravil napako:

> Ne morem si pomagat .. .ampak ... časTnik Finance? (Komentar, http://andrejkosak.blog.siol.net/2007/03/14/kdo-za-raga-je-rado-pezdir/, 18. 5. 2007.)

> Če bi se spustili na nivo časnika Finance in tvegali, da /.../ (Del besedila članka, v katerega je avtor vnesel popravek, http://andrejkosak.blog.siol.net/2007/03/14/kdo-za-raga-je-rado-pezdir/, 18. 5. 2007.)

Splet na področju jezika in jezikoslovja prinaša tudi posebne pridobitve: spletno obliko *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*,[10] besedilne korpuse,[11] spletno enciklopedijo *Wikipedija*,[12] slovar

9 Naslov spletne strani je http://www.dnevnik.si/, 17. 5. 2007.
10 Naslov spletne strani je http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html, 18. 5. 2007.
11 Največja besedilna korpusa za slovenski jezik sta *Fidaplus*, naslov spletne strani je http://www.fidaplus.net/, 18. 5. 2007, in Nova beseda, http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html, 18. 5. 2007.
12 Naslov spletne strani je http://sl.wikipedia.org/wiki/Glavna_stran, 18. 5. 2007.

informatike *Islovar*[13] ter druge spletne slovarje,[14] spletno stran *ŠUSS*[15] z odgovori na jezikovna vprašanja, avtomatični pregibnik *Amebis BesAna*[16] itd. Poseben izziv predstavljajo spletni iskalniki, ki v veliki meri spominjajo na besedilne korpuse. Na spletu se je pojavila iniciativa »splet kot korpus« *Webcorp*,[17] ki išče tudi po slovenskih spletnih straneh. Spletna stran omogoča iskanje po spletu na podoben način kot besedilni korpusi. Spet drugačen izziv ponujajo besedila, specifična za splet.[18] Spletna besedila, predvsem tista stereotipno pojmovana, predstavljajo živo slovenščino (na spletu) in prednost pri njihovem vključevanju v besedilni korpus bi lahko pomenilo tudi dejstvo, da so praviloma dobro datirana.[19] V tem prispevku smo odprli zgolj nekaj vprašanj, (stereotipna) spletna slovenščina pa bo zagotovo še pogosto predmet jezikoslovnih obravnav.

Viri

Http://andrejkosak.blog.siol.net/2007/03/14/kdo-za-raga-je-rado-pezdir/, 18. 5. 2007.
Http://crnkovic.blog.siol.net/2007/05/10/komot-z-otroci-ali-brez/#comments, 17. 5. 2007.
Http://friends.s5.net/mazzini/clanki/internet0043.html, 16. 5. 2007.
Http://obala.net/index.php?show=user&user=narkomanka, 17. 5. 2007.
Http://www.elektro-n.com/forum2/viewtopic.php?t=2045, 17. 5. 2007.
Http://www.ijs.si/lit/racunal.html-l2, 16. 5. 2007.
Http://www.infopeka.org/phpBB2/viewtopic.php?t=9, 17. 5. 2007.
Http://www.irts.si/magic/html/pravila/slovarcek.htm, 17. 5. 2007.
Http://www.pef.uni-lj.si/markor/dialect.htm, 17. 5. 2007.
Http://www.slo.at/zso/wissenschaft_sl_more.php?id=683_0_37_0_M, 16. 5. 2007.
Http://www.zdruzenje-sim.si/default4.asp?cnt=2&menuID=1639, 16. 5. 2007.
Http://www2.arnes.si/~lmarus/suss/arhiv/suss-arhiv-000329.html, 16. 5. 2007.
Http://24ur.com/bin/article.php?article_id=3096137, 16. 5. 2007.

Literatura

CRYSTAL, David, 2001: *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.
GORJANC, Vojko, 2005: *Uvod v korpusno jezikoslovje*. Domžale: Založba Izolit.
KRANJC, Simona, 2004: Besedilo v sodobnih medijih in pouk slovenščine kot tujega jezika. *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 68–79.
KRANJC, Simona, 2005: Jezikovna zvrstnost v sodobnih medijih. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti (Obdobja 22)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 395–405.
STREHOVEC, Janez, 2002: Beseda kot gibljiva tarča. *Jezik in slovstvo* 47/5–6, 211–222.
STREHOVEC, Janez, 2003: *Umetnost interneta. Umetniško delo in besedilo v času medmrežja*. Ljubljana: Študentska založba.

---

13 Naslov spletne strani je http://www.islovar.org/iskanje_enostavno.asp, 18. 5. 2007.
14 Zbirka več kot 500 prosto dostopnih slovarjev za 70 jezikov je na spletni strani http://www.sigov.si/slovar.html, 18. 5. 2007.
15 Naslov spletne strani je http://www2.arnes.si/~lmarus/suss/, 18. 5. 2007.
16 Naslov spletne strani je http://besana.amebis.si/pregibanje/, 18. 5. 2007.
17 V angleščini »web as corpus«, naslov spletne strani je http://www.webcorp.org.uk/, 18. 5. 2007.
18 Čeprav se v teh besedilih pojavljajo tipkarske napake, bralec po vsej verjetnosti zgolj iz tega razloga ne bo sodil o avtorjevi pomanjkljivi izobrazbi, kar pa ne velja za tradicionalna zapisana besedila (Crystal 2001: 111).
19 Na Jonasovem spletnem dnevniku je kronološko prvi prispevek z dne 25. 11. 1987 (http://jonas.blog.siol.net/1987/11/, 16. 5. 2007).

Urška Perenič
Ljubljana
UDK 821.112.2(497.4) .09-1 Luckmann M.

Nemško pesništvo Marie Luckmann (28. 8. 1864 – 5. 3. 1947) kot stereotipija slovenstva

Prispevek najprej izrisuje fragmentarno podobo o življenju in delu pesnice Marie Luckmann. Zatem strnjeno podaja zgodovinsko-teoretsko utemeljitev integracije nemškega pola njene ustvarjalnosti v slovenistični literarnozgodovinski okvir, da bi slednjič z vidika vprašanja stereotipov v slovenski literaturi, natančneje, v literaturi na Slovenskem, približal del njenega nemškega pesništva.

This contribution firstly constructs a fragmentary image of the life and work of the poet Maria Luckmann, before giving a concise historical-theoretical justification for integrating the German half of her creative work into the Slovene literary-historical framework in order to, finally, from the point of view of stereotypes in Slovene literature – or, more precisely, literature in Slovene-speaking lands – bring us closer to part of her German poetry.

Maria Luckmann

Prispevek je spodbudilo odkritje pesničine zapuščine na Rokopisnem oddelku NUK-a. O Marii Luckmann vemo malo, saj njeno življenje in delo nista nikjer sistematično predstavljena. Fragmentarno sliko si lahko ustvarimo ob dostopnem zapuščinskem gradivu. Iz ohranjenih spričeval (1878, 1881) je razvidno, da je zaključila štiri razrede pri ljubljanskih uršulinkah in peti razred katoliške šole v nemškem Lindauu ter da je bila deležna konfesionalne katoliške vzgoje in šolanja; iz tega lahko sklepamo o vsebinsko-idejni osi njenega dela. Najobsežnejši, literarni del zapuščine govori o tem, da je v svojem življenju odmerjala največ prostora umetniškemu ustvarjanju in da je bila v prvi vrsti pesnica. Njeno edino tiskano delo, v katerega naslovu se pojavlja Bled, pa kaže, da je v njenem življenju in delu igral nezanemarljivo vlogo prav omenjeni kraj in nasploh slovenski kulturno-zgodovinski prostor. Zaradi pomanjkanja zgodovinskih virov ni mogoče z gotovostjo trditi, ali je Maria Luckmann izhajala iz Ljubljane ali Krope, zanesljiv pa je podatek o njeni pripadnosti nemški rodbini, ki je delovala v slovenskem kulturnem prostoru. Ta podatek v okviru pričujoče problematike zadostuje, saj dovolj nazorno izriše okoliščine, v katerih naj bi avtorica živela in delovala, zaradi česar jo tako z vidika družinskega, meščanskega porekla kot z vidika ustvarjalne poti uvrščamo v množico zlasti v drugi polovici 19. stoletja pišočih, praviloma dvojezičnih ustvarjalk plemiško-meščanskega porekla. V prevladujoči moški pisateljski generaciji se vzpostavlja paralela zlasti s prav tako dvojezično Luizo Pesjak, s Fany Hausmann, Pavlino Pajk in Josipino Turnograjsko, ki so – za razliko od povprečnega slovenskega pisca kmečkega porekla materialno preskrbljene – ustvarjale bolj

iz eksistenčne udobnosti kot nuje. Pomembna prvina v sestavljanju mozaika o pesnici pa je seveda njena edina izdana zbirka *Poesien* (1899).

Vključitev zbirke v slovenistični literarnozgodovinski okvir nemudoma sproži vprašanje, čemu v njem sploh obravnavati nemško literarno ustvarjalnost. Gre za poskus ponovnega pregleda procesov v književnosti sami, da bi na izviren način zapolnili vrzel v slovenski literarni oziroma literarnozgodovinski tradiciji, in gre za enega ključnih korakov v funkciji kritičnega prelamljanja tradicionalnega, nacionalno usmerjenega, a v dobi postmoderne že preseženega literarnozgodovinskega koncepta, ki v bistveno spremenjenih kulturno-političnih okoliščinah ne zmore več zadostiti zahtevam po intersubjektivni preverljivosti svojih rezultatov. Potem ko so (narodno)politično funkcijo, v katero se je v specifiki narodnih okoliščin vključevalo kulturno življenje s svojim literarnozgodovinskim segmentom, v spremenjenih družbeno-kulturnih okoliščinah (udržavljenje narodnosti) prevzeli drugi (politični) sistemi, je bil literarni zgodovini odvzet pomen narodne konstitutivnosti in obrambnosti. Njeni rezultati so se zato izkazali za nestabilne. Da bi zagotovili orientacijo v bistveno spremenjenih družbenih okoliščinah, moramo dopolniti obstoječi niz spoznanj, to pa tam, kjer je v literarnozgodovinski perspektivi prišlo do zamejitve njenega horizonta z jezikom kot osrednjim narodnoreprezentativnim in narodnokonstitutivnim elementom.[1] Omenjeno polnjenje obstoječega (nacionalnega) literarnega kanona je med drugim vezano prav na spregledano nemško ustvarjalnost na Slovenskem, kamor sodi nemški del opusa Marie Luckmann.

Delu tega se je mogoče približati z vidika stereotipov v slovenski literaturi oz. literaturi na Slovenskem, zlasti na primeru prvega razdelka *Poezij*, z naslovom *Heimatgrüße. Verschiedene Gedichte*, katerega snovni vir je Kranjska, zožena na Bled in njegovo okolico. V prvi pesmi *Erinnerung an Veldes, Meiner lieben Mama* gewidmet je strnjeno subjektovo poletno doživetje kraja. Uvodni motiv z gorami in dolinami obdanega in v soncu kopajočega se Bleda, ki je prikazan s pomočjo metonimičnega kopičenja z njim predmetno povezanih pojmov in ki prerašča v simbol lepote Kranjske, izrisuje najprej podobo idiličnega romarskega kraja. Ta pa nato, vpet v naravni gorski kolorit (jezero, otok, vršaci, doline, travniki, gozdovi), ki ga bogatijo kulturne zanimivosti narodnega pomena (cerkev, zvon, hiše ob jezeru), ustvarja predstavo tradicionalne družinske skupnosti. Temu pritrjuje kompozicijsko izpostavljen in idealiziran opis srečnega družinskega življenja v hiši ob jezeru, ki je vključen v osrednji del pesmi. Za izstopajoči niz motivov naravnega prostora sta značilna kopičenje pozitivno konotiranih ukrasnih pridevkov in deminutivno izražanje, harmoničnost pa prihaja do izraza tudi v glasovnem ujemanju in zrcali tako subjektovo naklonjenost (domačemu) kraju kot sugerira njegove kmetske poteze. Stereotipna podoba slovenstva se kaže v prepesnitvi legende o potopljenem zvonu (*Die versunkene Glocke, Nach einer Volkssage*), in sicer skozi svojevrsten spoj domovinske in nabožne tematike. Če avtorica z refrensko ponovitvijo

---

1 Z lingvocentrizmom v funkciji utrjevanja narodne in kulturne identitete zamejeno literarnozgodovinsko obzorje je kratkovidno, saj ne upošteva vrste zgodovinsko-teoretskih nastavkov (dvojezičnost prostora in dobe, socializacijski vzorci meščansko-izobraženskih družin, vpetost producenta v slovenski kulturni krog, prisotnost t. i. slovenske komponente, ekonomski vzvodi, vzajemna vadniška funkcija slovenskega in nemškega pisanja). Te obširneje predstavljam npr. v člankih *Poetische Versuche 1843–1844 Luize Pesjak – poskus umestitve dela nemške ustvarjalnosti na Slovenskem v okvir slovenske literarne zgodovine* (Perenič 2006a) in *Teoretični nastavki v vključevanju nemškega opusa Luize Pesjak v okvir slovenske literarne vede – ... und doch geht es uns an* (Perenič 2006b).

naravnih in kulturnih motivov iz tega dela etničnega prostora utrjuje krščansko-kmetsko identiteto narodne skupnosti, pa z načinom komunikacije s krščanskim izročilom poudarja svojo pripadnost katoliškemu konfesionalnemu krogu, kar je vidno v aktualizaciji zgodbe o pobožni gospe z jezera, s katero spodbuja k ravnanju po takem zgledu. To potrjujejo tudi druge pesmi, v katerih stopa v ospredje nabožna motivno-tematska plast, ki ne odraža le pesničinega katoličtva in idejne osi njenega literarnega dela, temveč vključenost slovenstva v krščansko kulturno tradicijo sploh. V pesmi *Veldes* pojasnjuje »krščanski« nastanek kraja: potem ko so se odprla nebesa, je na prestolu sedeči bog vzel iz svoje krone najsvetlejši biser, ga spustil na zemljo in ustvaril Bled. Njegova »božja« lepota lirski subjekt prepriča o dejanskem obstoju božje volje in milosti, zaradi katerih verjame v večnost tukajšnje lepote, v njuno okrilje pa posredno postavlja tudi življenje in delovanje skupnosti. V smer krščanskovzgojnega modela sodijo pesmi *Veldes in Vorfrühling*, *In der Woche vor Pfingsten bei Maria am See in Veldes*, *Bei Maria am See in Veldes im October*, vendar ne da bi se ob tem odpovedale posebnostim slovenskega etničnega prostora, ki ob lokalizaciji dogajanja vse bolj prevzemajo vlogo figurativnega okvirja. Te pesmi prinašajo dvojno razpoloženje subjekta, ki niha med tostranstvom in onostranstvom. Čeprav v vseh primerih najde trenutke zadovoljstva tudi »tu in zdaj«, pa v ospredje stopi pomen zveličanja skozi subjektova ravnanja, ki vzpostavljajo vrednostno razliko med pozemskim trpljenjem in nebeškim mirom in v katerih se kaže želja po preseganju trpljenja. S tem postajajo pesmi na eni strani pomemben nosilec osnovnih krščanskih vrednot, zaradi česar dobivajo izrazito didaktičen značaj, na drugi strani pa ravno s predelavo krščanske tradicijske snovi, na izbiro katere je verjetno vplivala vpetost v etnično slovenski, a po kulturi krščanski prostor, reprezentirajo miselnost in kulturo skupnosti. Na ustaljeno podobo slovenstva naletimo še v dveh pesmih, in sicer *Triglav* in *Der Prinz von Indien in der Wochein, Humoristische Begebenheit*. Skozi lirizacijo enega najpogostejših narodnih simbolov, Triglava s sedmerimi jezeri, se na način paralelizma med »mogočnim kraljem goro« in čustveno vznemirjenim lirskim subjektom, ki se ob pogledu nanj poistoveti s Kranjsko in Kranjci, izgrajuje predstava prav klenega in značajnega naroda, ki je navkljub majhnosti kazalec njegovega trdnega kmečkega stanu in življenja. Kmečka identiteta prihaja slednjič do izraza v daljši pesmi *Der Prinz von Indien in Wochein*, le da na način bogatitve idealizacijske komponente z ironično. Zgodba o italijanskem študentu, ki pod pretvezo, da je indijski princ, na neki bohinjski kmetiji zastonj dobi pogostitev in prenočišče, namreč drži zrcalo naivnosti, častilakomnosti in neumnosti bohinjskih oz. kranjskih kmetov.

Sklenemo lahko, da predstavljene lirizacije, oprte na ljudsko (prepesnitev ljudske pripovedi o indijskem princu) in krščansko izročilo (prepesnitev legende o potopljenem zvonu) ter na naravno in kulturno dediščino slovenskega etničnega prostora, v prvi vrsti utrjujejo, ne pa izvirno prelamljajo s stereotipno podobo slovenstva, ki jo je mogoče spraviti na skupni imenovalec krščansko-kmečkega. Dognanje je bistveno še v enem delu: v njihovi pretežni vpetosti v funkcijo narodnega reprezentiranja in afirmiranja je namreč mogoče videti potrditev znanega, prav tako že stereotipnega spoznanja literarne vede o dominantnosti utilitarnega modela literature, značilnega zlasti za drugo polovico 19. stoletja.

Vir

LUCKMANN, Maria, 1899: *Poesien*. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, samozaložba. (Zapuščina Marie LUCKMANN, Ms 1470.)

Literatura

BIRK, Matjaž, 2000: *...vaterländisches Interesse, Wissenschaft, Unterhaltung und Belehrung...: Illyrisches Blatt (Ljubljana, 1819–1849), literarni časopis v nemškem jeziku v slovenski provinci predmarčne Avstrije*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.

HAUSMANN, Fany, PAJK, Pavlina, PESJAK, Luiza, TURNOGRAJSKA, Josipina, 1926: *Starejše pesnice in pisateljice: izbrani spisi za mladino*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

JANKO, Anton, 1995: Nemška literarna ustvarjalnost na Slovenskem: zgodovinski oris. *Informativni kulturološki zbornik*. Ur. M. Orožen. Ljubljana: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 319–333.

KMECL, Matjaž, 1996: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Mihelač.

MILADINOVIĆ ZALAZNIK, Mira, 2002: *Deutsch-slowenische literarische Wechselbeziehungen*. Ljubljana: Oddelek za germanistiko z nederlandistiko in skandinavistiko Filozofske fakultete.

PERENIČ, Urška, 2006a: Poetische Versuche 1843–1844 Luize Pesjak – poskus umestitve dela nemške ustvarjalnosti na Slovenskem v okvir slovenske literarne zgodovine. *Slavistična revija* 54/2. 233–243.

PERENIČ, Urška, 2006b: Teoretični nastavki v vključevanju nemškega opusa Luize Pesjak v okvir slovenske literarne vede – ...und doch geht es uns an. *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ur. I. Novak Popov. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 244–247.

Slovenski biografski leksikon, 1. knjiga – Abraham–Lužar, 1925–1932. Ur. I. Cankar, F. K. Lukman idr. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka.

Maja Kodrič
Ljubljana
UDK 821.163.6.09-32"20":314.745.2(497.4)

Podoba »južnjaka« v kratki prozi Polone Glavan in Maje Novak

Prvi del kratke razprave se posveča imagologiji in novejši medkulturni hermenevtiki tujega ter ju pretresa s teoretičnega vidika; v drugem delu razprave, ki ga v tem kratkem prispevku izpostavljam, pa nas zanima podoba tujega v izbrani sodobni slovenski kratki prozi.

In the first part of my paper I concentrate myself on the imagery and modern hermeneutics of the foreign and give a concise description of the most important topics from the theoretical point of view. In the second part I focus on the image of the foreign in the selected modern Slovenian short prose.

0 Uvod

Literatura je nasičena z najrazličnejšimi podobami. V kratki razpravi nas zanima podoba Drugega, tujca, podoba »južnjaka« (prebivalca bivše skupne države Jugoslavije) v sodobni kratki prozi Polone Glavan in Maje Novak. Študija temelji na izsledkih imagologije, interdisciplinarne veje primerjalne književnosti, ki se ukvarja z vprašanjem in s pojavljanjem »drugačnosti« v literarnih delih in z literarnimi podobami Drugega.

1 Literarna podoba

Osebnostno označevanje in vrednotenje je nekaj vsakdanjega, predstave o sebi in o drugih goji vsak narod. Daniel-Henri Pageaux, eden izmed vodilnih imagologov, podobo v komparativističnem smislu definira takole:

> Vsaka podoba nastane, ko se Jaz, lahko tudi neznatno, zave svojega odnosa do Drugega, nekega tujega v odnosu do Drugega, nekega tukaj v odnosu do Drugje. Podoba je izraz, ne nujno literaren, nekega pomembnega razhajanja med dvema vrstama kulturne realnosti. Podoba o Tujem lahko izraža tudi nekatere stvari o izhodiščni kulturi. (Pageaux 2002: 10.)

Imagologija ne raziskuje stopnje lažnosti podob, čeprav komparativistična podoba – kot tudi trdi Pageaux (2002: 11) – seveda ni zrcalna slika (analogon) realnega. Teoretiki, ki se ukvarjajo z imagologijo, so v literarnih delih našli tri temeljne vrste odnosa do Drugega: manijo, fobijo in filijo. V primeru manije pisatelj Drugega, tujo realnost, »pojmuje kot absolutno večvredno« (Pageaux 2002: 19). Ko gre za manijo, je predstava o Drugem bolj privid kot jasna podoba. Ko govorimo o fobiji, je tuja realnost pojmovana kot manjvredna, v tem primeru pa je predstava o lastni kulturi popačena, kaže se le kot privid. Edini primer realne dvostranske izmenjave je filija – obe realnosti sta sprejeti pozitivno. Temelji na »poznavanju in vzajemnem priznavanju, kritičnih izmenjavah ter vzajemnem dialogu kultur« (Pageaux 2002: 20). Pageaux odstira še četrti možni odnos: kozmopolitizem in internacionalizem.

Za obstoj podob ali t. i. *images mentales* je usodno ugotavljanje tistega, kar je nosilcu takih podob tuje, alteritetno. Razmerje do tujega se lahko kaže kot navdušenje ali zavračanje, navadno pa se uresničuje kot kliše ali stereotip. Predmet preučevanja imagologije so prav stereotipi, klišeji. Književnost je izredno primerno sredstvo za ustvarjanje in izražanje nacionalne identitete pa tudi za ironiziranje, zanikanje in preseganje stereotipnih podob. Narod se ne definira samo afirmativno, temveč tudi »per negationem«: skozi podobo drugega, pripadnika tistega naroda, ki mu ne pripada.

2 Stereotip – množična oblika podobe

Slika o tujem, Drugem, se oblikuje tudi skozi stereotipe, klišeje in predsodke.[1] Predstave o sebi in svojem narodu imenujemo nacionalni avtostereotipi, predstave o drugih narodih pa nacionalni heterostereotipi. Teoretiki ločujejo še predstave o tem, kakšne predstave si oblikujejo drugi narodi o nas; imenujejo se nacionalni metastereotipi. Posebna, množična oblika podobe je torej stereotip.[2] Je dokaz enopomenske komunikacije, kulture v blokadi. Stereotip je enooblikoven in enopomenski. Širi le bistveno sporočilo, oddaja le bistveno podobo, le eno samo (Pageaux 2002: 12).

Za predsodke ali stereotipe veljajo naslednje štiri značilnosti:[3]

a) Odnos do objekta (do določenega naroda) je negativen in podcenjujoč. Ta odnos spremlja prepričanost o večvrednosti lastnega naroda.

b) Predsodki temeljijo na nepopolnih ali celo neresničnih informacijah.

c) Predsodke spremljajo močna negativna čustva (gnus, prezir, vzvišenost, prepričanost, da smo sami popolnoma drugačni). V ozadju teh čustev se pogosto skrivajo strah, negotovost in potlačena agresivnost.

č) Ker so predsodki povezani z močnimi čustvi, so izjemno odporni proti spremembam.

Če razmišljamo o produkciji stereotipa, opazimo, da se uklanja zelo preprostemu procesu proizvajanja: zamenjava atributa in bistvenega omogoča stalen prenos posameznega k splošnemu, enkratnega h kolektivnemu: X je ..., vsi so ... To so torej posplošitve, povzetki, ki nikakor ne morejo veljati za vse pripadnike nekega naroda. So pozitivni ali negativni, v vsakem primeru pa prinašajo neko vrednostno sodbo.

3 Podoba »južnjaka« v slovenski kratki zgodbi

Poskušali smo odkriti, kakšen imago sodobna slovenska kratka zgodba[4] tvori o prebivalcu nekdanje Jugoslavije, ki živi južno od Slovenije in za katerega se v pogovornem jeziku uporablja tudi izraz »južnjak«.

---

1 Stereotipe povezujemo s predsodki. Ti so »vnaprejšnje in nekritično prevzete vrednostne sodbe, ki ne temeljijo na logično in empirično ustaljenih presojah, ampak na stereotipnih, poenostavljenih predstavah«. O predsodku govorimo, ko gojimo do nekega naroda močna negativna čustva, čeprav so naše informacije o predstavnikih tega naroda omejene, netočne in poenostavljene (Musek 1994: 26–27).

2 Prvi, ki je termin etnični stereotip uporabil, je bil severnoameriški novinar Walter Lippmann, in sicer leta 1922 v delu *Public opinion*. O tem piše v članku Jose Manuel Lopez de Abiada v knjigi z naslovom *Imágenes de España en culturas y literaturas europeas (siglos XVI – XVII)*, Madrid: Verbum 2004.

3 Značilnosti stereotipov povzemamo po članku Matija Svetine z naslovom *Stališča, predsodki in stereotipi* (Svetina 2002: 30).

4 Poudariti je potrebno, da »južnjaka« najdemo tudi v slovenski literaturi starejših letnic in nikakor ni značilen zgolj za sodobno slovensko prozo.

V delu *Interkulturna povijest* Zvonko Kovač piše, da so imagologi že poskušali odkriti, kakšen imago so o Slovencih tvorili Hrvati. Jože Pogačnik je med drugim ugotavljal, da se je v hrvaških literarnih delih slovenski jezik uporabljal za doseganje komičnih učinkov (Kovač 2001: 166–167). Kovač odkriva še pisanje o Slovencih v Andrićevih delih. Tujec (Švicar) opazi pri južnjakih posebno ekstravertiranost; piše, da se obnašajo, kot bi bili pijani, čeprav ne pijejo, govorijo z aluzijami, opazi tudi prepirljivost, ambicioznost, ki pa ni usmerjena na rezultate, temveč na poudarjanje in povzdigovanje lastne osebnosti (Kovač 2001: 210). V nekem odstavku romana *Znakovi pored puta* iz leta 1978 Andrić relativizira interkulturalno svoje in tuje z navodilom: presodite sami, kaj drži in kaj ne (Kovač 2001: 212).

Maria Todorova (2001: 41) navaja, da je Smithovo pisanje o Balkanu z začetka 20. stoletja eden redkih primerov, kjer si je »moškost« Balkana prislužila pozitivno oceno. V domala vseh drugih opisih je značilen balkanski moški neomikan, primitiven, surov, neusmiljen in brez izjeme neurejen. Kot poudarja Leerssen v svoji študiji z naslovom *Nacionalna identiteta in nacionalni stereotip* iz leta 2003 »južnjaki« (predvsem prebivalci južnih delov neke države ali Evrope nasploh) večinoma živijo počasneje, manj obremenjeno, so manj podjetni, manj zanesljivi, so idealisti, ki ne živijo na trdnih tleh. Kontrastno podobo »južnjaka«, pozitivno oziroma nevtralno uporabo stereotipa, ki je redka izjema v pregledani kratki prozi, opazimo v kratki zgodbi Draga Jančarja z naslovom *Prerokba* (2004): poleg Slovenca Antona Kovača vojsko služi tudi Srb profesor Trule, izjemno razgledan in izobražen človek, ki se pripravlja na delo na univerzi, kjer bo predaval o biblijskih temah v svetovni književnosti.

4 Podoba tujega v kratki prozi Polone Glavan

V kratki zgodbi Polone Glavan z naslovom *Nenavadna identiteta Nine B* sprva otrok, kasneje pa najstnica Nina, v odsevu Tujega išče lastno identiteto. Nina svojo identiteto v občutljivem obdobju razpada Jugoslavije, ko se poudarja lastni narod in želja po samostojnosti in odcepitvi, utemelji na prav posebnih, sprva nepričakovanih podobah o lastnem narodu. Potovanja v tujino ji odprejo oči in zave se, da je geslo današnjega časa (pričujoča zgodba se zaključi z letom 2004, ko se Slovenija priključi EU) večkulturnost, ki pa jo razumemo na različne načine. Pomeni lahko soobstoj več kultur na enem prostoru ali mešanje kultur v družbi in na ravni posameznika, v Nininem primeru pa gre predvsem za odprtost za druge in tuje kulture, ki je bila njenim staršem in starejšim generacijam večinoma še neznana. Lastno identiteto oblikuje v intersubjektivnem odnosu, v produktivnem in odprtem dialogu z Drugim.

Ironična kratka zgodba *Nenavadna identiteta Nine B* se prične z navajanjem bogatih, stereotipnih in že znanih podob o lastnem oziroma tujem narodu. Izpostavi originalne osebne podobe slovenskega naroda o sebi (avtostereotipi) in tujih, drugih narodih (heterostereotipi). Hkrati pa je besedilo bogato s podobami drugih narodov, tujcev. Literarno besedilo gradi na značilnih opozicijskih parih. Na eni strani se Nina sreča z Evropo, na drugi z Balkanom; najprej z Nemci, kasneje, na svojih prvih potovanjih, pa z mladimi iz zahodnoevropskih držav, še prej pa s prebivalci nekdanjih jugoslovanskih republik – Balkanci ali »južnjaki«. Lasten narod Nina postavlja nekam »vmes«; zanj je značilna nejasna identiteta, ki pa jo kasneje, kot študentka, utemeljuje na povsem drugi kategoriji: redkosti in s tem eksotičnosti.

Literarne podobe Slovencev in tujcev so žive, ironične in stereotipne. Izpostavljen je očetov ponos, da je pravi Slovenec in da »krvi ne gre kvariti« (čeprav ni vedel za prababičino ljubezen do nekega tujega, vlaškega trgovca) (Glavan 2004: 34). Na primeru Ninine družine spoznamo tipične vzorce obnašanja: Slovenec je ponosen lastnik velike, urejene, kar pretirano čiste hiše, ki mu je prinesla »dvanajst let kreditov, štiri leta brez dopusta in prostih vikendov, čir na želodcu« (Glavan 2004: 33). Slovenec goji čustven odnos do avtomobila, Slovenka pa pretirano čisti in ureja stanovanje. Slovenec se slednjemu opravilu raje izogne in medtem smukne v bližnji bife. Leksikalni stereotipi, ki v tej kratki zgodbi označujejo Slovence, so: Lastna hiša, Avtomobil, politika nevmešavanja do Sosedov, Lepo obnašanje pred obiski in Pridno učenje (njihova pomembnost je poudarjena z veliko začetnico). Stereotipno je predstavljeno tudi preživljanje dopusta: še v skupni Jugoslaviji in vedno na »našem« morju, v prikolici.

Ninina identiteta se je izoblikovala skozi ključne dogodke slovenske zgodovine. Ninina srečanja z drugimi narodi so produktivna; dialog s prebivalci južnih republik nekdanje Jugoslavije ji omogoča subjektivni pogled, pogled od blizu, ki omogoča dopuščanje drugačnosti.[5] Vendar je pogled na različne narode različen, opazna je dihotomija: na vljudne nemške turiste z urejenimi prikolicami in s sijočimi avtomobili gleda kot na Kulturo, na nevljudne domačine pa kot na Drugo kulturo. Formulacija Drugosti je torej zelo pogosta s pomočjo nasprotnih parov: divjak proti civiliziranemu, barbar proti kultiviranemu, odrasel proti otroku itn.

Glavna oseba se zave, da so te ogromne razlike (o katerih govori večina) pravzaprav neznatne in izključno opazne navzven: »južnjaki« so govorili glasno, nevljudno in gledali naravnost v oči, se želeli pogovarjati z Nininim očetom, imeli so temnejšo polt in temnejše lase, razmišljali pa so precej podobno kot ona sama. Zanimivo je tudi, da so vsi omenjeni tipični »južnjaki« moškega spola. Leksikalni stereotipi, ki označujejo »južnjaka«, so: rjavi, nevljudni, glasni, Druga kultura. Nekaj besednih zvez je zapisanih v izvirnem jeziku; neprevedene poskrbijo za posebno živost zgodbe in prikaz pristne govorice.

S komuniciranjem, približevanjem in z dotikanjem se je Ninin pogled na tujca občutno spreminjal. Nina v nasprotju s svojim očetom stereotipno mnenje o izvoru slovenskega naroda, ki ga prinaša začetek kratke zgodbe, preseže. Njena identiteta, ki je sprva netrda ali »tekoča«, če si sposodimo termin sociologa Zygmunta Baumana, je vse manj obremenjena s splošnimi mnenji, ki onemogočajo določljivost in sproščenost ter neobremenjenost subjekta (Zidar 2006: 22–23). Ninina podoba iz otroštva o lastnem in tujem se mehča in podira. Upre se tipični slovenski zaprtosti, ki je ob osamosvojitvi še vedno utemeljevala svoj narod na mnogih plemenitih lastnostih in predvsem na trditvi: »Slovenci nismo Balkanci.« (Glavan 2004: 38.) Spozna, da so mladi Hrvati svojo identiteto utemeljevali na istih lastnostih kot Slovenci – tudi oni »niso Balkanci«. Balkan je bil sinonim za »krvave štorije, ki so se odvijale v njegovih nedrjih«, za primitivnost in nazadnjaštvo. Slovenci se na koncu izkažejo (ob pogledu z distance) strogi, pikolovski, zaprti in prestrašeni (Glavan 2004: 40).

---

5 Meta Grosman poudarja, da se v Evropi in v EU kot vrednota uveljavlja ohranjanje kulturne različnosti z oznako *različnost v enotnosti*. Dean Komel opozarja, da na tako misel naletimo že v stari Grčiji, pri Heraklitu. Koncept interkulturnosti je po njegovem mnenju nekaj, kar deluje skozi tradicijo (Grosman 2004: 18).

5 Podoba tujega v kratki zgodbi Maje Novak

V zbirki Maje Novak z naslovom *Zverjad* (1996) najdemo dve zgodbi, ki slikata podobo »južnjaka«. Kratka zgodba *Betula v ulici Vase Miskina* razkriva predvsem negativni odnos do tujega ter grenak priokus, ki je ostal po koncu vojne na Balkanu. V ironični in duhoviti kratki zgodbi *Propad Pirnatove hiše* pa najdemo precej bolj stereotipno podobo »južnjaka« kot v zgodbi Polone Glavan. Vsakdanji dolgčas v tipični slovenski družini razburka pojav »južnjaka«, tujca, ki junaško reši njihovega sina Robija Pirnata pri padcu z balkona v šestem nadstropju.

»Ko bi vedela, v kaj se bo zapletla, bi nedvomno raje sama skočila s tistega nesrečnega balkona.« (Novak 1996: 122.) S to mislijo vsevedni pripovedovalec napove usodno obiskovanje Buca, ki ga je dečkova mama v znak zahvale povabila na večerjo. »Južnjak« v tej kratki zgodbi je precej nevljuden, za zamujanje se ne opraviči, brez dovoljenja si prižge cigareto in kadi kot Turek, riga med jedjo, kritizira hrano in se ne zna pogovarjati. Njegov sistem shem, ki jih uporablja za razumevanje sveta, je drugačen. Družina ga skuša razumeti, poskušajo odkriti na njem nekaj, kar bi jim bilo všeč, dopovedujejo si, da niso nestrpni do tujcev. Pripravljeni so ga bolje spoznati, da bi »pod to grobo zunanjostjo naleteli na čisto zlato«, premostiti želijo »stoletja kulturnih razlik« (Novak 1996: 124–125). Poseben, socio-psihološki in teoretično zelo zanimiv primer v tej kratki zgodbi je uporaba tujega jezika v funkciji komike ali za še močnejše poudarjanje tujega, drugačnega. Zanimivi so leksikalni stereotipi, ki se pojavljajo v obravnavani kratki zgodbi:

1. besede, ki izhajajo iz opazujoče dežele in služijo za definicijo opazovane dežele in njenih prebivalcev (Buco je spontan in dober, pripravljen pomagati, hkrati pa deprivilegiran, ker se ne zna vesti, zamuja, riga, kritizira gostiteljičino kuho itn.);
2. besede, vzete iz jezika opazovane dežele, iz izvirnega jezika, brez prevoda v ciljnem jeziku opazovane dežele (A šta bih?, lozovača itn.). (Novak 1996: 122–123.)

Po peti večerji Pirnatovi ne zdržijo več, želijo se ga znebiti, ne da bi ga prizadeli. Skušajo mu pobegniti, a njegova podoba jim sledi povsod. Zgodba ima značilen odprti konec, ki se konča kot modrovanje, da je nemogoče popolnoma razumeti drugega, ker je vsak človek otok. Konča se celo s črno, grozljivo napovedjo: »/.../ položaj je brezupen in nekega jutra bomo drug drugega brez pravega vzroka s svojimi belimi pernicami zadušili v spanju.« (Novak 1996: 131.) Razpad Pirnatove hiše pričakovano, že skoraj stereotipno in podobno kot v mnogih slovenskih povestih iz druge polovice 19. stoletja, povzroči tujec.

6 Sklep

V obravnavani kratki prozi se zrcali realizem osebnega izkustva pri stiku s tujo kulturo. V obeh zgodbah tujci kažejo tudi pravi obraz domačinov in razkrivajo njihov odnos do drugačnega. Stiki različnih kultur so vedno malo drugačni, v obeh zgodbah pa je ironizirana stereotipna ksenofobičnost Slovencev.

Kratki zgodbi prinašata podobno podobo tujca, »južnjaka«, tematizirata večkulturno življenje, možnost sprejemanja drugih kultur, sporočilo o možnosti sobivanja pa je različno, celo nasprotno. Ironična kratka zgodba Polone Glavan ponuja možne načine soobstoja različnih kultur in narodov; tak odnos imenujemo filija. V kratki zgodbi Maje Novak, ki izpostavlja odnos, imenovan fobija, pa se ves trud, da bi se vživeli in razumeli drugačno kulturo, izjalovi.

Izbrana kratka proza in literarna dela nasploh imajo moč, da preigravajo in ironizirajo stereotipne podobe in tako skušajo opozarjati na banalnost in škodljivost stereotipov, s čimer lahko prispevajo vsaj k boljšemu poznavanju, če ne že k večjemu razumevanju med posameznimi narodi.

Viri in literatura

GLAVAN, Polona, 2004: *Gverilci*. Ljubljana: Študentska založba.
GROSMAN, Meta, 2004: *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: ZIFF.
JANČAR, Drago, 2004: *Človek, ki je pogledal v tolmun*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
KOVAČ, Zvonko, 2001: *Poredbena i/ili interkulturna povijest književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
LEERSSEN, Joep: *National identity and national stereotype*, 2003. Http://cf.hum.uva.nl/images/info/leers.html (25. 1. 2006).
MUSEK, Janek, 1994: *Psihološki portreti Slovencev*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
NOVAK, Maja, 1996: *Zverjad*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
PAGEAUX, Daniel-Henri, 2002: Uvod v imagologijo. *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti (imagološko berilo)*. Ur. T. Smolej. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.
SVETINA, Matija, 2002: Stališča, predsodki in stereotipi. *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti (imagološko berilo)*. Ur. T. Smolej. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.
TODOROVA, Maria, 2001: *Imaginarij Balkana*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.
ZIDAR, Marija, 2006: Več svobode imate, bolj sanjate o varnosti (Zygmunt Bauman, sociolog). *Delo*, 25. februar. 22–23.

Maja Melinc
Srednja vzgojiteljska šola in gimnazija, Ljubljana
UDK 372.882(497.4:450.2/.4):323.1

Literarna vzgoja – izhodišče za razvijanje nacionalne pripadnosti

Prispevek prinaša izsledke empirične raziskave med dijaki v italijanskem zamejstvu in v Sloveniji. Obravnava pomen literarne vzgoje za razvijanje zavesti o narodni pripadnosti kot dela kulturne zmožnosti/kompetence. Zanimalo nas je, v kolikšni meri se te naloge zavedajo ter kako jo izvajajo učitelji in dijaki. Ali literarno vzgojo razumejo kot vzgojo za razvijanje zavesti o nacionalni pripadnosti/identiteti, s katerimi metodami jo spodbujajo in s katerimi vsebinami, kakšen je njihov odnos do teh vprašanj.

This contribution presents the findings of empirical research carried out among secondary pupils in Slovene ethnic areas in Italy as well as in Slovenia itself. It discusses the importance of literary education for the development of awareness of national allegiance as part of cultural competence. We were interested in the extent to which teachers and pupils were aware of this task and how it is carried out. Is literary education seen as development of awareness of national allegiance and identity, what methods are used to promote it and what content, and finally, what is their attitude to these questions?

Uvod

Danes se veliko govori o vzgoji za strpnost in medkulturnost. V šolstvu, naravnanem na tekmovalnost, uporabnost znanja in pridobivanje kompetenc, se ponovno obujajo tradicionalna, vzgojna, etična in socialna plat pouka. Dokumenti OZN in Sveta Evrope posvečajo veliko pozornost pouku jezika in književnosti pri usposabljanju učencev za medkulturno komunikacijo in vzgoji za evropsko identiteto. Na obmejnih območjih, kjer sta prisotni dve različni kulturi, je medsebojno spoznavanje in spoštovanje nujni pogoj kakovostnega dela v šoli. O pomenu vzgoje zavesti o nacionalni pripadnosti za medkulturno razumevanje je bilo že veliko napisanega (Byram 2005, Freire 2004, Benjak 2005, Požgaj 2005, Mikolič 2005). Byram je mnenja, da sta temeljna pogoja za medkulturno sporazumevalno zmožnost vedenje o sebi in drugem, procesih interakcije na individualni in družbeni ravni ter odnos v smislu zanimanja in odprtosti, sposobnosti relativizacije vrednot lastne kulture in pozitivnega vrednotenja drugih kultur. Zunanja dejavnika take zmožnosti naj bi bila vzgoja ter kritična kulturna zavest kot sposobnost kritičnega vrednotenja lastne in drugih kultur (Mikolič 2004: 40).

V slovenski zavesti je prav literatura močan kulturni dejavnik, ki odločilno oblikuje zavest o narodni pripadnosti, kar potrjujejo tudi sistemske teorije, ki jo obravnavajo kot poseben družbeni sistem, ki ima moč spreminjati ali ohranjati družbene odnose. Nagovarja nas kot razumska, čustvena in družbena bitja, aktivira naše čute, čustva, strasti, vpliva na naše zaznave, razumevanje in razmišljanje, na našo solidarnost, moralnost in etično držo. V nasprotju z globalizacijskimi trendi po uniformiranju ljudi literatura pospešuje senzibilizacijo, izostruje zaznavanje sveta in spodbuja empatijo (Šlibar 2006: 28, 29).

Od tod sledi, da mora biti eden od ciljev književnega pouka[1] tudi razvijanje zavesti o narodni pripadnosti kot dela kulturne zmožnosti/kompetence, ki naj razvija »močan občutek identitete, povezan s čutom za razlike«. Med branjem literarnih del in hkrati med posrednim sprejemanjem nacionalnih prvin slovenske kulture, prihaja v učenčevi osebnosti pri procesu sprejemanja informacij do mnogih, zelo zapletenih psihičnih procesov. Učenec v procesu učenja/branja vgrajuje v svojo osebnostno strukturo vrednote, ideološka stališča ter vzorce in norme obnašanja (Židan 1992: 18). Literarni teksti nudijo priložnost za pogovor o medčloveških in medkulturnih odnosih, analizo različnih značajev, identifikacijo bralca, spoznavanje družbenih norm, navad, izročil in vrednot. Učitelj naj bi se v pedagoški praksi zavedal vseh dimenzij vrednot[2] in jih odgovorno oblikoval pri učenčevi osebnosti.

Raziskava med dijaki na stičišču italijanske in slovenske kulture

Zanimalo nas je, v kolikšni meri se te naloge zavedajo in kako jo izvajajo učitelji in dijaki. Ali literarno vzgojo razumejo kot vzgojo za razvijanje zavesti o nacionalni pripadnosti/identiteti, s katerimi metodami jo spodbujajo in s katerimi vsebinami, kakšen je njihov odnos do teh vprašanj.

Raziskava[3] je pokazala, da se dijaki v medkulturnem prostoru svoje narodnosti razmeroma dobro zavedajo. Nadgradnjo narodne pripadnosti/identitete predstavlja nacionalna/narodna zavest, ki pomeni prehod od trpnega v dejavni odnos do lastne narodne identitete in naroda. Nad 60 % dijakov[4] se je sicer opredelilo za nacionalno zavedno osebo, slabih 40 % pa o tem ne razmišlja, saj meni, da to ni pomembno za njihovo življenje. Na vse te tri komponente narodne zavesti, kognitivno, emocionalno in aktivnostno, lahko z osvetlitvijo kulturnih posebnosti v slovenskih in tujih besedilih vpliva pouk slovenščine. Raziskava dokazuje, da dojemajo učitelji in dijaki kot enega izmed pomembnih ciljev književnega pouka tudi razvijanje zavesti o narodni pripadnosti. Skoraj 50 % dijakov in 69 % profesorjev na obeh straneh meje je potrdilo, da pri pouku književnosti posvečajo pozornost tudi krepitvi zavesti o narodni pripadnosti, 16 % zamejskih in 9 % dijakov v Sloveniji pa bi temu rado namenilo še več poudarka kot do sedaj. Med naštetimi besedili,[5] ki se jim zdijo za nacionalno vzgojo najpomembnejša, med dijaki na slovenski in italijanski strani meje po izboru[6] prednjači Gregorčičeva *Soči*, pri zamejcih si sledita Pahorjevo *Mesto v zalivu* in Prešernov *Sonetni venec*, pri dijakih v matični domovini pa Vodnikova *Pesma za moje rojake* in Cankar-

---

1 Opredelitev evropskih smernic v izobraževanju Sveta Evrope.

2 Vrednote sestavljajo kognitivne (spoznavne), emocionalne (čustvene) ter konativne (dejavne) prvine (Židan 1995: 14).

3 Raziskavo smo opravili aprila 2007 med dijaki predzadnjih letnikov (rojeni leta 1989). Vprašalnik je rešilo skupaj 205 anketirancev – 15 profesorjev in 190 dijakov – 60 dijakov iz Gimnazije Nova Gorica, 40 dijakov iz Gimnazije Koper, 30 dijakov iz Državnega izobraževalnega zavoda s slovenskim učnim jezikom Trubar-Gregorčič Gorica (Gorica), 60 dijakov iz Državnega znanstvenega liceja s slovenskim učnim jezikom France Prešeren (Trst). Vprašalnik so reševali 30 minut.

4 67 % dijakov na slovenski strani meje in 61 % dijakov na italijanski strani meje se je opredelilo kot nacionalno zavedna oseba. 100 % profesorjev se ima za nacionalno zavedno osebo.

5 Dijaki in profesorji so morali izmed naštetih besedil izbrati tri, ki se jim zdijo za vzgojo zavesti o nacionalni pripadnosti najpomembnejša. Sami so lahko dodali eno literarno delo, ki po njihovem mnenju omogoča razvijanje te zavesti.

6 Izbor dijakov na italijanski strani meje – *Soči* (56 %), *Mesto v zalivu* (50 %) in *Sonetni venec* (34 %), izbor dijakov na slovenski strani meje – *Soči* (62,4 %), *Pesma za moje rojake* (42 %), *Hlapci* (37 %). Izbor profesorjev na obeh straneh meje – *Mesto v zalivu* (51 %), *Sonetni venec* (50 %), *Kaplan Martin Čedermac* (50 %).

jevi *Hlapci*. Profesorji na obeh straneh meje so poleg Pahorjevega *Mesta v zalivu* največkrat izbrali Prešernov *Sonetni venec* in Bevkovega *Kaplana Martina Čedermaca*. Dela so izbrali zaradi nacionalno kulturnega pomena (52 %) oziroma poudarjene nacionalne identitete (37 %). Zanimivo je, da je okoli 60 % dijakov na obeh straneh meje kot predmet, ki je za razvijanje nacionalne pripadnosti najpomembnejši, izbralo zgodovino, slovenščino pa 40 % anketiranih. Pri učiteljih je rezultat drugačen, saj jih je kar 70 % največji pomen za razvoj slovenstva pripisalo predmetu slovenščina. Kot najprimernejši pristop za razvijanje narodne zavesti so dijaki največkrat navedli spoznavanje literarnozgodovinskega razvoja,[7] profesorji pa branje in interpretacijo slovenskih književnih besedil.[8] Pri vprašanju, ali je pouk književnosti dovolj naravnan tudi k razvijanju evropske zavesti,[9] se rezultati med dijaki na obeh straneh meje razlikujejo. 51 % dijakov iz matične domovine meni, da je temu namenjeno dovolj pozornosti, 65 % zamejskih dijakov pa bi evropski zavesti namenilo še več poudarka. Oboji se strinjajo, da naj bosta pri pouku književnosti slovenska in svetovna književnost enakomerno zastopani.

Zaključek

Pouk književnosti lahko veliko pripomore k razvoju osebnosti dijakov in je s funkcionalnimi, izobraževalnimi in vzgojnimi nalogami izredno pomemben za oblikovanje njihove lastne osebne, kulturne in nacionalne identitete v družbi. Raziskava je pokazala, da se dijaki in učitelji zavedajo svoje nacionalne pripadnosti in imajo za eno od nalog literarne vzgoje tudi krepitev zavesti o narodni pripadnosti.[10] 36 % dijakov na slovenski strani meje pripisuje globalizaciji velik vpliv na oblikovanje nacionalne zavesti, 34 % zamejskih dijakov meni, da ta na njihovo zavest ne vpliva, 50 % dijakov na obeh straneh meje pa se ni moglo odločiti oziroma globalizaciji pripisuje le malo vpliva. Izkazalo se je, da ima nacionalna identiteta še vedno velikansko prednost pred idejo skupne evropske identitete, kar potrjuje raziskavo Evrobarometra, ki je pokazala, da se prebivalci Evrope najprej identificirajo z lokalnimi skupnostmi oziroma mesti, potem pa si sledijo država in regija ter šele na koncu »Evropa« (Rizman 2004: 118).

Literatura

BYRAM, Michael, 2005: *Bez prerasuda i stereotipa*. Rijeka: Izdavački center Rijeka.

FREIRE, Paulo, 2004: *Pedagogy of Hope. Reliving Pedagogy of the Opressed*. London, New York: Continuum.

MIKOLIČ, Vesna, 2005: Osmisliti obstoj jezika. *Slovenščina in njeni uporabniki v luči evropske integracije*. Ur. V. Mikolič, K. M. Bratina. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. 9–10.

---

7 44 % zamejskih dijakov, 42 % dijakov v matični domovini.

8 63 % profesorjev na obeh straneh meje.

9 Evropsko zavest so dijaki in profesorji opredelili kot zavest o skupnih lastnostih in razlikah (63 %).

10 To potrjuje študijo IEA (Mednarodne organizacije za raziskovanje dosežkov v izobraževanju) o državljanskem izobraževanju po svetu, ki je bila izvedena leta 1999 med osnovnošolci in dijaki ter je pokazala, da se mladi v Sloveniji po nacionalni pripadnosti sicer uvrščajo v mednarodno povprečje, glede odprtega, diskusijsko naravnanega vzdušja v razredu pa sodi Slovenija na najnižje mesto na lestvici. To sicer ne pomeni, da diskusija v naši šoli ni mogoča, vseeno pa bi bilo potrebno spremeniti tradicionalni pogled, da diskusija samo krade čas, ki bi ga lahko koristno porabili za »jemanje snovi« (Šimec, Štraus, Sardoč 2004: 45–62).

MIKOLIČ, Vesna, 2004: Medkulturna slovenistika – realnost ali izziv? *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 37–47.

RIZMAN, Rudi, 2003: Nacionalna in evropska identiteta: kohabitacija, sinergija ali konflikt? *Prihodnost Evropske unije*. Ur. S. Gaber, Z. Šabič, M. Žagar. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije.

ŠIMEC, Marjan, ŠTRAUS, Mojca, SARDOČ, Mitja, 2004: Empirični pogledi na dilemo med domovinsko in državljansko vzgojo. *Šolsko polje* 15/1–2. 45–62.

ŠLIBAR, Neva, 2006: Barve strpnosti, besede drugačnosti, podobe tujosti. Zakaj in kako preko književnosti vzgajati za strpnost, sprejemanje drugačnosti in tujosti? *Barve strpnosti, besede drugačnosti, podobe tujosti*. Ur. N. Šlibar. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Center za pedagoško izobraževanje. 13–46.

ŽIDAN, Alojzija, 1996: *Metadidaktično poučevanje in učenje družboslovja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Tina Preglau
Ljubljana
UDK 821.163.6.09-1 Šalamun T.

»Križan sem. Med celinami. Med ljudmi.« Interkulturna interpretacija poezije Tomaža Šalamuna

V prispevku obravnavam poezijo Tomaža Šalamuna z vidika interkulturnosti, pri čemer izpostavljam pesnikov odnos do Slovenije, Slovencev in njegove lastne slovenskosti v primerjavi z njegovim odnosom do tujine, konkretno do Severne Amerike, ki je najbolj zaznamovala njegovo literarno in osebno pot. Pomemben segment Šalamunovega odnosa do tujega je tudi jezik, saj je skozi ves opus opazno kolebanje med maternim jezikom in sodobno *linguo franco* – angleščino.

The poetry of Tomaž Šalamun is discussed from the point of view of interculturality: the poet's attitude to Slovenia, the Slovenes and his own Sloveneness in comparison with his attitude to abroad, in particular North America, which has most marked his literary and personal journey. An important aspect of Šalamun's approach to the foreign is language, as through his complete oeuvre there is a noticeable fluctuation between his mother tongue and the contemporary *lingua franca* English.

1 Uvod

Ob branju poezije Tomaža Šalamuna že od *Pokra* (1966) naprej hitro naletimo na kopico imen, pojmov, misli in citatov, ki se jih nikakor ne da razvozlati brez aplikacije teorij medbesedilnosti in interkulturnosti. Interkulturnost je v slovenskem literarnem prostoru stalnica že od 18. stoletja, ko je bilo v slovenski literaturi tuje izrazito negativno (Hladnik: 2005: 12). Danes, v času, ko poudarjamo pojem globalizacije, se je ta odnos do drugih kultur v literaturi spremenil. Druga polovica 20. stoletja je bila prehodno stanje v današnjo odprtost in sprejemljivost. Najbolj popularen del moderne književnosti se je prenavljal v nenehnem stiku s francoskim eksistencializmom, strukturalizmom, nemško fenomenologijo in filozofijo biti, ameriško literaturo beatnikov, lingvizma in postmodernistične metafikcije (Novak Popov 2005: 122–123). Eden vodilnih akterjev v tem je bil tudi Tomaž Šalamun. Interkulturne vidike nakazuje že njegova biografija, ki jo močno zaznamuje nenehno potovanje in premikanje po Evropi in drugih predelih zemeljske oble, kar nakazuje naslovni citat iz zbirke *Balada za Metko Krašovec* (1981). Tovrstno življenje označuje pesnika Tomaža Šalamuna in lirski subjekt v množici njegovih 34 pesniških zbirk kot »nekje vmes« – med državami (Slovenija, Mehika, ZDA), med kontinenti (Evropa, Severna in Južna Amerika), med umetnostmi (nadarjen glasbenik, ki opusti klavir že kot otrok) in nenazadnje med jeziki, saj je njegova poezija polna tujejezičnih interpolacij (angleških, španskih, francoskih, nemških itd.).[1] Tovrsten način dojemanja bivanja in obstajanja, pogled na svet in na druge ljudi skozi egalitarnost in odnos enakosti lepo opiše hrvaški izraz »ukrštavanje« (Kovač 2001).

1 Več o tem v diplomski nalogi Tine Preglau *Prevodi pesmi Tomaža Šalamuna v angleščino po letu 1995*, Ljubljana: Filozofska fakulteta 2005.

2 Šalamunov odnos do domačega

V Šalamunovi poeziji je zaslediti številne opazke in mnenja o Slovencih in slovenskem. Te opazke so tako pozitivne kot negativne, vedno pa se v njih kaže nostalgija.

2.1 Odnos do slovenskega okolja, narave

Slovensko okolje mu predstavlja lepo, neokrnjeno naravo, kamor se rad zateče v mislih; ko je na tujih tleh, v ZDA in Mehiki, ga zgolj utrinki iz narave ponesejo domov, v Istro ali v slovenske hribe. V prelomni zbirki *Amerika* (1972), kjer Evropo (in z njo Slovenijo) enači z naravo, gorami, slapovi (omenja Slap Savico, Trnovski gozd, Čaven in druge dele Slovenije), mu Amerika nasprotno predstavlja mesta (Boston, Iowo, Pennsylvanio). Prizna, da se niti v enem niti v drugem ne najde: »Vem, kaj je slap, ne vem kaj je slap // Vem, kaj je Boston, ne vem, kaj je Boston«. Po zgledu *Prišlekov* Lojzeta Kovačiča se v kar dveh svojih zbirkah – *Soy realidad* (1985) in *Živa rana, živi sok* (1988) zelo detajlno sprehaja po Ljubljani (*Od Dalmatinove do Masarykove*), omenjeni pa so tudi drugi deli Ljubljane (*Žale*, *Vrhovci*, *Tromostovje*), ki so posebej z naslovi izpostavljeni deli.

2.2 Navezava na slovensko tradicijo in literaturo

Šalamun je nepretrgoma povezan tudi s tradicionalnim, pa naj govorimo o slovenski kulturi ali o literarnih predhodnikih. Šalamuna na tradicijo in predvsem slovenske pesnike vežejo močne vezi, o katerih govori brez vsake dlake na jeziku. Tako se primerja s Kocbekom, ki ga čuti kot edinega pesnika, s katerim se lahko meri: »Izogibal sem se Te, veliki poet / in mislec, ki si mi bil pretežko / breme«; precej pa ima povedati tudi o Cankarju in Župančiču,[2] saj meni, da bo edini preživel generacije: »Če sem edini, ki v njem diha svoboda, / ne bom se predal« (*Gluhim bratom*). Prihodnost vidi, podobno kot pred njim že Kosovel, v spremembi: »Da se vse to prijetno in ljubeznivo zbalansira in naredi Srednjo Evropo bivalno, za Novi Jeruzalem« (*Praznik*). V osemdesetih letih, ko se seznani s pesnikom Alešem Debeljakom, pa Šalamun doživi veliko pesniško olajšanje, uvidi namreč, da v prenašanju slovenske poezije preko meja in čez ocean ni več sam, ampak ima v tem pesniškega in kozmopolitskega naslednika.

2.3 Mnenje o slovenski mentaliteti

Šalamuna obremenjujeta slovenska mentaliteta in dojemanje sveta, kot na primer »zaplankanost« in nevoščljivost, ki jo imenuje tipično karakterno lastnost Slovencev, ki se radi vtikajo v vsakogar. Še posebej naj bi jim bil zanimiv on sam, saj »v Ljubljani rečejo ljudje: poglej! To je Tomaž Šalamun, v trgovino je šel, / s svojo ženo Maruško kupuje mleko, / da bi pil mleko. / That's history« (*History*). Slovence zmerja z »gruntarji«, pravi tudi »Ne maram, da me še do / sem zasleduje ta zbegana duša / Kranjcev«. Tovrstna kritika celo presega geografske meje Slovenije, razširi jo namreč na ves slovanski svet.[3] Apologetsko napoveduje usodo majhnega slovenskega naroda in se boji: »Narodi, ki nehajo pripovedovati štorijo, umrejo.«

---

2 Zelo je znana parodija Župančičeve *Dume* – hvalnice slovenstva, domovine in naroda pa tudi otroštva, idiličnega kmečkega življenja ter intelektualnega in fizičnega dela v tujini.

3 »Zgodovina Slovanov / je na primer totalno zanikrna. / Zanikrna in temačna, / žalostna. /…/ Torej Slovani iz zgodovine ven« (*O Slovanih*).

2.4 Recepcija Šalamunove poezije

Skrbi ga odnos rojakov do njegove poezije, saj se zaveda, da je v tujini bolj popularen. Čeprav so mu Slovenci pozneje podelili Prešernovo nagrado in druga priznanja, ga slovenska publika še danes etiketira z oznako, ki so mu jo literarni kritiki nadeli v šestdesetih letih preteklega stoletja – *enfant terrible*. Že v zbirki *Praznik* (1976) je povedal, da so doma »domače travme«, v katerih lahko napiše »komaj 20 % pesmi«, kajti, kot pravi, »vedno moram bežati od zemlje, ki bi jo rad najbolj ljubil«, in štiri leta kasneje v *Baladi za Metko Kraševec* (1981): »Jasno, da kot slovenski pesnik delujem socialno / bolj gluh kot Beethoven« (*De reum naturae*). V Sloveniji ga, kot pravi v pesmi *Oblastnike pozivam k nežnosti*, berejo preveč monološko, samo skozi ironijo in ga zaradi sovraštva do duhovnosti, strahu pred svobodo in dostojanstvom puščajo na sezonskem delu v tujini (Novak Popov 2005: 128). V *Metodi angela* (1978) se identificira s podobo drugačnega, narazumljenega in stigmatiziranega belega slona: »Jaz sem, beli slon. / Ste si pravzaprav ogledali moj / tulec, moj rilec, mojo umetnosti / stavbarstvo in moje izdelke« (*Beli slon*).

3 Šalamunov odnos do tujega

Šalamunovo tuje se zrcali v različnih prvinah, a ta predstavitev se osredotoča zgolj na Severno Ameriko, ki je najbolj od vseh geografskih območij ogrožala Šalamunovo slovensko identiteto. Šalamun obravnava Ameriko z različnih vidikov, ki se jih ne da vkalupiti. V prvi vrsti ga Amerika fascinira kot geografski prostor, ki ga ne zaznamuje zgolj prostranost v dejanskem prostoru, ampak tudi v pesnikovi ustvarjalni svobodi. Ta geografska determiniranost se močno navezuje na kulturno dojemanje ZDA, ki pesnika še bistveno bolj prevzame, to pa je tudi začetek drugačne avtobiografskosti, v kateri ima Amerika pomembno konstitutivno vlogo. Tako pravi v zbirki *Amerika* (1972): »Od takrat naprej letim z letali in gledam zemljo. / Od takrat naprej imam Social Security Number in sem renegat. / Največji slovanski pesnik. Right.« in v zbirki *Balada za Metko Krašovec* (1981): Tu sem./ Roke mi žarijo. / Moja usoda je Amerika (*Zakaj stanujemo ...*). Že ko je prvič (v sedemdesetih) prišel v New York, se je zavedal, »da je samo vprašanje časa, kdaj me bo / New York City izbruhnil pod nebo kot / zvezdo.« Svojo pot je nadaljeval v umetniški koloniji Yaddo, kjer si je pridobil pesniških prijateljev in sodelavcev; tu se je pot interkulturnosti, ki jo je sicer živel že od otroštva, nadaljevala in se hkrati šele dobro začela. Rodili so se vzajemni vplivi pesnikov drug na drugega; poezija beatnikov, lingvistične poezije, New York School pesnikov in drugih (neameriških) sodobnikov je močno zaznamovala poezijo Tomaža Šalamuna, prav tako – rušilno – moč pa ima na mlade generacije tudi on, saj spada med devet (živih ali mrtvih) najpomembnejših pesnikov, ki vplivajo na mlado ameriško generacijo ustvarjalcev (Milek 2005). Debeljak (1997) pa zatrjuje, da je poezija, s kakršno se je Šalamun seznanil v Ameriki, pod njegovim peresom (v okviru ustvarjanja OHO-jevcev) nastajala že v šestdesetih letih preteklega stoletja. Znana ameriška pesniška imena, kot sta na primer Bob Perelman,[4] predstavnik lingvistične poezije, ali John Ashbery, postanejo konstantni sestavni del Šalamunove poezije. Tako na primer v svojo poezijo vključi citat slednjega:

4 Bob Perelman je pesnik lingvistične poezije, pa tudi eden pomembnejših prevajalcev Šalamunove poezije v angleščino.

> Ashbery v Cooper Union 1986: 'And if you did / good that's
> fine, but if you did bad it don't make no
> difference, you're equal / same as others,
>
> and the devil don't give a shit who you are or
> whether your name has an umlaut to it. Flowchart,
> Carcanet, str. 100.
> (*Riva*)

V novem tisočletju je globalizacija – v konkretni obliki povezava Amerike in Slovenije – tudi pesniškemu subjektu že nekaj popolnoma vsakdanjega; tako v Ameriki hkrati bere I. G. Plamna in istočasno časopis *Village Voice* (ki prinaša literarne novice in novitete z vsega sveta) (*Vlak New York – Montreal, 24. 1. 1974*).

Velik in z vidika pesnikove identitete boleč problem sta Amerika in jezik. Šalamun je že relativno zgodaj, v sedemdesetih, ugotovil, da navduševanje nad Ameriko in želja po življenju tam prinašata nevarnost zamenjave glavnega komunikacijskega sredstva – jezika. Tako pravi: »Lingua franca me počasi papa« (*Stavros*). A tej rušilni sili angleščine se je uspel izviti in se je problematiki jezika izognil tako, da je ostal slovenski pesnik, ki v svojo poezijo v slovenščini močno vključuje tujejezične vplive. Tako se v sedemdesetih v njegovo poezijo že vrivajo angleške besede, ki predstavljajo dejanskost, ki je na Slovenskem takrat še ni bilo (air conditioning, chevrolet), v osemdesetih pa se jezika začneta že prepletati, preproste slovenske izraze nadomestijo angleški kot na primer v pesmi *Leni, začudeni R. Crumb*: »po svoji lekciji v chicaškem Art / Institute. / Well, svojih težav se lahko losajo, / I guess«; še več, angleščina slovenščino že prične izrinjati. To se stopnjuje vse Šalamunove najnovejše zbirke *Sončni voz* (2005), kjer je celotna pesem zapisana v angleščini. Kot pravi I. Novak Popov (2003: 461), je to povezano z izražanjem tematik, ki so čustveno obarvane, saj se s temi tujejezičnimi vrivki prikrito razkrivata subjektova krhkost in sentiment. Jezikovno se Šalamunovo delo realizira v medjezikovnem »skupnem okolju« (Kovač 2001: 178) in proizvaja interkulturni »vmesni smisel«, podobno kot ga konstituira sodobna interkulturna filozofija (Komel 2002: 112).

4 Zaključek

Sodobni slovenski pesnik Tomaž Šalamun se v modernem svetu nenehno išče; niha med svojo majhno domačo deželo in prostrano tujino, kjer se močno pospešita tako kvantiteta kot kvaliteta njegove ustvarjalne invencije. Z navdušenjem piše o prostosti, ki mu jo daje tuja dežela, a hkrati se na tujih tleh v spominih in asociacijah vrača domov, na rodna tla, pa čeprav o svojih rojakih ne zna vedno povedati dobrih in pozitivnih stvari. Ameriko vnaša v Slovenijo in delce Slovenije tako ali drugače daje Ameriki, pa naj bo to v poeziji ali z življenjem in vplivom tam. Je svojevrstni medkulturni pesnik globalizacije, saj njegova identiteta lahko diha le skozi to.

Viri

ŠALAMUN, Tomaž, 1966: *Poker*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
ŠALAMUN, Tomaž, 1972: *Amerika*. Maribor: Založba Obzorja.

ŠALAMUN, Tomaž, 1973: *Arena*. Koper: Lipa.
ŠALAMUN, Tomaž, 1975: *Turbine*. Maribor Založba Obzorja.
ŠALAMUN, Tomaž, 1976: *Praznik*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
ŠALAMUN, Tomaž, 1978: *Metoda angela*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
ŠALAMUN, Tomaž, 1981: *Balada za Metko Krašovec*. Ljubljana: DZS.
ŠALAMUN, Tomaž, 1985: *Soy Realidad*. Koper: Lipa.
ŠALAMUN, Tomaž, 1988: *Živa rana, živi sok*. Maribor: Založba Obzorja.
ŠALAMUN, Tomaž, 1995: *Ambra*. Ljubljana: Založba Mihelač.
ŠALAMUN, Tomaž, 2000: *Gozd in kelihi*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
ŠALAMUN, Tomaž, 2005: *Sončni voz*. Ljubljana: Študentska založba Beletrina.

Literatura

DEBELJAK, Aleš, 1997: Prisilni jopič anonimnosti. *Delo* 39/56–67.
HLADNIK, Miran, 2005: Z njihovimi ženskami se poročajte ali soočanje kultur v slovenskem zgodovinskem romanu. *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 11–19.
KOMEL, Dean, 2002: *Uvod v filozofsko in kulturno hermenevtiko*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo.
KOVAČ, Zvonko, 2001: *Poredbena i/ili interkulturna povijest književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
NOVAK POPOV, Irena, 1995: Slovenska poezija in njeni odmevi v svetu. *31. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ur. M. Orožen. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.
NOVAK POPOV, Irena, 2003: *Sprehodi po slovenski poeziji*. Maribor: Študentska založba Litera.
NOVAK POPOV, Irena, 2005: Slovenski literarni dialog s tujino. *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.
MILEK, Vesna, 2005: Jezik je takšna zver, da troši organizem. *Delo*, Sobotna priloga, 23. julij. 22–26.

Ekskurzija

Dragar

Predstavitev avtoric in avtorjev

Katja Dragar
Srednja zdravstvena šola, Ljubljana
UDK 908(497.4 Maribor)

Štajerska prestolnica, mesto pod zelenim Pohorjem

Štajerska obsega severovzhodni del Slovenije, kar tretjino njenega celotnega ozemlja. Je hribovita in gozdnata pokrajina, kjer se alpsko sredogorje znižuje v vinorodna gričevja Slovenskih goric in naprej v rodovitne nižine Dravskega in Ptujskega polja. Na Štajerskem najdemo tako stara mesta iz antičnih časov, na primer Celje (Celeia) in Ptuj (Poetovia), kot tudi novejša mesta, med njimi Velenje in štajersko prestolnico Maribor, mesto pod zelenim Pohorjem. Naselbina, iz katere se je razvilo to mesto, je nastala že v prazgodovinski dobi, ko so se ljudje naselili ob reki Dravi in začeli trgovati z lesom z bližnjega Pohorja. V 12. stoletju so zgradili grad in kasneje mesto obzidali, da bi ga obranili pred Madžari. Od tod izvira tudi njegovo ime: Burg in der Mark, kasneje Marchpurch in Marburg, tudi Marchburg, danes Maribor. Obdan z vinskimi griči in zelenimi pohorskimi gozdovi je Maribor postal turistično mesto, mesto raznolikih prireditev, od kulturnih do športnih, od festivala Lent do tekme za svetovni pokal v smučanju za ženske *Zlata lisica*. Leta 1975 je Maribor dobil svojo univerzo in tako postal tudi univerzitetno središče Štajerske.

Štajerska is the north-eastern part of Slovenia, covering a third of its territory. It is a hilly and forested region in which the lower Alpine peaks descend towards the wine-growing hills of Slovenske gorice and then on towards the fertile plains of Dravsko polje and Ptujsko polje. In Štajerska we find old towns from Antique times, such as Celje (Celeia) and Ptuj (Poetovia), as well as newer places, such as Velenje, and the regional capital Maribor, which lies beneath the green Pohorje range. The settlement from which this town grew came into being in pre-history, when people settled on the banks of the River Drava and began to trade in wood from the nearby Pohorje. In the 12th century a castle was built and later the town was encircled with a wall to protect against the Hungarians. This is how the town got its name: Burg in der Mark, later Marchpurch and Marburg, also Marchburg, today Maribor. Surrounded by vineyard-clad hills and the green Pohorje forests, Maribor has become a tourist destination, a town offering many different events, from cultural to sporting, from the Lent Festival to the World Championship skiing competition for women known as the *Zlata lisica* (Golden Fox). In 1975 Maribor got its own university and thus became the university centre of Štajerska.

1 Štajerska

Štajerska je danes največja pokrajina v Sloveniji. Obsega njen severovzhodni del; na zahodu sega do reke Savinje in Save, na vzhodu do reke Mure, na severu meji z Avstrijo in na jugu s Hrvaško.

Štajerska je pretežno gozdnata in hribovita pokrajina. Na severozahodnem delu Štajerske so Kamniško Savinjske Alpe, na severu Karavanke, pokrajina se nato na vzhodu najprej zniža v gričevje Slovenskih goric, nato pa v nižavje Panonske nižine. Tako se alpsko sredogorje umika vinorodnim gričevjem (Slovenskim goricam, Halozam, Dravinjskim goricam) in rečnim ravnicam (Ptujskemu in Dravskemu polju, ki sta del Panonske nižine).

Pomembnejša mesta na Štajerskem so Celje, Velenje, Ptuj ter prestolnica pokrajine, zeleno mesto pod Pohorjem, Maribor, ki danes šteje 150.000 prebivalcev.

(Vir: http://sl.wikipedia.org/wiki/%C5%A0tajerska)

2 Zgodovina Maribora

V času Habsburške monarhije in kasneje v obdobju Avstro-Ogrske je bilo glavno mesto Štajerske province Gradec (Graz v današnji Avstriji), zato Maribor vse do 18. stoletja ni bil posebno pomemben.

Ljudje so se ob reki Dravi naselili že v prazgodovinskem času in trgovali z lesom, usnjem, vinom in steklom, ki so ga pridelovali na Pohorju in na okoliških gričih.

V 12. stoletju je v pisnih virih prvič omenjen grad, Burg in der Mark (grad v obmejni krajini), ki so ga zgradili na bližnjem griču, na današnji Piramidi. Grad so postavili zato, da so se lahko branili pred napadi Madžarov. Ker je bila naselbina znana po gradu, je dobila ime Marchpurch, kasneje se je ime preoblikovalo v Marburg, tudi Marchburg, v ljudski govorici Marporg, v 19. stoletju pa so ime poslovenili, najprej pesnik Stanko Vraz v Branibor, nato Lovro Toman v današnji Maribor.

Leta 1209 je bil Maribor prvič omenjen kot trg, kot mesto je v pisnih virih prvič omenjen leta 1254. Konec 13. stoletja so zgradili obzidje s stolpi, v mestu so se razcveteli trgovina, obrt in vinogradništvo, kajti mesto je postajalo vse pomembnejše vozlišče med Podonavjem in Jadranskim morjem. Zgradili so minoritski samostan, v mesto se je priselilo posvetno in cerkveno plemstvo, prišli pa so tudi Židje, ki so si uredili svoj geto na jugovzhodnem delu mesta ter tam tudi postavili sinagogo. V 14. stoletju se je Maribor začel pospešeno razvijati, ker so Habsburžani v tem delu začeli intenzivno trgovati z vinom, v samem mestu pa zgradili mestni grad, ki še danes stoji na istem mestu. V 15., 16. in 17. stoletju se Maribor ni razvijal, mesto so pustošili turški vpadi, kuga in požari.

Šele v 18. stoletju si je mesto opomoglo in na novo zaživelo. Trgovanje se je razširilo zaradi ceste, ki je Maribor povezala z Dunajem, promet po reki Dravi je ponovno oživel. Leta 1758 so v mesto prišli jezuiti, ki so ustanovili gimnazijo.

V 19. stoletju sta na razvoj mesta in okolice, predvsem na razvoj industrije, vplivali južna železnica, ki je leta 1846 povezala Dunaj in Trst, ter koroška železnica, zgrajena leta 1863. Predmestja Maribora so se tako bolj povezala z mestnim jedrom, leta 1850 so jih tudi upravno priključili mestu. Škof Anton Martin Slomšek je leta 1859 prenesel sedež lavantinske škofije v Maribor. S tem se je Maribor uveljavil kot upravno, izobraževalno in škofijsko središče, še vedno pa je bil politično podrejen Gradcu ter cerkveno salzburški nadškofiji.

Anton Martin Slomšek

V tem obdobju je bilo v mestu veliko nemško govorečega prebivalstva, intenzivno sta se širila nemški vpliv in kapital, zato so Slovenci začeli z različnimi dejavnostmi za ohranitev in krepitev vpliva slovenskega jezika in slovenske kulture. S tem namenom so leta 1861 ustanovili slovensko čitalnico, slovensko tiskarno, hranilnico in več društev. Aprila 1868 je v Mariboru izšla prva številka časnika *Slovenski narod*, ki ga je najprej urejal Anton Tomšič, po njegovi smrti leta 1871 pa je urednikovanje prevzel prvi slovenski romanopisec Josip Jurčič.

Večje spremembe so se začele leta 1918, ob koncu prve svetovne vojne in razpadu Avstro-Ogrske, ko je Maribor za Slovence rešil general in pesnik Rudolf Maister, ki se je boril za severno mejo in zagotovil sedanjo slovensko-avstrijsko mejo na Šentilju.

V času med prvo in drugo svetovno vojno so imeli Nemci v lasti večino industrije v Mariboru (Hutter, Ehrlich, Thoma, Rosner idr.), na začetku druge svetovne vojne pa so Nemci Maribor zavzeli, zato so zavezniki mesto bombardirali in ga tako skoraj popolnoma uničili. Po vojni je dobil novo identiteto, in sicer kot hitro rastoče industrijsko mesto. Z ustanovitvijo druge univerze na Slovenskem je leta 1975 Maribor postal univerzitetno središče Štajerske.

3 Identiteta Maribora

3.1 Maribor univerzitetno mesto

Maribor se je iz pretežno industrijskega mesta v zadnjih dveh desetletjih razvil v univerzitetno, kulturno, športno, turistično središče vzhodne Slovenije. Univerza v Mariboru je bila iz prvotnih visokih šol, ki so delovale že od leta 1959, ustanovljena 19. septembra 1975 in ima danes 15 fakultet. V njenem okviru deluje univerzitetna knjižnica, ki v posebnem prostoru hrani eno najlepših zasebnih knjižnih zbirk na Slovenskem, knjižnico bibliofila generala Maistra. Poslanstvo univerzitetne knjižnice je med drugim zbiranje in izdajanje domoznanskega gradiva, kamor sodi Mariborski biografski leksikon.

3.2 Mesto kulture

Maribor ni samo univerzitetno mesto, ampak tudi mesto kulture. Današnje Slovensko narodno gledališče Maribor (SNG Maribor) deluje v stavbi, ki je bila zgrajena kot kazina leta 1852. V tej zgradbi so se do konca prve svetovne vojne zbirali Nemci. V kazini je bila najimenitnejša od vseh velika dvorana, poleg nje pa so bile še čitalnica, kavarna in restavracija. Kasneje so imeli v zgradbi še kino in od leta 1921 do 1951 tudi študijsko knjižnico in ljudsko univerzo. V gledališču že od leta 1970 poteka festival Borštnikovo srečanje, na katerem tekmujejo najboljše predstave slovenskih gledališč v minuli sezoni. Imenovan je po igralcu in režiserju Ignaciju Borštinku (1858–1919), utemeljitelju sodobnega gledališča in igralske umetnosti.

3.3 Mesto prireditev

Vsako leto konec junija in v začetku julija se nabrežje reke Drave spremeni v multikulturno družabno središče, kjer se odvija *Festival Lent*, ki ga je svetovno festivalsko združenja IFEA (The International Festival and Events Association) že 32-krat nagradilo kot odličen mednarodni festival in ga uvrstilo med 50 najboljših evropskih prireditev. Na festivalu se odvijajo najrazličnejše prireditve – od uličnega gledališča, literarnih srečanj, koncertov do športnih dogodkov.

Na pohorskih strminah je vsako leto svetovni pokal v smučanju za ženske, znan pod imenom *Zlata lisica*.

Zanimiva je vinska prireditev *V objemu Stare trte*. Stara trta je najstarejša trta na svetu, stara je več kot 400 let, in simbolizira bogato vinsko kulturo Maribora in Štajerske, hkrati pa je iztočnica in cilj vseh vinskih cest, ki kot kapilare prepredajo gričevnati vinski okoliš mesta.

Stara trta

Trti v čast se skozi vse leto odvija cikel prireditev *Od trte do vina, od rezi do martinovanja*. Vrhunec prireditve je svečana trgatev po starih štajerskih šegah in navadah. Dan trgatve je postal mestni praznik, vsako drugo leto pa izberejo tudi vinsko kraljico, dekle, ki promovira slovenska vina, vinogradništvo in slovenske vinorodne dežele.

4 Glavne znamenitosti mestnega jedra

Ogled mesta Maribor začenjamo na **Trgu svobode**. Še pred 200 leti je bil današnji trg grajski vrt, pred tem pa obrambni jarek. V 19. stoletju so ga preuredili v trg, ki se je imenoval Sophien Platz. Leta 1883 so tamkaj slovesno sprejeli cesarja Franca Jožefa I., leta 1919 pa je na tem trgu general Rudolf Maister pozdravil svoje čete pred bojem za severno mejo.

Grajski trg ima trikotni tloris, kar je značilno za srednjeveške trge ob mestnih vratih. Sredi trga stoji Florjanov steber; baročna figura svetega Florijana varuje mesto pred požari, ki so skozi zgodovino pogosto uničili mesto.

Mariborski mestni **grad** je zaradi lege v središču današnjega mesta še posebej zanimiv. Začetki gradnje segajo v leto 1476, ko so z njim dodatno okrepili severovzhodni vogal mestnega obzidja pred turškimi vpadi. Renesančna bastija iz 16. stoletja je danes sestavni del gradu. Številne prezidave so ga spremenile v plemiško bivalno arhitekturo: v obdobju 1655–1675 so prizidali loretansko kapelo, okoli 1680 uredili slavnostno dvorano in okoli 1750 dodali eno najlepših stopnišč v Sloveniji. Z nadzidavo bastije so pridobili dodatne bivalne prostore, s pokritjem obrambne ploščadi pred gradom pa uredili prijetno pokrito sprehajališče. Plemiške družine Khisl, Rosenberg in Brandis-Trautmannsdorf so gradu dale podobo, ki nam jo kaže še danes. Leta 1938 so v njem odprli Pokrajinski muzej, ki ima več stalnih zbirk: kostumsko zbirko plemiških in meščanskih oblačil, zbirko uniform, arheološko, etnološko, numizmatično, lekarniško, pohištveno, umetnostno, zbirko mestne zgodovine in obrtniško zbirko, v kateri imajo osrednje mesto izdelki pohorskih steklarn.

Židovski trg se prvič omenja leta 1353 kot Židovska ulica. V Mariboru so se Židje naselili v drugi polovici 13. stoletja in se kot skupina prebivalstva z lastno vero, običaji in načinom življenja nastanili znotraj mestnega obzidja v posebni četrti v najstarejšem delu mesta, na Lentu. Na trgu sta sinagoga in jugovzhodni obrambni stolp, imenovan Židovski stolp. Sinagoga je bila zgrajena

Vodni stolp

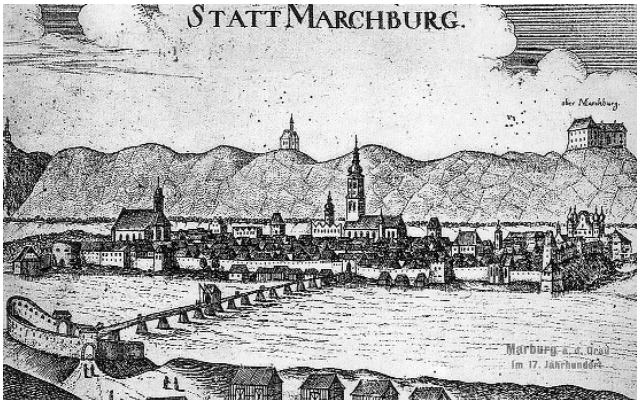
okoli leta 1480, leta 1501 so jo predelali v cerkev Vseh svetnikov, po letu 1785 pa pregradili in začeli uporabljati kot skladišče.

V času turških vpadov so leta 1555 v mestu zgradili še en obrambni stolp; ker je bil ob vodi, so ga poimenovali **Vodni stolp**. Danes je tam vinoteka slovenskih vin.

Najstarejši del Maribora je pristanišče **Lent**. Drava je bila pomembna prometna pot, po njej so v panonsko nižavje prevažali les, železo in drugo blago iz alpskih dežel. Za prevoz so uporabljali splave, sestavljene iz hlodov in desk, in tako imenovane dravske šajke, lesene oglate tovorne ladje.

Glavni trg je osrednji mariborski trg. Obdajajo ga pomembne zgodovinske stavbe, na primer mestna hiša – Rotovž, Alojzijeva cerkev in kazina. Rotovž je bil zgrajen leta 1515, leta 1565 pa prezidan v renesančnem slogu. Njegov najlepši okras je renesančno pročelje z beneškorenesančnim balkonom in mestnim grbom z letnico 1565. Alojzijeva cerkev je primer najčistejšega baroka. Sredi trga stoji baročno kužno znamenje, ki so ga prebivalci v 17. stoletju postavili v spomin na premagano kugo v mestu. Med zanimivejše stavbe na trgu sodi tudi stavba, zgrajena na mestu nekdanje gostilne Koper, kjer je bila prva mariborska pivovarna. Glavni trg je bil prvič omenjen leta 1315 kot Markt. Z rastjo mesta je v 19. stoletju dobil ime Hauptplatz. Na njem se je dolga stoletja, vse do druge svetovne vojne, odvijala živahna trgovska dejavnost, saj je bil to glavni tržni prostor, kjer so kmetje in obrtniki prodajali svoje pridelke in izdelke. Danes dejavnost ponovno obujajo, saj je na trgu dobila svoj prostor ekološka tržnica z bogato ponudbo zdrave hrane.

Slomškov trg se je najprej imenoval Kirchenplatz, po župni cerkvi sv. Janeza Krstnika. Leta 1859 je slovenski škof Anton Martin Slomšek prenesel sedež lavantinske škofije iz Št. Andraža na Koroškem v Maribor, zato so trg preimenovali v Stolni trg. Leta 1919 je dobil današnje ime – Slomškov trg. Ob robu parka, ki so ga nasadili leta 1891, so 100 let pozneje postavili spomenik prvemu mariborskemu škofu Antonu Martinu Slomšku. Ob cerkvi je bilo nekoč **mestno pokopališče**, kjer je imelo svoje grobove več znamenitih mariborskih družin. Nagrobniki so se ohranili in so danes vzidani v zunanjo steno cerkve. V bližini je še nagrobna plastika ležečega leva iz rimske dobe (iz 1. ali 2. stoletja), ki naj bi ga našli v dravski strugi pri vasi Starše. Ovalno privzdignjeno ploščad na trgu s kamnitimi stebrički in piramidalnimi hrasti je leta 1938 zasnoval veliki slovenski arhitekt Jože Plečnik.

Bakrorez G. M. Vischerja iz leta 1681

5 Pohorje

Pohorje sega do nadmorske višine 1543 m. Je ena najbolj izrazitih gozdnih pokrajin v Sloveniji, z gozdovi je pokritega kar 70 odstotkov Pohorja. Z geografskega vidika Pohorje povezuje alpski svet na zahodu in mehke subpanonske predele na vzhodu. Je vulkanskega izvora; jedro Pohorja sestavlja avtohtoni slovenski tonalit, to je vrsta granita z modrikastim odtenkom, ki je zelo iskan in cenjen kot kamen za spomenike, fontane, tlakovanje in okraševanje fasad v novih stanovanjskih soseskah in reprezentančnih zgradbah. Na nepropustni kamninski podlagi je nastalo najgostejše omrežje površinskih voda v Sloveniji z edinstvenimi barji in jezeri.

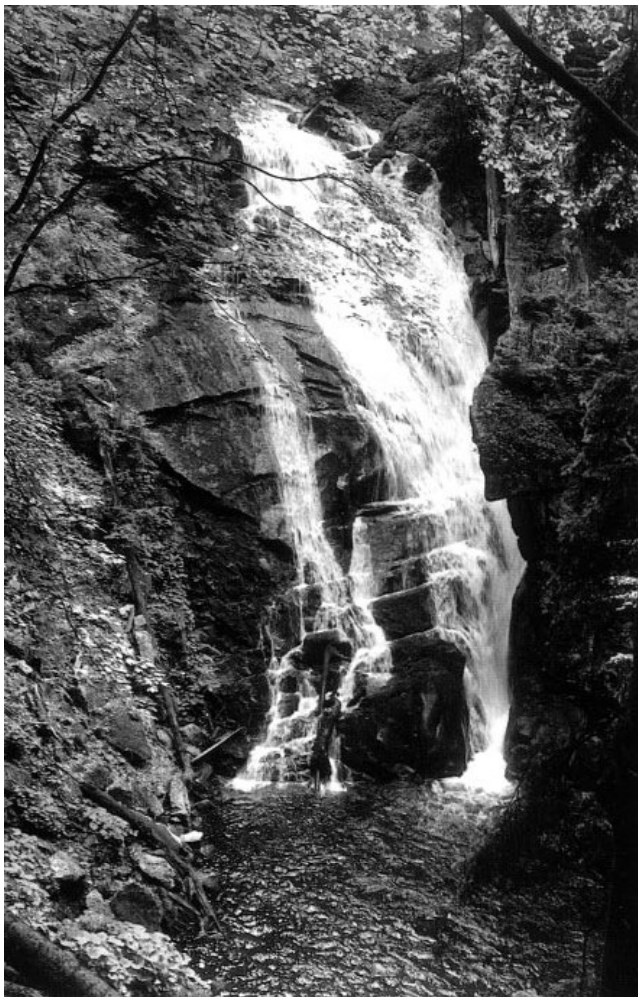
Mariborsko Pohorje je območje izjemne naravne dediščine – kot naravna znamenitost je celo zavarovano z mestnim odlokom. Zaradi avtohtone vegetacije in edinstvenega gozda, v katerem rastejo bukev, gaber, hrast, smreka in kostanj, se predel okoli slapa Šumik imenuje Pragozd; tega so leta 1967 proglasili za gozdni rezervat. Na Pohorju je sicer kar 15 gozdnih rezervatov.

V prejšnjih stoletjih so na Pohorju pridobivali in oblikovali steklo, razvilo se je znamenito »glažutarstvo«. To je danes že opuščeni način pridobivanja in oblikovanja stekla in samo še predmet preučevanja kulturne dediščine, toda nekaj glažut stoji na Pohorju še danes. Zaradi steklarskih in fužinarskih potreb so marsikje iztrebili bukev in s tem spremenili sestavo gozda.

Na prehodu iz 19. v 20. stoletje se je uveljavil nov način urbanega življenja in meščani so začeli iskati oddih in sprostitev v naravi. To je bil čas »odkritja« Pohorja, njegove primernosti za gorništvo, rekreacijo in turizem. Na Pohorju so takrat zgradili prve planinske postojanke. Pionirka med njimi je bila Mariborska koča (1912). Na najvišji točki Mariborskega Pohorja so postavili tudi razgledni stolp.

Pohorski gozdovi

Slap Šumik

Čare zasneženega Pohorja so najprej odkrili turni smučarji, zatem pa še alpski. Tako je na smučiščih Mariborskega Pohorja že leta 1950 začela obratovati prva žičnica – sedežnica Habakuk, ki so jo poimenovali »pohorska vzpenjača«. Danes je Mariborsko Pohorje prizorišče že omenjene Zlate lisice, sicer pa razvito turistično, športno-rekreacijsko in prireditveno središče.

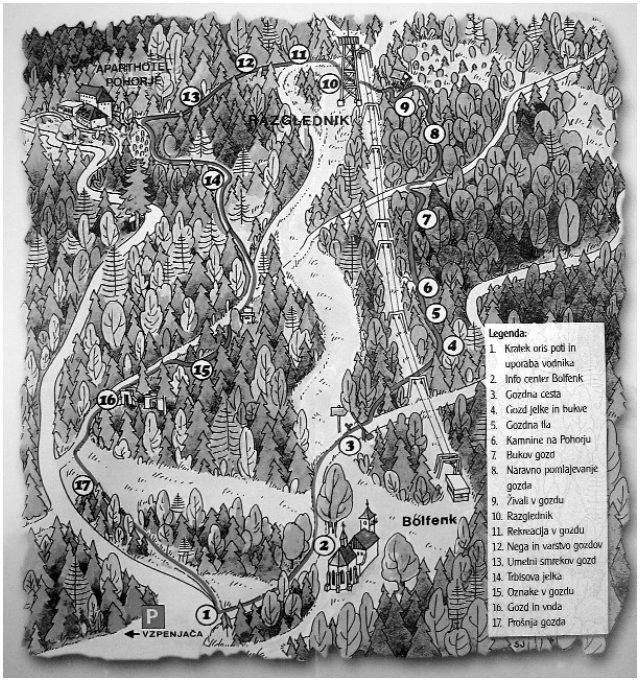
5.1 Bolfenk

Cerkev sv. Bolfenka na Pohorju je skozi stoletja doživela mnogo sprememb. V njeni neposredni bližini je ob gorskem hrbtu tekla že prazgodovinska pot. Današnja cerkev je bila zgrajena leta 1501 na mestu, kjer je pred tem zelo verjetno že stala manjša kapela. Prvi pisni dokumenti o začetku gradnje objekta na tem mestu so iz leta 1291.

Cerkev sv. Bolfenka

Cerkev je zgradil Wolfgang Herzenskraft Limbuški v takrat značilnem nemškem poznogotskem slogu. Po reformah Jožefa II. leta 1785 je bila opuščena, del notranje opreme pa prenešen v okoliške cerkve. Leta 1856, ko je bila zgradba v že zelo slabem stanju, je postala last takratnega mariborskega župana in notarja Otmarja Reiserja. Ta jo je pet let zatem (1861) pričel prenavljati. Na severno steno stolpa so namestili razgledni balkon. S prenovo je nadaljeval dr. Otmar Reiser ml., ki je zgradbo podedoval. Na prenovljeno streho stolpa je namestil pozlačeni glavič s križem, ki ga je leta 1861 blagoslovil takratni škof Anton Martin Slomšek. Leta 1878 je v stavbi uredil stanovanje za logarja in šest sob za planince z vpisno knjigo (ta je beležila 600 do 1000 obiskovalcev letno). Zato imamo Bolfenk na nek način lahko celo za najstarejšo planinsko postojanko na Pohorju.

Gozdna učna pot

5.2 Učna pot skozi Pohorske gozdove

Gozdna učna pot je dolga 3 km. Pot je krožna in poteka na nadmorski višini od 1050 do 1147 m. Premagati je potrebno le 100 m višinske razlike, zato fizično ni preveč naporna, potrebni so dobri športni čevlji, zmerne hoje je za približno eno uro. Pot je utrjena in označena, na njej je 17 stojišč, na katerih so napisana imena

rastlin in kamenin. Znak poti sta smreka in rumeno modra markacija na belem pravokotniku ali pa samo rumeno modra markacija. Na pol poti je jasa in na njej razgledni stolp, s katerega je čudovit pogled na Maribor.

6 Pohorske kulinarične posebnosti: pohorska bunka, pohorski pisker in pohorska omleta

Na Pohorju poleg sodobne gostinske ponudbe ohranjajo jedilnik s pohorskimi domačimi dobrotami. Sestavni del ponudbe je divjačina (merjasci, gamsi, jeleni), kulinarična posebnost pa so izvrstne suhomesnate pohorske specialitete: v dimnicah dimljena pohorska bunka in divjačinski suhomesnati izdelki ter mladi sir. Pohorska bunka je posebna vrsta suhega mesa, posušenega na dimu, postrežejo jo hladno, narezano na tanke kose.

Pohorski pisker (pisker = lonec) je starodavna pohorska jed. Je posebne vrste enolončnica, pripravljena iz domače govedine, prekajene svinjine in slanine. Čebuli in česnu dodamo praženo korenje, pokropano piro (starodavno pšenico, ki se je zaradi višinske lege nekoč na Pohorju zelo sejala), proseno kašo ter fižol, jurčke in na drobno narezano meso ter krompir in začimbe. Pohorski pisker je bil včasih skromnejši, brez mesa in z le nekaj zelenjave. Obstajajo različice osnovnega recepta: poleg govejega in prekajenega svinjskega mesa je v pisker mogoče dati tudi jagnjetino, od zelenjave pa še por, kolerabo, stročji fižol, bob, zelje. Kuhana jed se lahko zabeli s kislo smetano.

Pohorska omleta

Pohorska omleta je sladica: sadje, zavito v biskvitno testo in okrašeno s sladko smetano.

7 Opis poti naše ekskurzije

Pot nas bo vodila mimo Trojan, postojanke iz antičnih časov, znane pod imenom Atrans. Trojane so predstavljale deželno mejo med Kranjsko in Štajersko, danes pa so znane po velikih in okusnih krofih, ki jih bomo poskusili tudi mi.

Skozi štiri predore bomo prispeli v dolino zelenega zlata, Savinjsko dolino. Hmelj je za prebivalce okoliških krajev pomenil bogat vir zaslužka, od tod ime »zeleno zlato«. Prav iz hmelja, ki raste v bližnjem Laškem, že od leta 1825 pridelujejo kvalitetno Laško pivo. Za študente tega dela Slovenije pa je čas napenjanja nitk za hmelj znak, da je skrajni čas za začetek študija in opravljanje izpitov.

Skozi spodnjo Savinjsko dolino se bomo peljali mimo Celja, tretjega največjega mesta v Sloveniji, ki bi lahko v svoji bogati zgodovini odigralo pomembnejšo vlogo za Slovence, kot jo je, če se ne bi celjski grof Ulrik nesrečno zaljubil v Veroniko. Ker ni imel potomcev, je ozemlje prešlo v avstrijske roke.

Po hribovitem delu Štajerske nas bosta zadnja dva predora pripeljala v ravninski del, v kraje pod gozdnatim Pohorjem, v mesto ob Dravi, štajersko prestolnico. To je tudi mesto znanih literarnih ustvarjalcev, kot so Tone Partljič, Andrej Brvar. Tam je bil rojen tudi pesnik Kajetan Kovič, ki je mestu posvetil spominsko pesem:

Moje mesto

Na severu te male domovine
je mesto, kjer sem bil nekoč doma.
Nad njim so nizke gozdnate planine
in dobra volja vedrega neba.

Tam so vse hiše starega spomina
in, koder ozke ulice gredo,
ne manjka krčm in ne manjka vina
in ne ljudi, ki ga pijo.

Tam je še reka s trdnimi mostovi
in skritimi zelenimi potmi
za pol razpadlimi zidovi
in toliko zaljubljenih oči.

In tam je park in v ribniku labodi
in dolg kostanjev drevored,
ki nekam tja v predmestje vodi,
kjer se prične in neha drugi svet.

Na tujem kje so ljubši mi večeri
od utrudljivih jutranjih skrbi,
a tukaj dan enako merim
kot hitri beg ljubezenskih noči.

Ker ko prebiram blažene spomine
dekliških sanj in deškega srca,
vem, da sem bil, da sem, da bom doma
na severu te male domovine.

Viri

Http://www.maribor.si (spletna stran Mestne občine Maribor).
Http://www.maribor-tourism.si (spletna stran Zavoda za turizem Maribor).
Http://www.pohorje.si (spletna stran o turistični ponudbi Pohorja).
Http://www.pohorje.org (spletna stran Športnega centra Pohorje).
Http://www.slovenskavojska.si/poklicna/zgodovina/maister.htm (informacije o Rudolfu Maistru).

Literatura

CURK, Jože, 2000: *Maribor: vodnik po mestu in bližnji okolici*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl.
CURK, Jože, HARTMAN, Bruno, KOROPEC, Jože (ur.), 1991: *Maribor skozi stoletja. Razprave* 1. Maribor: Založba Obzorja.
KRUŠIČ, Marjan (ur.), 1996: *Slovenija, turistični vodnik*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
PREMZL, Primož (ur.), 1992: *Pozdrav iz Maribora. Mesto na razglednicah v letih 1892 do 1945*. Murska Sobota: Pomurska založba, Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl.
PREMZL, Primož (ur.), 1993: *Maribor: po poteh stare umetnosti*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl.
VOGELNIK, Franc, 1988: *Maribor*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Predstavitev avtoric in avtorjev

Milena Mileva Blažić je po študiju (1985) na Filozofski fakulteti v Ljubljani, na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo, nadaljevala magistrski (1997) in doktorski študij (2001). Leta 1992 je izdala knjigo *Kreativno pisanje*, ki so ji sledili trije delovni zvezki na isto temo (1995, 1996 in 1997). Objavila je knjigo *Skrivni bralni zakladi* (2000, 2001), piše članke, izvaja seminarje ter sodeluje na mednarodnih srečanjih v Sloveniji in tujini. Imela je številne pedagoške seminarje doma, v Italiji in Avstriji, za učitelje razrednega pouka, profesorje slovenščine, mentorje literarnih krožkov, knjižničarje, predvsem za osnovne šole. Je soavtorica nagrajenih (Bologna 2003, Frankfurt 2003) beril *Svet iz besed* (2002–2005) ter priročnikov Svet iz besed 4.–6. in 7.–9. (oboje 2005). Znanstvenoraziskovalno, strokovno in pedagoško se ukvarja z didaktiko književnosti, mladinsko književnostjo, ustvarjalnim pisanjem, večkulturno mladinsko književnostjo ter poučevanjem književnosti in multimedijo. Je članica znanstvenih združenj *IRSCL* (*International Research Society for Children's Literature*, 1996) in *Nordic Network for Children's literature* (2002), sodeluje pa tudi v različnih projektih EU na temo mladinske književnosti, digitalne pismenosti in medkulturnosti.

milena.blazic@pef.uni-lj.si

Prof. dr. **Silvija Borovnik** je redna profesorica za slovensko književnost na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Ukvarja se književnostjo 20. stoletja, posebno pozornost pa posveča sodobni slovenski prozi in dramatiki, mestu in vlogi književnic v slovenski literarni zgodovini, književnosti Slovencev v Avstriji in problemom literarnega prevajanja. Omenjene teme je obravnavala v številnih člankih in razpravah ter o njih predavala na domačih in tujih univerzah. Literarnozgodovinske monografije: *Pišejo ženske drugače?* (1995), *Študije in drobiž* (1998), *Slovenska književnost 3* (ur. Jože Pogačnik, 2001 – pogl. Pripovedna proza), *Slovenska dramatika v drugi polovici 20. stoletja* (2005), *Frauen schreiben. Positionen aus Sudosteuropa* (soavtorica, Gradec 2005), *Writing Literary History* (soavtorica, Munchen 2006). Je tudi urednica za literarno zgodovino pri strokovni in znanstveni reviji *Jezik in slovstvo*.

silvija.borovnik@uni-mb.si

Katja Dragar (1976) je od leta 2006 zaposlena na Srednji zdravstveni šoli v Ljubljani, kjer poučuje angleški jezik. V šolskem letu 2006/07 je sodelovala pri mednarodnem projektu *Socrates* (*Comenius 1 – Šolska partnerstva*) in spremljala dijake na izmenjavi v Londonu. Po poklicu je profesorica slovenskega in angleškega jezika, leta 2006 je magistrirala iz slovenskega jezika na

Filozofski fakulteti v Ljubljani. Od leta 2000 poučuje slovenski jezik kot tuji jezik na Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik Filozofske fakultete v Ljubljani, kjer je bila nekaj časa tudi redno zaposlena kot vodja učiteljev slovenščine kot drugega/tujega jezika. V letih 1998–2001 je sodelovala v projektu *Evropski jezikovni portfolijo* (pod okriljem Ministrstva za šolstvo in šport RS, Sveta Evrope in Študentske organizacije Slovenije) in bila v letih 2000–2001 tudi vodja tega projekta. Kot rezultat večletnega raziskovalnega dela je kot soavtorica izdala Evropsko jezikovno mapo za študente, za katero je leta 2001 prejela Prešernovo nagrado za študente. Je soavtorica prevodov ocenjevalne lestvice iz *Skupnega evropskega jezikovnega okvira* (CEFR), na osnovi katerega so nastajale različne jezikovne mape.

katja.dragar1@guest.arnes.si

Mag. **Ina Ferbežar** je strokovna sodelavka na Izpitnem centru Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik. Strokovno – tako teoretično kot praktično – se ukvarja s testiranjem in poučevanjem slovenščine kot drugega/tujega jezika. Je soavtorica različnih priročnikov s tega področja.

ina.ferbezar@ff.uni-lj.si

Dr. **Damir Globočnik** (1964) je umetnostni zgodovinar, muzejski svetovalec in likovni kritik. Posveča se preučevanju slovenske karikature in satirične ilustracije ter povezavi med kulturno in politično zgodovino ter likovno umetnostjo v 19. in 20. stoletju na Slovenskem. Izdal je naslednje knjige: *12 jeznih mož/12 zgodb o slovenski karikaturi* (1998), *Vodiški čudeži* (1999), *Pesnikova podoba* (2000), *Afera Theimer* (2001). *Portreti/Porträts/Ritratti – Slovenski likovniki v Avstriji in Italiji* (2002/03) ter *Prešeren in likovna umetnost* (2006). Strokovne prispevke o sodobni ali polpretekli umetnosti objavlja v vrsti zbornikov in revij (*Zgodovinski časopis*, *Zgodovina za vse*, *Kronika*, *Acta historiae artis Slovenica* idr.).

damir.globocnik@guest.arnes.si

Dr. **Jure Gombač** je sodelavec Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. Ukvarja se s preučevanjem migracij in njihovih posledic. Ker je na Filozofski fakulteti končal študij zgodovine in sociologije, se posveča predvsem zgodovinskim primerom migracij v luči sodobnih teorij. Trenutno se ukvarja z repatriacijo Slovencev po drugi svetovni vojni in s spletnimi stranmi izseljencev. Zanimajo pa ga seveda tudi stereotipi, ki so povezani s selitvami ljudi.

jure.gombac@zrc-sazu.si

Vojko Gorjanc je na Filozofski fakulteti v Ljubljani diplomiral leta 1993 iz slovenskega jezika in književnosti. Po diplomi se je izobraževal na dunajski in praški univerzi ter v Toskanskem korpusnem centru (Toscan Word Center). Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je magistriral leta 1998 in doktoriral leta 2002. Od študijskega leta 2004/05 je vodja katedre za slovenski jezik na Oddelku za prevajalstvo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Področji njegovega strokovnega dela sta korpusno jezikoslovje in besediloslovje. V študijskem letu 2003/04 je bil gostujoči profesor na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu in v okviru programa Socrates/Erasmus na Humboldtovi univerzi v Berlinu, v poletnem semestru študijskem letu 2004/05 pa na Univerzi v Celov-

cu. V letošnjem študijskem letu je kot predavatelj gostoval na Univerzi v Lizboni in Univerzi La sapienza v Rimu.

vojko.gorjanc@guest.arnes.si

Nanika Holz (1971) je diplomirala iz slovenščine in angleščine na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Po diplomi leta 1998 se je kot strokovna sodelavka zaposlila na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, kjer je sodelovala pri pripravi *Slovarja stare knjižne prekmurščine* in slovarskega dela *Slovenskega pravopisa* 2001. Od leta 2003 deluje kot samostojna leksikografka; v tem času je sodelovala kot višja redaktorica pri *Velikem angleško-slovenskem slovarju Oxford-DZS*. Trenutno ureja slovarje za dolenjsko in prekmursko romščino ter sodeluje pri zasnovi *Novega slovensko-angleškega slovarja*.

nanika.holz@guest.arnes.si

Mateja Jemec Tomazin je asistentka za slovenski knjižni jezik na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem. Po diplomi iz slovenskega in nemškega jezika s književnostjo je bila dve leti lektorica slovenščine v Nemčiji (Ludwig-Maximillians-Universität München). Na podiplomskem študiju se ukvarja z vplivom prevodov na strokovni jezik, še posebej v pravu. Na Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Filozofski fakulteti pa je tudi izpraševalka na izpitih.

mateja.jemec.tomazin@fhs.upr.si

Božidar Jezernik (1951) je diplomiral na Pravni fakulteti v Ljubljani, magistriral in doktoriral pa na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Podoktorski študij je opravil na Oddelku za antropologijo na London School of Economics. Od leta 1984 je zaposlen na Filozofski fakulteti, kjer je bil v letih 1988–1992 in 1998–2003 predstojnik Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo. Zdaj je redni profesor za etnologijo Balkana in kulturno antropologijo, v letih 2003–2007 pa tudi dekan Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja z načinom življenja v ekstremnih razmerah, vprašanji konstrukcije Drugega, podobo Balkana, zgodovino materialne kulture in teoretskimi vprašanji varovanja kulturne dediščine ter socialnim spominom in pozabljanjem. Je avtor samostojnih znanstvenih monografij o italijanskih, jugoslovanskih in nemških koncentracijskih taboriščih ter podobi Balkana v očeh zahodnih avtorjev. Njegova knjiga *Wild Europe* (London: Saqi Books 2004) je bila objavljena v Istanbulu v turškem prevodu (*Vahsi Avrupa*, Yayinlari 2006) in v Krakovu v poljskem jeziku (*Dzika Europa*, 2007). Poleg tega je urednik več znanstvenih monografij in avtor znanstvenih člankov in razprav, objavljenih v najbolj referenčni mednarodni periodiki.

bozidar.jezernik@ff.uni-lj.si

Maja Kodrič je leta 2002 diplomirala iz slovenskega in španskega jezika na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Študij nadaljuje na Filozofski fakulteti v Ljubljani na Oddelku za slovenistiko v okviru magistrskega študija slovenske književnosti pod mentorstvom dr. Mirana Hladnika. Ukvarja se s kratko in najkrajšo prozo, delovni naslov njene magistrske naloge je *Oblike slovenske kratke proze po letu 1950*.

maja.kodric@guest.arnes.si

Klemen Lah je dodiplomski študij slovenščine in sociologije ter magistrski študij slovenske književnosti končal na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Za magistrsko nalogo je prejel nagrado slavističnega društva. Zdaj zaključuje doktorski študij književnosti v Zagrebu. Poleg poučevanja na ljubljanski waldorfski gimnaziji se posveča predvsem leksikografskemu delu (mdr. je soavtor *Leksikona slovenskih literarnih junakov*) in pisanju didaktičnih gradiv (mdr. soavtor novega berila in učbenika književnosti za srednjo šolo *Umetnost besede*, pisec spremnih besed), piše pa tudi radijske igre za otroke.

klemnov@gmail.com

Maja Melinc (1981) je leta 2005 diplomirala iz slovenskega jezika in književnosti ter sociologije kulture. Njeno diplomsko delo *Motiv smrti v delih Goriške Mohorjeve družbe* je izšlo v knjižni obliki pri GMD. Podiplomski študij nadaljuje na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ukvarja se z literarno vzgojo kot dejavnikom (med)kulturne zavesti pri mladih na stičišču slovenske in italijanske kulture. Trenutno poučuje slovenščino na srednji šoli.

maja.melinc@guest.arnes.si

Mija Michelizza, rojena je leta 1981, živi med Ljubljano in Tolminom (in, če je le mogoče, tujino). V študijskem letu 2004/05 se je izpopolnjevala na izmenjavi Erasmus v Španiji (Universidad Autónoma de Madrid). Leta 2006 je diplomirala na Filozofski fakulteti v Ljubljani na temo jezika SMS-jev v slovenščini in španščini in se vpisala na podiplomski študij slovenistike (Filozofska fakulteta, Ljubljana). Danes se kot mlada raziskovalka na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU ukvarja predvsem s spletnimi besedili, novostmi v jeziku ter besedilnimi korpusi.

mmija@zrc-sazu.si

Gjoko Nikolovski je diplomirani filolog makedonskega, srbskega in slovenskega jezika. Trenutno je podiplomski študent makedonskega jezika na Filološki fakulteti »Blaže Koneski« v Skopju. Obenem je vpisan na podiplomski študij slovenskega jezika na Filozofski fakulteti v Mariboru. Ukvarja se kontrastivno analizo makedonskega in slovenskega jezika in dela kot zunanji sodelavec za slovenski jezik na Filološki fakulteti »Blaže Koneski«, na študijskem programu Slovenski jezik kot drugi jezik (B-jezik), in kot profesor slovenskega jezika v slovenskem združenju »France Prešeren« v Skopju. Večkrat je bil udeleženec Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture in drugih seminarjev, povezanih z izpopolnjevanjem strokovnega znanja s področja slovenskega jezika.

gjokonik@yahoo.com

Dr. **Irena Novak Popov** je izredna profesorica slovenske književnosti na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani. Področje njenega strokovnega interesa sta sodobna kratka proza in poezija: njuna oblikovanost in pomensko bogastvo v metaforiki, odmevnost skozi prevode, vprašanja periodizacije, ustvarjalnost slovenskih pesnic. Objavlja v strokovnih revijah, zbornikih z znanstvenih simpozijev in konferenc, piše gesla za leksikone, srednješolske učbenike za pouk književnosti (*Branja 3* in *Branja 4*) in sestavlja pesniške antologije (*Antologija slovenskih pes-*

nic 1–3, Ljubljana 2004–2007). Razprave je zbrala v knjigi *Sprehodi po slovenski poeziji* (Maribor 2003). Na SSJLK je bila več let lektorica v izpopolnjevalni literarni skupini, vodila je jutranje tečaje, predavala, zadnji dve leti pa je njegova predsednica.

irena.novak2@guest.arnes.si

Urška Perenič, diplomirala iz slovenščine in nemščine (2005). V študijskem letu 2006/07 je z magistrskega študija prešla na 3. letnik doktorskega študija na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani. Njeno zanimanje je osrediščeno na empirično literarno znanost, interkulturno literarno zgodovino in nemško (žensko) avtorstvo na Slovenskem. Med njenimi zadnjimi slovenističnimi dosežki je redakcija slovenskega dela nizozemsko-slovenskega slovarja, udeležba na simpoziju o Prežihu na SZI na Dunaju, s strani dunajske slavistike potrjeno sodelovanje pri pisanju koroške enciklopedije in udeležba na 12. mednarodne srečanju slavistov v Opatiji.

urska.perenic@gmail.com

Dr. **Mateja Pezdirc Bartol** je docentka za slovensko književnost na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani. V svojem znanstvenem delu se ukvarja z recepcijo literarnih besedil, procesi branja in razumevanja, empiričnimi metodami raziskovanja, njen glavni pedagoški in znanstveni interes pa je usmerjen v analizo slovenskih dramskih besedil. Dejavna je tudi na področju poučevanja slovenščine kot drugega/tujega jezika – je avtorica didaktične monografije *Literarna sestavljanka: umetnostna besedila na tečaju slovenščine* in soavtorica učbenika *S slovenščino nimam težav*.

mateja.pezdirc-bartol@guest.arnes.si

Tina Preglau (1981) je leta 2005 diplomirala na Oddelku za slovenistiko in Oddelku za anglistiko Filozofske fakultete v Ljubljani, kjer tudi nadaljuje podiplomski študij. Pod mentorstvom dr. Irene Novak Popov preučuje interkulturnost v sodobni slovenski poeziji.

tinapreglau@gmail.com

Božo Repe (1956) je doktor zgodovine. Od leta 1992 do 1995 je bil docent za novejšo zgodovino na Pedagoški fakulteti in nato izredni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Leta 2002 je bil izvoljen za rednega profesorja. V letih 1999–2001 je bil predstojnik Oddelka za zgodovino. Težišče njegovega raziskovalnega dela sta slovenska zgodovina in zgodovina Srednje in Jugovzhodne Evrope v 20. stoletju. Redno objavlja v različnih evropskih državah in v ZDA. Bil je gostujoči profesor na univerzah v Kaunasu in Bratislavi, s posamičnimi predavanji pa tudi na drugih tujih univerzah. Ukvarja se z vprašanji zgodovine v šoli. Je avtor ali soavtor osemnajstih knjig in učbenikov, med njimi so *Obračun s Perspektivami* (Ljubljana 1990), *»Liberalizem« v Sloveniji* (Ljubljana 1992), *The Repluralization of Slovenia in the 1980s* (soavtor, Seattle 2000), *Slovenci v osemdesetih letih* (Ljubljana 2001), *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana 2002), *Oris sodobne obče in slovenske zgodovine* (soavtor, Ljubljana 2003), *Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi socializma* (Ljubljana 2003), *Sodobna zgodovina* (učbenik, Ljubljana 2005), *Prelom. Svet in Slovenci 1914–1918* (soavtor, Ljubljana 2005), *Slowenien* (soavtor, Celovec/Klagenfurt 2007). Več

informacij na http://www2.arnes.si/~surbrepe/.

bozo.repe@ff.uni-lj.si

Tadeja Rozman (1978) je leta 2003 diplomirala iz slovenskega jezika in književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Po diplomi se je strokovno ukvarjala predvsem z leksikografijo ter poučevanjem in testiranjem slovenščine kot drugega/tujega jezika. Strokovna radovednost jo je večkrat zanesla na izpopolnjevanja v tujino. Trenutno je zaposlena kot mlada raziskovalka na Oddelku za prevajalstvo ljubljanske Filozofske fakultete in se ukvarja predvsem s pisanjem doktorata. Potihem upa, da bo v slovarju na mestu iztočnice *poletje* nekoč uzrla besedo *polletje* in bo tako imela čas prebrati vse romane tega sveta.

tadeja.rozman@ff.uni-lj.si

Dr. **Tone Smolej** je docent za primerjalno književnost in literarno teorijo. Zaposlen je na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Ukvarja se s francosko-slovenskimi literarnimi odnosi, imagologijo ter zgodovino primerjalne književnosti. Je urednik zbornika *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti* (2002, 2005).

tone.smolej@ff.uni-lj.si

Dr. **Marko Stabej** (1965), izredni profesor za slovenski knjižni jezik in stilistiko na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Kot gostujoči profesor je deloval na Univerzi v Mariboru (1997, 1998), na Univerzi v Celovcu (1999), na Univerzi v Zagrebu (2002) in na Univerzi na Primorskem (2005, 2006, 2007). Bil je član parlamentarne delovne skupine za jezikovno politiko od 1994 do njene razpustitve 2005 in član drugih jezikovnopolitičnih teles. Od 2001 do 2005 je bil predstojnik Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik na Univerzi v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s sodobno in zgodovinsko sociolingvistiko, besediloslovjem, jezikoslovno stilistiko in s korpusnim jezikoslovjem. Bil je sourednik referenčnega korpusa slovenskega jezika FIDA (1998–2000), vodja projekta *Sporazumevalni prag za slovenščino* (2000–2003, knjižna oblika 2004) in aplikativnega raziskovalnega projekta *Jezikovni viri za slovenščino* (2003–2005); trenutno vodi projekt *Slovensko korpusno omrežje* (2004–2006). Glavni in odgovorni urednik slovenistične znanstvene revije *Jezik in slovstvo* (od 2003).

marko.stabej@ff.uni-lj.si

Ksenija Šabec, doktorica sociooloških znanosti, je zaposlena na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, in sicer kot raziskovalka na Centru za preučevanje kulture in religije ter asistentka na Oddelku za kulturologijo. Njeni raziskovalni interesi so usmerjeni v znanstveno preučevanje sodobnih (kolektivnih) identitet, stereotipov, nacionalizmov, evropskih integracij in položaja manjšinskih skupnosti. Je urednica tematskega področja kulturologije v reviji za kulturo in družbo *Dialogi*, ki so obenem del mednarodne spletne mreže evropskih revij za kulturo *Eurozine*, in članica uredniškega odbora domoznanske revije *Idrijski razgledi*.

ksenija.sabec@guest.arnes.si

Gorazd Trušnovec (1973) je odraščal v Idriji in po Mednarodni maturi študiral arhitekturo v Ljubljani, kjer se je tudi naselil. Delal je v raznih birojih kot projektant, pozneje urednik, publicist in filmski kritik (Razgledi, Radio Slovenija, Delo/Polet). Objavlja kratke zgodbe in piše scenarije; v produkciji TV Slovenija ima realiziranih več dokumentarnih in kratkih filmov. Leta 2004 so izšli njegovi teksti o novejšem filmu v knjigi *Planet teme*, leta 2006 je prejel Stritarjevo nagrado za najboljšega mladega kritika. Ta milenij je član uredništva Beletrine in sodeluje s Študentsko založbo pri njenih mednarodnih aktivnostih.

gorazd.trusnovec@zalozba.org

Alojzija Zupan Sosič, docentka za slovensko književnost, je diplomirala na ljubljanski Filozofski fakulteti iz slovenščine, srbohrvaščine ter primerjalne književnosti in literarne teorije. Piše razprave, eseje in kritike o sodobni slovenski poeziji in prozi, predvsem o najnovejšem slovenskem romanu in slovenski ljubezenski poeziji, ki so objavljeni doma in v tujini. Je avtorica dveh monografij, *Zavetje zgodbe. Sodobni slovenski roman ob koncu stoletja* (2003) in *Robovi mreže, robovi jaza: sodobni slovenski roman* (2006), ter soavtorica srednješolskih učbenikov *Branje 3* in *Branje 4*. Je tudi članica maturitetne komisije in predsednica programa Slovenščina na tujih univerzah (na Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik Oddelka za slovenistiko Filozofske fakultete). Področja njenega znanstvenega zanimanja so: sodobni roman, slovenska ljubezenska poezija, teorija pripovedi in pripovednih žanrov ter spolna identiteta.

alojzija.zupan-sosic@guest.arnes.si